

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต)

การพัฒนาที่ยั่งยืน
(Sustainable Development)
พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์ ๐๒-๔๑๑-๐๗๗๔, ๐๒-๔๑๒-๐๗๔๔, ๐๒-๘๖๖-๑๕๕๗ โทรสาร ๐๒-๔๔๘-๙๗๕๖
E-mail : komol@komol.org Website : www.komol.org
ส่งซื้อหนังสือ book@komol.org

บรรณาธิการบริหาร จิตติมา คุณติรานนท์
กองบรรณาธิการ สมพร สมบูรณ์ศิริพันธุ์ พิณผกา งามสม
การตลาด ประโสม คณานุรักษ์ อภาวดี งามขำ ชิษณุพงศ์ แสงดา
ธุรการ สุเนตร รุ่งแจ้งสุวรรณ
ประชาสัมพันธ์ พิไลลักษณ์ พรหมจันทร์
บัญชี บัวลี พาพินิจ
ออกแบบปก เชาว อิศวเรืองอนันต์
ดำเนินการผลิต สันติ สถาพรสถิต

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ๙๗๔-๗๐๙๒-๐๙-๓

พิมพ์ครั้งที่ ๑	ธันวาคม	๒๕๓๘	จำนวน	๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	มกราคม	๒๕๓๙	จำนวน	๒,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	กุมภาพันธ์	๒๕๔๐	จำนวน	๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔	กุมภาพันธ์	๒๕๔๐	จำนวน	๑,๐๐๐ เล่ม
(โดยครอบครัวหลวงประสิทธิ์ภักดี)				
พิมพ์ครั้งที่ ๕	พฤษภาคม	๒๕๔๑	จำนวน	๓,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๖	เมษายน	๒๕๔๒	จำนวน	๒,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๗	มิถุนายน	๒๕๔๓	จำนวน	๒,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๘	กันยายน	๒๕๔๔	จำนวน	๒,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๙	มีนาคม	๒๕๔๖	จำนวน	๓,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๑๘๐ บาท

จัดจำหน่าย บริษัท เคล็ดไทย จำกัด โทรศัพท์ ๐๒-๒๒๕-๙๕๓๖-๙
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์เรือนแก้ว โทรศัพท์ ๐๒-๔๑๑-๑๕๒๓

มูลนิธิโกมลคีมทอง

กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้ เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๔

เลขที่อนุญาตที่ ต. ๑๔๔/๒๕๑๔

กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๖

เลขทะเบียนลำดับที่ ๗๖๓

คณะกรรมการ

นายสัญญา ธรรมศักดิ์	ประธานกรรมการก่อตั้ง
นายบ่วย อึ้งภากรณ์	รองประธานกรรมการก่อตั้ง (ตั้งแก่นิจกรรม)
๑. นายอุดม เย็นฤดี	ประธานกิตติมศักดิ์
๒. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	ประธานกรรมการ
๓. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ์	กรรมการเหรียญกิตติมศักดิ์
๔. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการที่ปรึกษากฎหมาย
๕. นางสาวรสนา โตสิตระกูล	กรรมการผู้จัดการ
๖. นางสาวจิตติมา คุณดิรานนท์	กรรมการผู้ช่วยผู้จัดการ
๗. พระไพศาล วิสาโล	กรรมการ
๘. นายกรุณา กุศลาลัย	กรรมการ
๙. นายเกษมสันต์ วีระกุล	กรรมการ
๑๐. นายนิริศ ชัยสูตร	กรรมการ
๑๑. นายแพทย์บัญญัติ พงษ์พานิช	กรรมการ
๑๒. นายประกอบ คูปรัตน์	กรรมการ
๑๓. นายแพทย์ประพจน์ เกตุระกาศ	กรรมการ
๑๔. นายแพทย์ประเวศ วะสี	กรรมการ
๑๕. นายพิภพ ธงไชย	กรรมการ
๑๖. นายสรรพสิทธิ์ คุมพ์ประพันธ์	กรรมการ
๑๗. นางสาวอรศรี งามวิทยาพงศ์	กรรมการ
๑๘. นายอุทัย ดุลยเกษม	กรรมการ
๑๙. นายพิภพ อุดมอิทธิพงศ์	กรรมการ
๒๐. นางสิริวรรณ ศรีเพ็ญจันทร์	กรรมการเลขานุการ

มูลนิธิโกมลคีมทอง จัดตั้งขึ้นเมื่อปี ๒๕๑๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นเตือน และสนับสนุนให้บุคคลมีความเสียสละเพื่อสังคม มีอุดมคติ เป็นผู้นำในทางที่ถูกต้อง ตามแบบอย่างของครูโกมล คีมทอง ผู้สูญเสียชีวิตเมื่อปี ๒๕๑๔ ขณะอุทิศตนเป็นครูอยู่ในถิ่นทุรกันดาร

มงคลวารอายุครบ ๕ รอบ
อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์

คำนำ

โดย ประเวศ วะสี

หนังสือชื่อ *การพัฒนาที่ยั่งยืน* เล่มนี้เป็นปาฐกถาที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) แสดงในงานฉลองอายุครบ ๕ รอบ นักษัตริย์ของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ท่านได้มีอุตสาหะตรวจแต่งต้นฉบับให้พิมพ์เป็นเล่มทันในโอกาสอาจารย์สุลักษณ์กลับจากการรับรางวัลสัมมาชีพ (Right Livelihood) ณ ประเทศสวีเดน นับว่าปัญญา เจตนา บุคคล ประกอบกันเป็นปัจจัยแห่งความดีและความงามโดยแท้

เรื่องสัมมาชีพกับเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นเรื่องเกี่ยวของใกล้ชิดกันหรือจะถือเป็นเรื่องเดียวกันก็ได้ เพราะการดำรงชีวิตชอบย่อมนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งองค์ผู้นิพนธ์และผู้เป็นโอกาสแห่งการนิพนธ์เป็นนักปราชญ์ผู้มีเกียรติยศกำจรจ่ายเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง จึงไม่มีข้อสงสัยอันใดว่าหนังสือเล่มนี้จักไม่เป็นที่สนใจอ่านกันอย่างกว้างขวาง

เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นหัวข้อที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในโลกตะวันตก แต่ดูเหมือนยังไม่เข้าใจกันชัดเจนว่าจะทำอะไรกันแน่ โดยที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเป็นนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่รู้เท่าทันภูมิปัญญาตะวันตก มีความละเอียดประณีตในทางปัญญาอย่างเอกอุ จึงเป็นคุณูปการแก่โลก ที่ท่านได้ค้นคว้าเรียบเรียงเรื่องนี้ขึ้น อันอาจถือว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนในทรรศนะของชาวพุทธก็ได้ ในฐานะผู้อรรานาท่านเจ้าคุณให้แสดงปาฐกถาในหัวข้อนี้ ผมเองรู้สึกดีใจที่มีงานชิ้นนี้ โดยนักปราชญ์ชาวพุทธร่วมสมัยออกมาสู่บรรณโลก หวังว่าคงจะมีการแปลเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อการรับรู้ที่กว้างขวางออกไป

(๗)

ผู้ที่ได้ฟังปาฐกถาธรรมของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก มักเกิดความรู้สึกปีติอิมเอบใจกันโดยถ้วนทั่ว แสดงให้เห็นว่าการเสพทางปัญญาทำให้เกิดความสุขได้ มีข้อพึงระวังไว้อย่างหนึ่งว่า ความสุขใด ๆ ทำให้เสพติดได้ การเสพติดทำให้หยุดการสร้างสรรคทางปัญญา ความปีติอิมเอบใจจากการได้ฟังธรรมเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ยิ่ง แต่ต้องมีสติไม่ให้เกิดความประมาท สิ่งที่ท่านเจ้าคุณพูดหรือเขียนท่านมักจะทำให้เข้าใจแจ่มแจ้งต่อคำถามว่าอะไร คือ อะไรคืออะไร อะไรเกิดจากอะไร อะไรคือสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เป็นหน้าที่ของเราทั้งหลายที่จะสานต่อไปถึงคำถามว่า แล้วทำอย่างไร หรือมรรควิธี เมื่อถึงว่าแล้วจะทำอย่างไร ต้องคำนึงถึงความจริง ซึ่งประกอบด้วยมัจฉาทิฐิของคนที่ปวง ความเคยชิน โครงสร้างของอำนาจและผลประโยชน์ อันยากต่อการแก้ไข แต่ก็ต้องพยายามแก้ไขให้ได้ มรรคปัญญาเป็นปัญญาอย่างยิ่งยวดที่เราต้องศึกษาและพัฒนาขึ้นมาให้ได้

ในนามของมูลนิธิโกมลคีมทอง และในฐานะที่เป็นผู้อรรณาท่านเจ้าคุณให้แสดงปาฐกถาเรื่องนี้ในโอกาสดังกล่าว และสำนักพิมพ์ของมูลนิธิฯ ได้รับความอนุเคราะห์จากองค์ท่านผู้นิพนธ์ให้ได้รับเกียรติในการพิมพ์หนังสือนี้ออกสู่สาธารณะ ผมขอขอบคุณพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) สำหรับเพชรหรือรัตนะอีกชิ้นหนึ่งที่ท่านรังสรรค์ให้แก่งสังคม ขอขอบคุณผู้มีส่วนร่วมทุก ๆ ท่านในการผลิตการพัฒนาที่ยั่งยืน ในทรรคนะชาวพุทธเล่มนี้ออกสู่บรรณพิภพ หวังว่าคงจะเป็นปัจจัยหนุนช่วยในการแสวงหาปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติสืบต่อไป

ประเวศ วะสี

กรรมการมูลนิธิโกมลคีมทอง

คำนำ

โดย ส. ศิวรักษ์

ในวโรกาสที่ท่านเจ้าคุณพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) จะได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระธรรมปิฎก ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้นั้น บรรดาศิษยานุศิษย์และวิสาสิกชนของท่านย่อมพากันปีติยินดี แม้พระคุณท่านจะไม่ยินดียินร้ายในลาภยศสุขสรรเสริญแต่ประการใดก็ตาม แท้ที่จริง การที่พระคุณท่านได้เลื่อนสมณศักดิ์คราวนี้ เป็นนิมิตหมายที่ดีทางคณะสงฆ์ด้วย เพราะที่แล้วๆ มาดูการตั้งและเลื่อนสมณศักดิ์จะจำกัดแวดวงอยู่ในระหว่างพระสังฆาธิการเท่านั้น หมายความว่าจำเพาะผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ทางบริหาร จึงควรแก่ยศศักดิ์อัครฐาน จึงไม่เป็นการแปลกประหลาดที่พระมหาเถระบางท่านดำรงตำแหน่งควบเอาไว้หลายสถานะอยู่ ทั้ง ๆ ที่บางทีท่านล่วงชนมายุไปมากแล้วเอาเลยด้วยซ้ำ ทำให้น่าเป็นห่วงได้ในหลายๆ ทาง

ก็ท่านพระเทพเวทีรูปนี้ ปลอดภัยจากตำแหน่งบริหาร แม้เพียงเป็นเจ้าอาวาสวัดราชบูรณะ ท่านก็ลาออกมาแต่เมื่อยังเป็นพระราชาคณะแล้ว และการเลื่อนจากชั้นราชเป็นชั้นเทพ ก็ทราบว่ามี การขอร้องจากทางเมืองบนให้ใส่ชื่อท่านไว้ในฐานะผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดต้นสังกัดของท่าน เพื่อเข้าช่วยตามกฎหรือระเบียบของมหาเถรสมาคม โดยที่การเลื่อนขึ้นเป็นชั้นธรรมคราวนี้แสดงว่ามีแนวโน้มในทางที่ดีออกไปว่าคณะสงฆ์เห็นคุณงามความดีของบุรุษรัตนอาชาไนยในวงการพระศาสนา ผู้เป็นเอตทัคคะในทางวิชาการ ซึ่งถึงจะปราศจากสถานะทางด้านบริหาร (หรือที่ถูกต้อง ถ้าปราศจากงานด้านบริหารและด้านกิจกรรมต่าง ๆ

(๙)

มากเท่าใด) ก็(ย่อม)สามารถอุทิศความคิดและจิตใจถวายพระรัตนตรัย ได้มากเท่านั้น

โดยที่ในบัดนี้ จะหาท่านผู้ใดในคณะสงฆ์ไทยอันทรงไว้ซึ่งปรีชาญาณ ทั้งทางด้านศกสมัยและปรสมัยยิ่งไปกว่าพระคุณท่านรูปนี้ เห็นจะยาก นอกไปจากนี้แล้วศิลาจารวัดรของท่านก็เป็นบ่อเกิดแห่งศรัทธาปสาทะของพุทธบริษัทแทบทุกถ้วนหน้า ท่านเป็นตัวเชื่อมให้คนรุ่นใหม่นั้นเข้าหาพระศาสนาอย่างใช้สติปัญญาเป็นตัวกำหนด และให้ชาวต่างชาติเห็นคุณค่าของพระปริยัติศึกษาอันลึกซึ้ง ซึ่งพระคุณท่านสามารถถ่ายทอดออกสู่อัสตงคตประเทศได้ทั้งทางตรงและในทางที่มีผู้อื่นรับแปลออกไป ดัง *พุทธธรรม ฉบับตีพิมพ์ครั้งแรก* นั้น บัดนี้สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนิวยอร์ก (SUNY) ก็รับจัดพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษด้วยแล้ว เป็นต้น ทั้งนี้โดยไม่นับฉบับภาษาอังกฤษอื่น ๆ ก่อนหน้านี้

พุทธธรรม เป็นงานชิ้นเอกของพระคุณท่าน ดัง *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ก็เป็นการแสดงออกทางความสามารถอย่างยากที่จะหาบุคคลใดหนึ่งเดียวทำได้ โดยเฉพาะก็ในสมัยที่ยังไม่มีเครื่องคอมพิวเตอร์ดังสมัยนี้ ยิ่งการนำพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐลงคอมพิวเตอร์ด้วยแล้ว ถ้าปราศจากพระคุณท่านเสียแล้วย่อมไม่มีทางเป็นไปได้เลย ทั้งนี้โดยไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงงานพูดงานเขียนชิ้นอื่นๆ ของพระคุณท่านอันมีส่วนเกื้อกูลผู้เฝ้ารู้และผู้เฝ้าดีอยู่ในแทบทุกระดับ ตั้งแต่ *ธรรมนุญชีวิต* อันเป็นการปูพื้นฐานให้สาธุชน ไปจน *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* และ *พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรากฐานทางวิทยาศาสตร์* เป็นต้น

พระคุณท่านแม่นยำที่พระไตรปิฎกตลอดจนอรรถกถาฎีกา อันเป็นรากฐานทางฝ่ายเถรวาท พร้อมกันนั้นท่านก็ติดตามความคิดอ่านใหม่ๆ ในโลกซึ่งโยงมาถึงทางธรรมได้อยู่แทบตลอดเวลา ดังปาฐกถาเรื่อง *การพัฒนาที่ยั่งยืน* เป็นพยานให้เห็นอย่างเด่นชัดที่ทางมูลนิธิโกมลคีมทองขออนุญาตนำปาฐกถาดังกล่าวมาจัดพิมพ์ถวายเป็นเครื่องแสดง

(๑๐)

มุทิตาสักการะในโอกาสที่พระคุณท่านได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ในครั้งนี้ ก็เพราะพระคุณท่านได้มีอุปการคุณแก่มูลนิธิฯ มาแต่แรก จำเดิมแต่ พระธรรมเทศนาในงานศพนายโกมล คีมทอง แต่ครั้งเมื่อพระคุณท่าน ยังแรกเป็นพระราชาคณะที่พระศรีสุทธิโมลีนั้นแล้ว เพราะทางเราได้นำ คำเทศน์กัณฑ์นี้ร่วมกับบทย่ออื่น ๆ ตีพิมพ์จำหน่าย เป็นทุนประเดิมตั้ง มูลนิธิฯ แต่พ.ศ. ๒๕๑๔ จากนั้นทางมูลนิธิฯ ก็ได้ขอเขียนและคำพูด ของพระคุณท่านไปจัดพิมพ์จำหน่าย ให้เป็นคุณแก่มหาชนวงกว้าง และได้ทุนมาจุนเจือกิจกรรมของมูลนิธิฯ แทบตลอด

ปาฐกถาที่นำมาตีพิมพ์นี้ พระคุณท่านจงใจแสดงโปรดข้าพเจ้า ผู้เป็นประธานกรรมการมูลนิธิฯ นับว่าพระคุณท่านมีคุณูปการมาถึง ข้าพเจ้าเป็นส่วนตัวอีกโสดหนึ่งด้วย โดยที่พระคุณท่านได้เมตตาปราณี ข้าพเจ้าในทางอื่น ๆ อีกเป็นเอนกปริยาย การที่ข้าพเจ้าและเพื่อนกรรมการ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ได้มีส่วนร่วมสนองพระคุณท่านในส่วนเล็กน้อย กับการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น จึงบังเกิดความปรีดาปราโมทย์กันทุก ถ้วนหน้า

ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยได้โปรดอภิบาลรักษาท่านเจ้าคุณ พระธรรมปิฎกองค์ใหม่ ให้มีสุขภาพเข้มแข็ง เพื่อเป็นศักดิ์เป็นศรี เป็น ร่วมโพธิ์ร่วมไทรในทางธรรมแก่พุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวเทศต่อไป ชั่วกาลนานด้วยเทอญ

ส. ศิวรักษ์

๖ ต.ค. ๒๕๓๖

คำปรารภ

ปาฐกถาเนื่องในมงคลกาลอายุครบ ๕ รอบ คือ ๖๐ ปี ของอาจารย์ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๓๖ ซึ่งเป็นที่มาของหนังสือเล่มนี้ได้ แสดงตามคำอาราธนาของคุณหมอประเวศ วะสี ผู้ได้ตั้งชื่อหัวข้อปาฐกถา นี้ให้ด้วย เป็นปาฐกถาที่นับว่ายาวมากเรื่องหนึ่ง พูดอยู่นานรวดเดียว ประมาณสี่ชั่วโมงครึ่ง เมื่อจบปาฐกถาแล้ว ทางผู้จัดงานฝ่ายหนึ่ง และมูลนิธิ พุทธธรรมอีกฝ่ายหนึ่ง ได้แจ้งความประสงค์ที่จะตีพิมพ์เผยแพร่ ผู้เรียบเรียง ยินดีสนองกุศลเจตนา แต่จำเป็นต้องรอเวลา

ต่อมา มูลนิธิพุทธธรรม ได้ดำเนินการในเรื่องการคัดลอกคำปาฐกถา จากแถบบันทึกเสียงจนเสร็จแล้วส่งไปให้ผู้เรียบเรียงตรวจแก้ตั้งแต่วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗ แต่เนื่องจากมีงานค้างคั่งค้างอย่างอื่นที่เร่งด่วนติดพันมาก ผู้เรียบเรียงจึงไม่มีโอกาสตรวจแก้

เวลาผ่านไปนานจนกระทั่งผู้เรียบเรียงเดินทางไปรับการตรวจสภาพ ผิดปกติเกี่ยวกับเส้นเลือดในสมอง ในช่วงกลางเดือนเมษายน ต่อกับเดือน พฤษภาคม ๒๕๓๘ นี้ จึงได้ถือโอกาสในช่วงเวลาระหว่างนั้น ตรวจแก้บท ลอกเทปคำปาฐกถาจนเสร็จ แต่ก็ยังจะต้องรอตรวจสอบชำระข้อมูลและหลักฐานบางอย่างที่เมืองไทยอีกบ้าง

ครั้นเดินทางกลับเมืองไทยแล้ว ก็หาเวลาที่จะทำงานในเรื่องนี้ให้ต่อ เนื่องจนเสร็จสิ้นไปได้ยาก เรื่องจึงเรื้อรังเรื่อยมา ท่านเจ้าของมงคลวารคือ อาจารย์สุลักษณ์ ซึ่งได้ถามถึงความตีบหน้าเป็นระยะ ตามปกติก็แสดงความ เห็นใจผู้เรียบเรียงอยู่เสมอตลอดมา เมื่อข้าหนักเข้า ก็เสียบไป คงจะให้ โอกาสแก่ผู้เรียบเรียงได้เบาใจ

(๑๒)

แม้ว่าจะขยับขย่อน แต่บัดนี้ต้นฉบับก็สำเร็จพร้อมที่จะตีพิมพ์ได้ พอตี
ประจวบว่า อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้รับรางวัล The Right Livelihood
Award ประจำปี ๑๙๙๕ ในฐานะเป็นแบบอย่างแห่งการบำเพ็ญเพียรเพื่อ
พิทักษ์ประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน ซึ่งจะประกอบพิธีมอบ ณ รัฐสภาสวีเดน
ในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๓๘ เท่ากับช่วยให้ปาฐกถาเนื่องในวันเกิดของท่าน
ได้มาเป็นหนังสือแสดงมุทิตาจิตในมงคลวารแห่งการได้รับรางวัล The 1995
Right Livelihood Award นี้ แม้หนังสือจะออกมาล่าช้า แต่ก็กลับเป็น
ความประจวบที่ดี

แต่เดิมนึกว่าถ้าเป็นไปได้ จะนำเอาเนื้อหาปาฐกถาเรื่อง "นิเวศวิทยา
ตามหลักพระพุทธศาสนา" ซึ่งแสดงที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๔
มกราคม ๒๕๓๖ และโดยเฉพาะปาฐกถาพิเศษชื่อเดียวกันที่แสดง ณ ธรรม
สถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ ซึ่งได้พูด
ยาวถึง ๖ ชั่วโมง มาจัดปรับรวมเข้าด้วย จะได้มีเนื้อหาด้านนิเวศวิทยาเพิ่ม
เสริมเข้าอีก แต่ต้องระงับความคิดไว้ก่อน เพราะถ้าทำเช่นนั้น คงจะต้อง
เลื่อนเวลาที่จะเสร็จไปอีกยาวไกล อย่างไรก็ตาม ในการตรวจชำระต้นฉบับ
ครั้งนี้ ที่ล่าช้ามานาน ก็เป็นโอกาสให้ได้เพิ่มข้อมูลและเนื้อหาเข้าอีกไม่น้อย

ต้นแบบหนังสือนี้สำเร็จได้ด้วยเรี่ยวแรงความพากเพียรและเสียสละ
ของพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินฺตปาณโม) ที่ได้จัดทำด้วยเครื่อง
คอมพิวเตอร์อย่างขยันอดทน จึงขออนุโมทนาไว้ในที่นี้ ขออนุโมทนาทาง
มูลนิธิพุทธธรรม โดยคุณหญิงยุทธิ และคุณชุตติมา ธนะประ ที่ได้ส่งต้นฉบับคำ
ลอกเทปปาฐกถาไปให้ตรวจแก้ และขออนุโมทนาทุกท่านที่มีส่วนกระตุ้นและ
ผลักดันให้หนังสือเล่มนี้เกิดเป็นรูปเล่มได้ในที่สุด

ขออนุโมทนา ดร.กิตติยา พรสัจจา แห่งองค์การยูนิเซฟ (UNICEF) ที่
ได้ถวายเอกสารสำคัญอันเป็นต้นเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือหนังสือ Our
Common Future ของ The World Commission on Environment and
Development แม้ว่าจะถวายไว้ก่อนนานแล้ว แต่ก็ถือว่าเป็นความประจวบ
พอดีกับเหตุการณ์ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรง

(๑๓)

อนึ่ง ในการตรวจสอบหลักฐานบางอย่างเกี่ยวกับความเป็นมาเก่าก่อนในเมืองไทย เนื่องจากผู้เรียบเรียงพักอยู่ห่างไกลกรุงเทพฯ และอยู่ในภาวะที่ไม่คล่องตัวต่อการเดินทางไปในสถานที่ต่างๆ คุณวรเดช อมรรวพิพัฒน์ ได้ช่วยรับภาระไปติดต่อสถาบัน องค์กร และหน่วยราชการหลายแห่ง แล้วนำเอกสารหลักฐานที่ต้องการฝากส่งไปให้หลายอย่าง และอีกด้านหนึ่ง คณะของคุณบุษผา คณิตกุล ก็ได้ไปค้นหาเรื่องราวและเอกสารอีกส่วนหนึ่งส่งไปให้ในทำนองเดียวกัน เนื่องจากเวลากระชั้นชิดมาก และเป็นเรื่องเก่าๆ นานมาแล้ว อีกทั้งเป็นเอกสารที่หาได้ยาก จึงต้องใช้อุตสาหะวิริยะในการสืบหา และค้นคว้ากันอย่างมาก ผู้เรียบเรียงขออนุโมทนาไวยวักการด้วยความเสียสละไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอกุศลอันมีมงคลวารแห่งการทำบุญอายุของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นเหตุปรารถนา จงอำนวยผลให้ท่านเจ้าของวันเกิด พร้อมทั้งครอบครัว และญาติมิตร เจริญด้วยจตุรพิพร และจงเป็นปัจจัยดลให้สัมมาทัศนะกับทั้งสัมมาปฏิบัติแผ่ไพศาล เพื่อสันติสุขของมวลมนุษย์ ตลอดกาลยาวไกลสืบไป

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๘

สารบัญ

คำนำ โดย ประเวศ วะสี	(๖)
คำนำ โดย ส. ศิวรักษ์	(๘)
คำปรารภ	(๑๑)
นำเรื่อง	๑
การพัฒนาที่ยั่งยืน	๕
ภาค ๑ ทางตันของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน	๖
เมื่อโลกเริ่มมีการพัฒนา	๖
พัฒนาอย่างไรจึงกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน	๑๓
เมืองไทยเข้าสู่ยุคของการพัฒนา	๑๘
บ้านเมืองพัฒนา	
แต่ชีวิตและสังคมกลับหมักหมมปัญหา	๓๐
เมื่อธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นปัญหา	
การพัฒนาก็มาถึงจุดวิกฤต	๓๖
สิ่งแวดล้อมแท้ของธรรมชาติ	
กับสิ่งแวดล้อมเทียมแห่งเทคโนโลยี	
ความขัดแย้งที่บีบบมนุษย์สู่ทางเลือกใหม่	๔๖
สองกระแสสู่การพัฒนาแบบใหม่:	
เอาคนนำ กับเอาธรรมชาติเป็นเป้าหมาย	
ประสาน หรือต่างคนต่างทำ	๕๓
อย่างไรเรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน	๖๓
จะต้องทำอะไรเพื่อให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน	๗๑

(๑๕)

ไปๆ มาๆ จะพัฒนาสำเร็จได้ คนต้องมีจริยธรรม	๘๕
ถ้าได้แค่จริยธรรมแบบประนีประนอม	
การพัฒนาก็ยังยืນไม่ได้	๙๗
จะปฏิวัติครั้งใหม่ แต่ช่องทางที่จะไปยังติดตัน	๑๐๘
ก. ความติดตันด้านจริยธรรม	๑๑๐
ข. ความติดตันด้านฐานความคิด	๑๑๒

ภาค ๒ ต้นทางของการพัฒนาที่ยั่งยืน .....

จะอย่างไร ในเมื่อสิ่งที่พาด้วมาเจอปัญหา	
ก็คือสิ่งที่พาด้วมาสู่ความเจริญ	๑๒๑
ความสำนึกผิด	
คือจุดเริ่มต้นของทางออกจากสภาพวิกฤต	๑๓๐
มนุษย์ชนะ แต่โลกหายนะ	๑๔๐
จะปฏิวัติโลกได้ ต้องปฏิวัติภายใน	
เพื่อสร้างฐานความคิดใหม่ขึ้นก่อน	๑๕๖
ความหวังในการแก้ปัญหา	
อยู่ที่การพัฒนามนุษย์ให้เป็นอิสระแท้จริงได้	๑๖๓
ข้างในมีสุขเป็นอิสระ ข้างนอกอยู่อย่างพึ่งพาอาศัย	
เกื้อกูลกันไปกับคนอื่นและธรรมชาติ	๑๖๙
ปรับวิถีแห่งอารยธรรมให้ถูกทาง	
บนฐานแห่งระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ถูกต้อง	๑๗๗
กระแสนการพัฒนาสองสายมาบรรจบประสาน	
เมื่อการพัฒนาคนเดินไปถูกทาง	๑๘๕

(๑๖)

วิธีแก้ปัญหาเบื้องต้น ที่เข้าสู่แนวทาง	๑๙๓
๑) ทำที่ต่อธรรมชาติ	๑๙๔
๒) พฤติกรรมเศรษฐกิจ	๑๙๘
๓) การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	๒๐๐
ก้าวอย่างหนึ่งที่จะเข้าสู่ระบบการพัฒนา	๒๐๑
ก. พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล—วาสนา	๒๐๓
ข. พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม—วัฒนธรรม	๒๐๗
ค. แนวทางแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว	๒๐๙
ตาเห็นข้างหน้าคือเหวใหญ่ แต่ใจยังคิด پایแดนสวรรค์	๒๑๓
๑) แนวคิดชั้นรากฐานกับแนวคิดชั้นปฏิบัติการไม่สอดคล้องกัน	๒๑๗
๒) ความสับสนติดขัดในการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ	๒๑๙
๓) ความไม่กระจ่างของการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง	๒๒๗
๔) การพัฒนาแบบองค์รวมที่สมดุล จะเอาอะไรมาบูรณาการ	๒๓๐
๕) โลกกว้างไกลไร้พรมแดน แต่คนยังคับแคบและแบ่งแยก	๒๓๓
พัฒนาคนขึ้นมาเป็นแกนบูรณาการ	
ในระบบการพัฒนาที่เป็นองค์รวม	๒๓๗
๑) ระบบการพัฒนาคน	๒๔๔
๑. พฤติกรรม	๒๔๔
๒. จิตใจ	๒๔๗
๓. ปัญญา	๒๕๐
๒) ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน	๒๕๕
๑. มนุษย์	๒๕๕
๒. สังคม	๒๕๕
๓. ธรรมชาติ	๒๕๗
๔. เทคโนโลยี	๒๕๙
บรรณานุกรม	๒๖๔
ภาคผนวก	
พุทธศาสนสอน ส.ศ.๒.	๒๗๑

นำเรื่อง

ท่านพระเถรานุเถระสหธรรมิกทุกท่าน
ขอเจริญพรท่านสาธุชนผู้ใฝ่รู้ใฝ่ธรรมทั้งหลาย

วันนี้อาตมภาพได้รับนิมนต์มาในที่นี้ ถ้าพูดตามภาษาประเพณีของ
วัฒนธรรมไทย ก็เพราะว่าได้รับนิมนต์ให้มาเทศน์ในงานทำบุญวันเกิดของ
อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ซึ่งเป็นวันเกิดพิเศษ ที่มีอายุครบ ๕ รอบ หรือ ๖๐
ปี ซึ่งมักเรียกกันว่า แซยิด

การที่ได้รับนิมนต์มาเทศน์ในวันนี้ ในสถานะหนึ่งก็เนื่องจากรู้จัก
อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ มาเป็นเวลายาวนาน ความจริงอาจารย์สุลักษณ์
รู้จักอาตมามาก่อน ที่รู้จักอาตมานี้ไม่ใช่ว่าอาตมามีความสำคัญอะไร แต่เป็น
ไปในทางตรงกันข้าม คือตอนนั้นอาจารย์สุลักษณ์สำคัญอยู่แล้ว จึงรู้จัก
อาตมาซึ่งเป็นผู้ใหม่

เรื่องก็มีว่า อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อเจ้า
อวาสวดีทองนพคุณ ตั้งแต่สมัยของท่านเจ้าคุณภัทรมณี (อิน) และเมื่อ
ท่านเจ้าคุณภัทรมณี (อิน) สิ้นอายุไปแล้ว วัดทองนพคุณมีเจ้าอวาสองค์ต่อ
มาได้แก่ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็เลยได้เป็น
ลูกศิษย์ของหลวงพ่อพระธรรมเจดีย์ด้วย และได้เป็นผู้ที่ช่วยเหลือกิจการ
งานของวัดทองนพคุณอยู่ ตอนนั้นก็จำเพาะพอดีว่าอาตมาบวชพระ ก็ได้
หลวงพ่อพระธรรมเจดีย์ วัดทองนพคุณ เป็นคู่สวด ซึ่งนับว่าเป็นอาจารย์ ก็
เลยเกิดมีความสัมพันธ์เป็นผู้ร่วมสำนักร่วมอาจารย์กันขึ้น

อาจารย์สุลักษณ์ในฐานะที่อยู่ที่วัดทองนพคุณ และเป็นผู้ที่มีความ
สำคัญอยู่ในกิจการของวัด เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นในขอบข่ายของวัดก็ย่อมต้องรู้

ด้วย จึงรู้เรื่องการบวชของอาตมา อาตมาเข้าใจว่าอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก็เลยมารู้จักอาตมาในสถานะนี้ ซึ่งในตอนนั้นอาตมายังอยู่ในฐานะเป็นเด็กที่กำลังเติบโตขึ้นมา ส่วนอาจารย์สุลักษณ์ก็มองดูเหตุการณ์นั้นอย่างผู้ใหญ่

เมื่อเวลาล่วงมา การที่อาตมามารู้จักอาจารย์สุลักษณ์จริง เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านวิชาการซึ่งอาตมาก็เดาเอาเอง ไม่ได้ถามอาจารย์สุลักษณ์ คิดว่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางวิชาการนี้อาจจะโยงมาจากความเกี่ยวพันทางส่วนตัวที่ว่าข้างต้นนั้นด้วย

อาตมาได้รู้จักอาจารย์สุลักษณ์ ได้ยินข่าวคราวความเป็นไป ในฐานะที่ท่านเป็นนักคิด นักริเริ่ม ที่ได้รวบรวมนักวิชาการ และปัญญาชนทั้งหลายมาระดมความคิดสติปัญญากัน มีการออกหนังสือ เช่น สังคมศาสตร์ปริทรรศน์ เป็นต้น นอกจากรวบรวมระดมความคิดของปัญญาชนทั้งหลายแล้ว ก็ยังเป็นสื่อนำให้พวกคนรุ่นใหม่ ได้มาพบปะสังสรรค์กันด้วย เป็นการเชื่อมโยงคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า จึงเป็นผู้มีส่วนในการที่จะผลักดันสังคมไทยนี้เป็นเรื่องราวความเป็นไปในอดีต ซึ่งอาตมาก็เข้าไปเกี่ยวข้องข้องในการที่ได้รับนิมนต์ไปประชุมบ้าง ให้เขียนหนังสือบ้าง เขียนบทความบ้าง ที่ว่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องในทางวิชาการ

บทบาทของอาจารย์สุลักษณ์ในทางวิชาการนี้ โยงเข้ามาทางพระพุทธศาสนาด้วย ในฐานะที่ท่านเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงของวัด เป็นลูกศิษย์วัดของหลวงพ่อองค์ที่กล่าวมาข้างต้น ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาของอาจารย์สุลักษณ์ มีความสัมพันธ์ทั้งในระดับวัด และขยายกว้างขวางออกไปจนถึงกิจการระหว่างประเทศอย่างเป็นที่รู้ ๆ กัน ในการที่ได้มีความเคลื่อนไหว มีกิจกรรมต่าง ๆ แล้วก็โยงไปถึงเรื่องศิลปวัฒนธรรมไทยด้วย ซึ่งอาตมาก็รู้สึกว่าคุณครูสุลักษณ์มีความสนใจในเรื่องศิลปวัฒนธรรมตลอดจนความเป็นไทยโดยทั่ว ๆ ไป

นอกจากนี้ ในการแสดงออกทางการพูด การเขียน สิ่งหนึ่งที่อาจารย์สุลักษณ์ได้ทำออกมา ซึ่งมองเห็นเป็นลักษณะพิเศษของท่าน ก็คือบทบาท

ที่อาจจะเรียกว่าเป็นการทำงานในการเตือนสติสังคม การเตือนสตินี้ บางครั้งก็ดูเหมือนจะเป็นการกระตุ้นสติออกไป บางทีก็เป็นการกระตุ้นสติเอาไว้ แล้วก็เกิดผลขึ้นต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวที่เกี่ยวกับอาจารย์สุลักษณ์ ในด้านวิชาการ และบทบาทต่างๆ ที่ได้พูดมาข้างต้นนี้ อาตมาคิดว่าในวันนี้ซึ่งมีการประชุม มาตลอดเป็นเวลายาวนานนั้น หลายท่านก็คงได้พูดไว้แล้ว อาตมาจึงจะไม่ขอพูดเพิ่มเติมในเรื่องนี้ เพียงแต่เล่าให้ทราบความสัมพันธ์ที่เป็นมา

การที่มาพูดในวันนี้เป็นการได้รับนิมนต์มาให้พรในฐานะที่เป็นพระภิกษุ เมื่อพระสงฆ์จะมาให้พร การให้พรที่ดีที่สุดก็คงไม่มีอะไรเกินกว่าให้ธรรมเป็นพร เพราะฉะนั้น วันนี้ก็จะเอาธรรมเป็นพร คือมอบพรแก่อาจารย์สุลักษณ์ด้วยธรรมะ

ธรรมะที่จะให้พูดในวันนี้ ท่านผู้จัดได้ตั้งชื่อเรื่องไว้ว่า ‘พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน’ ชื่อเรื่องที่กำหนดให้เป็นปาฐกถาพิเศษนี้ ดูก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับหัวข้อของการประชุมในวันนี้ ที่อยู่ข้างหลังอาตมา ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสามทศวรรษของปัญญาชนอะไรทำนองนั้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้หัวข้อจะไม่เกี่ยวข้องกัน แต่คำว่าพัฒนานั้น เราก็อาจจะพูดไปให้ครอบคลุมเรื่องต่างๆ ได้ทุกอย่างในสังคมปัจจุบัน เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเรื่องที่จะพูดต่อไปก็เป็นส่วนหนึ่งของการประชุมในวันนี้ด้วย

ความจริงถ้าว่าถึงการที่ได้รับนิมนต์มาพูดวันนี้ก็เป็นเรื่องนานมาแล้ว คุณหมอบระเวศ วะสี ท่านเป็นผู้นิมนต์ นิมนต์มานานตั้งเกินกว่าหนึ่งปีแล้ว และนิมนต์ว่าจะให้ไปพูดที่สยามสมาคม วันที่ ๒๗ มีนาคม แล้วก็เงียบไป จนกระทั่งอาตมาก็สงสัยว่า เอ...นี่จะมีการพูดหรือเปล่า ในที่สุดก็ได้รับการบอกย่ำว่าพูดแน่ๆ โดยเอามารวมกันเข้ากับการประชุมในวันนี้ จึงเป็นการเอามาสมทบกับการประชุมในวันนี้ จะเรียกว่าแปะเข้ามาก็ได้ แล้วก็เอามาไว้ในส่วนสุดท้ายของการพูด แต่ท่านก็บอกว่า ที่เอามาไว้ตอนท้ายนี้ ก็เพื่อให้อาตมาพูดได้เต็มที่ คือตั้งเวลาไว้ตั้งแต่บ่ายสามโมงครึ่งเป็นต้นไป

กำหนดเวลาจบไว้ห้าโมงครึ่งก็กำหนดไว้เช่นนั้นเอง จะพูดต่อไปเท่าไรก็ได้ คือเปิดตลอดตามใจผู้พูด

ที่นี่ เมื่อตามใจผู้พูดแล้ว ก็ต้องตามใจผู้ฟังด้วย เพราะว่าตามใจผู้พูดฝ่ายเดียวนี้ก็ไม่ยุติธรรม ที่จะตามใจผู้ฟังก็คือจะต้องเปิดโอกาสว่าจะฟังแค่ไหนก็ได้ตามชอบใจ ไม่ต้องถือสากัน คือเมื่อเห็นสมควรแก่ตน สำหรับเวลาในตอนไหนที่จะยุติการฟังก็ยุติได้ อันนั้นเป็นส่วนของผู้ฟัง ส่วนอาตมานั้นก็จะพยายามพูดไป ถ้าเป็นไปได้ก็พูดเสียให้จบ จะใช้เวลาเท่าไรก็ได้ และสำหรับอาตมาเองนั้นก็ไต่เบรียบ เพราะว่าพระสงฆ์ไม่ต้องห่วงอาหารมือเย็น สำหรับญาติโยมก็คงจะต้องคิดเรื่องนี้ด้วย เขาเป็นว่านี่เป็นการเริ่มต้นเพื่อให้ทราบ เป็นการทำความเข้าใจกันได้

การพัฒนาที่ยั่งยืน

(Sustainable Development)*

เริ่มต้นก็คือการที่ได้ตั้งหัวข้อให้พูดเรื่อง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำทั้งสองที่เอามาเกี่ยวข้องกับในกรณีนี้ คือคำว่า พระพุทธศาสนา คำหนึ่ง กับคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คำหนึ่ง คำว่าพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเราทั้งหลายก็รู้กันดีพอสมควรอยู่แล้ว แต่เอาเข้าจริงก็ไม่ค่อยรู้เท่าไรเหมือนกัน ตอนนี้อาจารย์เขาเป็นว่าโดยทั่วไปถือว่ารู้กันพอสมควร ส่วนคำหลังคือคำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ อาจจะยังไม่ค่อยเข้าใจกันเท่าไร เพราะเป็นคำสมัยใหม่ และว่าที่จริงก็เป็นคำมาจากเมืองนอก เพราะฉะนั้นจะต้องมาพูดเริ่มต้นจากการพัฒนาที่ยั่งยืนก่อน แล้วจึงวกเข้ามาหาพระพุทธศาสนา

ทีนี้ การจะพูดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น อาตมาคิดว่าคงใช้เวลาไม่น้อยทีเดียว กว่าที่จะมาถึงพระพุทธศาสนาได้คิดว่าคงไม่ต่ำกว่าชั่วโมง เพราะฉะนั้นจะต้องขอเวลาท่านผู้ฟังไว้ก่อน เหตุที่ต้องทำอย่างนี้ก็เพราะว่า เมื่อเราจะพูดเรื่องอะไรที่เกี่ยวกับภายนอกหรือคนอื่น ที่อื่น เราต้องรู้จักเขาก่อน

---

* ปาฐกถาแสดงที่หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๑๙ มีนาคม ๒๕๓๖ เนื่องในโอกาสอายุ ครบ ๕ รอบ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ณ วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๓๖

ภาค ๑

ทางตันของการพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อโลกเริ่มมีการพัฒนา

การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นอย่างไร คนจำนวนมากยังไม่เข้าใจเท่าไร เพราะฉะนั้นพอพูดขึ้นมา ผู้ฟังก็อาจจะเดาความหมายกันไปต่างๆ แล้วก็อาจจะเดาไม่เหมือนกัน แต่อย่าเดาดีกว่า ทำไม่จริงว่าอย่าเดาดีกว่า เพราะเดาไปไม่มีประโยชน์ เขามีความหมายของเขาอยู่แล้ว คือคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ เป็นคำของฝรั่ง เราแปลมาจากฝรั่ง คำฝรั่งที่แปลว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ก็คือ คำว่า sustainable development

ในเมื่อเป็นคำที่แปลมาจากฝรั่ง แทนที่เราจะมาเดาความหมายกันให้เสียเวลา เราก็ต้องไปดูกันว่าของเดิมเขาว่าอย่างไร เพราะฉะนั้นเราจึงต้องยอมเสียเวลาที่จะไปพูดเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืน ตามความหมายของฝรั่งผู้เป็นต้นคิดในเรื่องนี้ และต้องตั้งเป็นข้อสังเกตว่า ที่นำมาเป็นหัวข้อสำหรับปาฐกถานั้น ก็เข้ากับยุคสมัย เพราะเวลานี้คำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ sustainable development นั้นกำลังเป็นคำนิยมที่พูดติดปากกันมาก ไม่เฉพาะเมืองไทยเท่านั้น แต่เป็นคำนิยมที่พูดกันไปทั่วโลก

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๗

ที่จริงนั้นไม่ใช่ว่า “ไม่นิยมเฉพาะเมืองไทยแต่นิยมไปทั่วโลก” แต่ควรจะพูดในทางกลับกันว่า “เพราะทั่วโลกเขานิยมพูดกัน เมืองไทยก็เลยนิยมตามไปด้วย” คือตามโลกตะวันตกที่เขาพูดกันมากมาย ตำรับตำราหนังสือหนังสือต่าง ๆ เดียวนี้ไปไหนก็มีแต่ sustainable development ไม่เท่านั้น ยังเอา sustainable ไปนำคำอื่นทั่วไปหมด เป็น sustainable society, sustainable future, sustainable economy, sustainable agriculture และ sustainable อะไรต่างๆ มากมาย ดูคำว่า sustainable จะเป็นคำที่ชื่นชมกันเหลือเกินในสมัยปัจจุบัน เพราะฉะนั้นเราควรจะรู้เข้าใจความเป็นมาของมันเสียก่อน

เริ่มแรก เมื่อมี sustainable development คือการพัฒนาที่ยั่งยืน มันก็ชวนให้ต้องสงสัยว่า คงจะมีการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน แล้วก็เป็นจริงอย่างนั้น การที่เขาตั้งการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาก็เพราะว่า โลกนี้ประสบปัญหากับการพัฒนาที่เขาเรียกว่า ไม่ยั่งยืน ก็เลยต้องคิดแบบแผนการพัฒนาหรือวิธีการพัฒนาแบบที่ยั่งยืนขึ้นมา หมายความว่าโลกของเรานี้ได้ประสบปัญหากับการพัฒนา โดยมีการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนมาเป็นเวลายาวนาน แล้วก็หาทางแก้ปัญหา การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนนั้น จนได้คิดวิธีการพัฒนาขึ้นใหม่ที่เรียกว่า sustainable development หรือการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ขึ้น

การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เกิดขึ้นอย่างไร จะต้องขอขอย้อนไปเล่าความเป็นมาในโลกนี้เสียก่อน เพื่อความเข้าใจร่วมกันให้เห็นว่า เรื่องราวเป็นมาอย่างไร และเขาเข้าใจความหมายกันอย่างไร คนที่เก่า ๆ หรือ แก่ ๆ หน่อย คงจำได้ว่า เมื่อนานมาแล้ว เกินกว่า ๕๐ ปี

ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระเทือนไปทั่วโลก ทำให้ประเทศทั้งหลายทุกประเทศต้องตื่นตัวขึ้นมา เพราะโดยมากก็ได้รับความบอบช้ำจากการสงครามนั้น พอสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ประเทศต่างๆ ก็มีการเคลื่อนไหวในการติดต่อกันหาทางแก้ปัญหาของโลก และได้มีการตั้งองค์การโลกขึ้นมา ที่เรารู้จักกันดีคือสหประชาชาติ ที่แต่ก่อนคนไทยนิยมเรียกกันว่า ยูโน (UNO) แต่สมัยนี้เรียกกันถูกต้องแค่ UN ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๘ (ค.ศ. ๑๙๔๕) ดังที่ยังมีการฉลองวันสหประชาชาติกันในวันที่ ๒๔ ตุลาคมทุกปี

ในการตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้นมานี้ก็มีความมุ่งหมายว่าจะให้ทั่วโลกมีการติดต่อสัมพันธ์กันในทางที่ดีงาม จะได้มีสันติภาพไม่ต้องมีสงครามใหม่อีก เพราะสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นทำให้มนุษย์ทั้งหลายประสบความทุกข์ยากเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ประเทศต่าง ๆ ที่ผ่านสงครามโลกกันมา ก็ได้รับบทเรียนอันยิ่งใหญ่ มีภาวะที่บอบช้ำกันอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น บางประเทศถูกภัยสงครามโดยตรง ก็มีความเสื่อมโทรมและประสบความพินาศต่างๆ เกิดขึ้นในประเทศมาก ส่วนประเทศอีกพวกหนึ่งแม้จะไม่ถูกภัยถึงตัวโดยตรง แต่ก็ได้รับความกระทบกระเทือนที่แผ่กว้างทั่วไป ทำให้มีการตื่นตัวไปทั่ว

หลายประเทศ แต่ก่อนนี้เป็นเมืองขึ้นที่เรียกว่า ประเทศอาณานิคม พอถึงระยะสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้วก็มีการตื่นตัวในการที่จะดิ้นรนต่อสู้เพื่อกู้เอกราช ทำให้เกิดประเทศเอกราชใหม่ๆ ขึ้นมา ประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมก็เกิดเป็นประเทศ

เอกราชกันใหญ่

เมื่อพูดรวมๆ แล้ว ไม่ว่าจะประเทศที่ถูกภัยสงครามก็ดี ประเทศที่ตื่นตัวก็ดี ทุกประเทศเหล่านั้นก็อยู่ในภาวะที่ต้องมีการฟื้นฟูให้มีการสร้างสรรค์ความเจริญกันขึ้น แต่การที่จะฟื้นฟูประเทศให้เจริญ มีความสุขสบายขึ้นมาได้ ก็จะต้องอาศัยการเงินเป็นเรื่องสำคัญ สหประชาชาติจึงได้ตั้งหน่วยงานสำคัญขึ้นมาเป็นองค์กรโลกสำหรับช่วยเหลือเรื่องการเงินแก่ประเทศต่างๆ เรียกกันว่า World Bank หรือธนาคารโลก มีชื่อทางการเป็นภาษาอังกฤษว่า International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) ซึ่งไทยเราเรียกในปัจจุบันว่าธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา* ก่อรูปขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗ (ค.ศ. ๑๙๔๔) และตั้งขึ้น

---

* ธนาคารโลก (The World Bank) นี้ เดิมมีสถาบันเดียวคือ ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา (IBRD) นี้ แต่ต่อมามีการตั้งองค์กรต่างๆ ขึ้นมาเป็นกลไกการทำงานมากขึ้น คือ บริษัทการเงินระหว่างประเทศ (The International Finance Corporation — IFC) ในปี ๒๔๙๙ (๑๙๕๖) องค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ (IDA) ในปี ๒๕๐๓ (๑๙๖๐) และล่าสุดคือ องค์กรพหุภาคีเพื่อค้ำประกันการลงทุน (The Multilateral Investment Guarantee Agency — MIGA) ในปี ๒๕๓๑ (๑๙๘๘) ปัจจุบันนี้ ถือว่าธนาคารโลกเป็นองค์กรพหุภาคี ประกอบด้วยสถาบันทั้ง ๔ ข้างต้น (IBRD, IDA, IFC และ MIGA) ตามปกติ ถ้าพูดว่า ธนาคารโลก ก็หมายถึง IBRD หรือ IBRD และ IDA ถ้าพูดว่า กลุ่มธนาคารโลก (World Bank Group) ก็หมายถึงทั้ง ๔ สถาบันนั้น รวมทั้ง ICSID (The International Centre for Settlement of Investment Disputes) ที่ตั้งขึ้นในปี ๒๕๐๙ (๑๙๖๖) ด้วย

ไทยเข้าเป็นสมาชิกของธนาคารโลก ณ ๘ พ.ค. ๒๔๙๒ (๑๙๔๙) แต่ธนาคารโลกเพิ่งเข้ามาตั้งสำนักงาน โดยการอนุมัติของรัฐบาลไทย เมื่อ ๑๙ มิ.ย. ๒๕๐๔ (๑๙๖๑) ประกอบด้วยองค์กร ๒ คือ IBRD และ IDA ซึ่งปัจจุบันมีชื่อภาษาไทยอย่างที่กล่าวข้างต้น ย้อนหลังไปก่อนหน้านั้น ชื่อภาษาไทยของธนาคารโลก (เฉพาะ IBRD) ยังไม่ลงตัว ชื่อที่ใช้ในกฎหมายและรายงานของราชการ พอลำดับได้ว่า ช่วงแรกตั้งแต่ไทยเข้าเป็น

เป็นทางการในวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ (ค.ศ. ๑๙๕๕) ซึ่งเป็นปีที่ตั้งสหประชาชาตินั้นเอง

ที่เขาใช้คำแยกออกเป็น ๒ คำว่า reconstruction คือการบูรณะหรือปฏิสังขรณ์คำหนึ่ง และ development คือการพัฒนา คำหนึ่งนั้น เนื่องจากเจาะจงไปยังประเทศที่มีสภาพเป็น ๒ ฝ่าย คือประเทศพวกหนึ่งบอบช้ำจากการทำสงครามเอง ได้รับภัยหายนะจากสงครามมาก พวกนี้มีสภาพที่เข้ากับคำว่า reconstruction คือต้องการฟื้นฟูหรือปฏิสังขรณ์ ส่วนอีกพวกหนึ่งเป็นประเทศที่ล้มหลัง ถึงแม้จะไม่ได้รับภัยจากสงครามโดยตรง ก็มีความไม่เจริญอยู่แล้ว โดยเฉพาะประเทศพวกนี้โดยมากเป็นประเทศเมืองขึ้นหรืออาณานิคมมาก่อนอย่างทีกล่าวก่อนแล้ว พวกนี้เหมาะกับคำหลังคือคำว่า development คือการพัฒนา

นี่เป็นเรื่องของการตั้งองค์การโลกขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือ และจากเหตุการณ์นี้เราก็ได้เห็นคำว่า development หรือการพัฒนาเกิดขึ้น และในตอนนั้นแหละที่มีการแบ่งประเทศต่างๆ ออกไป มี

สมาชิกในพ.ศ. ๒๕๓๒ เรียก “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ” (ในช่วงนี้ รายงานของกระทรวงการต่างประเทศเกี่ยวกับสหประชาชาติมีการใช้คำว่า พัฒนาการอยู่แล้ว) พ.ศ. ๒๕๓๗ เรียก “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาการ” พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นต้นมาเรียก “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนาการ” แต่ภายหลังตัดสั้นลงเป็น “ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา” อย่างที่เรียกในปัจจุบัน (ชื่อปัจจุบัน มีผู้เสนอเรียกตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๘ แต่ยังไม่ได้ใช้เป็นทางการ) โดยสรุป คำว่า “พัฒนาการ” ได้ใช้ในงานเกี่ยวกับสหประชาชาติมานานแล้ว ก่อนจะกลายเป็นคำสำคัญในนโยบายแห่งชาติของประเทศไทย

การพัฒนาในประเทศไทย มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธนาคารโลก ทั้งโดยความเป็นมาและโดยคำศัพท์ที่ใช้เรียก ซึ่งแสดงอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของธนาคารโลกต่อการพัฒนาของประเทศไทย พร้อมทั้งจุดเริ่มที่มุ่งสนองวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๑

การเรียกประเทศพวกที่มีสภาพล้าหลังยังไม่เจริญว่า underdeveloped countries แปลว่าประเทศที่ด้อยพัฒนา ถือเป็นศัพท์ที่เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. ๑๙๔๕ สมัยนั้นนิยมใช้คำนี้ คือคำว่า underdeveloped แปลว่าด้อยพัฒนา

เมื่อมีประเทศที่ด้อยพัฒนาก็ต้องมีประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศที่เจริญแล้วซึ่งเขาเรียกว่า developed countries แต่ประเทศที่ developed คือพัฒนาแล้วนี้ บางทีเขาก็เรียกว่า industrial countries บ้าง industrialized countries บ้าง คือเป็นประเทศที่มีอุตสาหกรรมแล้ว

อย่างไรก็ตาม ประเทศที่เรียกว่าด้อยพัฒนานี้ บางครั้งเมื่อเขาอยากเรียกให้สุภาพขึ้น เขาก็เรียกว่า less-developed countries คือประเทศที่พัฒนาน้อยหน่อย แล้วต่อมาก็มีคำอื่นๆ มาใช้แทนมากขึ้น จนในที่สุดก็ค่อยๆ นิยมเรียกว่า developing countries แปลว่าประเทศที่กำลังพัฒนา แต่โดยทั่วไปในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ (ค.ศ. ๑๙๖๗ - ๑๙๖๘) หนังสือส่วนมากยังใช้คำว่า underdeveloped คือด้อยพัฒนา จะมีคำ developing countries คือกำลังพัฒนานี้แทรกซ้อนอยู่บ้างก็น้อย หลังจากนั้นแล้วคำว่า developing countries หรือประเทศที่กำลังพัฒนาก็ใช้มากขึ้นๆ จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ พูดได้ว่าคำว่า underdeveloped countries แทบไม่เห็นในที่ไหนเลย คือเขาไม่ใช้กัน จะใช้บ้างก็มีแต่ less-developed countries รวมความว่าใช้ developing countries (ประเทศที่กำลังพัฒนา) บ้าง less-developed countries (ประเทศที่พัฒนาน้อยหน่อย) บ้าง

ต่อมา ก็มีศัพท์ใหม่เกิดขึ้นอีกคือคำว่า Third World หรือโลกที่ ๓ โดยมีการแบ่งเป็นโลกที่ ๑ ได้แก่พวกที่เป็นประเทศอุตสาหกรรมในค่ายของสหรัฐอเมริกา โลกที่ ๒ คือค่ายคอมมิวนิสต์สังคมนิยมที่มีโซเวียตเป็นผู้นำ ซึ่งล่มสลายไปแล้ว ส่วนโลกที่ ๓ ก็คือประเทศที่กำลังพัฒนา

ที่ว่ามานี้คือความเป็นมาแต่เก่าก่อน ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการที่จะพัฒนา

องค์กรโลกในส่วนของธนาคารโลกนี้ได้ให้ทุนแก่ประเทศต่างๆ ด้วยการให้กู้ยืมเงินไปในการที่จะพัฒนาประเทศชาติ ทำประเทศให้เจริญขึ้น โดยให้ทุนแก่ประเทศเหล่านั้น ที่จะไปดำเนินการกันเอง ไปสร้างสรรค์ความเจริญพัฒนาตัวเอง

ต่อมาองค์กรโลกคือสหประชาชาติเองก็ได้มีโครงการในการพัฒนา (development program) ขึ้นมาเองบ้าง ตอนแรกสุดที่องค์การสหประชาชาติริเริ่มโครงการอย่างนี้ขึ้นมาคือใน พ.ศ. ๒๔๙๒ (ค.ศ. ๑๙๔๙) แล้วต่อมาในปี ๒๔๙๕ (ค.ศ. ๑๙๕๒) ก็มีการเสนอตั้งกองทุนที่เรียกว่า Special UN Fund for Economic Development แต่ไม่ได้รับการอนุมัติ ถึงอย่างนั้นก็มีความคืบหน้าต่อมา คือได้ตั้งเป็นกองทุนเล็กๆ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ (ค.ศ. ๑๙๕๙) เป็นการสอดคล้องหรือพ่วงกันกับอีกด้านหนึ่ง คือ ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ (ค.ศ. ๑๙๖๐) ได้มีการตั้งองค์กรหรือหน่วยงานในสหประชาชาติขึ้นซึ่งเป็นเครือของธนาคารโลก เรียกว่า International Development Association (IDA) ซึ่งไทยใช้ว่าองค์การพัฒนาระหว่างประเทศ เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากเหตุผลว่าการให้กู้ยืมเงินของธนาคาร

โลกที่ทำมานั้นไม่ค่อยสะดวกเป็นภาระแก่ประเทศที่ด้อยพัฒนามาก ก็เลยพยายามหาทางที่จะทำให้การกู้ยืมเงินตลอดจนการใช้เงินคืน อะไรต่างๆ ไม่เป็นภาระมากนัก

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๙ (ค.ศ. ๑๙๖๖) Special Fund ก็ได้ถูกรวมเข้ากับโครงการช่วยเหลือทางเทคนิคที่มีอยู่แล้ว โดยตั้งขึ้นเป็นองค์กรใหม่เรียกว่า UNDP หรือ United Nations Development Program ซึ่งเป็นองค์กรที่มีชื่อเสียงมาก และยังมีองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาอีกคือ United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) ตั้งเมื่อ ๒๕๐๗ (๑๙๖๔) พอถึงปี ๒๕๐๙ (๑๙๖๖) ก็มีองค์การ United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) ขึ้นมา และเมื่อถึงปี ๒๕๑๙ (๑๙๗๖) ก็มีองค์การ International Fund for Agricultural Development (IFAD) หรือกองทุนนานาชาติเพื่อการพัฒนาการเกษตร ขึ้นอีก

พัฒนาอย่างไรจึงกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

เอาตมาเอาเรื่องนี้มาพูดทำไมตั้งยาวนาน ที่พูดมาทั้งหมดนี้ ก็มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนานั้นเริ่มมาจากเรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องการเงินการทอง เรื่องความเป็นอยู่ หรือเรื่องการอยู่การกิน เริ่มตั้งแต่การตั้งธนาคารโลก ตลอดจนองค์กรอื่นๆ ที่ให้กู้ยืมเงินไปช่วยเหลือในการพัฒนา ตกลงว่าองค์กรของโลกที่เกิดขึ้นซึ่งเกี่ยวกับการพัฒนานั้นเป็นเรื่องของการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญทั้งสิ้น เรื่องเป็นมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจว่าที่เขาพูดถึงการพัฒนานั้นเขามุ่งหมายถึงการพัฒนา

ทางเศรษฐกิจ (economic development) แทบทั้งนั้น จนกระทั่งมาตอนหลังจึงมีการพัฒนาด้านสังคมและด้านอื่นๆ ขึ้นมา

เป็นอันว่าที่เรียกว่าประเทศด้อยพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนา และประเทศที่พัฒนาแล้วต่างๆ เหล่านี้ ก็วัดกันด้วยมาตรฐานทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก และปัจจัยที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญในเวลานั้นก็ต้องมองกันที่อุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมเป็นปัจจัยตัวสำคัญที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญ และสิ่งที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญก็คือเทคโนโลยี เทคโนโลยีจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรม เราก็เลยวัดความเจริญของประเทศชาติต่างๆ ด้วยเรื่องความเจริญทางเทคโนโลยี เรื่องอุตสาหกรรม เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการผลิต เรื่องการบริโภค เรื่องการกระจายรายได้ แม้แต่เวลาให้คำจำกัดความ คำว่าประเทศพัฒนาแล้ว (developed) กับประเทศด้อยพัฒนา (underdeveloped) หรือประเทศกำลังพัฒนา (developing) เขาก็จะให้คำจำกัดความที่วัดด้วยมาตรฐานทางด้านเศรษฐกิจที่เนื่องด้วยอุตสาหกรรม

ยกตัวอย่าง คำจำกัดความหนึ่งบอกว่า ประเทศด้อยพัฒนา (underdeveloped) หรือประเทศกำลังพัฒนา (developing) นั้นได้แก่ประเทศที่รายได้เฉลี่ยของคนต่ำกว่าประเทศอุตสาหกรรมเป็นอย่างมาก* สภาพเศรษฐกิจต้องอาศัยการส่งออกพืชพันธุ์

* อย่างนี้เป็นการว่าตามหลักทั่วไปที่ให้วัดประเทศที่พัฒนาแล้ว และด้อยพัฒนา โดยดูที่รายได้ประชาชาติต่อหัว เช่น ถ้าประเทศใด ประชากรมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่า ๕๐๐ เหรียญสหรัฐ ก็ถือว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนา แต่ก็วัดได้ยาก ไม่เด็ดขาด เช่น ประเทศคาน้ำมัน แม้คนจะมีรายได้สูง ก็อาจเป็นประเทศด้อยพัฒนาได้ (Encycl. Britannica, 1988, 17.909b)

สัญญาหารจำนวนน้อย และการทำเกษตรกรรมต้องใช้วิธีการแบบ
โบราณโบราณ นี่คือการจำกัดความคำว่าประเทศที่กำลังพัฒนาหรือ
ด้อยพัฒนาอย่างหนึ่ง หรือหนังสือบางเล่มก็อาจจะให้คำจำกัด
ความง่ายๆ ว่า ประเทศที่กำลังพัฒนา ก็คือประเทศที่ยังไม่เป็น
อุตสาหกรรมหรือยังเป็นอุตสาหกรรมน้อย

นี่คือมาตรฐานสำหรับวัดการพัฒนาในโลกเท่าที่เป็นมา เรา
จึงได้เห็นการใช้ศัพท์ที่แสดงความหมายของประเทศที่พัฒนาแล้ว
ดินหรือยึดหยุ่นได้ภายใต้มาตรฐานนี้คือคำว่า ประเทศที่พัฒนาแล้ว
(developed country) บางทีก็ใช้คำว่าประเทศอุตสาหกรรม (indus-
trial country หรือ industrialized country) อันนี้จะมีทั่วไป คือไม่
จำเป็นต้องใช้คำว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว (developed country) นี้
เป็นเรื่องของความเป็นมาจากอดีต

เป็นอันว่า เมื่อเอาเศรษฐกิจเป็นมาตรฐาน ก็เอาอุตสาหกรรม
กรรมเป็นเครื่องวัด และในยุคที่ผ่านมานั้นวงการโลกก็มีความภูมิใจ
ในเรื่องอุตสาหกรรมกันมาก แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ประเทศที่
กำลังพัฒนาทั้งหลายก็พยายามเป็นประเทศอุตสาหกรรมกันอยู่
ในขณะที่ประเทศที่พัฒนาแล้ว เขาบอกว่าเขาเป็นสังคมที่ผ่านพ้น
อุตสาหกรรมไปแล้ว (post-industrial society)

ขอทบทวนอีกทีหนึ่ง โดยสรุปความว่า การพัฒนาเท่าที่เป็น
มานี้มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบและปัจจัยต่าง ๆ ใน
การทำให้เป็นประเทศพัฒนาโดยถือเอาอุตสาหกรรมเป็นตัวตัดสิน
ที่สำคัญ คือการพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม หรือพัฒนาให้
เป็นอย่างประเทศอุตสาหกรรม

เนื่องจากการพัฒนานั้นต้องอาศัยเทคโนโลยี และเทคโนโลยีก็ต้องอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นฐาน เพราะเทคโนโลยีจะพัฒนาได้ต้องอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็เลยเป็นตัวแกนกลาง หรือเป็นเจ้าบทบาทใหญ่ในการพัฒนา คือในการที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญขึ้น และเป้าหมายของการพัฒนาที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญขึ้น โดยมีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นเจ้าบทบาทใหญ่นี้ ก็เพื่อสิ่งที่เขาเรียกว่า economic growth คือความเจริญเติบโตขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เพราะฉะนั้นในโลกยุคที่ผ่านมานี้จึงถือ economic growth หรือความเจริญขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เป็นเรื่องสำคัญมาก

อย่างไรก็ตาม กระบวนการพัฒนา ถ้าพูดแค่นี้ก็ยังไม่ครบ เป็นการมองที่ไม่ทั่วตลอด การพัฒนาไม่ใช่แค่นี้ คือไม่ใช่แค่ว่า เออพัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรม โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นฐานแล้วเราจะได้มีความเจริญทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่เรามองกันแค่นี้พร้อมกันนั่นสิ่งหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ อะไรเป็นตัวกรรมที่ถูกกระทำ เพราะว่าในการที่จะเจริญอย่างนี้ได้จะต้องมีสิ่งที่ถูกกระทำ สิ่งที่ถูกกระทำเพื่อจะเอามาสร้างความเจริญ หรือทำให้เกิดความเจริญทางอุตสาหกรรมนั้นก็คือธรรมชาติ หรือสิ่งที่เราเรียกในปัจจุบันว่าธรรมชาติแวดล้อมนั่นเอง

ธรรมชาติเป็นตัวถูกกระทำตลอดมาในการที่จะสร้างสรรค์ความเจริญที่เรียกว่าเป็นการพัฒนา หรือก้าวเข้าสู่อุตสาหกรรมนั้น ยุคที่ผ่านมานี้เรียกได้ว่าเป็นยุคนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นยุคที่นิยมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าในปัจจุบัน

ความนิยมนี้จะจืดจางลงไปบ้างจากประเทศที่ใหญ่ๆ จนกระทั่งบางแห่งถึงกับมีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ แต่ความนิยมนี้ก็หาได้ลดความสำคัญลงไปไม่ ดังปรากฏอยู่ว่าประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย ก็ยังมุ่งหมายใฝ่ฝันถึงความเจริญแบบนี้อยู่

ขอเล่าต่อไปว่า ช่วงต่อมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๓ องค์การสหประชาชาติได้เร่งรัดให้มีการพัฒนามากขึ้นโดยตั้งเป็นนโยบายที่เดียว ถึงกับประกาศให้ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ - ๑๙๗๐ หรือเทียบเป็นพุทธศักราชคือ พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๑๓ เป็น Development Decade คือทศวรรษแห่งการพัฒนา เรื่องนี้ไม่ค่อยมีการพูดถึงในที่ไหน ที่จริงเป็นจุดสำคัญที่มาจากเกี่ยวข้องกับประเทศไทย วัตถุประสงค์ในการตั้งทศวรรษแห่งการพัฒนานี้ขึ้นมา ก็ด้วยความมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาสำคัญ ๓ อย่างที่ตาชดขึ้นอยู่ทั่วไปในประเทศที่กำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนาทั้งหลาย คือ

๑. ความยากจนข้นแค้น หรือภาษาฝรั่งเรียกว่า poverty
  ๒. ความไม่รู้หนังสือ หรือความโง่เขลาเบาปัญญา ที่เรียกว่า ignorance และ
  ๓. ความเจ็บไข้ได้ป่วย มีโรคภัยไข้เจ็บมาก ที่เรียกว่า disease
- การขจัดปัญหาสามประการนี้เป็นเป้าหมายใหญ่ วัตถุประสงค์ต่อไปก็เพื่อเปิดช่องว่าง ในมาตรฐานการครองชีพระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศที่กำลังพัฒนา เป็นอันว่าทศวรรษแห่งการพัฒนานี้ก็ได้เกิดมีขึ้น ซึ่งจะมีอิทธิพลมาถึงเมืองไทยด้วยดังจะได้เล่าต่อไป

เมื่อสิ้นทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ -

๒๕๑๓ แล้วก็ตามมาด้วยทศวรรษแห่งการพัฒนา (development decade) อีกครั้งหนึ่ง เป็นช่วงที่ ๒

ระหว่างที่มีการพัฒนาขึ้นเป็นการใหญ่ โดยถือเป็นนโยบายสำคัญขององค์การโลก การพัฒนาตามนโยบายนั้นก็ได้รับการปฏิบัติโดยประเทศต่างๆ อย่างแพร่หลายไปทั่ว พร้อมกันนั้นในระหว่างที่เจริญกันใหญ่ในทางที่จะก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมนั้น นอกจากมีผลในด้านบวกทำให้เกิดความเจริญทางวัตถุอะไรต่างๆ ขึ้นมากมายแล้ว ก็ปรากฏว่ามีผลในด้านลบเกิดขึ้นด้วย และตอนแรกผลด้านลบนี้ปรากฏเด่นชัดออกมาในประเทศที่พัฒนาแล้วคือประเทศที่เจริญเป็นประเทศอุตสาหกรรมแล้วนั่นเอง คือมีปัญหาสังคมและปัญหาจิตใจต่างๆเกิดขึ้นมากมาย จนกระทั่งท้ายที่สุด ก็มาพบกับปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม

ตอนที่เกิดปัญหาสังคมและปัญหาจิตใจนั้น ก็ยังพอทนกันไหว แต่พอมาถึงปัญหาสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์คือโลกนี้จะอาศัยอยู่ไม่ได้ ก็ถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงที่ไม่อาจจะทนต่อไปได้ ทำให้มีการตื่นตัวกันขึ้น แล้วก็พิจารณาทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมาว่ามันเป็นอย่างไรกันแน่จึงเกิดผลอย่างนี้ แล้วก็ลงมติกันว่า การพัฒนาที่ผ่านมา มีความผิดพลาดไม่ถูกต้อง จะต้องเปลี่ยนแปลงแนวการพัฒนาขึ้นใหม่ ซึ่งนำไปสู่การคิดริเริ่มแนวการพัฒนาใหม่ ที่เรียกชื่อในปัจจุบันว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) นั้น อันนี้เป็นการเล่าโดยย่อ เดี่ยวจะต้องกลับมาเล่าอีกทีหนึ่งว่า ตัวการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เกิดขึ้นได้อย่างไร

เมืองไทยเข้าสู่ยุคของการพัฒนา

จะขอย้อนมาพูดถึงความเป็นไปในประเทศไทย ให้เห็นความเชื่อมโยงว่าประเทศไทยเราเข้าสู่ยุคพัฒนาอย่างไร ตอนนี้อยู่ปิดรายการของการพัฒนาระดับโลกไว้ก่อน และเข้ามาหาเมืองไทยที่ใกล้ตัวเรา

สำหรับประเทศไทยเรานั้น แต่ก่อนเราไม่มีคำว่า **พัฒนา** ในความหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน จะเห็นหรือได้ยินก็แต่ในคำให้พรของพระบ้าง คำให้พรทั่วไปบ้าง ซึ่งมักจะใช้เป็น **วัฒนา** ว่า ขอให้มีความวัฒนาสถาพรอะไรทำนองนี้ ซึ่งก็คือขอให้มีความสุขความเจริญนั่นเอง ประเทศไทยเรามาเข้าสู่ยุคพัฒนาในช่วงทศวรรษแห่งการพัฒนาของสหประชาชาติที่พูดไปแล้ว คือ พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๑๓ และการพัฒนาของประเทศไทยนี้ก็เกี่ยวโยงกับธนาคารโลก หรือธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนาที่พูดมาแล้วนั่นเอง (จะว่าเกิดจากการบีบหรือผลักดันของธนาคารโลกก็ได้)

ขอย้อนไปพูดอีกนิดหนึ่งว่า ประเทศไทยเราก่อนหน้าที่จะเข้าสู่ยุคพัฒนา ก็ไม่ใช่ที่เราไม่มีการพัฒนา ความจริงเราก็ต้องมีการสร้างสรรค์ความเจริญอยู่แล้วเป็นเรื่องธรรมดา แต่เรายังไม่มีการใช้คำว่าพัฒนา เรามีการพัฒนาเศรษฐกิจมานานแล้ว แต่เราก็ไม่ได้ใช้คำว่าพัฒนา คำที่เรานิยมใช้กันมานานในอดีตก็คือ “ทำนุบำรุง” หรือ “ทะนุบำรุง” เช่นว่า ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข เราทำกันมาเรื่อยๆ โดยไม่ได้มีการวางแผน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ รัฐบาลโดยทางกระทรวงมหาดไทยได้กำหนด

“แผนการบูรณะชนบท ๒๕๔๕” ขึ้น แต่พอถึงปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๕๔๖ ก็ต้องยุบเลิกไป เมื่อเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ ต่อมาก็ได้มีความพยายาม รื้อฟื้นงานนี้ขึ้นอีก โดยรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนการบูรณะชนบท ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๔๔ แต่เพราะความติดขัดด้านงบประมาณ แผนการนี้ก็มิได้มีการปฏิบัติ จนกระทั่งถูกระงับไป ใน พ.ศ. ๒๕๔๖

อย่างไรก็ตาม แผนการบูรณะชนบทนี้ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้น หรือเป็นการตั้งเค้าของการพัฒนาในยุคต่อมา ดังปรากฏว่า อีก ๓ ปีต่อมา รัฐบาลได้มีมติเห็นชอบตามข้อเสนอของกระทรวงมหาดไทยให้ “โครงการพัฒนาท้องถิ่น” เป็นโครงการของชาติ เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๔๙ (สุวิทย์ ยิงวรพันธ์, ๗๘-๙๑)

ถึงตอนนี้จะเห็นว่า คำว่า “พัฒนา” ได้เริ่มมีการใช้เป็นคำสำคัญขึ้นมาในราชการ ในระยะหัวเลี้ยวที่จะเข้าสู่ยุคพัฒนา (โครงการพัฒนาท้องถิ่นแห่งชาติ ได้ถูกรวมเข้าไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งประกาศใช้ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๓)

การเข้าสู่ยุคพัฒนาอย่างแท้จริง ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจ โดยปรารภปัญหาทางเศรษฐกิจที่เป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีความเป็นมาย้อนหลังกลับไปถึง พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งประเทศไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ปีนั้น อันแสดงว่าประเทศไทยมีการขยับเขยื้อนครั้งใหญ่ในการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจ แต่ตอนนั้นยังไม่ใช้คำว่า “พัฒนา” เราเรียกหน่วยงานของชาติที่ตั้งขึ้นมาโดย พ.ร.บ.นี้แค่ ว่า สภาเศรษฐกิจแห่งชาติ

ขอให้สังเกตว่าสภาเศรษฐกิจแห่งชาติตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓

เวลาพูดถึงความมุ่งหมายอะไรต่าง ๆ ก็จะมีเพียงว่าเพื่อความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นคำธรรมดาสามัญ

ต่อมาก็ได้เริ่มมีความพยายามในการวางแผนเศรษฐกิจของประเทศ โดยรัฐบาลได้ตั้ง “คณะกรรมการดำเนินการวางแผนเศรษฐกิจของประเทศ” ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ แต่ดำเนินการไปไม่ได้เท่าไร ก็ขาดตอนหายไป

พียงสังเกตว่า การวางแผนเศรษฐกิจใน พ.ศ. ๒๔๙๖ นั้น มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือเพื่อเป็นเครื่องช่วยในการทำโครงการต่างๆ ที่จะเสนอขอรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ครั้นมาถึงก้าวใหม่สู่ยุคพัฒนานี้ การเคลื่อนไหวครั้งใหม่ ก็มาจากการที่จะเบิกทางในการขอกู้เงินจากธนาคารโลกมาพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เพราะธนาคารโลกจะให้กู้เงินก็ต้องพิจารณาโครงการขอกู้แต่ละโครงการก่อน ซึ่งทำให้สภาเศรษฐกิจแห่งชาติที่ได้รับมอบหมายให้พิจารณาเรื่องนี้ร่วมกับคณะกรรมการดำเนินการวางแผนเศรษฐกิจ มีมติให้ขอความร่วมมือจากธนาคารโลก ให้ส่งคณะผู้เชี่ยวชาญเข้ามาสำรวจสภาพเศรษฐกิจของประเทศไทย

นี่คือจุดเริ่มต้นที่แท้จริงแห่งการพัฒนาของไทย ซึ่งต้องนับเอาปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่เรียกกันว่า กึ่งพุทธกาล ตามภาษาชาวบ้าน

ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น แม้แต่ในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๐๐ ก็มีข้อความว่า “. . . พัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจให้ถึงมือประชาชนโดยทั่วถึง”

พอถึงเดือนกรกฎาคม ๒๕๐๐ เราก็ได้รับความร่วมมือจากธนาคารโลกที่ว่าเมื่อก็ ส่งคณะสำรวจสภาพเศรษฐกิจเข้ามา และ

ได้สำรวจสถานะเศรษฐกิจของประเทศไทยเป็นเวลาหนึ่งปี จนถึงเดือนมิถุนายน ๒๕๐๑ แล้วออกรายงานที่ต่อมาแปลเป็นภาษาไทยชื่อว่า “โครงการพัฒนาการของรัฐบาลสำหรับประเทศไทย” (รายงานนั้นชื่อว่า A Public Development Program for Thailand) และกลับไปพร้อมกับได้ทิ้งข้อเสนอไว้ให้รัฐบาลไทยตั้งหน่วยงานส่วนกลางสำหรับวางแผนพัฒนาประเทศชาติขึ้น ระหว่างนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาตามลำดับ จนถึงจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิวัติครั้งที่ ๒ และได้ขึ้นนำการปกครองเอง ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑

คณะปฏิวัติได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของคณะสำรวจสถานะเศรษฐกิจขององค์การสหประชาชาตินั้น จึงปรากฏว่าในปี ๒๕๐๒ ได้มีพระราชบัญญัติสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๒ เกิดขึ้น ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ปีนั้น อันทำให้เกิดมีสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ นับเป็นครั้งแรกที่คำว่า “พัฒนา” ได้ขึ้นมาเป็นคำหลักอันแสดงเป้าหมายและเป็นศูนย์กลางที่กำหนดทิศทางแห่งกิจการของประเทศชาติ

ขอให้สังเกตว่า ปี ๒๕๐๒ เกิดมีสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น ซึ่งเดิมเรียกว่าสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ คำว่า “พัฒนาการ” ซึ่งมีอยู่ในชื่อของธนาคารโลกมาก่อนนานแล้ว (ต่อมาตัดสั้นลงเป็น “พัฒนา”) ก็มาปรากฏขึ้นในชื่อกิจการระดับชาติของประเทศไทย นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ได้เกิดขึ้น

ผลงานชิ้นแรกของสภาพัฒนาฯ คือ ทำให้ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑ มกราคม

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๓

๒๕๐๔ ขอให้สังเกตว่าตอนนั้นมีแต่คำว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่มีคำว่า “และสังคม” ซึ่งเพิ่มเข้ามาตั้งแต่แผนฉบับที่ ๒ และแผนฉบับที่ ๑ นี้ไม่ใช่ ๕ แต่เป็น ๖ ปี เรียกกันว่าเป็นแผน ๖ ปี (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) แบ่งเป็น ๒ ระยะ ระยะละ ๓ ปี ระยะแรก ๒๕๐๔-๒๕๐๖ และระยะที่สอง ๒๕๐๗-๒๕๐๙ นี่คือนัดเริ่มของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีแผนชัดเจนจริงจังในประเทศไทย

ฟังสังเกตด้วยว่า ในปี ๒๕๐๔ นี้เอง ธนาคารโลก คือธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา (IBRD) ที่ตั้งขึ้นในสหประชาชาติมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ (๑๙๔๕) พร้อมด้วยองค์การพัฒนาระหว่างประเทศ (IDA) ที่ตั้งขึ้นใหม่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ (๑๙๖๑) ก็ได้เข้ามาตั้งสำนักงานในประเทศไทย โดยรัฐบาลไทยได้อนุมัติเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๐๔ (๑๙๖๑)

นับแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ แล้ว ประเทศไทยก็ก้าวเข้าสู่ยุคพัฒนาอย่างแท้จริง มีการระดมสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และกิจการอุตสาหกรรม นอกจากถนนหนทาง เชื้อนต่างๆ ก็เกิดกันใหญ่ ประเทศไทยได้มีความเจริญเติบโตทางด้านวัตถุอย่างรวดเร็ว หัวหน้ารัฐบาลกล้าแสดงความมุ่งมั่นว่า “การปฏิวัติครั้งนี้จะได้ผลสำเร็จหรือล้มเหลว ก็อยู่ที่เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจนี้เอง . . . การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหัวใจของงานปฏิวัติทั้งหมด” (พิธีวางศิลาฤกษ์ สถาปัตยกรรมฯ ๒๑ ส.ค. ๐๔) มีคำขวัญของรัฐบาลออกมาทางวิทยุเข้าคำประจำวันว่า งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข คนยุคนั้นจำได้แม่นเพราะได้ยินกันทุกวัน และอีกคำหนึ่งว่า *ศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคพาให้สุขสมบูรณ์* ซึ่ง

จะเห็นว่าตรงกับเป้าหมายของทศวรรษโลกแห่งการพัฒนาที่พูดมาแล้วว่าจะแก้ปัญหาความยากจน ความไม่เสมอภาค และโรคภัยไข้เจ็บ

ช่วงนั่นเอง ในวงวิชาการ ก็พอดีมีคำใหม่เกิดขึ้นคำหนึ่งคือ คำว่า *สัมมนา* มีการเคลื่อนไหวจัดสัมมนากันคึกคัก จนกระทั่งคณะสงฆ์ก็พลอยมีไปด้วย แต่พระสงฆ์ท่านเห็นว่าคำว่า *สัมมนา* ไม่ค่อยถูกต้อง ท่านก็เลยคิดคำของท่านขึ้นมาใหม่เรียกว่า *สัมมนันตนา* และตอนนั้นเป็นยุคที่ยังมีคณะสังฆมนตรี ท่านก็เลยจัดงาน *สัมมนันตนา* พระคณาธิการขึ้นมาเรียกว่า “โครงการประชุมสัมมนันตนา พระคณาธิการทั่วพระราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๕๐๓”

ในโอกาสนั้น ผู้นำของประเทศคือท่านนายกรัฐมนตรี ก็ได้มีสาส์นไปถึงที่ประชุมสงฆ์ ขอความร่วมมือจากพระสงฆ์ไม่ให้สอนหลักธรรมเรื่องสันโดษ เพราะจะเป็นการขัดขวาง ไม่เกื้อหนุนต่อนโยบายการพัฒนาประเทศ ดังความตอนหนึ่งใน “สาส์นของนายกรัฐมนตรี ถึงที่ประชุมสัมมนันตนาพระคณาธิการทั่วราชอาณาจักร วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๐๓” (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๔๘ ภาค ๗, ๒๕ ก.ค. ๒๕๐๓, หน้า ๕๘๕) ว่า

“นี่เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและกระผมเองร้องขอเพราะเหตุว่าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทุกทาง ที่สามารถจะเลือกเอามาสอนหรือจูงใจให้คนประพฤติปฏิบัติ มีคำสอนให้คนมักน้อยสันโดษ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่า ไม่จำเป็นต้องขวนขวาย ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำสอนอย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับกาลสมัยหนึ่ง แต่จะไม่เหมาะสำหรับสมัยปฏิวัติ ซึ่งต้องการความขวนขวายหาทาง

ก้าวหน้า จำต้องเลือกสรรเอาธรรมะที่สอนให้มีวิริยะอุตสาหะ ขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาชีพ ไม่ประมาท ไม่หวังพึ่งคนอื่น พึ่งแต่ตัวเอง และความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจเหล่านี้ ซึ่ง กระผมเข้าใจว่ามีพุทธภานิตอยู่มากหลายที่จะนำมาสอนได้ จึงใคร่ขอร้องคณะสงฆ์ให้พยายามสอนคนไปในทางนี้ จะ เป็นการช่วยแผนการเศรษฐกิจ และงานทุกอย่างที่รัฐบาล ปฏิบัติกำลังทำอยู่ โดยมุ่งความวัฒนาถาวรของประเทศชาติ ซึ่งจะเป็นความวัฒนาถาวรทางพระศาสนาเอง”

คงต้องยอมรับว่า ในการส่งสาส์นกล่าวคำเสนอแนะนี้ ผู้นำ ของรัฐมีเจตนาดี ต้องการให้เกิดประโยชน์สุขและความเจริญ ก้าวหน้าแก่บ้านเมือง แต่ปัญหาอยู่ที่ความคิดเห็นและความรู้ ความเข้าใจ โดยเฉพาะทฤษฎีที่เป็นฐานของความคิด

ผู้นำฝ่ายบ้านเมืองเวลานั้นเข้าใจว่า ถ้าประชาชนมีความ อยากร่ำรวย คืออยากมีกินมีใช้ อยากร่ำรวย อยากมีสิ่งฟุ่มเฟือย บำรุงบำเรอความสุขพรั่งพร้อม อยากได้เงินมากๆ ก็จักพากันขยัน ขันแข็งทำงานทำการเป็นการใหญ่ บ้านเมืองก็จะเจริญพัฒนา แต่ ถ้าประชาชนสันโดษ คือพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ รู้จักอุ่มรู้จักพอ ก็จัก ไม่กระตือรือร้นขวนขวาย หรือถึงกับเกียจคร้าน การพัฒนาบ้าน เมืองก็จะไม่สำเร็จ

ความเข้าใจอย่างนี้ มองดูเผินๆ ก็คล้ายจะเป็นจริง แต่ที่แท้ เป็นความเข้าใจผิดซ้อนกันทีเดียว ๓ ชั้น คือ ผู้บริหารประเทศเป็น เช่นเดียวกับชาวบ้านหรือสังคมไทยทั่วไปที่มีความรู้เข้าใจเกี่ยวกับ หลักธรรมที่กล่าวถึงนั้นเคลื่อนคลาดไม่ชัดเจนเพียงพอ แล้วกลับมี

ความเห็นเป็นปฏิกริยาต่อหลักการนั้นที่ตนเข้าใจไม่ถูกต้องอยู่แล้ว พร้อมกันนั้นหลักการในการพัฒนาที่ตนใช้เป็นฐานในการมอง ก็ไม่ถูกต้อง และในที่สุด ความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่างหลักการพัฒนาที่ตนจะนำมาใช้ กับผลที่ต้องการ ก็ไม่ถูกต้องอีก

ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อปมปัญหาในการพัฒนา ทำให้เราเริ่มต้นยุคพัฒนาอย่างผิดพลาดแล้วเดินผิดทางสืบมา เรื่องนี้ควรจะมีการพิจารณาถกเถียงกันให้เข้าใจจะแจ้ง เพราะจนบัดนี้ก็ยังหาได้เข้าใจเรื่องนี้กันชัดเจนไม่ ถ้ายังไม่เข้าใจชัดเจน และไม่เข้าถึงหลักการที่ถูกต้อง ก็จะเป็นปมปัญหาที่ก่อให้เกิดการพัฒนาผิดพลาดต่อไป รวมทั้งการตามไปรับผลร้ายจากการพัฒนาผิดพลาดของประเทศที่พัฒนาแล้ว ที่ตนเองแทนที่จะช่วยแก้ไข กลับไปซ้ำรอยผิดๆ

ตอนนั้นประชาชนมีความรู้สึกว่าจะต้องพัฒนาสร้างสรรค์ความเจริญกันใหญ่ แต่การสร้างสรรค์ความเจริญนั้นเรามองที่วัตถุ เช่น การสร้างตึกกรมบ้านช่องและถนนหนทาง เป็นต้น ไปกันไกล จนมีความรู้สึกกันว่า ที่ไหนมีต้นไม้ ที่ไหนมีป่า ที่นั่นคือเครื่องหมายของความเถื่อน หรือไม่เจริญไม่พัฒนา เพราะฉะนั้นเราก็ตัดต้นไม้ตัดป่ากันเป็นการใหญ่ จนกระทั่งแม้แต่ในวัดพระสงฆ์ทั้งหลายก็มีความรู้สึกอย่างนี้ ตามวัดต่างๆ ก็เลยตัดต้นไม้สร้างอาคารสร้างเสนาสนะแบบตึกกันเป็นการใหญ่

ยกตัวอย่างเช่นวัดแห่งหนึ่งที่ฝั่งธนฯ สมภารท่านก็อยากให้วัดของท่านพัฒนา วัดนั้นมีต้นไม้ในพุทธประวัติหลายอย่าง ท่านก็เลยตัดต้นไม้หมด เพราะเห็นว่าต้นไม้เป็นเครื่องหมายของป่า และ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๗

ปากก็เป็นคำที่อยู่ด้วยกันกับคำว่าเถื่อน คือไม่พัฒนา เพราะฉะนั้นก็เลยตัดป่า ตัดต้นไม้เป็นการใหญ่ วัสดุนั้นก็เลยหมดต้นไม้ แค่นั้นไม่พอ ท่านเห็นว่าคัมภีร์เก่าๆ อยู่ในตู้ไม่มีประโยชน์ ทำให้วัดไม่สะอาดเรียบร้อย ไม่แสดงถึงการพัฒนา ก็เลยเอามาเผาทิ้งเสียด้วย นี่เป็นตัวอย่างของความตื่นตัวในการพัฒนาประเทศในยุคนั้นที่ได้เกิดขึ้นแล้ว

ทางฝ่ายบ้านเมือง หลังจากมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี ๒๕๐๔ แล้ว ก็ได้ตั้งหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาขึ้นมาเรื่อยๆ เช่นในปี ๒๕๐๕ ก็ตั้งกรมการพัฒนาชุมชนต่อมา ๒๕๐๖ เดือนพฤษภาคม ก็ตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ต่อมาปี ๒๕๐๗ ก็ตั้งสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท แม้ในด้านการศึกษา ก็ให้ทุนการพัฒนาโดยได้ตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) ขึ้น เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๐๙ และมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคก็เริ่มเกิดขึ้นในยุคนี้นี้

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๙ สู่ระยะยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ก็ต่อกับแผนฉบับที่ ๒ แต่ฉบับที่ ๒ นี้เปลี่ยนชื่อเพิ่มคำเข้าไปหน่อย อย่างที่บอกเมื่อกี้แล้วว่าเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือมีคำว่า “และสังคม” เพิ่มเข้ามาด้วย และใช้เวลา ๕ ปี แผนต่อจากนี้มาทุกแผนมีกำหนดเวลา ๕ ปีทั้งนั้น แผนฉบับที่ ๒ นี้มีระยะเวลาที่กำหนดคือปี ๒๕๑๐ - ๒๕๑๔ โดยเน้นความสำคัญของการพัฒนาสังคมควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังที่ได้ตั้งความมุ่งหมายว่า เพื่อให้ระบบสังคมได้เจริญก้าวหน้าควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุนั้นต่อมาในปี ๒๕๑๕ ก็ได้มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนชื่อสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ เป็นคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอย่างที่เป็นอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เรารู้จักคณะกรรมการนี้มาโดยบางที่ก็ติดชื่อเก่า ไปเรียกกันว่าสภาพพัฒน์ ซึ่งที่จริงเปลี่ยนชื่อไปแล้ว สภาพพัฒน์เวลานี้ไม่มี มีแต่คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ต่อจากนั้นก็ตามด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๒๕๑๙ แล้วก็ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๔ ฉบับที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙ ฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔ แล้วก็มาฉบับที่ ๗ คือ ฉบับปัจจุบันนี้ พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๙

ในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในแผนที่ ๒ ซึ่งมีคำว่าสังคมเพิ่มเข้ามานี้ได้เริ่มมีการพูดถึงการพัฒนาด้านสังคม จึงมีการกล่าวถึงเรื่องศีลธรรมและวัฒนธรรมด้วย แต่ก็ไม่ได้มีการระบุไว้ชัดเจน ไม่มีข้อกำหนดวิธีการในเชิงปฏิบัติ และตลอดเวลาช่วงนี้การพัฒนาก็ดำเนินไปเวลาก็ผ่านไป ประเทศไทยก็ตาม โลกก็ตาม ก็ได้ประสบปัญหาทางด้านจิตใจและสังคมเพิ่มมากขึ้น ถึงตอนนี้แหละจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในนโยบายของรัฐจริงจั่งขึ้น เท่ากับถูกเหตุร้ายบีบคั้น จึงทำให้ต้องแก้ไข โดยที่ว่าแม้เราจะไม่สนใจในเรื่องของการพัฒนาทางด้านจิตใจ แต่สภาพความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นได้ปรากฏชัดมากในช่วง พ.ศ. ที่กล่าวมานั้น จนกระทั่งถึงแผนฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔ จึงได้มีการกล่าวชัดเจนให้มีแผนพัฒนาวัฒนธรรมด้านจิตใจ โดยที่ไม่ใช่เป็นเพียงกล่าวถึงนโยบายเฉยๆ

หรือเป็นเพียงวัตถุประสงค์ แต่มีแผนในเชิงปฏิบัติการด้วย พูดได้ว่ามีการพัฒนาทางด้านจิตใจ โดยถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างจริงจัง ตั้งแต่แผนฉบับที่ ๖ ซึ่งมุ่งให้หน่วยงานหลายฝ่ายของรัฐมาร่วมกันทำ โดยกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาวัฒนธรรมด้านจิตใจขึ้นมาให้ชัดเจนด้วย

ส่วนอีกด้านหนึ่งก็คือสิ่งแวดล้อม ในระยะนี้ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมค่อยๆ ปรากฏขึ้น แต่ประเทศไทยยังไม่ตระหนัก เพราะฉะนั้นการคิดแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงยังไม่มีมาชัดเจนขึ้นมา ต่างกับระดับโลกที่ระยะนั้นได้มีการเคลื่อนไหวในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมกันมากแล้ว ในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น เพิ่งเริ่มพูดถึงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔ แต่ก็ยังเป็นเพียงเรื่องของการไปตามกระแส คือ ในฐานะที่ประเทศไทยเราเป็นสังคมหนึ่ง และเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา เป็นประเทศเล็กๆ ที่อยู่ในกระแสการพัฒนาของโลก เราก็พลอยตามเขาไปด้วย โดยเฉพาะคนไทยเรากล่าวได้ว่ามีค่านิยมในการที่จะตามความเจริญของตะวันตก หรือประเทศอุตสาหกรรมอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นวิถีทางการพัฒนาของเราจึงดำเนินไปตามการพัฒนาของประเทศที่เป็นประเทศอุตสาหกรรมหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว ในตะวันตก แต่มีข้อสังเกตว่า แทนที่จะตามทันเขาในขณะนั้นๆ เรากลับไปตามล้าหลังเขาอยู่ในอดีตที่เขาละเลิกหรือจะทิ้งไปแล้ว เป็นไปได้หรือไม่ที่ประเทศไทยเราไม่ค่อยมีแนวความคิดที่จะเป็นผู้นำเองเลยในการที่จะทำการพัฒนา

เป็นอันว่ากระแสการพัฒนาของเราได้เป็นไปตามกระแสการ

พัฒนาของโลก และตามประเทศที่พัฒนาแล้วเรื่อยไปชนิดที่ตามอยู่ห่างไกลออกไปในอดีต นี่คือเรื่องของประเทศไทย ที่มาบรรจบกับการพัฒนาของโลก จึงขอยุติเรื่องประเทศไทยไว้แค่นี้ก่อน ถือว่ามาบรรจบกันแล้ว

บ้านเมืองพัฒนา

แต่ชีวิตและสังคมกลับหมักหมมปัญหา

ต่อไปนี่ก็ย้อนกลับมาพูดถึงเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่พูดให้ฟังคร่าวๆ ว่าเกิดขึ้นมาจากการที่การพัฒนาของโลกได้ทำให้ผู้คนประสบปัญหาสังคมและจิตใจมาตามลำดับ จนกระทั่งมาเจอปัญหาสภาพแวดล้อมเข้าจึงทนไม่ไหว ทำให้ต้องคิดเปลี่ยนแปลงวิธีการและกระบวนการพัฒนากันใหม่ แล้วก็เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ขึ้นทั้งหมดนี้เป็นอย่างไร ถึงเวลาที่จะต้องตอบ เพราะฉะนั้นในที่นี้จึงจะพูดถึงเรื่องของปัญหาที่นำมาสู่การเกิดขึ้นของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

ในเรื่องการพัฒนานี้เรารู้กันอยู่แล้วว่า ประเทศอุตสาหกรรมเป็นผู้นำ และในบรรดาประเทศเหล่านั้น ประเทศที่มีความเจริญทางด้านวัตถุพร้อมอย่างเห็นชัด โดยเฉพาะที่ประเทศไทยเราตามอย่างอยู่มากหรือเอาเป็นแบบอย่างมาก ก็คือประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศสหรัฐอเมริกา พร้อมทั้งประเทศทั้งหลายที่ได้พัฒนาแล้วนี้ เมื่อพัฒนากันไป ก็มาถึงจุดหนึ่งที่ได้ประสบ

ปัญหาที่พูดไปแล้วข้างต้น คือปัญหาสังคมและปัญหาทางด้านจิตใจใฝ่ลุ่มมากขึ้น ๆ

ในประเทศอเมริกานี้ ปัญหาสังคมไม่ได้ลดลงเลย กลับมีแต่มากขึ้น ทั้งเรื่องของความเลื่อมทางศีลธรรม ปัญหาเยาวชน เรื่องอบายมุข ปัญหาการติดสิ่งเสพติด ปัญหาความรุนแรงและอาชญากรรม การแบ่งแยกเชื้อชาติแบ่งผิว ปัญหาเหล่านี้ระบาดไปในประเทศต่างๆ จนทั่วโลก ประเทศอเมริกาเองในปัจจุบันก็ยากแค้น เศรษฐกิจถดถอย มีปัญหาเรื่องความยากจน และการไม่มีงานทำ ส่วนในหลายประเทศก็มีช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจนห่างกันมาก และปัญหาทั่วไปขณะนี้ก็คือการก่อการร้าย การขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ระหว่างชาติศาสนา ระหว่างผิวพรรณระหว่างประเทศ มีการสงคราม แม้ว่าสงครามในระดับนิวเคลียร์ตอนนี้คนจะกลัวน้อยลง แต่ก็ยังมีสงครามย่อยในประเทศต่างๆ มากมาย อันนี้เป็นปัญหาสังคมที่มีมากในยุคที่เป็นมา คือในยุคอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว

เมื่อมองแคบเข้ามาก็เจอกับปัญหาของชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะปัญหาในด้านจิตใจ ประเทศที่เจริญแล้วมีปัญหาจิตใจมาก คนทั้งหลายมีจิตใจเร่าร้อน มีความกระวนกระวาย มีความกั๊กมกั๊กกังวล มีความเครียดสูง มีความเหงาคความว้าเหว่ คนมากขึ้นแต่บุคคลโดดเดี่ยวยิ่งขึ้น มีความรู้สึกแปลกแยก เป็นโรคจิตโรคประสาทมากขึ้น ฆ่าตัวตายมากขึ้น จิตใจเปราะบาง ชีวิตไม่มีความหมาย นี่ก็ด้านหนึ่ง

หันมาดูทางด้านกายซึ่งเป็นอีกส่วนหนึ่งของชีวิต แม้ว่าจะมี

การพัฒนามากขึ้น เรามีความสามารถในการบำบัดรักษากำจัดโรคระบาดต่างๆ ไปได้มากมาย แต่ก็มีโรคใหม่ๆ เกิดขึ้นมาที่ร้ายแรง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดปัญหาแก่มนุษย์อย่างมากทีเดียว เป็นโรคที่เกิดจากการใช้ชีวิตผิดธรรมชาติบ้าง เป็นโรคที่เกิดจากจิตใจที่มีความทุกข์บ้าง เป็นโรคที่เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเสีย เช่น สารเคมีที่ปะปนในสิ่งแวดล้อมและในอาหารที่กินเข้าไปบ้าง จากความวิปริตทางสังคมหรือศีลธรรมวัฒนธรรมบ้าง มีทั้งโรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง ตลอดจนกระทั่งมะเร็ง ตับอักเสบ โรคแพ้อากาศ จนถึงโรคเอดส์ แล้วยังมีการฟื้นขึ้นมาของโรคที่เคยหายไป แล้ว หรือแทบจะไม่มีแล้วก็กลับฟื้นขึ้นมาอีก โรคคอหิวดักกลับมาอีก และที่ร้ายมากกำลังกลับมาก็คือวัณโรค ซึ่งกลับไปเกิดในอเมริกาเสียด้วย เวลานี้อเมริกาหวังวิตกปัญหาวัณโรคที่กลับฟื้นตัวขึ้นมาเข้าหาโรคเอดส์

ปรากฏการณ์ทั้งหลาย ที่แสดงถึงความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ทางจิตใจพร้อมทั้งทางสังคมและทางวัฒนธรรม ตลอดจนการหาทางออกต่างๆ จะมีให้เห็นเป็นระยะ เช่น ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๔ ในประเทศอเมริกา และในประเทศตะวันตกทั่วไป ได้เกิดชุมชนฮิปปีขึ้นมา คนในยุคหลังๆ อาจจะไม่ค่อยได้พบแต่อาจจะเคยได้ยิน

พวกฮิปปีนี้ระบอบมากในอเมริกา เป็นปฏิกริยาต่อสภาพสังคมที่พัฒนาแล้ว ที่ไม่อาจให้ความหมายที่แท้จริงแก่ชีวิต ถึงแม้จะมีวัตถุเจริญพร้อม แต่การหาความสุขทางวัตถุ ไม่ทำให้มีความสุขได้จริง ยิ่งเสพมาก เพื่อจะให้ถึงความสุขเต็มที่ ก็กลับจบลงด้วยความรู้สึกมัวหมอง เหมือนกินของหวาน เมื่ออร่อยมากก็

กินเข้าไปจนเต็มที แต่แทนที่จะสุขเต็มที่กลับจบลงด้วยความอึดเพื่ออึดคือ คนหนุ่มสาวจำนวนมากไม่พอใจและเบื่อหน่ายต่อสภาพความเจริญแบบสมัยใหม่ เขามองไม่เห็น ว่าวัตถุต่างๆ ที่สร้างขึ้นมาจะทำให้เกิดความสุขที่แท้จริง ชีวิตไม่มีความหมาย วัฒนธรรมหรือระเบียบของสังคมที่แสวงวัตถุนั้น มีกันไปทำไม ยุ่งยาก ไม่เป็นธรรมชาติ ไม่ได้เรื่องได้ราว พวกนี้ปฏิเสธสังคม ละทิ้งสังคม เช่น เห็นว่าการแต่งตัวผูกเนคไทใส่เสื้อสากล ไม่มีความหมาย เป็นทุกข์เดือดร้อนเปล่าๆ ถอดออกเสียก็หมดเรื่อง ไม่ต้องไปใส่มันนอนกลางดินกินกลางทรายคลุกฝุ่นมีความสุขดีกว่า พวกฮิปปีมีปรัชญาแบบนั้น จึงปฏิเสธสังคมไม่เอาระเบียบแบบแผนอะไรทั้งนั้น เพราะฉะนั้นก็ปล่อยผมเผ้ายาวรุงรัง ไม่ต้องอาบน้ำ แล้วก็ใส่เสื้อผ้าแบบขะมุขะมอม ไม่ต้องซักต้องรีด กินอยู่หลับนอนตามสบาย ตั้งกันขึ้นเป็นคอมมูน (commune)

ในปี ๒๕๑๗ มีสถิติว่าในอเมริกาเหนือมีชุมชนคอมมูนของพวกฮิปปีในชนบท ถึง ๑,๐๐๐ คอมมูน ส่วนในเมืองมี ๒ เท่า คือประมาณ ๒,๐๐๐ คอมมูนแล้วระบวมาทางประเทศแถบตะวันออกด้วย ไปไหนก็เจอฮิปปีมากมายในระยะนั้น อันนี้ก็เป็นการปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่คนถึงกับปฏิเสธสังคม เรียกว่าไปสุดโต่งตรงกันข้ามเลย ไม่เอาแล้วความเจริญทางวัตถุที่สร้างขึ้น อารยธรรมสมัยใหม่นี้ไม่มีความหมาย พวกนี้ปฏิเสธสิ้นเชิง อยู่อย่างคนยุคโบราณสมัยบุพกาลดีกว่า มีความหมายเป็นจริงตามธรรมชาติและเป็นสุขกว่า นี่เป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นในสังคม

ต่อมาปฏิกิริยาอย่างนี้ก็เกิดขึ้นเรื่อยๆ เช่นขบวนการทริกษณะ

ซึ่งล้วนแต่เป็นหนุ่มสาวชาวอเมริกัน พวกนี้จะแต่งตัวอย่างนักบวช
ฮินดู นุ่งผ้าคล้ายๆ โจงกระเบน หรือแบบโธตี เป็นผ้าบางๆ สีส้ม
และโกนหัวไว้หางเปียยาว แล้วก็เขียนหน้าแปลกๆ เอากลองยาว
ห้อยคอเข้าแล้วก็พากันไปเดินตามสี่แยกหรือตามถนนที่มีชุมชน
ขนาดใหญ่ มือตีกลองยาวไป ปากก็ร้อง เหว รามา ๆ ๆ

พวกทริกฤษณะนี้เกิดจากอินเดีย โดยนักบวชฮินดูชื่อว่า
ภักติเวทานตะ สวามี ประภุพทะ เข้ามาในสหรัฐอเมริกาเมื่อปี พ.ศ.
๒๕๐๘ (ค.ศ. ๑๙๖๕) โดยมีเงินในกระเป๋า ๘ เหรียญดอลลาร์
เท่านั้นเอง เมื่อเข้าไปแล้วก็สามารถเรียกร้องความสนใจจากฝรั่ง
หนุ่มสาวได้ จนกระทั่งมีรายได้ร่ำรวยมหาศาล ต่อมาวัดทริก
ฤษณะเกิดขึ้นประมาณ ๔๐ แห่ง มีสาธุศิษย์เป็นหมื่น นี้เฉพาะ
ในประเทศอเมริกา ประเทศอื่นๆ ไม่พูดถึง พวกทริกฤษณะนี้เป็น
ขบวนการอันหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวอย่างของความสนใจศาสนาตะวันออกที่
เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะการตื่นในเรื่องสมาธิ

หันมาดูประเทศไทยในยุคที่ผ่านมานี้ คนไทยเราหันไปหา
ความเจริญสมัยใหม่ โดยมองออกไปต่างประเทศแล้วก็หันมาดูถูก
วัฒนธรรมของตนเอง คำว่า สมาธิ คำว่า สมณะ คำว่า วิปัสสนา
นี้คร่ำครึ ไม่มีความหมายเลยสำหรับคนไทยในยุคนั้น แต่พอฝรั่ง
สนใจเรื่องสมาธิ เรื่องวิปัสสนาขึ้นมา คนไทยก็เอาบ้าง ตอนหลังนี้
คนไทยสนใจสมาธิ คำว่าสมาธิกลับมีความหมายเป็นคำสำคัญ มี
คุณค่า หรือแม้กระทั่งไ้หุรหราชขึ้นมาอีก กลายเป็นว่าเรานี้ตาม
ฝรั่งกันมาตลอด แม้แต่จะสนใจเรื่องของตัวเอง ก็ยังต้องไปสนใจ
ตามฝรั่ง

โยคะก็ได้รับความสนใจต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน หรืออย่างมหาฤาษีเซิมเหยยคี เข้าไปในประเทศอเมริกา ก็ทำให้เกิดขบวนการสมาธิใหม่เรียกว่า Transcendental Meditation หรือ T.M. ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๒ (ค.ศ. ๑๙๕๙) แต่ตั้งขึ้นมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (ค.ศ. ๑๙๖๗) เพราะว่าพวก Beatles ซึ่งเป็นนักดนตรี นักร้องเพลงที่มีชื่อเสียงในระยะนั้น ซึ่งคนสนใจนิยมกันมาก พวกนี้ไปหา T.M. ก็ยิ่งทำให้คนทั่วไปพลอยนิยมไปด้วย นับว่าเป็นขบวนการอีกพวกหนึ่งที่ไปจากตะวันออก

แม้แต่ศาสนาคริสต์ก็ยิ่งไปจากตะวันออกก็มี สวนทางกับศาสนาคริสต์ของเดิม เป็นขบวนการศาสนาคริสต์นิกายใหม่ ที่ศาสนาคริสต์ด้วยกันในประเทศตะวันตกไม่ยอมรับ ได้แก่พวกซันยังมูน (Sun Myung Moon) ซึ่งยังมีอิทธิพลอยู่จนกระทั่งปัจจุบันนี้ เขาบอกว่าพวกซันยังมูนนี้เข้าไปทำรายได้เฉพาะในประเทศอังกฤษปีเดียว ใน พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒ มีรายได้ล้านปอนด์ ตัวซันยังมูนเองก็ไปถูกคดีติดคุกอยู่ในอเมริการะยะหนึ่ง แล้วแกก็ออกจากคุกมา มีรายได้มากมาย กิจการใหญ่โตขึ้นๆ

นอกจากนี้ก็ยังมัลลัทธิอื่นๆ เกิดมากมายเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน แม้แต่ประธานาธิบดีเคนเนดี (John F. Kennedy) ที่ถูกยิงเสียชีวิต ก็เป็นเหตุให้เกิดลัทธิบูชาเคนเนดีขึ้นมา มีการเชื่อว่าลัทธินี้สามารถติดต่อกับวิญญาณของเคนเนดีให้มารักษาโรคร้ายแรงได้

ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่าง ให้เห็นว่าเรื่องอย่างนี้ไม่เป็นไปเฉพาะในประเทศไทย แต่ในประเทศตะวันตกก็ได้เป็นแล้ว เอามาเล่าให้ฟังเพื่อจะได้รู้จักประเทศตะวันตกบ้าง ว่าเป็นอย่างไร ปัจจุบันนี้ใน

ประเทศอเมริกาที่กำลังเด่นก็คือพวกขบวนการหรือลัทธิ New Age ต่างๆ

เมื่อธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นปัญหา การพัฒนามาก็มาถึงจุดวิกฤต

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องของวิกฤตการณ์ทางด้านวัฒนธรรมหรือทางสังคมและด้านจิตใจ แล้วก็มาลงท้ายที่วิกฤตการณ์ทางสภาพแวดล้อม อย่างที่บอกเมื่อก็แล้วว่า ปัญหาสังคมและปัญหาจิตใจมีขึ้นมาก็ยังพอมองกันไปได้ โลกยังพอมองเป็นที่อาศัยได้ เมื่อตรงนี้อยู่ไม่ได้ก็ไปอาศัยตรงโน้นอยู่ต่อไป พอหลบเลี่ยงกันไป แต่พอมาถึงปัญหาสภาพแวดล้อมนี้ มันกลายเป็นว่า ตัวโลกเองที่เราอยู่อาศัยนี้มันจะพินาศ ก็เลยตกใจกันใหญ่ คราวนี้จึงรู้สึกว่าจะต้องเอาจริงเอาจังก็ตื่นตัวกันขึ้นมา แต่ที่จริงปัญหาสภาพแวดล้อมเกิดมานานแล้ว และได้เคยพูดรายละเอียดไว้ที่อื่นบ้างแล้ว เพราะฉะนั้นในที่นี้ไม่จำเป็นต้องพูดอีก แต่จะไม่พูดเสียเลยก็ได้ จึงจะพูดให้เห็นนิดหน่อย

โดยสรุป ปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมนี้รวมแล้วก็เป็นปัญหา ๒ อย่าง คือ

๑. ของดีที่มีอยู่ในโลกถูกผลาญให้หมดไป อาจจะมีเรียกว่าเป็นปัญหาประเภทความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ พูดง่ายๆ ว่าสิ่งดีที่มีอยู่ก็หมดไป

๒. สิ่งที่เสียก็ถูกระบายใส่ให้แก่โลก

หมายความว่าคนเรานี่เอาของดีที่มีอยู่ในโลกมาใช้ให้หมดไป และพร้อมกันนั้น กิน ใช้ ของเขาหมดไปไม่พอ ยังแถมระบายของเสียใส่ให้โลกเสียด้วย ก็เลยเกิดปัญหา ๒ อย่าง คือ ของดีหมดไป และของเสียยัดใส่ให้แก่โลก

ปัญหาไม่ได้อยู่แค่นั้น แต่มันไปเกี่ยวเนื่องกับองค์ประกอบที่สาม คือประชากรด้วย เพราะประชากรของโลกมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อประชากรยิ่งมากก็ยิ่งล้างผลาญทรัพยากรมากขึ้นและยิ่งระบายของเสียใส่ให้โลกมากขึ้น เพราะฉะนั้น เรื่องนี้ สรุปแล้วก็เป็นปัญหาสามเส้า คือ

๑. ผลาญของดีให้หมดไป
๒. ระบายของเสียใส่ให้แก่โลก
๓. ประชากรยิ่งมากขึ้น ปัญหาทั้งด้านผลาญของดีและระบายของเสีย ก็ยิ่งแรงหนักขึ้น

ขอยกตัวอย่าง เขาให้สถิติว่า ป่าเป็นทรัพยากรสำคัญของโลก ป่านั้นหมดไปปีละ ๑๐๕ ล้านไร่ พื้นที่เพาะปลูกกลายเป็นทะเลทราย ปีละ ๓๖ ล้านไร่ พันธุ์สัตว์พันธุ์พืช สูญไปปีละประมาณห้าพันชนิด หรือ ๕,๐๐๐ species เพราะป่าถูกทำลาย ก็มีอุทกภัยคือน้ำท่วมบ่อยขึ้น และรุนแรงขึ้น พร้อมกับที่เกิดภาวะขาดแคลนน้ำบ่อยขึ้นและรุนแรงขึ้นด้วย เนื่องจากน้ำเหือดหาย แม่น้ำและแหล่งน้ำทั้งหลายแห้งไป หรือมีปริมาณน้ำน้อยลง มีภัยแล้งมากขึ้น อย่างประเทศไทยปัจจุบันนี้แม้แต่ถิ่นที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็มีการขาดแคลนน้ำ ชนิดที่ไม่น่าจะเกิดมี ซึ่งคนไทยสมัยก่อนคงนึกไม่ออกว่าจะเกิดมีขึ้นได้ นี่เป็นตัวอย่างในด้านของผลกระทบของดีที่

มีอยู่

ปัญหาที่ ๒ คือการระบายนของเสียแก่โลก ซึ่งเกิดขึ้นทั้งจากการผลิตและการบริโภค เวลาเราผลิตอะไรเช่นทำสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากเอาทรัพยากรธรรมชาติมาทำลายแล้วเราก็ปล่อยของเสียเช่นควันขึ้นไป เป็นการระบายนของเสียให้แก่โลก พอถึงเวลาบริโภคก็เกิดเป็นขยะเอาไปใส่ให้แก่โลกอีก เป็นอันว่าไม่ว่ามนุษย์จะผลิตหรือบริโภค โลกนี้ต้องถูกทำร้ายรับแต่ของเสียทั้งนั้น คำว่าผลิต ที่ถือว่าเป็นการสร้างในความหมายของมนุษย์ กลายเป็นการทำลายธรรมชาติ เพราะฉะนั้นเวลานี้เมื่อมนุษย์พูดว่าสร้างก็แปลว่าเขากำลังทำลาย จึงต้องเข้าใจความหมายของคำว่าสร้างใหม่ ว่าการผลิตที่เป็นการสร้างทางเศรษฐกิจนี้มีความหมายอย่างหนึ่งว่าเป็นการทำลายด้วย โดยเฉพาะการทำลายธรรมชาติ เพราะนอกจากใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้หมดเปลืองไปแล้ว ก็ทำให้ของเสียเกิดขึ้นมากมาย มีมลภาวะ (pollution) มีสารเคมีที่เป็นพิษ เกิดช่องโหว่ในชั้นโอโซนที่อยู่เหนือโลกขึ้นไปโดยเฉพาะที่ขั้วโลก และมีปัญหาเรื่องขยะต่างๆ ตลอดจนจากนิวเคลียร์

ของเสียพวกหนึ่งที่เป็นอันตรายมาก คือแก๊ส เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเมื่อปล่อยขึ้นไปในบรรยากาศ ก็ทำให้เกิดปัญหามากมาย ปัญหาหนึ่งคือทำให้เกิดฝนน้ำกรด ฝนซึ่งเป็นธรรมชาติที่ดีที่เราเคยอาศัย แต่เดี๋ยวนี้ชกจะอาศัยไม่ได้ กลายเป็นของไม่บริสุทธิ์ และมีอันตรายไปเสียแล้ว เพราะถูกแก๊สจากโรงงานอุตสาหกรรมและรถยนต์แล้วกลายเป็นฝนน้ำกรดที่ทำอันตรายแก่โลกมาก ตามสถิติเก่า ในปี ๒๕๒๙ ฝนน้ำกรดทำให้

ยุโรปเสียป่าไป ๑๙๐ ล้านไร่ ซึ่งเป็น ๑ ใน ๕ ของป่าทั้งหมดในยุโรป เฉพาะในเยอรมันตะวันตกหมดป่าไปเกินครึ่งหนึ่ง และฝนน้ำกรด ก็ทำให้ทะเลสาบกลายเป็นทะเลสาบตาย คือเป็นทะเลสาบที่ไม่มี สัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่ได้ ในสหรัฐอเมริกาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทะเลสาบตายไป ๒๐๐ แห่ง ในประเทศแคนาดาทะเลสาบตายไป ๒๕๐ แห่ง ในสวีเดนตายไป ๑,๘๐๐ แห่ง ชั้นโอโซนก็เกิดช่องโหว่ชั้นมาเร็วเร็ว ๒ เท่าของที่นักวิทยาศาสตร์ได้ประมาณหรือคาดไว้

การเกิดช่องโหว่ของชั้นโอโซนในบรรยากาศนี้ ก็จะทำให้เกิด ปัญหาโรคมะเร็งใช้เจ็บและปัญหาการเกษตร ทำให้ชีวิตทั้งหลายถูก กระทบกระเทือน เช่นในเรื่องโรคมะเร็งใช้เจ็บก็จะเกิดเป็นโรคมะเร็ง ผิวหนัง ในสหรัฐอเมริกาอีกครั้งศตวรรษ ประมาณกันว่าจะมีคน เป็นโรคมะเร็งผิวหนัง ๒๐๐,๐๐๐ ราย อย่างนี้เป็นต้น

อีกปัญหาหนึ่งที่สำคัญก็คือปัญหาขยะ ซึ่งมากขึ้นจนกระทั่ง โลกนี้จะเต็มไปด้วยขยะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ (ค.ศ. ๑๙๘๗) เรือขน ขยะลำหนึ่งชื่อ Mobro ออกจากเกาะ Long Island ในเมืองนิวยอร์ก วิ่งเที่ยวหาที่ทิ้งขยะประมาณเกือบ ๑๐,๐๐๐ กิโลเมตรกว่าจะทิ้งได้ (เขาบอกไว้จำนวนถั่วกันว่า ๙,๖๐๐ กิโลเมตร) เป็นครั้งแรกที่ทำให้ ประเทศอเมริกาเริ่มตื่นตัวว่า บัดนี้ภัยขยะร้ายแรงถึงอย่างนี้แล้ว และก็ไม่สิ้นสุดแค่นั้น ในปีต่อมา ๒๕๓๑ เรืออีกลำหนึ่งชื่อ Pelicano บรรทุกขี้เถ้าที่มีพิษจากเมืองฟิลาเดลเฟีย (Philadelphia) ในประเทศ อเมริกา ไปหาที่ทิ้งขยะ ๑๓ ล้านกิโลกรัม ในประเทศต่างๆ แต่ไม่มีใครรับ หาอยู่ ๒ ปีจึงทิ้งได้แล้วกลับมาประเทศของตัวเอง

ปีเดียวกันนั้น Al Gore คือรองประธานาธิบดีประเทศสหรัฐอเมริกา

อเมริกาปัจจุบัน เขียนแล้วว่า เรือชื่อ Khian Sea บรรทุกซีดีไอพีซี ๑๕,๐๐๐ ตัน จากเมืองฟิลาเดลเฟียเหมือนกัน เทียบวอร์นเนอร์ไปในทะเลแคริบเบียน (Caribbean) และอัฟริกาตะวันตก แล้วก็มาถึงประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) คือดินแดนแถบประเทศไทยของเราเนี่ย เดินทางเร็วก่อนอยู่ ๒ ปีจึงกลับไปประเทศอเมริกา ทั้งขยะสำเร็จแต่ไม่บอกว่าทิ้งที่ไหน ก็หวังว่าคงไม่ใช่ประเทศไทย อันนี้ก็เป็นอย่าง

เวลานี้ในอเมริกาปัญหาเรื่องขยะกำลังร้ายแรงมาก อเมริกาจึงได้ไปทำสัญญากับหมู่เกาะมาร์แชลล์ (Marshall) ในมหาสมุทรแปซิฟิก (Pacific) ให้เป็นที่ทิ้งขยะแห่งหนึ่ง หมู่เกาะมาร์แชลล์นี้ยากจนก็รับเงิน และขอเล่าซ้ำอีกทีหนึ่งคือเรื่องที่ยอดการกรีนพีซ (Green Peace) หรือองค์การสันติภาพเขียว ซึ่งเป็นองค์การรักษาสภาพแวดล้อม ได้เปิดเผยว่า ประเทศอเมริกาได้ไปทำสัญญาตกลงกับประเทศจีนจะเอาขยะไปทิ้ง ประเทศจีนก็ตกลง แต่ให้เอาไปทิ้งที่ประเทศทิเบต ที่อยู่ใต้การปกครองของตน เมื่อกรีนพีซเปิดเผยออกมาอย่างนี้ ประเทศอเมริกาก็เลยอาย ต้องถอย ไม่ได้ไปทิ้ง

ปัญหาขยะนี้มากมายใหญ่โต ถึงกับต้องจัดเป็นการประชุมระดับโลก พวกประเทศในอัฟริกาก็เป็นแดนหนึ่งที่รับขยะจากประเทศพัฒนาแล้ว เคยมีการประชุมระดับนักการเมืองผู้ใหญ่ในอัฟริกา ซึ่งได้มีการต่อว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว ว่าการส่งออก (export) ขยะนี้ไม่ดี เวลานี้ก็มีคำว่า waste export เกิดขึ้น คือการส่งขยะเป็นสินค้าออก ซึ่งเป็นสินค้าออกชนิดใหม่ ผู้นำชาติในอัฟริกาบางท่านได้ประณามการกระทำอย่างนี้ว่าเป็นจักรวรรดินิยมขยะ

(waste-imperialism) นับว่าเป็นจักรวรรดินิยมชนิดใหม่

ปัญหาขยะนี้กำลังเป็นเรื่องที่หนักอกหนักใจมากแก่ประเทศอย่างอเมริกา ซึ่งยังคิดหาทางไม่ออกว่าจะทำอย่างไร เพราะว่าที่ทิ้งขยะในประเทศอเมริกามีประมาณ ๒๐,๐๐๐ แห่ง (เขาเรียกว่า landfill) ก็เต็มไปแล้ว ๑๕,๐๐๐ แห่ง เหลืออีก ๕,๐๐๐ แห่ง และอีก ๕,๐๐๐ แห่งที่เหลืออยู่นั้นก็ไม่อยู่ในสภาพที่ว่าเพิ่งเริ่มทิ้ง แต่ทิ้งกันมานาน อีกไม่ช้าก็จะเต็มแล้วก็จะไม่มีที่ทิ้ง ปัญหาต่างๆ เหล่านี้มันมีแต่เพิ่มขึ้นและเพิ่มในอัตราความเร็วที่มากยิ่งขึ้นด้วย

อนึ่ง เรื่องของภัยจากสารเคมีต่างๆ จากโรงงานทั้งหลาย ก็มากขึ้น ซึ่งเราได้ยินกันอยู่เป็นระยะๆ บางเรื่องก็เป็นเหตุการณ์ใหญ่ อย่างเรื่องเรือ Exxon Valdez ซึ่งเป็นเรือบรรทุกน้ำมัน ได้ไปชนหินโสโครกแล้วก็อัปปางที่อลาสกา (Alaska) นั้น ทำให้เกิดความสูญเสียต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก อีกเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งเป็นอุบัติเหตุครั้งใหญ่คือ ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ ที่เมืองโภปาล (Bhopal) ประเทศอินเดีย มีแก๊สพิษรั่วจากโรงงานยูเนี่ยน คาร์ไบด์ (Union Carbide) ที่อเมริกาไปตั้งเป็นโรงงานผลิตยาฆ่าแมลง แต่ได้กลายเป็นสถานที่ฆ่าคนตายไป ๕,๐๐๐ คน ตาบอดเป็นต้นอีก ๒๐๐,๐๐๐ คน

อีกกรณีหนึ่ง คือ ๒ ปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ โรงงานปฏิกรณ์นิวเคลียร์ที่เชอร์โนบิล (Chernobyl) ได้ระเบิดขึ้น ทำให้คนต้องอพยพทิ้งถิ่นไป ๑๕๐,๐๐๐ คน แล้วรัฐก็ประกาศให้บริเวณโดยรอบเป็นที่ประชาชนอยู่อาศัยไม่ได้ ๑๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร เมื่อระเบิดแล้วกัมมันตภาพรังสีก็กระจายไปกับกระแส

ลมไก่ถึง ๑,๕๐๐ กิโลเมตร ทำให้ประเทศทั้งหลายในยุโรปพากันเดือดร้อน คนไม่สามารถอาบน้ำ และต้องระวังเรื่องเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม อาหารการกิน จนกระทั่งต้องห้ามสินค้าจากยุโรปตะวันออก นอกจากนั้นยังประมาณกันว่า คนในยุโรปตะวันตก ที่ติดพิชภัยจากกัมมันตภาพรังสีนี้ จะเป็นมะเร็งตาย ๒๑,๐๐๐ คน

เนื่องจากภัยอย่างนี้ ในปัจจุบันจึงเกิดมี refugees คือผู้ลี้ภัยชนิดใหม่ขึ้นมา แต่ก่อนนี้เรามีผู้ลี้ภัยสงคราม ผู้ลี้ภัยการเมือง และผู้ลี้ภัยอะไรต่างๆ แต่เดี๋ยวนี้มีผู้ลี้ภัยชนิดใหม่ เขาเรียกว่า environmental refugees แปลว่าผู้ลี้ภัยสภาพแวดล้อมเสีย อันนี้ก็เป็นอย่างใหม่ที่โลกในสมัยก่อนไม่รู้จัก แต่นับวันสิ่งร้ายเหล่านี้ก็จะทวีขึ้นทุกที

นอกจากนั้น ในด้านความเป็นอยู่ของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมเช่นอากาศ เวลานี้อุณหภูมิในโลกก็สูงขึ้น ดินฟ้าอากาศฤดูกาลก็ผันผวนปรวนแปร กระแสลมก็เปลี่ยนทิศ อย่างขณะนี้ก็เป็นฤดูฝนขึ้นมาท่ามกลางฤดูร้อนในประเทศไทยเป็นต้น ผู้คนก็สุขภาพเสื่อม มีโรคภัยไข้เจ็บ อากาศเสีย น้ำเสีย และมีสารปะปนในอาหารเป็นอันมาก

ทั้งหมดนี้ก็เป็นปัญหาที่รวมอยู่ในเรื่อง ๒ อย่างเมื่อกี้ที่จัดหมวดหมู่ไว้ คือของดีที่มีอยู่ในโลกก็ถูกผลาญหมดไป และของเสียที่ไม่เคยมีมาก่อนก็ถูกคนเอามาระบายใส่ให้แก่โลก

ปัญหาสองอย่างนี้เกิดจากใคร ก็เกิดจากคน เพราะฉะนั้นองค์ประกอบที่ ๓ ของปัญหาสภาพแวดล้อม ก็คือปัญหาประชากรที่ฝรั่งเรียกว่า population แต่เขามักจะมองกันในแง่ที่ประชากรเพิ่มมากขึ้นรวดเร็วจะล้นโลก แต่ที่จริงปัญหาประชากรนั้น มี ๒

อย่าง ในที่นี้จึงขอแยกให้ดู ปัญหาประชากรมี ๒ อย่างตามประเภทของประชากร ๒ พวก คือ

๑) ประชากรในประเทศฝ่ายที่กำลังพัฒนา หรือขอใช้ศัพท์เก่าว่าด้อยพัฒนา ที่ยากจนพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายโลกที่ ๓

๒) ประชากรในประเทศฝ่ายที่พัฒนาแล้ว หรือที่ร่ำรวยพวกหนึ่ง โดยเฉพาะพวกที่เรียกว่าโลกที่ ๑

ประชากร ๒ พวกนี้ที่จริงมีปัญหาในการก่อความเสียหายให้แก่สภาพแวดล้อมด้วยกันทั้งนั้น แต่ในปัจจุบันพวกอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและหนังสือตำราตำราทั้งหลาย ซึ่งเป็นของประเทศที่พัฒนาแล้ว จะพุ่งเป้าไปที่ประชากรในประเทศที่ยากจนที่กำลังพัฒนาว่ามีการเพิ่มปริมาณมาก ทำให้เกิดปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม แต่ไม่ค่อยได้ดูตัวเองว่าประชากรทั้ง ๒ ฝ่ายรวมทั้งพวกตัวเองด้วยนั้นล้วนแต่ทำให้เกิดความเสื่อมเสียแก่ธรรมชาติของโลกทั้งสิ้น

ฝ่ายที่หนึ่ง คือประเทศที่กำลังพัฒนา หรือประเทศที่ยากจนในโลกที่ ๓ นั้น เป็นประเภทที่คนมาก แต่ว่าแต่ละคนบริโภคน้อย และถ่ายของเสียน้อย ขอให้สังเกตดูว่าจะเอาแต่ปริมาณคนอย่างเดียวเป็นเกณฑ์ไม่ได้ ฝ่ายหนึ่งนี้พูดในทางกลับกันว่า ประเทศยากจน แต่ละคนบริโภคน้อยถ่ายเทของเสียน้อย แต่คนมากเพิ่มมากขึ้นเร็วเมื่อรวมแล้วจึงกลายเป็นบริโภคมากและถ่ายเทของเสียมาก

ฝ่ายที่สอง คือประเทศที่พัฒนาแล้วร่ำรวย แม้ว่าคนจะน้อย แต่ว่าแต่ละคนบริโภคมากถ่ายเทของเสียมาก ผลรวมก็ออกมาอย่างเดียวกันคือ บริโภคมากและถ่ายเทของเสียมาก

Al Gore รองประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาคนปัจจุบันก็เป็นนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม (environmentalist) คนหนึ่ง Al Gore ได้เขียนหนังสือชื่อว่า *Earth in the Balance* ในหนังสือเรื่องนี้ท่านผู้นี้ได้เล่าให้ฟังถึงตัวอย่างหนึ่งว่า เด็กที่เกิดในประเทศพัฒนาแล้วที่ร่ำรวย แต่ละคนบริโภคและถ่ายของเสียให้แก่โลก มากกว่าเด็กที่เกิดในประเทศยากจนหลายคนรวมกัน หมายความว่า คนในประเทศพัฒนาแล้ว แต่ละคนกินมากใช้มากถ่ายของเสียมากกว่าคนในประเทศที่ด้อยพัฒนาหลายเท่า เพราะฉะนั้นก็เลยกลายเป็นว่าทั้งสองฝ่ายนี้ ต่างก็ระดมสร้างปัญหาด้วยกัน ประเทศที่ยากจนคนก็มาก ถึงแม้แต่ละคนกินน้อยถ่ายของเสียน้อย แต่เมื่อเอามารวมกันเข้ามันก็มาก ส่วนประเทศที่ร่ำรวย คนน้อยก็จริง แต่ละคนกินมากบริโภคมาก ก็เข้าไป รวมแล้วก็มากด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ที่นี้พูดเป็นปัญหารวมก็คือ ประชากรของโลกปัจจุบันนี้ มี ๕.๕๐๐ ล้านคน โดยมีอัตราเพิ่มปีละ ๙๒ ล้านคน ในบรรดา ๙๒ ล้านคนที่เพิ่มในแต่ละปีนี้ ประเทศที่พัฒนาแล้วควบคุมประชากรอยู่ (population control) โดยมีการวางแผนครอบครัวอย่างดี ก็เลยไม่ค่อยมีประชากรเพิ่ม ปรากฏว่าในจำนวนประชากรที่เพิ่มปีละ ๙๒ ล้านคนนั้น ไปเพิ่มในประเทศที่กำลังพัฒนา ๘๘ ล้านคน

ขอให้คุณะ ๘๘ ล้านคน เกิดในประเทศที่กำลังพัฒนา เพราะฉะนั้นเขาจึงเพิ่งเกิดความสนใจปัญหาประชากรมาที่ประเทศที่กำลังพัฒนา เพราะคนที่เกิดมากเกิดในประเทศที่ยากจน เมื่อไม่มีอะไรจะกิน แก้ก็ต้องไปบุกรุกธรรมชาติ หาที่ทำกิน ตัดไม้ทำลายป่าเพื่อจะหาเลี้ยงชีพ ทำให้สภาพแวดล้อมเสียหาย อันนี้ก็เป็

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๔๕

ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบัน แต่ยังมีปัญหาที่ซับซ้อนต่อไปอีก ตอนนี้จะพูดเพียงแค่นี้ให้เห็นสภาพทั่วไปในแง่ตัวเลขก่อน ถ้าคน ๕,๕๐๐ ล้านคน ยังมีปัญหาขนาดนี้ แล้วอีก ๕๐-๖๐ ปีประชากรในโลก จะเพิ่มเท่าตัวเป็นหนึ่งหมื่นล้านคน จะอยู่กันอย่างไร

ที่นี้ ก็ต้องพูดต่อไปว่า การลดอัตราเพิ่มประชากรก็ไม่เป็นหลักประกันที่จะแก้ปัญหาได้ เพราะคนน้อยบริโภคมากถ่ายของเสียมาก คือประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือยากจนนั้น พอมีอัตราคนเกิดน้อยลง พร้อมทั้งมีฐานะดีขึ้นรวยขึ้น ก็กินมากขึ้น ถ่ายของเสียมากขึ้น มันก็กลับไปมีความหมายเกือบเหมือนเดิม เพราะฉะนั้นปัญหาธรรมชาติแวดล้อมนี้ ถ้าใช้วิธีเก่า การแก้ปัญหาก็ไม่เห็นความหวังที่จะแก้ได้สำเร็จ เพราะอะไร? เพราะว่า แม้แต่ในขณะนี้ ในจำนวนประชากรทั่วโลกเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ต้องเพิ่มขึ้นเลย ถ้าให้มนุษย์ทุกคนบริโภคและถ่ายของเสียเท่ากับคนอเมริกัน ทรัพยากรธรรมชาติก็ไม่พอ สภาพแวดล้อมก็ทนไม่ไหว โลกก็ไปไม่รอด คนก็อยู่ไม่ได้ จะเหมือนอย่างที่นาย Alan Durning เขียนไว้ว่า

“ . . . จะเอาอย่างความเป็นอยู่แบบบริโภคมากนะรี กว่า ประชาชาวโลกจะบรรลุฝันอเมริกัน (American dream) กันทั่ว พวกเราก็คงจะทำให้โลกนี้กลายเป็นแผ่นดินร้างไปเสียก่อน นานแล้ว” (Durning, 16)

สิ่งแวดล้อมแห่งของธรรมชาติ กับสิ่งแวดล้อมเทียมแห่งเทคโนโลยี ความขัดแย้งที่บีบบมนุษย์สู่ทางเลือกใหม่

นอกจากนั้น เมื่อพูดถึงฝ่ายทั้งสองคือ ทั้งฝ่ายธรรมชาติแวดล้อม ที่มีปัญหาเรื่องของดีหมดไปของเสียเพิ่มเข้ามา และฝ่ายประชากร ที่เป็นผู้ก่อปัญหาทำลายของดีและสร้างของเสียแล้ว ก็จะต้องพูดถึงอีกสิ่งหนึ่งด้วย ไม่อาจจะมองข้ามไปได้ ถ้าสิ่งเรื่องนี้ไปเสียก็จะขาดสิ่งสำคัญทีเดียว สิ่งที่ว่านี้บางทีเรามองไม่เห็น เพราะมันอยู่นอกขอบเขตของธรรมชาติแวดล้อม และมันก็ไม่ใช่มนุษย์ แต่สิ่งนี้แหละเป็นตัวกลางระหว่างคนกับธรรมชาติ ก็คือเทคโนโลยี จึงมีปัญหาเทคโนโลยีขึ้นมาเป็นข้อที่ ๔ เทคโนโลยีเป็นตัวกลางที่มนุษย์ใช้จัดการกับธรรมชาติ จะเห็นได้ว่าการที่โลกจะสูญเสียของดีไป และจะมีของเสียเพิ่มเข้ามานั้นก็เป็นเพราะเทคโนโลยีที่มนุษย์เอาไปใช้จัดการกับธรรมชาตินั่นเอง

เทคโนโลยีเป็นทั้งอุปกรณ์ของมนุษย์ในการจัดการกับธรรมชาติแวดล้อม และตัวมันเองก็เป็นสภาพแวดล้อมใหม่สำหรับมนุษย์ด้วย แต่มันเกิดเป็นสภาพแวดล้อมใหม่ที่แปลกปลอมแทรกซ้อนขึ้นมาบังทับธรรมชาติ อย่างในห้องประชุมวันนี้แทบจะเรียกได้ว่าเราอยู่ในสภาพแวดล้อมใหม่ที่เดียว ไม่มีสิ่งที่เป็นธรรมชาติสักเท่าไรเลย เราอยู่ในสภาพแวดล้อมใหม่ที่เรียกว่าสภาพแวดล้อมเทคโนโลยีแทบทั้งนั้น

เทคโนโลยีนี้เป็นตัวก่อปัญหา ทั้งในแง่ที่ทำลายของดีคือ ผลาญทรัพยากรที่มีอยู่ให้หมดไป และในการสร้างของเสียให้เกิด

ขึ้น เช่น โรงงานอุตสาหกรรม และรถยนต์ที่ปล่อยของเสียคือควันพิษไอเสียขึ้นไป อันนี้เราก็เห็นกันอยู่ชัดๆ และบางที่มันก็เป็นปัญหาต่อตัวมนุษย์ด้วย คือนอกจากจะเป็นเครื่องมือที่จะใช้จัดการกับธรรมชาติแล้ว เทคโนโลยีบางอย่างก็เป็นเครื่องมือในการจัดการกับมนุษย์ด้วยกันเองด้วย เช่นอาวุธสงคราม ยาพิษ และสิ่งเสพติดทั้งหลาย เทคโนโลยีบางชนิด แม้มว่ามนุษย์จะมุ่งผลิตรุ่งใช้เพื่อประโยชน์ของตัวเอง โดยไม่ได้ตั้งใจจัดการกับธรรมชาติเลย แต่ก็ก่อปัญหาแก่ธรรมชาติแวดล้อมโดยมนุษย์ไม่รู้ตัว

ตอนนี้เราไม่พูดถึงด้านประโยชน์ ที่จริงต้องยอมรับว่าเทคโนโลยีมีประโยชน์มาก ที่เราเจริญมาปัจจุบันนี้ก็ด้วยประโยชน์ของมัน แต่พร้อมกันนั้นเราจะต้องไม่มองข้ามโทษของมันด้วย และโทษในแง่หนึ่งก็คืออันตรายต่อวิถีชีวิต เทคโนโลยีหลายอย่างนอกจากก่อปัญหาแก่สิ่งแวดล้อมแล้ว ก็ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของบุคคล และการดำเนินกิจการหรือระบบแบบแผนของสังคมไปหมด และการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปอย่างผิดธรรมชาตินั้นก็ก่อให้เกิดปัญหาตามมาอีก ๒ ประการ คือ

๑. ปัญหาต่อสุขภาพร่างกาย

๒. การสูญเสียอิสรภาพ เช่นทำให้มนุษย์ไม่สามารถอยู่ดีมีสุขได้เองโดยลำพัง แต่ชีวิตต้องขึ้นต่อเทคโนโลยี

ในแง่สุขภาพ เช่น พิษภัยโดยตรงจากสารหรือจากรังสีของมันที่มนุษย์ใช้มาโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือมีความรู้ไม่พอ ตัวอย่างเช่น สาร CFC ที่พูดถึงบ่อยๆ ซึ่งกำลังเป็นปัญหามาก เพราะมันทำลายชั้นโอโซนในบรรยากาศ มนุษย์เราเคยมีความมั่นใจอย่างสูง

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๗๓ (ค.ศ. ๑๙๓๐) สาร CFC นี้ ได้รับการชื่นชมเป็นอย่างยิ่งว่าเป็นสารที่ปลอดภัยไร้อันตรายทั้งไม่มีพิษและไม่ลุกไหม้ด้วย สาร CFC (chlorofluorocarbons) นี้ ถูกนำมาใช้ในตู้เย็น ในเครื่องปรับอากาศ เครื่องกระป๋อง เครื่องสเปรย์ฉีดอากาศให้หอม เป็นต้น ก็ใช้กันมาจนกระทั่งปี ๒๕๑๙ (๑๙๗๖) จึงได้พบว่า มันเป็นตัวร้ายที่ทำให้ชั้นโอโซนในบรรยากาศแหวกโหว่ไป ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อโลกมาก

ชั้นโอโซนเป็นเหมือนฉากที่กันรังสีอัลตราไวโอเล็ตจากดวงอาทิตย์ไม่ให้ลงมาทำอันตรายสัตว์โลก ถ้าชั้นโอโซนแหวกโหว่ไป รังสีนี้ที่ลงมาถึงพื้นโลก สามารถทำให้มนุษย์สัตว์และพืชทั้งปวงพินาศไปหมดสิ้น เริ่มแต่ทำให้เป็นโรคมะเร็งผิวหนัง (คนอเมริกันตายเพราะโรคนี้นี้ละ ๑๒,๐๐๐ คน) กดชะงักระบบภูมิคุ้มกันทานโรคในร่างกาย ทำให้ตาเป็นต้อกระจก เป็นอันตรายต่อชีวิตของพืชและสัตว์น้ำในทะเลมากมายหลายประเภท เมื่อสิ่งมีชีวิตเหล่านี้เป็นอันตราย ก็ทำให้เสียระบบวงจรอาหารในน้ำ ทำลายดุลยภาพในระบบชีวิตของสัตว์พืชทั้งหลาย ตลอดจนทำให้อุณหภูมิบนผิวโลกสูงขึ้น มีการประชุมกันในระดับโลกหลายครั้ง เกี่ยวกับเรื่องโอโซนเลเยอร์ ที่เกิดภัยอันตรายจากสาร CFC ตัวสำคัญนี้ อันนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า การทำและใช้เทคโนโลยีของมนุษย์นั้น บางทีก็เป็นไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือมีความรู้ไม่พอ สมัยหนึ่งนึกว่ามันมีประโยชน์มาก มีแต่ความดี ต่อมาอีกนานจึงรู้ว่ามันมีโทษมาก จึงเป็นเครื่องเตือนมนุษย์ในปัจจุบันนี้ให้ไม่ประมาท

อีกตัวอย่างหนึ่งคือยาทาลิโดไมด์ (thalidomide) ซึ่งในวงการ

แพทย์ ในตอนแรกที่ยานี้ผลิตออกมาพากันไว้ใจอย่างมากว่าได้พิสูจน์ทดลองกันแล้วว่า เป็นยากล่อมประสาทที่ปลอดภัยอย่างที่สุด จนกระทั่งแม้แต่ประเทศที่เคร่งครัดในการขายยา อย่างประเทศ ตะวันตก ซึ่งเวลาไปซื้อยาต้องมีใบสั่งแพทย์ แต่ยาทาลิโดไมด์ (thalidomide) นี้เขาปล่อยให้ซื้อได้เลย โดยไม่ต้องมีใบสั่งแพทย์ เพราะมีความรู้สึกปลอดภัยว่าได้พิสูจน์ทดลองกันเต็มที่แล้ว จึงให้ ขายได้ซื้อได้โดยไม่ต้องมีใบสั่งแพทย์ แต่ต่อมาไม่กี่ปีก็ปรากฏว่า เด็กที่เกิดใหม่ขาขาด แขนขาด พิการกันไปต่างๆ มากมาย แล้วก็พบว่า เป็นเพราะยาทาลิโดไมด์ (thalidomide) จึงได้กวาดล้างหรือห้าม กันไป ปัญหาแบบนี้มีมาเรื่อยๆ รวมทั้ง DDT ก็เหมือนกัน

แม้แต่การสร้างเขื่อน แต่ก่อนนี้เราก็นึกว่ามีแต่คุณอย่างเดียว ประเทศไทยเรามีเขื่อนแรกคือเขื่อนยันฮี เรียกชื่อเป็นทางการว่า เขื่อนภูมิพล ตอนที่กำลังสร้างนั้นอาจารย์ท่านหนึ่งเป็นช่างใหญ่ที่ เขื่อนยันฮีในกรมชลประทาน ท่านเล่าเรื่องการสร้างให้ฟัง ตอนนั้น ตื่นเต้นกันมากกว่าเราจะมีเขื่อนแล้วนะ เขื่อนที่ยิ่งใหญ่ มีประโยชน์ อย่างยิ่ง แต่ต่อมาเดี๋ยวนี้กลายเป็นว่า เขื่อนทำให้มีปัญหาดังๆ ที่ เป็นการทำลายสภาพแวดล้อม ทำให้มนุษย์ในสมัยปัจจุบันนี้เกิด ปัญหาอึดอัดเสียกันมาก เพราะบางที่เป็นเรื่องที่จะต้องเลือกเอา อย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างประโยชน์กับโทษ ที่จะไม่มีโทษเลยไม่มี มีแต่ต้องเลือกเอาว่าประโยชน์มากประโยชน์น้อย หรือโทษมาก โทษน้อย มีทางเลือกกันเท่านั้น

สำหรับมนุษย์ในปัจจุบัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ โดยฝ่ายหนึ่งว่า เรื่องนี้มีโทษมาก หรือโทษอันนี้สำคัญสำหรับฉัน อีกพวกหนึ่งก็ว่า

เรื่องนี้เป็นประโยชน์ หรือโทษที่แกว่ำนั้นไม่สำคัญสำหรับฉัน ก็ทะเลาะกันด้วยปัญหาเรื่องสภาพแวดล้อมชนิดใหม่นี้ เทคโนโลยีจึงกลายเป็นที่มาแห่งการทะเลาะวิวาทของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน และมันจะเข้มข้นขึ้นทุกที โดยที่แต่ก่อนเราไม่มีปัญหาแบบนี้เลย

อย่างเรื่องโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ก็เหมือนกัน ก็เป็นปัญหาให้คนทะเลาะกันมาก ต่อไปอีกไม่ช้าเมืองไทยถ้าไม่เตรียมคิดให้ดี ก็จะต้องทะเลาะกันด้วยเรื่องนี้ ฝ่ายหนึ่งก็จะตั้งโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ เพราะว่าไฟฟ้าไม่พอใช้ อีกฝ่ายหนึ่งก็บอกว่าอย่าไปตั้งมันทำลายสภาพแวดล้อมและเป็นอันตราย ดูกรณีเชอร์โนบิล (Chernobyl) ซิ เป็นอย่างไร มันร้ายแค่ไหน อีกฝ่ายหนึ่งก็บอกว่าถ้าไม่ตั้งคุณจะทำเอาไฟฟ้าที่ไหนมาใช้ น้ำมัน แก๊สและถ่านหินก็จะไม่พอ เชื้ออื่นต่างๆ ก็ไม่พอแล้ว นอกจากปริมาณไม่พอใช้แล้วยังแถมบางทีก็มีภัยแล้งอีก ทางเลือกระหว่างน้ำที่ใช้ในการปั่นไฟฟ้ากับน้ำที่ใช้ในการเกษตรจะเอาข้างไหน ล้วนแต่เป็นปัญหาที่มนุษย์ยุคนี้จะต้องทะเลาะกันทั้งนั้น ต่อไปก็ต้องเข้าใจตัวเองด้วยว่า นี่เราทะเลาะกันไปทำไม เรามีความเห็นอกเห็นใจกันแค่ไหน นับว่าเป็นกรรมของมนุษยชาติ ที่มาทำเรื่องเหล่านี้ขึ้น โรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์นี่คิดว่าไม่ช้าคงจำใจจ่ายอมต้องมี เพราะว่าเรื่องราวต่างๆ ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นปัญหาเราก็ไม่ยอมแก้ อันนี้เป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันต่อไป

มีท่านที่รู้จักซึ่งทำงานในองค์การที่เกี่ยวกับพลังงานของชาติ ได้มาเล่าให้ฟังว่าศูนย์การค้าแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ นี้ใช้ไฟฟ้ามากกว่าจังหวัดหนึ่งทั้งจังหวัด แต่อาดมาขอไม่บอกว่าศูนย์การค้าไหน

เพียงแต่พูดให้เห็นตัวอย่าง ลองคิดดูว่าถ้าเราใช้ไฟฟ้ากันอย่างนี้ เราจะไม่ตั้งโรงงานนิวเคลียร์ได้อย่างไร

ทั้งหมดที่พูดมานี้เป็นปัญหาที่มนุษย์ทุกคนต้องรับผิดชอบ ประชาชนทุกคนจะต้องช่วยกันคิดแก้ปัญหา ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ นำมาสู่การเกิดการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (unsustainable development) ที่ว่านั่น พอปัญหาเกิดมากขึ้นๆ มนุษย์ก็ทนไม่ไหว ได้บอกแล้วว่า ประเทศพัฒนาแล้ว ที่เป็นประเทศเจริญนั้นแหละประสบปัญหานี้ ก่อน เพราะฉะนั้นประเทศอย่างอเมริกาจึงได้เจอปัญหานี้มานานแล้ว แต่ปัญหามันค่อยๆ เข้มขึ้น เมื่อยังไม่ถึงจุดเดือด สังคมส่วนใหญ่ก็ยังไม่ลุกขึ้นมา มีแต่ประชาชนบางกลุ่มบางส่วนตั้งกันขึ้น เป็นขบวนการค่อยๆ มากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ประเทศอเมริกานี้ ก็ยังนับว่าไฉ่ ที่มีการตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อม เพราะเจอปัญหามาก

ปัญหาสัตว์สูญพันธุ์ไป เกิดภัยแล้งครั้งใหญ่ มีอากาศเสีย อย่างรุนแรงมาเป็นระลอกเช่นปี ๒๕๙๑ นานมากแล้วที่เมืองโดโนรา (Donora) รัฐเพนซิลเวเนีย (Pennsylvania) อากาศเสียครั้งเดียว คนตาย ๒๐ ป่วย ๑๔,๐๐๐ คน และต่อมาอีกในปี ๒๕๐๙ เกิดสภาพอากาศอับ ที่เมืองนิวยอร์ก ซึ่งเป็นเมืองอุตสาหกรรมเมืองหนึ่งของอเมริกา ตอนนั้นการเคลื่อนไหวในการตั้งมาตรฐานในการแก้ปัญหายังไม่ค่อยมี และในเมืองฝรั่ง บางที่เกิดสภาพอากาศอับ ไม่เคลื่อนไหว อากาศเสียก็อยู่กับที่ ปรากฏว่าครั้งนั้นคนในนิวยอร์ก ตายไปภายในเวลา ๔ วัน ๘๐ คน

เรื่องอากาศเสียคนตายอย่างนั้นบ้างเรื่องน้ำเสียป่าถูกทำลาย

น้ำมันรั่วไหลลงทะเล เรือขยะไม่มีที่ทิ้ง ของเสียขึ้นมาสกปรกตามชายหาดต่างๆ ต้องปิดชายหาดในทะเลสาบใหญ่ที่เรียกว่าเกรตเลกส์ (Great Lakes) ไปมากมาย ปัญหาทั้งหลายทยอยเกิดขึ้นๆ ทำให้มีการเคลื่อนไหวกันมากขึ้นๆ ในอเมริกาจึงเกิดมีการพยายามพิทักษ์สิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยมีประสบการณ์ที่ได้เริ่มทำมานานแล้ว อย่างอุทยานแห่งชาติ (national park) อเมริกาก็ได้จัดตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกของโลกที่เยลโลว์สโตน (Yellowstone) ตั้งแต่ปี ๒๔๑๕ และในปี ๒๔๓๔ ก็เริ่มมีการสร้างป่าสงวนแห่งชาติ ต่อมาปี ๒๔๓๘ ก็มีการตั้งสมาคมพิทักษ์ทัศนียภาพขึ้น พอถึงปี ๒๔๕๓ ก็ได้เกิดระบบกิจการอุทยานแห่งชาติ (National Park Service) แต่ตอนแรกยังมุ่งไปในแง่สุนทรียภาพ คือในแง่ความงาม เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนเป็นสำคัญ ต่อมาจึงมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแง่ของการคุ้มครองธรรมชาติโดยตรงมากขึ้น

เมื่อภัยเกิดมากขึ้นประชาชนก็เรียกร้องมากขึ้น จนกระทั่งรัฐบาลต้องออกกฎหมาย พ.ศ. ๒๕๐๖ นับว่าเป็นปีที่เริ่มงานระดับชาติขึ้นจริงๆ คือ ได้เกิดมีกฎหมาย Clean Air Act คือรัฐบัญญัติอากาศสะอาด เป็นฉบับแรก ต่อมาปี ๒๕๐๗ ก็เกิด Wilderness Act คือรัฐบัญญัติพิทักษ์ป่า ปี ๒๕๐๘ เกิด Water Quality Act คือรัฐบัญญัติคุณภาพน้ำ นี่ติดๆ กัน ๓ ปีเลย พอถึงปี ๒๕๑๒ ก็เกิดองค์การกรีนพีซ (Green Peace) แปลว่าสันติภาพสีเขียว

ตอนนี้ประชาชนเคลื่อนไหวกันมาก เป็นเหตุให้รัฐต้องเอาจริงจังมากขึ้นปรากฏว่าในปีเดียวกับที่เกิดกรีนพีซ (Green Peace) นั้นรัฐบาลก็ตั้งหน่วยราชการที่เกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมขึ้น

เป็นหน่วยแรก คือ Council on Environmental Quality หรือสภาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ปีต่อมา ๒๕๑๓ ฝ่ายประชาชนมีการฉลองวันโลก (Earth Day) เป็นครั้งแรก จะเรียกว่าวันเจ้าแม่ปฐพีหรือวันแม่ปฐพีหรืออะไรก็ได้แล้วแต่ แล้วปีเดียวกันนั้น ฝ่ายรัฐบาลอเมริกันก็ออกรัฐบัญญัติใหม่ ชื่อว่า National Environmental Policy Act (รัฐบัญญัตินโยบายสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ) แล้วก็ตั้งหน่วยราชการที่เรียกชื่อว่า Environmental Protection Agency (หน่วยงานพิเศษเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม) ขึ้นมา ซึ่งเป็นคู่กับ Council on Environmental Quality (สภาคุณภาพสิ่งแวดล้อม) ที่ว่าเมื่อกี้

นี่คือการเคลื่อนไหวในประเทศอเมริกา ถึงปี ๒๕๑๓ (๑๙๗๐) ซึ่งเป็นปีที่มีการตั้งสภาปกป้องหรือสภาป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Defense Council) ขึ้น แล้วต่อจากนั้นก็เกิดกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทยอยออกมาเรื่อยๆ ลำดับแสดงให้เห็นความเป็นไปในประเทศอเมริกา ที่เป็นผู้นำของประเทศพัฒนา ซึ่งได้เกิดการเคลื่อนไหวในเรื่องของการรักษาสภาพแวดล้อมอย่างนี้

**สองกระแสสู่การพัฒนาแบบใหม่: เอาคนนำ กับเอาธรรมชาติเป็นเป้าหมาย
ประสาน หรือต่างคนต่างทำ**

ถึงตอนนี้ก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวในระดับโลก และตรงนี้แหละจะมาถึงเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) คือพอมาถึงตอนนี้ในระดับโลกก็เคลื่อนไหวบ้าง เพราะปัญหาได้ขยายไป

ทั่วโลก จุดเริ่มสำคัญก็คือปี ๒๕๑๕ (๑๙๗๒) ซึ่งมีสมาชิกประเทศต่างๆ ๑๑๓ ประเทศ (แต่บางตำราเป็น ๑๑๔ ชาติ) มาเข้าร่วมการประชุมของสหประชาชาติ ที่ชื่อว่า การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสภาพแวดล้อมของมนุษย์ (United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุงสตอกโฮล์ม (Stockholm) เขาถือกันว่าเป็นการเริ่มยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ โดยถือปีนี้เป็นปีเริ่มต้น คือปี ๒๕๑๕ ได้แก่ ๒๑ ปีมานี้เอง

ต่อมาเมื่อครบ ๒๐ ปีคือปีที่แล้วนี้ ในเดือนมิถุนายน ๒๕๓๕ (๑๙๙๒) ก็ได้มีการประชุมสุดยอดในเรื่องของโลก (Earth Summit) ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร (Rio de Janeiro) ประเทศบราซิล เป็นการประชุมครั้งที่ ๒ เรียกชื่อว่า การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development) มีหัวหน้ารัฐบาลมาร่วมประชุม ๑๑๘ ประเทศ และเมื่อสิ้นสุดการประชุม ๑๕๓ ประเทศ ได้ลงนามในสนธิสัญญา ๒ ฉบับ ว่าด้วยการป้องกันแก้ไขปัญหาอุณหภูมิผิวโลกสูงขึ้น (global warming) และว่าด้วยการอนุรักษ์สภาพหลากหลายทางชีวภาพของโลก (biological diversity) นอกจากนั้น ยังได้มีมติเห็นชอบออกประกาศหลักการแห่งสิ่งแวดล้อม และร่างแผนปฏิบัติการสำหรับทศวรรษ ๑๙๙๑-๑๙๙๙ และศตวรรษที่ ๒๑ เพื่อดำเนินการให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่เรียกว่า Agenda 21 มีความยาวถึง ๘๐๐ หน้า

ที่เล่ามานี้ต้องใช้เวลานานหน่อย เพราะต้องการให้เกิดความกระจ่างชัดเจน เป็นอันว่าปัญหาต่างๆ ค่อยๆ เข้มข้นขึ้นมา

ตามลำดับ จนกระทั่งองค์การโลกต้องให้ความสนใจ และเป็นปัญหาถึงจุดยอด ที่ทำให้โลกมนุษย์ต้องพิจารณาทบทวนกระบวนการพัฒนากันใหม่

ในที่สุด องค์การโลกและประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย เมื่อได้ประชุมกันพิจารณาเรื่องปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นมาแล้ว ก็ลงมติร่วมกันว่าที่เกิดปัญหามากมายอย่างนี้ ก็เพราะการพัฒนาที่ผ่านมาผิดพลาด เป็นการยอมรับครั้งใหญ่ทีเดียว ว่าการพัฒนาทั้งหมดที่ทำมาผิดพลาด เพราะฉะนั้นจะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินการพัฒนากันด้วยวิธีใหม่ นี่คือจุดเริ่มต้นที่ทำให้ต้องมีการพัฒนาแบบใหม่ เพราะการพัฒนาแบบเก่าที่เป็นมาใช้ไม่ได้ และได้ปรากฏว่าการพัฒนาแบบใหม่นี้มีต้นกำเนิดเป็นมาสองกระแส ซึ่งมีข้อพิจารณาว่าจะมาบรรจบกันอย่างไร

กระแสที่หนึ่ง คือ เมื่อปี ๒๕๒๖ (๑๙๘๓) สมัชชาใหญ่ องค์การสหประชาชาติได้ตั้งกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่ง เรียกว่า World Commission on Environment and Development อาจจะแปลว่า คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เป็นหน่วยงานอิสระไม่อยู่ในควบคุมของรัฐบาลใด แม้แต่องค์การสหประชาชาติเอง กรรมาธิการคณะนี้ได้ประชุมกันครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๒๗ (๑๙๘๔) แล้วต่อมาก็ได้พิมพ์รายงานออกมารายงานนี้ เสร็จเมื่อเดือนเมษายน ๒๕๓๐ (๑๙๘๗) เป็นรายงานฉบับสำคัญซึ่งเขาไปพิมพ์เป็นหนังสือชื่อว่า *Our Common Future* (อนาคตร่วมกันของเรา) หลังปกตีตัวแดงว่า

"This is the most important document of the decade

on the future of the world.” (นี่คือเอกสารที่สำคัญที่สุดแห่ง
ทศวรรษว่าด้วยอนาคตของโลก)

แต่น่าสงสัยว่าเอกสารสำคัญที่สุดของโลกในทศวรรษนี้เรา
ได้อ่านกี่คน จะสำคัญจริงหรือไม่ก็แล้วแต่ ข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือ
ในรายงานนี้แหละที่คำว่า sustainable development ได้เกิดขึ้น
อย่างจริงจัง และมีการให้คำจำกัดความ อธิบายความหมาย ตลอดจน
จนวางหรือเสนอแนะแนวทางและมาตรการในการที่จะสร้าง sus-
tainable development ให้สำเร็จ

ต่อมาคำว่า sustainable development เข้ามาเมืองไทย เรา
ก็แปลกันไปต่างๆ จนในที่สุดดูเหมือนจะมายึดกันที่คำว่า การ
พัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ทราบว่าเป็นผู้คิดขึ้น เป็นอันว่า เรามาถึง
การพัฒนาที่ยั่งยืนกันเข้าแล้วตรงนี้เอง เจอกันที่หนังสือรายงาน
ของคณะกรรมการโลกว่าด้วยสภาพแวดล้อมและการพัฒนา
ซึ่งได้พิมพ์เป็นเล่มหนังสือในปี ๒๕๓๐ ชื่อว่า *Our Common Future*

กระแสที่สอง เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๒๙ ตามข้อเสนอ
ขององค์การยูเนสโก (UNESCO — องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์
และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ) โดยอนุมัติของสมัชชาใหญ่ ได้
มีมติให้ประกาศปีพ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๔๐ (ค.ศ. ๑๙๘๘-๑๙๙๗) เป็น
ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cul-
tural Development) ซึ่งเป็นก้าวใหม่ เหตุผลที่แถลงได้บอกชัดเจน
ว่าการพัฒนาที่ผ่านมามีผิดพลาดอย่างไร

ขอให้สังเกตว่าทศวรรษโลกเกี่ยวกับการพัฒนาครั้งนี้เปลี่ยน
ชื่อใหม่ เมื่อกี้ได้เล่าให้ฟังแล้วว่าเดิมทีทศวรรษแห่งการพัฒนาของ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๕๗

โลกอยู่แล้ว ตั้งแต่ปี ๒๕๐๓-๒๕๑๓ (๑๙๖๐-๑๙๗๐) ตอนที่ประเทศไทยเข้าสู่ยุคการพัฒนา อันนั้นเรียกว่า ทศวรรษแห่งการพัฒนา (Development Decade) ไม่มี *เชิงวัฒนธรรม* (Cultural) อยู่ด้วย ตอนนั้นการพัฒนามุ่งแต่ในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่มาตอนนี้โดยยูเนสโก (UNESCO) เป็นผู้เสนอ ซึ่งสมาชิกใหญ่ลงมติประกาศตั้งทศวรรษโลก ให้มีลักษณะจำเพาะเป็นการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นระยะเวลาที่คลุมถึงขณะที่เรามาตั้งประชุมกันอยู่นี้ด้วย ซึ่งจะสิ้นสุดในอีก ๔ ปีข้างหน้า อันนี้เป็นอีกกระแสหนึ่ง

เมื่อถึงตรงนี้ก็เลยเกิดข้อสังเกตขึ้นมา เหมือนกับว่าใน UN คือองค์การสหประชาชาติเองได้เกิดแนวคิดขึ้นมา ๒ แบบ ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ คือ

สายที่ ๑ ของคณะกรรมการกิจการโลกว่าด้วยสภาพแวดล้อมและการพัฒนา ที่ชูเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) สายนี้ที่ออกมาเป็นหนังสือรายงานชื่อว่า *Our Common Future* นั้น ให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อมเป็นตัวเด่นที่สุด แต่ก็มีเหตุผลทำนองเดียวกันกับสายที่ ๒ คือ การพัฒนาที่ผ่านมานั้น มุ่งแต่พัฒนาเศรษฐกิจ จนทำให้เกิดผลร้ายต่อธรรมชาติแวดล้อม เป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอและเกิดมลภาวะ ซึ่งเนื่องกันกับปัญหาประชากร เพราะฉะนั้นจะต้องพัฒนาให้เกิดความสมดุล มีผลยั่งยืน ผลยั่งยืนนี้แหละ เป็นที่เกิดของศัพท์ว่า sustainable ซึ่งมีความหมายว่า เพื่อให้ทั้งเศรษฐกิจก็ดี ธรรมชาติก็อยู่ได้ คือเป็นการพัฒนาที่ได้ทั้งเศรษฐกิจเจริญ และพร้อมกันนั้นก็รักษาธรรมชาติแวดล้อมไว้ได้ด้วย เพราะฉะนั้นการ

พัฒนาจะต้องคู่กับสิ่งแวดล้อม จึงเกิดมีคำคู่ขึ้นมาคือคำว่า development (การพัฒนา) กับคำว่า environment (สิ่งแวดล้อม) เพราะฉะนั้นควรจำไว้ทั้ง ๒ ment ที่สำคัญมากนี้ แม้แต่ชื่อคณะกรรมการนี้เขาก็ตั้งอย่างนั้นอยู่แล้วว่า World Commission on Environment and Development (คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา) เป็นอันว่า ๒ ment คือ development (การพัฒนา) กับ environment (สิ่งแวดล้อม) ต้องคู่กันและต้องไปดีด้วยกัน โดยทำ development (การพัฒนา) ให้เอื้อแก่ environment (สิ่งแวดล้อม)

สายที่ ๒ มาทางยูเนสโก (UNESCO) ที่เล่าให้ฟังแล้ว คือ ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cultural Development) ในปี ๒๕๓๑-๒๕๔๐ สายที่ ๒ นี้ให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรม ถึงกับวางวัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่งว่า ให้ความสำคัญของมิติทางวัฒนธรรมในการพัฒนา เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมาอันผิดพลาด เพราะไปมุ่งความเจริญทางวัตถุ โดยมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการขยายตัวเติบโตในด้านปริมาณหรือด้านเศรษฐกิจที่ใช้ตัวเลขเป็นเครื่องวัด และเอาวิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยีเป็นพระเอก หรือเป็นเจ้าบทบาทใหญ่ พุดสั้นๆ ว่า การพัฒนาที่ผ่านมาเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญ โดยมุ่งผลที่เศรษฐกิจ

ที่ว่าผิดพลาดก็เพราะไม่นำองค์ประกอบมาใส่ให้ครบในกระบวนการพัฒนา เพราะฉะนั้นองค์ประกอบหรือปัจจัยในกระบวนการพัฒนาที่ขาดไปจะต้องเติมเข้ามาให้ครบ องค์ประกอบหรือ

ปัจจัยในกระบวนการพัฒนาที่ขาดไปอย่างสำคัญก็คือวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นจะต้องเติมวัฒนธรรมเข้ามาเป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนานี้ โดยถือว่าเป็นองค์ประกอบที่ขาดมิได้ในกระบวนการพัฒนาที่ถูกต้อง ต่อไปนี้ให้เอาวัฒนธรรมเป็นแกนกลางของการพัฒนา ให้ถือคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา ในการกำหนดวิธีดำเนินการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมนั้นรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย อันนี้คือข้อเสนองานของยูเนสโก (UNESCO) ที่ได้ประกาศเป็นทศวรรษเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม

รายงานในสายของคณะกรรมการโลกฯ ที่เกิดของการพัฒนาที่ยั่งยืน(sustainable development) แทบจะไม่พูดถึงวัฒนธรรม (culture) เลย จึงดูคล้ายๆ กับว่า ๒ สายนี้ ไม่ค่อยจะตรงกัน แล้วผลก็ปรากฏว่าใน ๒ สายนี้ สายที่สองคือ สายการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ไม่ติด ไม่ค่อยมีใครได้ยินชื่อ ไม่มีคนพูดถึง ทั้งๆ ที่เดี๋ยวนี้เราก็อยู่ในทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมนั้น แต่แทบจะไม่มีใครรู้จัก ไม่ใช่เฉพาะในประเทศไทย แม้แต่ในระหว่างชาติก็ไม่ค่อยมีใครพูดถึง จะเป็นเพราะสาระสำคัญของมัน คือด้านวัฒนธรรมนี้คนไม่ค่อยอยากเอาใจใส่ หรืออาจจะเป็นเพราะองค์การยูเนสโกไม่ค่อยมีอิทธิพล เนื่องจากองค์การยูเนสโกตอนหลังนี้อ่อนกำลัง ประเทศอเมริกาก็ถอนตัวไม่สนับสนุน จะเป็นอย่างนี้หรือไม่ก็แล้วแต่ แต่รวมความผลที่เกิดขึ้นก็คือการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ไม่มีใครเอา

ใจใส่ แต่ฝ่ายที่ติดก็คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) หรือการพัฒนาแบบยั่งยืน หรือการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งเน้นที่สภาพแวดล้อม มาเข้าคู่กับการพัฒนา

ที่ว่ามานี้ขอถือว่าเป็นการบรรจบของเหตุผล และความเป็นมาที่ได้เกิดคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ขึ้น และเป็นอันว่า เราเพิ่งมาถึงจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ยั่งยืน นี่คือการเล่าความเป็นไปเป็นมาให้รู้จักคำว่าพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งได้กินเวลาที่ประชุมไปเสียมากมาย แต่เห็นว่าจะจำเป็นต้องรู้ เพราะถ้าจะพูดเรื่องอะไรเราจะต้องรู้จักเรื่องนั้นให้ดีเสียก่อน แล้วจึงจะพูดกันต่อไปว่าจะเอาอย่างไร

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตตรงนี้ที่บอกว่ามีการพัฒนา ๒ สาย ที่มาเกิดขึ้นระยะเดียวกัน แต่ดูเหมือนแยกกันอยู่นี้ จะเอาอย่างไรกันดี

ที่จริงทั้งสองสายมีจุดร่วม ตรงที่ต่างก็ถือว่าการพัฒนาในยุคที่ผ่านมาเป็นความผิดพลาด ก่อให้เกิดปัญหามากมาย และต่างก็เห็นว่าความผิดพลาดนั้นเกิดจากการที่มุ่งแต่จะสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความมั่งคั่งทางวัตถุอย่างเดียว เป็นความเจริญที่เสียดุล ไม่บูรณาการ จะต้องแก้ไขปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาใหม่ แต่ในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงนั้น สายที่ ๑ หันไปเน้นความสำคัญขององค์ประกอบด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนสายที่ ๒ หันไปเน้นความสำคัญของปัจจัยด้านคน

เป็นไปได้ไหมว่าทั้งสองแบบไม่สมบูรณ์ ทั้งการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ก็ไม่สมบูรณ์ การพัฒนาที่ยั่งยืน

(sustainable development) ก็ไม่สมบูรณ์ มีทางที่จะเอามาประสานกันใหม่ ถ้า ๒ อย่างประสานกันจะสมบูรณ์หรือไม่ หรือทั้งๆ ที่ประสานกันแล้วก็ยังไม่สมบูรณ์อีก เราจะเติมอะไรเข้าไปอีก ในการตอบคำถามเหล่านี้ ย่อมมีข้อที่จะต้องพิจารณาหลายอย่าง เช่น

- ปัญหาการพัฒนาผิดพลาดที่เป็นมานี้ มนุษย์เราจับจุดของปัญหาและสาเหตุของมันได้ถูกต้องแน่นอนแล้วหรือ? ข้อเสนอตามกระแสความคิด ๒ สาย ของหน่วยงานของสหประชาชาติทั้งสองนั้น บอกแจ้งเหตุปัจจัยต่างๆ ได้ถูกต้องและครบถ้วนหรือเพียงพอหรือไม่?

- ที่บอกว่าจะต้องแก้ปัญหโดยเน้นมิติทางด้านวัฒนธรรมหรือต้องเน้นการพัฒนาจิตใจนั้น ก็จะต้องชัดเจนว่าวัฒนธรรมและจิตใจที่ถูกต้องหรือควรจะเป็นนั้นเป็นอย่างไร เช่นต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับระบบจริยธรรมอย่างถูกต้อง ถ้าจัดการไม่ตรงจุด ก็แก้ปัญหไม่สำเร็จอีก

- ข้อเสนอในการแก้ปัญหานั้น ได้วางไว้อย่างกว้างๆ เมื่อจะใช้ในแต่ละสังคมหรือแต่ละประเทศ จะต้องจัดปรับให้เข้ากับสังคมหรือประเทศนั้นๆ ซึ่งมีเหตุปัจจัยปลีกย่อยซับซ้อนที่ต่างกันออกไป เพราะฉะนั้น การใช้วิธีการตามข้อเสนอนี้ในการแก้ปัญหของสังคมไทยก็ต้องรู้เข้าใจเหตุปัจจัยพิเศษในสังคมไทย และแก้ไขให้ตรงกับเหตุปัจจัยพิเศษนั้นๆ ด้วย

อนึ่ง ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า ถึงแม้ทั่วโลกจะตื่นตัวลุกขึ้นมาแสดงความเอาใจจริงเอาใจที่จะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมกัน ดังที่ได้มีการประชุมระดับโลกครั้งแรกที่กรุงสตอกโฮล์ม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

แต่หลังจากเวลาผ่านไปจนถึง ๒๐ ปี จนกระทั่งมีการประชุมใหญ่ครั้งที่ ๒ ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ สถานการณ์สิ่งแวดล้อมก็หาได้ดีขึ้นไม่ ดังที่สถาบันยามเฝ้าโลก (Worldwatch Institute) ได้เขียนรายงานไว้ตอนหนึ่งว่า

“แต่ว่าโดยรวม แนวโน้มด้านสภาพแวดล้อมของโลก ทำให้เกิดความมั่นใจไม่ ระหว่างเวลา ๒๐ ปี นับแต่การประชุมที่สตอกโฮล์มเป็นต้นมา สุขภาพของโลกได้เสื่อมโทรมลงๆ อย่างน่ากลัวอันตรราย” (Brown, 1992, 174)

ตำราอีกเล่มหนึ่งก็ว่า

“เมื่อเราคืบไกลเข้าไปจะถึงสิ้นศตวรรษที่ ๒๐ วิกฤตการณ์สภาพแวดล้อมก็ยิ่งแผ่ขยายตัวทะมึนมัวยิ่งขึ้น และยิ่งร้ายแรงน่ากลัวมากขึ้นกว่ากาลสมัยใดๆ . . . (Skolnick, ix)

นี่คือตัวอย่างของปัญหาที่ควรพิจารณา ซึ่งจะโยงเข้ามาสู่หัวข้อปาฐกถานี้ ที่ตั้งชื่อว่าพระพุทธานุศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่เนื่องจากเวลาในการพูดมีจำกัด การพูดในแง่ของพระพุทธานุศาสนาคงจะได้แค่พอเป็นบทนำหรือเป็นแนวทางเท่านั้น

ตอนนี้ถือว่าได้พูดมาถึงส่วนแรกของเรื่อง คือการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ยังหาได้ถึงจริงแท้เท่านี้ไม่ เพราะมาถึงตัวมัน ก็ได้แต่ถึงชื่อมันเท่านั้นเอง เรายังจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) อีกว่ามันมีความหมายอย่างไร ตามที่องค์การโลกเขาให้ไว้

อย่างไรเรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน

ต่อไปนี่เราก็จะเริ่มต้นด้วยการเรียนความหมายของคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) บอกว่าอย่าเดา เพราะมันไม่ใช่คำของเราแต่เขาเป็นผู้ให้ความหมาย เพราะฉะนั้น ต้องไปดูว่าเขาให้ความหมายว่าอย่างไร ผู้ให้ความหมายก็คือ คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) ที่ได้เขียน รายงานไว้ ซึ่งเรียกว่า *Our Common Future* นั้น

ปรากฏว่าไปๆ มาๆ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) นี้ก็ไปเน้นเป้าหมายอย่างเก่าอันเดิมนั้นแหละ คือเป้าหมายทางเศรษฐกิจ แต่ตั้งเงื่อนไขขึ้นโดยเอาสิ่งแวดล้อมเข้ามาเป็นตัว คุมความเจริญทางเศรษฐกิจอีกทีหนึ่ง หมายความว่าให้ความ เจริญทางเศรษฐกิจอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม คือมีปัจจัยอีกตัวหนึ่งเสริมเข้ามา ได้แก่สภาพแวดล้อม จึงมีการ พัฒนา (development) คู่กับสิ่งแวดล้อม (environment) ต้องให้ การพัฒนาหรือความเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น อยู่ในภาวะที่สิ่งแวดล้อมรองรับไหวด้วย หรือจะพูดอีกภาษาหนึ่งว่าเจริญไปโดย ไม่รังแกธรรมชาติ เพราะฉะนั้นจึงมีอีกศัพท์หนึ่งเข้ามาคู่กัน คือให้ เศรษฐกิจคู่กับธรรมชาติแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ได้คำที่เข้ามาเข้าคู่ กันอีกคู่หนึ่ง ซึ่งในรายงานนี้ใช้คำพูดว่า ให้ทั้ง ๒ อย่างมาแต่งงาน กัน ศัพท์ทั้ง ๒ ที่แต่งงานกัน คือคำว่า economy (เศรษฐกิจ) กับ ecology (นิเวศวิทยา) จำง่ายมาก

เมื่อก็ได้คู่หนึ่งมาก่อนแล้วคือ environment (สิ่งแวดล้อม) กับ development (การพัฒนา) เป็น ๒ ment จำไว้ให้แม่นเลยแล้วก็สบายใจได้ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ไม่นีไปไหน อยู่ทีสิ่งแวดล้อม (environment) กับการพัฒนา (development)

ตอนนี้มีอีกคู่หนึ่ง ซึ่งอาจจะง่ายกว่าสำหรับบางท่าน คือ ให้จำว่าเศรษฐกิจ (economy) คู่กับนิเวศวิทยา (ecology) ถ้าเศรษฐกิจ (economy) คู่กับนิเวศวิทยา (ecology) ไปกันได้ตราบใด ก็ยังเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) อยู่ตราบนั่น

ถึงตอนนี้ ถ้าสังเกตดูจากคำ ๒ คู่นี้ จะยิ่งเห็นชัดว่าแนวคิดใหม่นี้ก็เน้นการพัฒนาในความหมายว่าพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดิม เพียงแต่เอาธรรมชาติแวดล้อมมาเป็นตัวคุม เพราะคำ ๒ คู่นี้มันเมื่อเอามาจับประสานกัน environment (สิ่งแวดล้อม) คือ ecology (นิเวศวิทยา) และ development (การพัฒนา) ก็มุ่งที่ economy (เศรษฐกิจ)

เป็นอันว่า สิ่งที่ต้องเข้าใจ คือ การพัฒนา ซึ่งแต่เดิมคือการพัฒนาเศรษฐกิจ ตอนนี้เต็มปัจจัยเคียงคู่เข้ามาคุม คือสิ่งแวดล้อม ได้ ๒ คู่อย่างทีพูดไปแล้ว นี่คือหัวใจของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) แต่เมื่อพูดอย่างนี้ก็ต้องมาคิดกันต่อไปว่า เราจะเห็นด้วยใหม่ว่า เพียงแค่ ๒ คู่นี้ คือ เพียงให้เศรษฐกิจ (economy) กับนิเวศวิทยา (ecology) มาคู่กัน หรือการพัฒนา (development) กับสิ่งแวดล้อม (environment) มาคู่กัน มันจะยั่งยืน (sustainable) จริงหรือเปล่า นี่เป็นข้อพิจารณาที่ทุกคนมีสิทธิจะคิด แต่ก่อนทีจะ

คิดอย่างไรต่อไป ขอให้มาดูความหมายของเขา

หน่วยงานที่องค์การสหประชาชาติตั้งขึ้นคือคณะกรรมการการ
โลกฯ นี้ (UN Commission on Environment and Development)
ได้เขียนให้จำกัดความ คำว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable devel-
opment) ไว้ด้วย ดังนี้ (p.43)

“Sustainable development is development that meets
the needs of the present without compromising the ability
of future generations to meet their own needs.”

แปลว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่สนองความ
ต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคต
ต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถของเขาในการที่จะ
สนองความต้องการของเขาเอง

พอแปลอย่างนี้บางท่านก็ยังไม่เข้าใจว่าประนีประนอมอย่างไร
เขาจะแก้ปัญหาก็ให้พ้นการประนีประนอม ที่ว่าประนีประนอมก็คือ
ถ้าพวกเราในปัจจุบันทำลายสิ่งแวดล้อมให้เสื่อมโทรมเสียหาย
ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยร่อยหรอลงไป คนรุ่นหลังในอนาคต
ซึ่งก็มีความต้องการของเขาอยู่ ก็จะไม่สามารถสนองความต้องการ
ของเขาได้เต็มที่ เขาก็ต้องประนีประนอมความต้องการของเขา
คือยอมลดความต้องการของเขา ทีนี้เราทำอย่างไรจะช่วยเขาได้
เราก็ต้องคำนึงถึงประโยชน์ของคนในอนาคต โดยไม่ทำลายธรรม-
ชาติแวดล้อม ไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ แต่รักษาสิ่ง
แวดล้อมนั้นให้อยู่ในสภาพที่ดี เมื่อถึงอนาคตคนรุ่นหลังจะสนอง
ความต้องการของเขาอย่างไร เขาก็ทำของเขาไปได้เต็มที่อย่างนั้น

อย่างนี้เรียกว่าไม่ต้องประนีประนอม แต่ปัญหาปัจจุบันก็คือ การพัฒนาแบบที่เราทำอยู่ขณะนี้ จะทำให้อนุชนรุ่นต่อไปในอนาคต (future generations) ต้องยากลำบากแยะแต่ และเขาจะต้องประนีประนอมคือจำใจยอมลดความต้องการของเขาอย่างแน่นอน การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เป็นการพัฒนาที่จะช่วยให้อนุชนในอนาคตไม่ต้องประนีประนอมความสามารถที่จะสนองความต้องการของเขา

หนังสือ *Global Ecology Handbook* ให้ความหมายที่ง่ายกว่านี้ คนทั่วไปอาจจะเข้าใจได้ดีขึ้น เขาบอกว่า

“การพัฒนาที่ยั่งยืน คือนโยบายที่สนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ต้องทำลายทรัพยากรซึ่งจะเป็นที่ต้องการในอนาคต” (Corson, 54)

ในหนังสือนี้เขามีคำว่า สังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) ด้วย ซึ่งมีความสัมพันธ์กันว่า เราพัฒนาแบบยั่งยืนก็เพื่อสร้างสังคมที่ยั่งยืนนั่นเอง สังคมที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ก็จึงเป็นสังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) จึงควรมาดูคำจำกัดความของคำว่า สังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) ซึ่งเขาก็ให้คำจำกัดความไว้ว่า

“สังคมที่ยั่งยืน คือสังคมที่สนองความต้องการของตนได้ โดยไม่ทำให้สัตว์จำพวกอื่นและประชาชนรุ่นต่อไป ในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขา” (Chiras, end leaf)

หนังสือนี้ก็ใช้คำว่าประนีประนอม แต่ให้สังเกตว่า ความ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๖๗

หมายนี้กว้างขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง คือความหมายขององค์การโลกที่ออกมาใน *Our Common Future* นั้นเขาคิดถึงประชาชนในอนาคตต่ออย่างเดียว ไม่คิดถึงสัตว์ประเภทอื่น ส่วนคำจำกัดความใหม่นี้ คิดถึงสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย คือ ปลา นก สัตว์บิน สัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ป่า สัตว์บ้าน ทั้งหมด ก็มีความต้องการของมันที่จะต้องสนองเหมือนกัน ถ้ามนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป สัตว์เหล่านั้นก็แย่ เรียกว่ามันจะต้องประนีประนอมจำใจยอมลดหย่อนความต้องการของมันลงไป เราจึงต้องช่วยสัตว์เหล่านั้นด้วย โดยให้สัตว์เหล่านั้นไม่ต้องประนีประนอมลดหย่อนความต้องการของมัน เมื่อว่าอย่างนี้ความหมายก็กว้างขึ้นไป เพราะไม่คิดถึงแต่มนุษย์ด้วยกันเท่านั้น ยังคิดถึงสัตว์อื่นที่ร่วมโลกด้วย

มีคำจำกัดความอีกอย่างหนึ่งว่า

“สังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) ได้แก่สังคมที่กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ เกิดขึ้นและดำเนินสืบทอดต่อไปได้ ภายในขีดจำกัดที่สภาพแวดล้อมกำหนดให้” (Chiras, end leaf)

ขีดจำกัดที่สภาพแวดล้อมกำหนดให้คืออะไร ก็คือความสามารถของสภาพแวดล้อมที่จะดูดกลืนของเสียหรือขยะ แล้วก็ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ทรัพยากรทั้งหลายให้ นี่คือขีดจำกัดของธรรมชาติ

การที่ยอมเสียเวลากับความหมายต่างๆ ก็เพื่อให้เรามีความชัดเจนกับเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เท่าที่จะทำได้ จะเห็นว่า ความหมายเหล่านี้มีลักษณะที่จะให้มนุษย์ทั้งหลายไม่เห็นแก่ตัวมากนัก โดยให้รู้จักคำนึงถึงคนรุ่นหลังบ้าง

ตลอดจนให้คำหนึ่งถึงสัตว์ทั้งหลายอื่นที่ร่วมโลกกับเราด้วย แต่ที่จริงก็เพื่อประโยชน์ของตนเองนั่นแหละ เพราะที่จริงนั้นมนุษย์คิดถึงตัวเองที่กำลังประสบภัยจะเอาตัวไปไม่รอดถูกความจำเป็นบีบคั้นก็จึงคิดหาทางแก้ไข

ศัพท์สำคัญในที่นี้ก็คือ คำว่า compromise ที่แปลว่า ประนีประนอม ซึ่งต่อไปจะต้องพูดถึงอีก แต่ก่อนที่จะพูดเรื่องนี้ ซึ่งเป็นศัพท์ที่สำคัญในแง่ของรากฐานทางความคิด จะขอพูดถึงลักษณะของการพัฒนาที่เรียกว่า เป็นแบบยั่งยืน หรือ sustainable เล็กน้อย

การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (holistic) หมายความว่าองค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่งคือมีดุลยภาพ (balanced)

ลักษณะที่ว่าเป็นบูรณาการหรือทำให้เกิดองค์รวมเป็นอย่างไร เขายกตัวอย่าง เช่น เาภาวกรกิจในการคุ้มครองแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ มาบูรณาการเข้ากับภารกิจในการแก้ไขบรรเทาปัญหาความยากจน ถ้าสองอย่างมาบูรณาการกันได้ ก็ถือว่าเป็นลักษณะของการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายความว่า ภารกิจหนึ่งได้แก่ การพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และภารกิจอีกอย่างหนึ่งคือการแก้ไขกำจัดความยากจน เราก็ทำการพัฒนากันไปโดยที่ให้ทั้งสองอย่างนี้ไปด้วยกันได้ ไม่ใช่อย่างหนึ่งได้อย่างหนึ่งเสีย ถ้าเราแก้ปัญหาโดยกำจัดความยากจนได้แต่ธรรมชาติแวดล้อมเสียก็ใช้ไม่ได้ หรือธรรมชาติแวดล้อมอยู่แต่คนยากจนอยู่อย่างเก่า ก็ใช้ไม่ได้

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๖๙

เหมือนกัน ต้องให้ได้ทั้งคู่ อย่างนี้เขาเรียกว่าบูรณาการ เรียกว่าเกิดเป็นองครวม เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า ธรรมชาติแวดล้อมกับเศรษฐกิจจะต้องถูกบูรณาการเข้าด้วยกัน อันนี้ก็คือการบูรณาการธรรมชาติแวดล้อมกับเศรษฐกิจ แล้วก็จะทำให้เกิดสภาพที่เรียกว่าเป็นภาวะยั่งยืนทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางสภาพแวดล้อม การคุ้มครองธรรมชาติแวดล้อม ควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็คือการผูกสิ่งแวดล้อม (environment) กับการพัฒนา (development) เข้าด้วยกัน อย่างที่พูดข้างต้นแล้ว

พูดอีกความหมายหนึ่งหรือใช้คำพูดอีกแบบหนึ่งก็คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อันนี้เป็นความหมายที่ซ่อนลึกลงไป ซึ่งเป็นตัวรากฐานของการพัฒนาแบบที่ยั่งยืน

ที่ว่ามานี้เป็นความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่องค์การโลกเขาให้ไว้ เราจะต้องรู้ความหมายของเขาก่อน เราจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ต้องเริ่มจากจุดนี้ ต่อไปเราอาจจะบอกว่าไม่เห็นด้วย เพราะถ้าท่านขึ้นทำอย่างนี้ จะไม่ยั่งยืน (sustainable) แน่ แต่เฉพาะตอนนี้ขอสรุปว่า เป็นอันว่าองค์การโลก โดยเฉพาะประเทศพัฒนาทั้งหลายได้เห็นร่วมกันว่าการพัฒนาแบบเดิมนั้นมีปัญหามาก จะนำโลกไปสู่หายนะแน่นอน ไปไม่รอด เพราะฉะนั้นความหมายของการพัฒนาจะต้องเปลี่ยน และไม่เฉพาะความหมายเท่านั้น แม้กิจกรรมและกระบวนการในการพัฒนาจะต้องเปลี่ยนหมด

การพัฒนาในความหมายเดิมนั้น จะพูดอย่างไรก็ไม่พ้นเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องอุตสาหกรรม เรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จน

กระทั่งบางคนให้ความหมายของ *การพัฒนา* (development) อย่างง่าย ๆ ว่าเป็นการเปลี่ยนสังคม จากสังคมก่อนอุตสาหกรรม มาเป็นสังคมอุตสาหกรรมเท่านั้นเอง พูดยังง่าย ๆ ก็คือการทำให้เป็นอุตสาหกรรม เขาจึงใช้คำว่า ประเทศอุตสาหกรรม (industrial country หรือ industrialized country) แทนคำว่าประเทศพัฒนาแล้ว (developed country) ได้ คือ คำว่าประเทศพัฒนาแล้ว ก็มีความหมายเท่ากับประเทศอุตสาหกรรมนั่นเอง

ถึงตรงนี้ก็ยังมีแง่คิดเป็นข้อสังเกตอีกนิดหน่อยว่า ในเมื่อเราบอกว่าการพัฒนาที่ผ่านมาทั้งหมดผิดพลาดก่อปัญหา ก็เท่ากับบอกว่าใครมาพัฒนาแบบเดิมก็จะต้องเป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด ถ้าประเทศใดพัฒนาแบบที่ผ่านมา การพัฒนาของประเทศนั้น ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหา เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน อันนี้คือทัศนะขององค์การโลกตามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เพราะฉะนั้นสังคมใดจะพัฒนาไปเป็นประเทศอุตสาหกรรมแบบเดิม ก็ถือว่าผิดพลาดตามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่องค์การโลกได้ประกาศขึ้นมา

ยุคอุตสาหกรรมที่เริ่มจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมาในโลกได้ ๒๕๐ ปี บัดนี้ความเจริญทางอุตสาหกรรมนั้นก็ยังแผ่ขยายไปไม่ทั่วทั้งโลก แม้กระนั้นมันก็ยังก่อปัญหาขนาดนี้ ถ้าความเจริญแบบอุตสาหกรรมขยายไปทั่วโลก จะก่อปัญหาสร้างความพินาศย่อยยับขนาดไหน อันนี้ก็ข้อคิดจากความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ซึ่งไม่ใช่เป็นข้อ

คิดของเราเอง แต่เป็นข้อคิดตามตรรกวิทยา ที่เราคิดได้จากความหมายขององค์การโลก เพราะเขาบอกแล้วว่า การพัฒนาที่แล้วมานี้ ผิด

นอกจากนี้หนังสือรายงานขององค์การโลกยังบอกว่า การพัฒนาที่ดำเนินไปอยู่เป็นอันมากในปัจจุบันในประเทศทั้งหลาย มีแนวโน้มที่จะทำให้คนจนลงและเสี่ยงภัยมากขึ้น คือคนยากจนมีจำนวนเพิ่มขึ้นและสภาพแวดล้อมก็เสื่อมลงไป เราจะต้องสำรวจว่าเป็นอย่างนั้นหรือไม่ในสังคมของเรา คือพัฒนาไปแล้วมีคนจนมากขึ้น และโลกก็เสี่ยงภัยมากขึ้น เพราะสภาพแวดล้อมเสื่อมลงไปด้วย แล้วเขาก็บอกว่า ถ้าการพัฒนาเกิดปัญหาอย่างนี้แล้ว เมื่อถึงศตวรรษหน้า โลกที่มีสิ่งแวดล้อมอันเดียวกันนี้ ซึ่งเสื่อมลงไปกว่านี้ จะอยู่ดีได้อย่างไร อันนี้ก็เป็นเรื่องของรายงานขององค์กรในสหประชาชาติ หรือที่สหประชาชาติตั้งขึ้น ก็ขอผ่านไป

จะต้องทำอะไรเพื่อให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่พูดมาแล้วเป็นความหมายและข้อสังเกตบางอย่างของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ต่อไปนี้ก็ถึงเนื้อหา เริ่มด้วยประเด็นการแก้ปัญหา ในเมื่อเราจะมีการพัฒนาที่ยั่งยืน เราจะแก้ปัญหาก็ทำให้มันไม่ยั่งยืนกันอย่างไร

เมื่อถือว่าการพัฒนาที่ผ่านมาแล้วผิดพลาด ก็ต้องจับจุดความผิดพลาดให้ได้เสียก่อน ความผิดพลาดนั้นมี ๒ ส่วน คือ ความผิดพลาดในการพัฒนาอย่างหนึ่ง และความผิดพลาดในการ

จัดการกับสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่ง ๒ อย่าง เท่านั้น ไม่หนีไปไหน เพราะเขาบอกไว้แล้วว่าศัพท์สำคัญมี ๒ ศัพท์ คือ การพัฒนา (development) กับสิ่งแวดล้อม (environment) เพราะฉะนั้นความผิดพลาดที่เป็นมา ก็เป็นความผิดพลาดใน ๒ เรื่อง เรื่องหนึ่งเขาเรียกว่า ความผิดพลาดของการพัฒนา (failure of development) อีกเรื่องหนึ่งเขาเรียกว่า ความผิดพลาดในการจัดการสิ่งแวดล้อม (failure in the management of our environment) จุดที่เป็นปัญหาคืออะไรก็นำจุดนั้นมาเป็นเป้าของการแก้ปัญหา เป้าของการแก้ปัญหาคือตามปกติ ก็ต้องเล็งไปที่ ๓ ส่วนของปัญหาที่ได้พูดถึงมาแล้ว คือ

๑. เรื่องสิ่งที่ตีหมดไป คือทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอลง ซึ่งใช้ตามภาษาอังกฤษว่า depletion

๒. เรื่องของเสียที่คนเพิ่มใส่เข้ามาให้แก่โลก จะเป็นสารพิษหรืออะไรก็ได้ เป็นต้นว่าขยะ ซึ่งเป็นฝ่ายของเสีย เรียกว่า pollution

๓. เรื่องคนที่เป็นผู้ก่อปัญหาเหล่านี้ คือ population

ตกลงได้ตัวปัญหา มี ๓ tion จำง่าย แต่เขาถือว่า ปัญหาในด้านประชากร (population) สำคัญที่สุด จึงยกขึ้นเป็นข้อที่หนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงเรียงลำดับใหม่เป็นปัญหาเกี่ยวกับ

๑. population (ประชากร)

๒. depletion (ทรัพยากรร่อยหรอ)

๓. pollution (การก่อกมลภาวะ)

สาม tion จำไว้ได้แล้วก็สบายใจ การแก้ปัญหาจะต้องพุ่งเป้าไปที่สามอย่างนี้

๑. population โดยเฉพาะ overpopulation คือปัญหา

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๗/๓

ประชากรที่มากจะดันโลก ซึ่งจะต้องลดหรือควบคุมด้วยการวางแผนครอบครัว เป็นต้น

๒. depletion คือ การร่อยหรอสูญสิ้นไปของทรัพยากร ซึ่งจะต้องหยุดยั้งการทำลายทรัพยากร และฟื้นฟูให้กลับอุดมสมบูรณ์ขึ้นมา

๓. pollution คือมลภาวะ ของเสีย ซึ่งจะต้องกำจัด ทำให้ลดให้น้อยลงหรือทำให้หมดไป

จะแก้ปัญหาได้อย่างไร ก็ต้องค้นหาเหตุปัจจัยแล้วจัดการที่นั่น ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบในการแก้ปัญหามีอะไรบ้าง ก็ดูที่การพัฒนาเดิมว่าทำกันมาอย่างไร ได้บอกแล้วว่า แกนกลางของการพัฒนาแบบเดิมก็มีวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กับเศรษฐกิจ เราก็เอาปัจจัยเหล่านี้แหละเป็นแกนกลางในการแก้ปัญหากล่าวคือ

๑. วิทยาศาสตร์
๒. เทคโนโลยี
๓. กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

วิทยาศาสตร์ก็ต้องค้นหาความรู้ ที่จะเอามาใช้ป้องกันแก้ปัญหา เปลี่ยนจากแต่ก่อนนี้ที่มุ่งแต่ค้นหาความรู้ ที่จะเอามาสร้างเทคโนโลยีสำหรับการผลิตเพื่อจะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อจะเอาทรัพยากรมาใช้ ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์แบบรับใช้อุตสาหกรรมต่อไปนี้จะแก้ปัญหาก็เอาวิทยาศาสตร์มาใช้ใหม่ ด้วยการค้นหาความรู้ในทางที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหา

เทคโนโลยีก็ต้องมีทิศทางใหม่ คือทั้งผลิตและใช้ในความมุ่งหมายอย่างใหม่ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม

รวมทั้งที่ผลิตขึ้นมาเพื่อใช้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรง

เศรษฐกิจ หมายถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการผลิตและการบริโภคเป็นต้น จะต้องเป็นไปในแนวทางที่ไม่ทำลายทรัพยากรไม่ก่อของเสียมากเกินไป และมีการแบ่งปันเฉลี่ยรายได้ให้สมำเสมอ เพราะถ้าคนในโลกนี้มีรายได้ไม่สมำเสมอกันเช่น ในโลกที่ด้อยพัฒนา ถ้าคนยากจนมากนัก ก็จะต้องไปบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้หมดไป เช่นทำลายป่าเป็นต้น แต่ถ้ามีการกระจายรายได้เฉลี่ยให้ประชาชนมีความเป็นอยู่สมำเสมอกัน ก็จะแก้ปัญหาได้ดีขึ้น

ตกลงว่าองค์ประกอบที่เป็นแกนกลางของการพัฒนาแบบเดิมที่เป็นปัญหานั้นแหละ เราก็นำมาใช้เป็นองค์ประกอบในการแก้ปัญหา ทั้งวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ให้หันเหไปในทิศทางใหม่ที่ถูกต้อง อันนี้เป็นขั้นที่หนึ่ง

จะต้องทำความเข้าใจกันด้วยว่า วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สามอย่างนี้ เป็นแกนกลางที่เราใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาแบบย้อนกลับ เหมือนเอาหนามบ่งหนาม แต่ในการดำเนินการแก้ปัญหา ยังต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นด้วย โดยเฉพาะการเมือง เช่น นโยบายของรัฐ การออกกฎหมาย การเก็บภาษี และงบประมาณ เป็นต้น และที่สำคัญที่สุด คือการศึกษาดังเคยเน้นมาแล้ว และจะพูดถึงต่อไปอีก

ที่นี่เราก็มามองดูว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เขาจะอย่างไรกัน ปรากฏว่าในระหว่างนี้มีคนที่คิดกันต่างๆ โดยมีทั้งพวกหัวเก่าและหัวใหม่

พวกที่เป็นหัวเก่าก็ยั่งยืนันความคิดในแนวทางการพัฒนา

แบบเดิมว่า มนุษย์เรามีความสามารถที่จะแก้ปัญหาได้ ไม่ต้องกลัว เพราะฉะนั้น ก็ทำไปตามวิถีการพัฒนาแบบเดิม คือผลิตและบริโภคต่อไปอย่างเดิมนั้นแหละ ตามความปรารถนา เพราะมีความหวังว่า ต่อไปนี้ เมื่อเรารู้ปัญหาอย่างนี้แล้ว เราจะสามารถผลิตเทคโนโลยีที่แก้ปัญหาได้ทั้งหมด โดยผลิตเทคโนโลยีใหม่ที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม และเอาเทคโนโลยีบางอย่างมาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว เช่น ปัญหาขยะ ต่อไปไม่ยาก เราก็ใช้เทคโนโลยีรีไซเคิล (recycle) เสีย ทำให้มันกลายเป็นของดีไป

นอกจากนี้ ด้วยเทคโนโลยีทางด้านชีววิทยา (biotechnology) ที่กำลังเจริญมากขณะนี้ซึ่งเป็นความหวังอันหนึ่งของมนุษยชาติ ที่สามารถเปลี่ยนยีนส์ของมนุษย์สัตว์พืชได้ เราก็จะสร้างพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ชนิดใหม่ขึ้นมา ให้มีพืชชนิดที่มีผลผลิตเหลือเพื่อเหลือกินต่อไป แล้วก็ไม่ต้องไปกลัวปัญหาหมอกภาวะ เราจะใช้เทคโนโลยีแก้ไขได้ เพราะฉะนั้นก็กินใช้กันต่อไปตามเดิม

ถึงแม้ว่าถ้าต่อไปโลกนี้มันอยู่ไม่ได้ เทคโนโลยีเราเจริญมาก เราก็สามารถอพยพคนไปสร้างที่อยู่ต่างดาวได้ อย่างตอนนี้ก็มีคนพวกหนึ่งกำลังคิดที่จะไปพัฒนาโลกพระอังคาร ถ้าโลกนี้พินาศไปอยู่ไม่ได้ เราก็ไปสร้างโลกพระอังคารอยู่ หรือไม่ก็สร้างอาณานิคมในอวกาศ (space colony) ขึ้นมา ก็จะอยู่ได้สุขสบาย นี้เป็นทัศนะของพวกหัวเก่า

สำหรับพวกหัวเก่านี้เราไม่ต้องตอบกันยาว เพราะมีหนังสือที่เขาตอบเรื่องนี้กันมากแล้ว ก็ให้ไปอ่านเอง หรือหลายท่านอาจจะอ่านมาแล้ว แต่พูดสั้นๆว่า ที่บอกว่าเทคโนโลยีแก้ปัญหาได้หมดนั้น

ก็ตอบได้ว่าถึงทำได้จริงโลกนี้ก็จะมีคนไปแล้วก่อนที่จะทำได้สำเร็จ คือมันไม่ทันและก็ไม่พอที่จะแก้ปัญหา แม้แต่แค่ลงทุนก็ไม่ไหวอยู่แล้ว อย่างที่เห็นๆ กันในปัจจุบัน แม้แต่ประเทศอเมริกาที่เจริญล้าหน้าสุดนี้เป็นอย่างไร ลองมาดูตัวเลขกันนิดหนึ่ง

สังคมอเมริกันที่เป็นสังคมพัฒนาเจริญมาก มีวัตถุมือเครื่องกินเครื่องใช้ค่อนข้างจะฟุ่มเฟือยสะดวกสบายอย่างยิ่งนี้ เขาเป็นอยู่กันอย่างไร ขอให้มองดูตามที่ฝรั่งเขาบอกเอง ว่าประเทศอเมริกาที่เป็นอยู่นี้บริโภคทรัพยากรจากแหล่งอื่นนอกประเทศ คิดเป็นทรัพยากรของโลกทั้งหมด ๔๐ เพอร์เซ็นต์ ประเทศอเมริกามีประชากรเพียง ๕ เพอร์เซ็นต์ของประชากรโลก แต่ประชากร ๕ เพอร์เซ็นต์ของโลกที่อยู่ในอเมริกานั้นบริโภคทรัพยากรของโลก ๔๐ เพอร์เซ็นต์ และใช้พลังงานทั้งหมดของโลก ๓๐ เพอร์เซ็นต์ แล้วยังหาที่ทิ้งขยะกุนอยู่อย่างที่เราจะมาเมื่อที่ทิ้งในประเทศรองรับไม่ไหว ต้องเที่ยวไปทิ้งนอกประเทศ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นแค่นี้ก็ไปไม่รอดแล้ว ถ้าทุกประเทศพัฒนาให้เป็นอย่างอเมริกา ประชากร ๕ เพอร์เซ็นต์ ต้องกินทรัพยากรของโลก ๔๐ เพอร์เซ็นต์ ถ้าอย่างนั้นประชากร ๑๒.๕ เพอร์เซ็นต์ ก็กินทรัพยากรของโลกหมด ๑๐๐ เพอร์เซ็นต์ แล้วคนที่เหลืออีก ๘๗.๕ เพอร์เซ็นต์ จะเอาอะไรมากิน อันนี้ก็เป็นปัญหาในปัจจุบันอยู่แล้ว ถ้าประเทศอื่นจะเจริญอย่างอเมริกา ก็ต้องบริโภคทรัพยากรที่ไปครอบงำเบียดเบียนเอาจากประเทศอื่น ไม่มีทางไป ไปไม่รอด ทรัพยากรไม่พอแน่ๆ

เพียงแค่นี้ก็ตันแล้ว ไม่ต้องพูดถึงเรื่องเสียง เช่นเทคโนโลยีทางชีววิทยา ที่ว่าจะสร้างพันธุ์สัตว์พันธุ์มนุษย์พันธุ์พืชใหม่ ซึ่งเป็น

เรื่องที่น่ากลัวมาก ขณะนี้ประเทศอเมริกากำลังหวั่นหวาดต่อปัญหาเรื่องนี้ ทะเลาะกันวุ่นอยู่ ว่าจะเอาอย่างไรดี มันก็เหมือนกับเรื่องเมื่อกี้ เช่น CFC (chlorofluorocarbons) ที่เมื่อ ๖๓ ปีมาแล้ว ใน ค.ศ. ๑๙๓๐ บอกว่าปลอดภัยเหลือเกิน ไม่มีพิษไม่มีภัย ไม่ลูกไหม้ให้ใช้กันตามสบาย แต่พอมาถึงปี ๑๙๗๖ (๒๕๑๙) ค้นพบว่าเป็นตัวร้ายทำลายโอโซนเลเยอร์จะทำให้โลกหายนะ อะไรทำนองนี้ คือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ขณะนี้ยังไม่สมบูรณ์เพราะมองเห็นปัจจัยต่างๆ ไม่ทั่วตลอด จึงปรากฏว่าสิ่งที่ในอดีตเคยบอกว่าดี แต่ต่อมาอีก ๒๐ ปี กลับค้นพบว่ามันร้าย ยิ่งกว่านั้นพอเกิดปัญหาบางที่ก็แก้ไม่ทัน เพราะฉะนั้นจึงทำให้คนในประเทศอเมริกาที่ได้รับบทเรียนมามาก พวกมันไม่สบายใจกับชีวเทคโนโลยี (biotechnology) ว่าจะเอาอย่างไรดี ก็เกิดปัญหามาก ซึ่งไม่ใช่เพียงเรื่องภัยที่เกิดขึ้นแล้วจากตัวเทคโนโลยีเอง แต่ปัญหาขยายลงไปถึงสภาพจิตใจที่หวาดกลัวไม่แน่ใจต่อเทคโนโลยี จนกระทั่งแม้แต่ยังไม่ได้เริ่มใช้เทคโนโลยีนั้น ก็ทำให้มนุษย์ทะเลาะกัน นี่เป็นตัวอย่าง

รวมความว่า ส่วนมากเห็นว่าวิธีของพวกหัวเก่าไปไม่รอด แม้แต่การอพยพไปสร้างที่อยู่อาศัยในดาวพระอังคาร หรือสร้างอาณานิคมในอวกาศ พวกนี้จะได้ก็ต้องทำแบบเห็นแก่ตัว คือต้องแย่งกันไป ต้องคัดเอาพวกพ้องไป คงต้องแย่งกันขึ้นยานอวกาศ แบบที่คนในเวียดนามแย่งกันขึ้นเครื่องบินหนีจากไซ่ง่อนตอนกรุงไซ่ง่อนแตกนั้น แต่ที่จริงก็คือไม่มีทุนที่จะไปสร้าง ไม่ต้องพูดถึงจะเอาคนไปเป็นพันเป็นหมื่นเป็นแสน แม้แต่ไปแค่คนสองคนก็ต้องลงทุนไม่รู้กี่ร้อยล้านเหรียญ และเมื่อไปอยู่ก็ต้องใช้เงินในการที่จะ

รักษาสถานื่อวภาค วันหนึ่งไม่รู้กี่ล้านเหรียญ เฉพาะค่ารักษาที่อยู่ก็ไม่ไหวแล้ว และในประเทศอเมริกาเองทุนก็น้อยลง ปัจจุบันก็เป็นหนี้เป็นสินเขา จะเอาตัวไม่รอดอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นความหวังนี้ไม่ต้องพูดถึง พวกหัวเก่าไปไม่ตลอดแน่ ส่วนวิธีที่ยอมรับกันทั่วไปได้แก่วิธีของพวกนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม (environmentalists) และนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (conservationists) ซึ่งมีวิธีการต่างๆ อย่างที่พูดมาแล้ว

ข้อที่หนึ่ง เรื่องคนก็ต้องวางนโยบายประชากร (population policy) ให้ดี เช่น ควบคุมจำนวน ด้วยการวางแผนครอบครัวเป็นต้น ประเทศไทยเรานี้ก็เป็นตัวอย่างของการวางแผนครอบครัวที่ได้ผลมาก อัตราเพิ่มประชากรปี ๒๕๓๕ เหลือร้อยละ ๑.๔๗ ต่อมาปี ๒๕๓๖ ลดลงอีก เหลือร้อยละ ๑.๔๓ (ถึงปี ๒๕๓๗ ลดลงอีก เหลือร้อยละ ๑.๓๙) กะว่ากว่าจะถึงปี ๒๕๓๙ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของแผน ๗ จะลดเหลือ ๑.๒ ซึ่งจะเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ผลจนกระทั่งนักเรียนจะไม่มีในโรงเรียนหลายแห่งแล้ว

ขอยกตัวอย่างเช่น โรงเรียนทวม.วัดพระพิเรนทร์ เคยมีนักเรียนเพิ่มขึ้นๆ จนกระทั่งต้องรื้ออาคารเก่าสร้างอาคารใหม่ แต่ก่อนนี้เป็นอาคารไม้ แล้วก็รื้อสร้างเป็นอาคารคอนกรีต ๔ ชั้นเพื่อรองรับการขยายเพิ่มจำนวนของนักเรียน นักเรียนเพิ่มขึ้นไปๆ ถึงพันคน พอตึกเสร็จจำนวนนักเรียนเริ่มลด เมื่อ ๓-๔ ปีที่แล้วนี้นักเรียนลดลงมาๆ เหลือร้อยละคน แต่ตึกใหญ่ตั้ง ๔ ชั้น จึงโงงเหวงเวลาเดินผ่านเข้าวัด เจ็บจนทำให้สงสัยว่า วันนี้นักเรียนอยู่กันหรือเปล่า ที่แท้เขาก็เรียนกันตามปกติ แต่นักเรียนน้อย ตึกใหญ่ ก็

เลยไม่ได้ยินเสียงไม่รู้ว่าเขาเรียนกันหรือเปล่า หรืออย่างที่วัดมหาธาตุ เดียวนี้ก็ได้ยินข่าวว่า มีปัญหาขัดแย้งกันอยู่ คือโรงเรียน กทม. ที่นั่นเคยมีนักเรียนเพิ่มขึ้นไปถึง ๗๐๐ แต่ปัจจุบันเหลือ ๒๐๐-๓๐๐ ก็เลยมีผู้คิดจะเอาตึกไปใช้อย่างอื่น ทำให้มีการร้องเรียนกัน

ไปบ้านนอกก็แบบเดียวกัน ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัด สุพรรณบุรี อำเภอที่อาตมาเกิด เมื่อเกือบ ๓๐ ปีมาแล้ว หลวงพ่อ ท่านเห็นว่านักเรียนเพิ่มขึ้นมาก ก็คิดว่าจะต้องช่วยให้นักเรียนมี โรงเรียนใหญ่ๆ ต่อไปคนเกิดเพิ่มมากขึ้นก็ได้มีที่เรียน จึงสร้าง ตึกเสียยาวยียด ทำให้อาคารเรียนโรงเรียนประชาบาลเมธีธรรมสาร ที่วัดบ้านกร่าง ยาวที่สุดในอำเภอศรีประจันต์ ตอนที่เปิด ร.ร. ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ มีนักเรียนมากถึง ๖๐๐ คน (ตอนนั้นมีถึง ป. ๗ ปัจจุบันมีแค่ ป. ๖) แต่แล้วก็ลดลงๆ จนปัจจุบันเหลือ ๒๐๐ คน (ปี ๒๕๓๘ แม้จะมีนักเรียนระดับอนุบาลนับรวมเข้าด้วย ประมาณ ๓๐ คน ก็มีนักเรียนทั้งหมดเพียง ๑๙๘ คน) ไปโรงเรียนอื่นๆ ถามครูอาจารย์ก็เหมือนกัน ลดไปหมดจนกระทั่งทางกระทรวง ศึกษาธิการต้องมีนโยบายว่า โรงเรียนไหนครูใหญ่คนเดิมเกษียณ แล้วไม่ต้องตั้งครูใหญ่คนใหม่ ให้ครูใหญ่อีกโรงเรียนรักษาการ ตำแหน่งที่โรงเรียนนั้นด้วย อย่างนี้เป็นต้น คล้ายกับว่ากลายเป็น โรงเรียนเมืองขึ้นหรือโรงเรียนในเครือ แม้ว่าจะมีเหตุปัจจัยอื่นๆ ด้วยที่ทำให้จำนวนนักเรียนลดลง แต่อัตราการเพิ่มประชากรที่ลดลงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง

ที่ว่านี้แสดงว่า การวางแผนครอบครัวของไทยเราได้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากจนอาจถึงจุดที่ต้องถามว่าจะเกินไปหรือไม่

และภายใต้ความสำเร็จนั้นมีอะไรวิปริตผิดสังเกต หรือผลร้ายอะไรแฝงซ่อนอยู่บ้าง

อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหาประชารชนั้น มิใช่เพียงควบคุมจำนวนหรืออัตราเพิ่มเท่านั้น แต่ต้องทำด้านอื่นควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะการแก้ปัญหาความยากจน เพราะความยากจนเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ผลักดันและบีบให้ประเทศโลกที่สามจำนวนมากต้องทำลายทรัพยากรธรรมชาติของตน ตลอดจนบีบให้คนยากจนไปรุกรานเบียดเบียนเอาปัจจัยสี่และวัตถุดิบจากธรรมชาติ

นอกจากนั้นปัญหาความยากจนนี้มีความซับซ้อนหลายอย่าง เช่น ยิ่งเศรษฐกิจของโลกเจริญเติบโตขึ้น ประเทศรวย ก็ยิ่งรวยมากขึ้น ประเทศยากจน ก็ยิ่งจนหนักลงไป ประเทศโลกที่สามก็ยิ่งเสียเปรียบประเทศอุตสาหกรรมมากขึ้น ดังเช่นคำของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสิ่งแวดล้อมของประเทศอินโดนีเซีย ที่หนังสือ *Atlas of the Environment* ยกมาอ้างว่า

“เวลานี้ เราต้องส่งออกไม้แปรรูปมากกว่าเดิมเป็น ๓ เท่า เพื่อจะซื้อรถแทรกเตอร์ได้คันหนึ่งเท่ากับที่เราเคยซื้อในช่วงทศวรรษ ๑๙๗๐-๑๙๗๙” (Lean, 48)

ปัญหาความยากจนโยงต่อไปถึงปัญหาสุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อยากจนสุขภาพก็ยิ่งทรุดโทรม และไม่มีเงินรักษาบำบัดโรคเมื่อสุขภาพไม่ดี เจ็บป่วยมาก ก็ยิ่งทำให้ยากจนลง การแก้ปัญหาประชารชน จึงรวมทั้งการแก้ปัญหาด้านสาธารณสุขและการแพทย์ด้วย

การแก้ปัญหาประชารชนที่เป็นพื้นฐานทั้งสี่ลงไปและยาวไกล

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๘๑

ก็คือ การให้การศึกษาคือ ครอบคลุมการแก้ปัญหาด้านอื่นๆ ทั้งหมด ทั้งปัญหาความยากจน ปัญหาด้านสาธารณสุข ตลอดจนการให้ความรู้และฝึกอบรมประชาชนเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาและการอนุรักษ์ธรรมชาติ

ที่สำคัญยิ่งก็คือ การศึกษาหมายถึงการพัฒนาคน ซึ่งได้ยอมรับกันแล้วว่า จะให้เป็นแกนกลางของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เรื่องการศึกษาหรือพัฒนาคนนี้ มีข้อที่จะต้องพิจารณาทำความเข้าใจกันอีกมาก เช่นอาจตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าการศึกษาที่จะให้ยังหมายถึงการศึกษาในความหมายที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การศึกษานั้นก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน และจะทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาได้เลย เพราะด้วยการศึกษาแบบที่เป็นอยู่นี้ การที่คนจำรวมมั่งมีสุขภาพดีขึ้น ก็หมายถึงการที่จะบริโภคผลลาภทรัพยากรธรรมชาติและระบายของเสียให้แก่สิ่งแวดล้อมมากขึ้น อย่างที่เคยกล่าวแล้วนั่นเอง เพราะฉะนั้น เรื่องนี้จึงจะต้องยกขึ้นพูดเป็นพิเศษข้างหน้า

ข้อที่สอง เรื่องธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมก็ใช้วิธีการอนุรักษ์ธรรมชาติหรือการสงวนทรัพยากร (conservation) ข้อนี้แยกได้เป็น ๒ ด้านใหญ่ๆ คือ การพิทักษ์รักษาบำรุงส่งเสริมสภาพธรรมชาติอย่างหนึ่ง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและอย่างมีประสิทธิภาพอย่างหนึ่ง

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (conservation) นี้ สหภาพนานาชาติเพื่อการสงวนธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural

Resources) ได้ให้คำจำกัดความไว้ เมื่อปี ๒๕๒๓ (ค.ศ. ๑๙๘๐) ในเอกสารชื่อยุทธศาสตร์พิทักษ์โลก (World Conservation Strategy) ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมากที่สุดว่า หมายถึง

“การจัดการให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากชีวภาพ อย่างอำนวย
คุณประโยชน์ที่ยั่งยืนได้มากที่สุด พร้อมทั้งบำรุงรักษาไว้ซึ่ง
ศักยภาพของชีวภาพนั้นให้คงสามารถสนองความต้องการและ
ความใฝ่ปรารถนาของมนุษย์รุ่นต่อไปในอนาคตได้สืบไปด้วย”
(*Encycl. Britannica*, 1988, 16.663)

การอนุรักษ์ทรัพยากรนี้ ด้านหนึ่งเป็นการป้องกันการใช้อย่างล้างผลาญหรือการใช้อย่างเห็นแก่ตัว การทำให้เกิดมลภาวะ การทำลายหรือการปล่อยปลະละเลย และอีกด้านหนึ่งเป็นการทำให้เกิดความมั่นใจว่าจะมีทรัพยากรใช้ในอนาคต

วิธีการในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสงวนทรัพยากร มีมากมายหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่การออกกฎหมายคุ้มครองป้องกัน การจัดตั้งสถาบัน หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ขึ้นมาดูแลดำเนินการจัดเป็นเขตคุ้มครองป้องกัน เช่น จัดตั้งป่าสงวน วนอุทยาน อุทยานแห่งชาติ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า การฟื้นฟูแหล่งธรรมชาติที่เสื่อมโทรม การรักษาดิน น้ำ อากาศให้ปลอดสารเคมีและมลภาวะ การผลิตเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหาโดยตรง เช่น เครื่องกำจัดน้ำเสีย ตลอดถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ชีวิต (life-style) เสียใหม่ ไม่กินอยู่อย่างสุรุ่ยสุร่ายฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย โดยเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบัน ที่ถือว่าสังคมมนุษย์ได้กลายเป็นสังคมบริโภคไปแล้วนี้ วิธีปฏิบัติที่เน้นกันมาก ก็คือการใช้ทรัพยากร

อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การตัดการบริโภคที่ไม่จำเป็น การใช้รถยนต์ที่ประหยัดพลังงาน การซื้อสินค้าที่ทนทานและประหยัด การใช้อุปกรณ์ที่มีประสิทธิภาพสูงใช้เชื้อเพลิงน้อย การใช้สิ่งของต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ อะไรที่ใช้ได้อีก ก็นำมาใช้ใหม่ (reuse) เมื่อหมดประโยชน์จากภวะนั้นแล้วก็เอาไปใช้ประโยชน์อื่นต่อไป

วิธีที่ว่านี้ก็คงจะเหมือนกับที่พระอานนท์ได้เคยทำมาแล้ว ดังที่ในพระสูตรท่านเล่าไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินชื่อพระเจ้าอุเทน ตอนนั้นไม่ค่อยนับถือพระพุทธศาสนา คราวหนึ่งมีการถวายผ้าจีวรให้แก่พระอานนท์ตั้ง ๕๐๐ ผืน พระเจ้าอุเทนคงทรงคิดว่าพระนี่โลกจะเอาไปทำไมตั้งมากมาย จึงตรัสถามพระอานนท์ว่าผ้านี้ท่านจะเอาไปทำไมมากมาย ท่านจะปฏิบัติอย่างไรกับผ้าเหล่านั้น พระอานนท์ก็ทูลตอบว่าจะนำไปแจกจ่ายให้แก่พระที่ขาดแคลนผ้า พระเจ้าอุเทนก็ตรัสถามต่อไปว่า เมื่อได้ผ้าใหม่มาแล้ว ผ้าเก่าท่านจะทำอย่างไร พระอานนท์ก็ทูลตอบว่า ผ้าเก่าที่เล็กลงแล้วก็เอาไปทำเป็นผ้าคาดพาดาน ถ้ามั่นเก่าขึ้นไปอีกท่านก็ว่าเอาไปใช้เป็นผ้าปูผ้าห่อของอะไรต่ออะไรเรื่อยไป จนกระทั่งในที่สุดก็เป็นผ้าขี้ริ้ว ต่อจากผ้าขี้ริ้วพระอานนท์ยังไม่หยุด ท่านว่าจะเอาไปบดตำ สมัยก่อนเขาใช้ผสมดินดังที่อินเดียปัจจุบันก็ยังใช้อยู่ คือเอาดินเป็นส่วนผสมแล้วก็ทาผาผนัง พระเจ้าอุเทนได้ทรงฟังคำชี้แจงก็ทรงเลื่อมใส ว่า พระอานนท์มีความคิดประหยัดดีเหลือเกิน ไม่ใช่จะฟุ่มเฟือย ก็เลยถวายผ้าจีวรเพิ่มขึ้นอีก อันนี้เป็นตัวอย่างของ reuse คือการรู้จักใช้สิ่งที่ใช้แล้วให้เป็นประโยชน์ต่อไปอีก

วิธีใช้ใหม่อีก (reuse) ที่เอาใจใส่กันอย่างยิ่งในขณะนี้ ได้แก่

การปริวรรต หรือหมุนเวียนใช้ (recycling) คือการนำเอาสิ่งที่เสียแล้วไปผลิตกลับมาใช้ใหม่ หรือหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ เช่น กระดาษที่ใช้แล้วก็เอาไปเข้าโรงงาน ผลิตเป็นกระดาษใหม่ขึ้นมาใช้ได้อีก เป็นกระดาษหมุนใช้ (recycled paper) ขวดที่ใช้แล้ว กระจกแก้วที่ใช้แล้ว ก็เอาไปเข้าโรงงานหลอมหลอมออกมา ทำเป็นภาชนะใหม่ แม้กระทั่งน้ำใช้แล้วเสียแล้ว ก็เอาไปผ่านเครื่องทำให้น้ำดื่มกลับมาใช้ใหม่ อย่างนี้ เรียกว่าการหมุนใช้ (recycling)

การหมุนใช้ หรือการเวียนใช้ (recycling) นี้ เป็นทางออกที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และเป็นวิธีที่ประหยัดพลังงานด้วย คือใช้พลังงานน้อยลง เพราะกระบวนการในการจะผลิตของนั้นเหลือขั้นเดียว คือขั้นเอาของที่ใช้แล้วนี้ไปเข้าโรงงานหลอมหลอมขึ้นใหม่ แทนที่จะต้องทำเต็มทุกขั้นตอนอย่างเดิม ซึ่งจะต้องมีการขนส่ง ไปเอาวัตถุดิบมาเข้าโรงงานเป็นต้น เสียพลังงานเสียทรัพยากรสิ้นเสียเงินทองไปมากมาย ก็ตัดตอนไปหมด เป็นการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ พืชक्षป่า และสร้างงานให้คนทำเพิ่มเติมด้วย นอกจากนั้น ขั้นตอนของการผลิตที่ลดลงไปนั้น ก็เป็นการลดมลภาวะลงไปด้วย

วิธีหมุนใช้/เวียนใช้ (recycling) นี้กำลังเป็นที่นิยมมาก ในประเทศอเมริกาเราจะเห็นว่าสินค้าต่างๆ มีการตีตราบอกไว้ เช่น บอกว่าหนังสือเล่มนี้พิมพ์ด้วย recycled paper คือกระดาษใช้แล้วที่หมุนเวียนผลิตมาใช้ใหม่ ถู่นี้ทำจาก recycled plastic คือพลาสติกใช้แล้วที่หมุนเวียนผลิตมาใช้ใหม่

อีกวิธีหนึ่งที่ยากันมากเช่นเดียวกัน ก็คือการใช้ทรัพยากรที่

กลับฟื้นตัวใหม่ได้ (renewable resources) เช่น กระแสลม เป็นทรัพยากรที่หมุนเวียนกลับไปกลับมาอยู่ไม่หายไปไหน เราก็กินมาใช้ทำกังหันลมสำหรับวิดน้ำหรือผลิตไฟฟ้า หรือผลิตไฟฟ้าด้วยพลังงานแสงแดด น้ำ และผลิตภัณฑ์จากพืชและสัตว์ ตลอดจนผ้า แก้ว กระดาษ เป็นต้น เป็นของฟื้นตัวใหม่ได้ (renewable) ดีกว่าพวกทรัพยากรชนิดที่ฟื้นกลับไม่ได้ เช่น น้ำมัน ถ่านหิน พลังงานนิวเคลียร์ เป็นต้น ซึ่งเมื่อหมดแล้วก็หมดไปเลย

นี่เป็นวิธีการต่างๆ ที่เขาจะแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม และการที่จะแก้ปัญหาอย่างนี้ได้ก็ด้วยการพัฒนาเทคโนโลยีที่เชื่อมต่อสภาพแวดล้อม และใช้มันในความหมายใหม่ เพื่อวัตถุประสงค์ใหม่ เพราะฉะนั้นจึงต้องหันมาผลิตเทคโนโลยีที่เป็นฝ่ายสร้างสรรค์หรือเทคโนโลยีในฝ่ายบวก ที่จะเอามาช่วยในการแก้ปัญหาทรัพยากรรวมความมาให้เบนทิศทางของการผลิตและการใช้เทคโนโลยีมาในสภาพแบบนี้

ไปๆ มาๆ จะพัฒนาสำเร็จได้ คนต้องมีจริยธรรม

อย่างไรก็ตามก็มีปัญหาว่า การปฏิบัติเหล่านี้ล้วนแต่ฝืนนิสัยของมนุษย์ในยุคปัจจุบันที่อยู่ในสังคมบริโภคนิยมเป็นอย่างมาก ตอนนี้องค์กรของการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม จึงเริ่มมีความเคลื่อนไหวที่สำคัญในการรื้อฟื้นเรื่องจริยธรรม ทำให้คำว่าจริยธรรมกลับโดดเด่นขึ้นมาอีก ในการแก้ปัญหาของโลก เวลานี้หนังสือที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั้งหลาย จึงมักจะพูดถึงเรื่องจริยธรรมโดยยกความสำคัญให้เป็นบทๆ เลย์ทีเดียว บางเล่มมี ๒ บท

หรือ ๓ บท บางเล่มก็เป็นเรื่องจริยธรรมเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม (environmental ethics) ทั้งเล่ม ล้วนแต่ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรม (ethics) กันทั้งนั้น พูดได้ว่าจริยธรรมกำลังคืบคลาน

ในระบอบที่ผ่านๆ ที่มนุษย์ก็ประสบปัญหาสังคมและชีวิตจิตใจมากมายแต่ก็ไม่ค่อยเอาใจใส่ในเรื่องจริยธรรม จนกระทั่งมาถึงตอนนี้เกิดมีปัญหาสภาพแวดล้อมขึ้น คนจึงเห็นความสำคัญของจริยธรรม บอกว่ามนุษย์จะต้องมีจริยธรรม ต้องฟื้นฟูจริยธรรม อย่างไรก็ตามฝรั่งก็ประสบปัญหาเรื่องจริยธรรมมากกว่าจะฟื้นฟูจริยธรรมได้อย่างไร เพราะปัญหาเกี่ยวกับเรื่องจริยธรรมของฝรั่งมีข้อขัดข้องยุ่งยากหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ เพราะฉะนั้นพอคิดจะฟื้นฟูจริยธรรมขึ้นมาก็ไปเจอเข้ากับปัญหาอื่นต่อไปอีก เป็นลูกโซ่ซ้อนกันไปๆ แต่ตอนนี้จะยังไม่พูดถึงปัญหานี้

รวมความว่า โลกปัจจุบันตอนนี้ได้มองเห็นความสำคัญของจริยธรรม และเห็นว่าจะต้องเอาจริยธรรมมาช่วยแก้ปัญหาอย่างจริงจัง แม้แต่ธุรกิจ ก็ต้องมีจริยธรรมธุรกิจ (business ethics) เช่นในมหาวิทยาลัย Harvard ก็เปิดสาขาวิชาใหม่ เรียกว่า business ethics คือจริยธรรมธุรกิจ มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกพากันเปิดสอนวิชาเหล่านี้ดังที่หนังสือ *Ethics and Higher Education* กล่าวไว้ว่า

“. . . ในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา ในวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ได้มีการระดมเปิดสอนรายวิชาและโครงการต่างๆ เกี่ยวกับจริยธรรมกันเป็นการใหญ่ ทั้งจริยธรรมในด้านสาธารณสุขศาสตร์ ด้านธุรกิจ ด้านการบัญชี ด้านวิศวกรรม

ศาสตร์ และด้านนิติศาสตร์” (May, 1)*

ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะปัญหาจริยธรรม กลายเป็นเรื่องที่ตั้งคม
อเมริกันทั้งประเทศเห็นความสำคัญกันทั่ว อย่างที่หนังสืออีกเล่ม
หนึ่งว่าไว้

“เหตุการณ์ในช่วงใกล้ๆ นี้ ได้ทำให้จริยธรรมขึ้นมาอยู่
แถวหน้า โดยกลายเป็นหัวข้อของการถกเถียงอภิปรายกันไป
ทั่วทั้งประเทศของเรา” (Richardson, iv)

เมื่อเร็วๆ นี้ John Naisbitt ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือ Global
Paradox ซึ่งเป็นหนังสือขายดีที่สุดในอเมริกาเล่มหนึ่งว่า

“ความประพตติผิดจริยธรรมก็ยังมีต่อมาเรื่อยๆ ถึงแม้ว่า
เวลานี้จะมีการสอนวิชาจริยธรรมธุรกิจ ในมหาวิทยาลัยอเมริกัน
มากกว่า ๕๐๐ รายวิชา”

“วารสาร Harvard Business Review กล่าวว่า ขณะนี้
คณะวิชาธุรกิจของประเทศเต็มร้อยละ ๙๐ จัดให้มีการฝึก
อบรมในด้านจริยธรรมธุรกิจนี้ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง มีตำรา
ด้านนี้กว่า ๒๕ เรื่อง และมีวารสารทางวิชาการจำเพาะเรื่องนี้ ๓
ฉบับ ศูนย์วิจัยจริยธรรมธุรกิจที่ดำเนินงานอยู่ขณะนี้ มีอย่างน้อย
๑๖ แห่ง . . . ” (Naisbitt, 1994, 230)

อนึ่ง ควรสังเกตด้วยว่า การที่จริยธรรมด้านต่างๆ เฟื่องฟูขึ้น
มานั้น มีปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญ ดังเช่นจริย

---

* หนังสือเล่มนี้เขียนไว้แบบนี้ โดยต้องการบอกต่อไปว่า ทั้งๆ ที่วิทยาลัยและ
มหาวิทยาลัยทั้งหลายเปิดสอนจริยธรรมกันมากมาย แต่สภาพจริยธรรมในหมู่
ครูอาจารย์และบุคลากรในสถาบันการศึกษานั้นๆ เอง กลับเสื่อมทรามมาก

ธรรมธุรกิจ (business ethics) ก็มีเรื่องความรับผิดชอบต่อบัญชาการอนุรักษ์ธรรมชาติหรือพิทักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นหัวข้อใหญ่มาก

มีการสอนกันว่าจะต้องมี restraint ที่ภาษาพระเรียกว่าสังวร หรือสำรวม ต้องมี moderation คือ มัดตัญญูตา หรือความรู้จักประมาณ ต้องมี responsibility คือความรู้สึกรับผิดชอบ ต้องมี self-control คือรู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ต้องเปลี่ยนนิสัยการบริโภค ต้องเปลี่ยน life-style คือวิธีดำเนินชีวิตใหม่ และอะไรต่างๆ ทำนองนี้ แต่ยังมีสิ่งที่ลึกซึ้งกว่านี้อีก เดี่ยวคงจะพูดต่อไป

ขอย้อนกลับไปพูดอีกนิดเกี่ยวกับข้อติดขัดในการที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ นอกจากปัญหาจริยธรรมระดับบุคคลและเอกชนแล้วยังมีข้อติดขัดที่เป็นปัญหาจริยธรรมในวงกว้างระดับสังคมประเทศชาติ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันที่กระทบต่อธรรมชาติอีกมากมาย เมื่อกี้นี้ได้พูดไปทีหนึ่งแล้วว่า ปัญหาประชากรนี้เป็นเรื่องใหญ่ ประเทศที่พัฒนาแล้วคนน้อยก็จริง แต่บริโภคมากระบายของเสียมาก ส่วนประเทศที่กำลังพัฒนายากจนคนมาก แต่แต่ละคนกินใช้ถ่ายของเสียน้อย แต่รวมแล้วก็มากอีกนั่นแหละ เป็นอันว่า ทั้งฝ่ายประเทศที่เจริญร่ำรวยก็มีปัญหามาก ทั้งฝ่ายประเทศที่ยากจนก็มีปัญหามากด้วยกัน คือทั้งคนรวยทั้งคนจนก็ซ้ำเติมปัญหาสภาพแวดล้อมด้วยกันทั้งคู่

ยิ่งกว่านั้นปัญหายังพันกันไปอีก คือมันเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน หมายความว่า นอกจากประเทศเจริญรวยจะก่อปัญหาด้วยตัวเอง และประเทศจนก็ก่อปัญหาด้วยตนเองแล้ว ทั้งสองฝ่ายยังมาเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันในการสร้างปัญหาอีก คือ เมื่อ

คนในประเทศที่เจริญบริโภคมมาก ก็ต้องการวัตถุดิบหรือต้องการทรัพยากรมาก ในเมื่อประเทศของตัวทรัพยากรมีไม่พอ ก็ต้องไปเอาทรัพยากรจากประเทศที่ด้อยพัฒนา ประชาชนในประเทศที่ด้อยพัฒนาต้องการเงินอยู่แล้วเพราะอยากเจริญแบบประเทศพัฒนา ก็เลยเที่ยวไปบุกกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเอามาป้อนให้ประเทศพัฒนา จึงกลายเป็นว่า ประเทศพัฒนานี้แหละเป็นเหตุให้ประเทศที่ด้อยพัฒนาทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แล้วก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศพัฒนาแล้วปล่อยไม่ได้ จะต้องพยายามครอบงำประเทศด้อยพัฒนาไว้ เรียกว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง จึงกลายเป็นว่าคนในประเทศที่พัฒนาแล้วนี้ ทำลายธรรมชาติ ๒ ชั้น คือทั้งตัวเองก็บริโภคทรัพยากรมาก ถ่ายเทของเสียมาก และยังเป็นเหตุให้คนในประเทศด้อยพัฒนาไปบุกกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย

ที่นี้ฝ่ายประเทศที่ด้อยพัฒนา พอพัฒนาดีขึ้น มีการวางแผนครอบครัวได้ผล คนเกิดน้อยลง แต่ละคนก็บริโภคมมากขึ้น และถ่ายเทของเสียมากขึ้นอย่างที่ว่าเมื่อกี้แล้ว เพราะฉะนั้นถึงคนจะน้อยลงก็ก่อปัญหามากขึ้นเหมือนเดิม

ต่อไปอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ติดขัดแก้ปัญหาได้ยาก ก็คือการแย่งอำนาจกันระหว่างประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งต่างฝ่ายก็คิดว่าจำเป็นจะต้องรักษาสถานภาพของตนไว้ เพื่อจะยิ่งใหญ่ก็จำเป็นจะต้องแสวงหาทรัพยากรมามากๆ เพราะความยิ่งใหญ่มีสถานะเป็นมหาอำนาจต้องอาศัยความเจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ เมื่อต้องแสวงหาทรัพยากรมามากๆ ก็ลดตัวไม่ลง ทำให้

แก้ปัญหาก็ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำอย่างไร เพราะทั้งๆ ที่รู้อยู่ว่ามันเป็นอันตราย แต่ก็แก้ไม่ได้ เพราะจำเป็นต้องแสวงหาทรัพยากรมาป้อนประเทศของตัวเองให้ดำรงรักษาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ทางเศรษฐกิจไว้ ไปๆ มาๆ มันก็ไปลงที่ประเทศด้อยพัฒนาอยู่นั่นเอง คือเพื่อรักษาสถานะของประเทศพัฒนาแล้วที่เป็นผู้เจริญมีอำนาจมากเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ก็ต้องเอาประเทศด้อยพัฒนาเป็นแหล่งป้อนทรัพยากร

เรื่องไม่จบเท่านั้น นอกจากเอาประเทศกำลังพัฒนาเป็นแหล่งป้อนทรัพยากรแล้ว พร้อมกันนั้น ประเทศพัฒนาแล้วก็เอาประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายเป็นแหล่งระบายมลภาวะอีกด้วย เพราะตัวเองได้ประสบปัญหา เนื่องจากอุตสาหกรรมหนักทำให้เกิดมลภาวะมาก เช่น โรงงานปล่อยควันเป็นต้น ก็คิดว่าทำอย่างไรจะให้ปัญหามลภาวะนั้นพ้นไปหรือห่างตัวหน่อย ถึงแม้จะรู้อยู่ว่าปัญหาระบาดนี้มีมันไม่อยู่เฉพาะที่ มันแผ่กระจายไปทั่วโลก แต่ก็เอาให้มันห่างตัวไว้ก่อน เพราะฉะนั้น ประเทศพัฒนาแล้วที่ร่ำรวยเหล่านี้ ก็ยินดีที่จะสนับสนุนให้ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายรับเอาอุตสาหกรรมหนักไปตั้งโรงงานในประเทศของตนเอง โดยนัยนี้ประเทศด้อยพัฒนาก็รับเอาอุปกรณ์ เทคโนโลยี และโรงงานอุตสาหกรรมที่ระบายของเสียไปไว้ในประเทศของตัวเองให้มากๆ ประเทศที่เจริญพัฒนาแล้วก็สร้างก็ผลิตแต่ hi-tech คือเทคโนโลยีชั้นสูง เพราะฉะนั้นในที่สุดปัญหาก็มาลงที่ประเทศด้อยพัฒนาตามเดิม

นอกจากนั้น การแข่งขันระหว่างประเทศเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายก็ทำให้แต่ละประเทศเหล่านั้นต้องนำเอาทรัพยากรมาใช้

พัฒนาเศรษฐกิจของตนเอง โดยไม่คำนึงถึงปัญหาสภาพแวดล้อม หรือบางที่รู้อยู่กับอกว่าจำเป็นจะต้องมองข้ามไป จึงเป็นอุปสรรค ในการที่จะแก้ปัญหารวมชาติแวดล้อมตลอดเวลา

ปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญไม่น้อย คือประเทศกำลังพัฒนา ที่ยากจน บางประเทศมีหนี้ท่วมตัว เมื่อไม่มีเงินแม้แต่จะชำระดอกเบี้ยได้ทัน และหาทางอื่นไม่ได้ หรือมีความเพียรพยายามน้อย ภาระในการชำระหนี้ และชำระดอกเบี้ยนี้ ก็กลายเป็นเหตุบีบคั้นตัวให้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อหาเงินให้ทันใช้เขา

นอกจากนี้ ประชาชนในประเทศที่ด้อยพัฒนา หรือประเทศที่กำลังพัฒนาเหล่านั้น ก็อยากจะเจริญด้วยอุตสาหกรรมบ้าง อยากจะมีวัตถุเครื่องใช้อำนวยความสะดวกสบายแบบเมืองฝรั่ง หรือแบบเมืองตะวันตก พร้อมทั้งนั้นก็ไม่มีความรู้เพียงพอ การศึกษาก็น้อย ไม่รู้ว่าอุตสาหกรรมจะนำมาซึ่งพิษภัยอย่างไรบ้าง มีแต่ความอยากเจริญอยากจะมีวัตถุใช้สอยมาก เรียกว่า ตัณหากี่มาก ปัญญาที่ไม่มี ที่ว่านี้รวมทั้งนักการเมืองด้วย เพราะนักการเมืองเอง บางท่านก็ไม่รู้ถ่วงแต่ถึงภัยอันตราย ไม่รู้ความเคลื่อนไหวเป็นไปในโลกเกี่ยวกับปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย บางท่านถึงรู้ก็จำเป็นต้องมองข้าม เพราะจะต้องเอาอกเอาใจประชาชน เมื่อประชาชนเขาอยากจะเจริญ มีวัตถุเครื่องบำรุงบำเรออำนวยความสะดวกสบาย ถ้าตนพัฒนาอุตสาหกรรมได้สำเร็จ สร้างความเจริญแบบนั้นได้สำเร็จ ก็สนองความอยากของประชาชน ประชาชนก็ชอบใจ (แถมบางที่ตนเองก็อาจจะได้ผลประโยชน์จากอุตสาหกรรมนั้นด้วย) ถ้าขึ้นไม่ทำตามใจประชาชน ประชาชนก็ไม่

ชอบ เมื่อเป็นอย่างนี้ผลออกมาจะว่าเป็นกรรมของใคร จะว่านักการเมืองก็เป็นเพราะประชาชนนั่นแหละ แต่จะว่าประชาชนก็เป็นเพราะไม่มีนักการเมืองที่สามารถเป็นผู้นำมาชักจูงออกจากความเสื่อมโทรมนั้น ผลที่สุดก็เรียกว่าเป็นกรรมของสังคม ก็วนเวียนไปมา จะแก้ไขอย่างไร

เมื่อการณเป็นไปอย่างที่ว่ามานี้ ก็ทำให้เกิดภาวะอีกอย่างหนึ่งในปัจจุบัน ซึ่งทั้งที่ไม่น่าจะเกิดก็เกิดขึ้น คือ ธรรมชาติของประเทศชาติสังคม โดยปกตินั้น ประเทศชาติสังคมไหนมีทรัพยากรมาก ประเทศนั้นก็อยู่ในฐานะได้เปรียบมีกำลังมากมีอิทธิพลมาก ส่วนประเทศไหนสังคมใดมีทรัพยากรน้อย ประเทศนั้นก็อ่อนแอ มีอิทธิพลน้อย มีอำนาจน้อย แต่ในสภาพปัจจุบันนี้มันกลับเป็นไปในทางตรงข้าม ประเทศที่มีทรัพยากรน้อยกลับเป็นประเทศที่ได้เปรียบ ส่วนประเทศที่มีทรัพยากรมากกลับเป็นประเทศที่เสียเปรียบ ก็ต้องยอมรับว่าประเทศที่เจริญเหล่านั้นเขามีความสามารถพัฒนาบ้านเมืองทำให้ประเทศของตนที่มีทรัพยากรน้อย กลายเป็นประเทศที่ได้เปรียบ และทำให้ประเทศที่มีทรัพยากรมากกลายเป็นประเทศที่เสียเปรียบอย่างที่เราเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน สำหรับประเทศไทยนี้อยู่ในสภาพไหน ก็ฝากไว้ให้พิจารณาเอง

นี่คือปัญหาของโลก ที่แก้ยาก ทั้งที่รู้ปัญหาและรู้วิธีแก้ไขก็ไม่ว่าจะแก้อย่างไรเพราะต่างก็ไม่ยอมแก้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอุปสรรคหรืออาจเป็นความติดตันของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) นี้ ที่ยังไม่เห็นความหวังชัดเจนว่า จะเป็นจริงขึ้นมา

อย่างไร

ไปๆมาๆการแก้ปัญหาการพัฒนาทุกอย่างจะเป็นไปได้หรือไม่ ก็เป็นเรื่องของปัญหาจริยธรรมทั้งนั้น เป็นปัญหาทางจริยธรรมตั้งแต่ระดับบุคคลไปจนถึงระดับประเทศและระดับสังคม แล้วมนุษย์ก็ทำท่าจะมาอับจนที่ปัญหาจริยธรรมนี้แหละ แก้ปัญหาไม่ได้เพราะขาดจริยธรรมอย่างเดียว มองในแง่หนึ่ง มันก็เป็นเรื่องของความปรารถนาของมนุษย์ ที่ไม่รู้จักอิ่มไม่รู้จักพอ แล้วก็โลกต้องการทรัพยากรยิ่งขึ้นไป ต้องการความมั่งคั่งร่ำรวยและสะดวกสบายบำรุงบำเรอความสุขของตน ที่เรียกว่า ตัณหา แล้วก็ต้องการอำนาจความยิ่งใหญ่ แข่งขันเอาชนะกันคือ มานะ และยึดมั่นคลั่งไคล้ในลัทธิศาสนา หรืออุดมการณ์ คือ ทิฏฐิ

สรุปว่า ปัญหาที่ปรากฏตอนนี้ ที่ขัดขวางการแก้ปัญหา ธรรมชาติแวดล้อม ทำให้การแก้ปัญหาการพัฒนาไม่สำเร็จ ทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืน (sustainable development) ไม่ได้ ก็เพราะปัญหากิเลส ๓ อย่างที่เป็นตัวขัดขวางจริยธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ

๑. **ตัณหา** ความอยากได้ อยากบำรุงบำเรอตัวเอง ให้มีความสุขสะดวกสบาย พรั่งพร้อม ด้วยวัตถุที่มากมาย สมบูรณ์ พุดง่ายๆ ว่าความอยากได้ผลประโยชน์
๒. **มานะ** ความต้องการยิ่งใหญ่ อยากมีอำนาจครอบงำผู้อื่น ตั้งแต่ระดับบุคคลถึงระดับสังคมประเทศชาติ พุดง่ายๆ ว่าความใฝ่อำนาจ
๓. **ทิฏฐิ** ความยึดมั่นตลอดจนคลั่งไคล้ในค่านิยม แนว

ความคิด ลัทธิ ศาสนา อุดมการณ์ต่างๆ ข้อนี้เป็นตัวร้ายที่สุดที่รองรับสำหรับปัญหาไว้ให้เหนียวแน่นยึดเยื้อและแก้ได้ยาก เหมือนกับต้นหาและมานะที่ลงไปนอนกันแล้ว

เวลานี้ความขัดแย้งระหว่างอุดมการณ์สองค่าย คือ ค่ายโซเวียตสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ กับค่ายทุนนิยมตลาดเสรีหมดไป เพราะพวกโซเวียตค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ล่มสลายแล้ว เหลือฝ่ายเดียว คุณคล้ายกับว่าปัญหาเรื่องอุดมการณ์จะเบาลงหรือหมดไป แต่ที่จริงปัญหาหาได้หมดไปไม่ กลับร้ายแรงยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์มีทิวฐิที่ลึกซึ้งยิ่งกว่านั้นอีก เรื่องนี้จะพูดต่อไปข้างหน้า เพราะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุด หนักกว่าต้นหามานะ และตรงนี้แหละจะต้องมาถึงพระพุทธศาสนา แต่จะค่อยๆ พูดต่อไป

ถ้าจะให้คนมีจริยธรรม เราก็ต้องพัฒนาคนด้วย นี่ก็คือการที่จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศคู่ขนานกันไปกับการพัฒนาคนให้มีจริยธรรม แล้วเราจึงจะเข้าสู่ภาวะพัฒนาโดยไม่เพิ่มปัญหาแต่จะทำได้อย่างไร อย่างน้อยก็ต้องทำให้ได้ตามวิธีการแก้ปัญหาของพวกนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (environmentalist) ในข้อสำคัญ คือ

๑. population policy (นโยบายประชากร เช่น ควบคุมจำนวนหรืออัตราการเพิ่ม และพัฒนาคุณภาพประชากร)
๒. conservation (การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม) ซึ่งในยุคของสังคมบริโภค จะต้องเน้น
  - recycling (การหมุนเวียนใช้)
  - renewable resources (ทรัพยากรที่ฟื้นตัวใหม่ได้)

ถ้าคนมีจริยธรรมก็ปฏิบัติตามวิธีการเหล่านี้ได้สำเร็จ ถ้าพัฒนาคนถูกต้อง คนก็มีจริยธรรมได้ จริยธรรมนี้ต้องมีทั้งระดับบุคคลและระดับชาติระดับสังคม การพัฒนาให้มีจริยธรรม จะสำเร็จได้ก็ด้วยการศึกษา อย่างน้อยจะต้องรู้เท่าทันปัญหา รู้ว่าอะไรเกิดขึ้นในสังคมของเรา รู้ว่าอะไรเกิดขึ้นในโลก รู้ว่าอะไรเป็นปัญหา อะไรเป็นภัยอันตรายต่อมนุษย์ เช่นในด้านปัญหาสภาพแวดล้อมเสีย จะต้องรู้แม้แต่ปัญหาขยะ ซึ่งเดี๋ยวนี้ไม่มีที่จะทิ้ง ทำให้ต้องไม่ซื้อสตั๊ยและทำร้ายคนอื่น อย่างที่อเมริกาทำอยู่ และในขั้นสุดท้ายจะต้องแก้ไขลึกลงไปถึงรากฐานทางความคิดหรือภูมิปัญญา ซึ่งเป็นต้นตอของการคิดว่าเราจะพัฒนากันอย่างไร เมื่อแก้ปัญหาลงไปถึงขั้นนี้ จึงจะทำให้การแก้ปัญหาในการพัฒนาหนักแน่นจริงจัง ถึงรากถึงโคนพอที่จะสำเร็จได้ การแก้ไขถึงขั้นนี้เรียกว่าขั้นทฤษฎี

ในที่สุด ไม่ว่าจะแก้ปัญหาตามสายความคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืนก็ดี ในการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมก็ดี ก็มาลงที่จริยธรรมทั้งนั้น ทั้งสองสายบอกว่าจะต้องให้คนมีจริยธรรม จึงจะแก้ปัญหาได้สำเร็จ จริยธรรมจึงเท่ากับเป็นจุดบรรจบของแนวคิดในการพัฒนาทั้งสองกระแส เพราะฉะนั้นเวลานี้ ฝรั่งเศสพูดกันถึงจริยธรรมด้านใหม่ที่เรียกว่า จริยธรรมสิ่งแวดล้อมขึ้นมา (environmental ethics) แล้วก็ย้ำเน้น ตลอดจนถกเถียงกันในเรื่องนี้

อย่างไรก็ตาม ในการที่จะเอาจริยธรรมมาใช้แก้ปัญหา ก็มีปัญหาซ้อนอยู่อีกหลายอย่างในเรื่องจริยธรรมนั่นเอง ซึ่งทำให้การแก้ปัญหายากลงไปอีก เรื่องจริยธรรมตามความเข้าใจของฝรั่งเศส

ต่างจากจริยธรรมในความหมายของพระพุทธศาสนามาก ทำให้เขาต้องถกเถียงกันในเรื่องที่เราเห็นว่าไม่เป็นเรื่อง (ขอให้ดูตัวอย่างประเด็นที่เขาถกเถียงกัน เช่นในหัวข้อ “Ethics: Environmental Ethics” ใน *Encycl. Britannica*, 1988, 18.647F) อย่างน้อยฝรั่งก็มองกิเลสของคน เช่น โลภะ โทสะ ตัณหา มานะ ว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แก้ไขไม่ได้ จริยธรรมจึงเป็นเรื่องของความจำใจ ต้องหักห้ามยับยั้งไม่ตามใจตัว ก็เลยเป็นเรื่องฝืนใจ เพราะเป็นทางเลือกในการปฏิบัติที่จะต้องตัดสินใจยอมทำเพื่อผลดีบางอย่างโดยฝืนความปรารถนาของตน

พระพุทธศาสนาก็มองว่ากิเลสเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่เป็นธรรมชาติที่แก้ไขได้ เพราะธรรมชาติของคนเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ แก้ไขปรับปรุงได้ เมื่อพัฒนาคนขึ้นไป ก็เปลี่ยนจากกิเลสไปเป็นคุณธรรมและปัญญาได้ จริยธรรมจึงไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องที่จำใจฝืนใจ แต่จริยธรรมที่แท้ต้องเป็นจริยธรรมแห่งความพอใจและความสุข ถ้าฝึกฝนพัฒนาถูกต้อง มนุษย์จะเอาชนะธรรมชาติภายในตัวเองได้ดีและเป็นจริงยิ่งกว่าการเอาชนะธรรมชาติภายนอกอย่างที่ตะวันตกได้พยายามมาจนเป็นปัญหาแก่ตัวมนุษย์เอง ดังที่เป็นกันอยู่

ถ้าได้แค่จริยธรรมแบบประนีประนอม การพัฒนาก็ยั่งยืนไม่ได้

ก่อนจะพูดเรื่องปัญหาจริยธรรม ขอย้อนกลับมาพูดถึงศัพท์ที่ค้างไว้ เมื่อกี้ได้พูดคำว่า compromise ที่เขาใช้ในการให้คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) คำว่า compromise นี้เป็นศัพท์ที่น่าสังเกตในแนวความคิดของตะวันตก ไทยเราไม่ใช่สังคมที่มีแนวความคิดยุติปัญหาแบบ compromise ที่แปลว่าการประนีประนอม*

การประนีประนอม (compromise) คือการที่สองฝ่ายต่างต้องยอมลดหย่อนความต้องการของตน เพื่อให้แต่ละฝ่ายต่างก็ได้

---

* ที่จริงนั้นคำว่า ประนีประนอมของไทย อาจจะไม่ตรงกันแท้กับคำว่า compromise ของฝรั่ง แต่เรายังหาคำอื่นที่ติดๆมาแปลคำว่า compromise นั้นไม่ได้ และได้ตกลงให้แปล compromise ว่าประนีประนอม

compromise มีความหมายเชิงลบมากกว่า คือ การที่ทั้งสองฝ่ายมุ่งจะเอาแต่จะเอาตามที่ตนต้องการไม่ได้ จึงต้องยอมลดความต้องการของตน ให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ด้วย คล้ายกับที่พูดว่าพบกันครึ่งทาง ส่วนประนีประนอม มีความหมายเชิงบวกมากกว่า โดยให้ความรู้สึกแบบหันเข้าหากัน เลิกละความขัดแย้งเสีย เป็นทางของการประสานกลมกลืนกันต่อไป; compromise มีจุดเน้นที่สิ่งที่ต้องการ ซึ่งจะอดหรือไม่ได้ คือยอมอด ยอมไม่เอาเต็มตามที่ต้องการ ส่วนประนีประนอม มีจุดเน้นที่คนที่ขัดแย้งกัน คือให้คนยอมลดละข้อขัดแย้งเพื่อให้เข้ากันได้

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจกันไว้ก่อนว่า ในเรื่องนี้เราใช้คำว่า ประนีประนอม ตามความหมายของคำว่า compromise ดังที่ได้แสดงความหมายไว้ในที่นี้ และเมื่อพบคำว่า ประนีประนอม ที่ใดในหนังสือนี้ ให้เข้าใจว่าหมายถึง compromise

สิ่งที่ตนต้องการบ้าง คือสองฝ่ายขัดแย้งกัน ไม่มีใครที่จะได้โดยสมบูรณ์ ถ้าขึ้นให้ฝ่ายหนึ่งได้ อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องอด หรือต้องรบราฆ่าฟันกันพินาศไป เมื่อจะตกลงกันก็ต้องประนีประนอม โดยทั้งสองฝ่ายยอมละลดความต้องการของตนเอง แล้วแต่ฝ่ายก็ได้บ้าง แต่ได้ไม่เต็มที่ต้องการ อย่างนี้เรียกว่า compromise หรือประนีประนอม

แนวความคิดของฝรั่งในการแก้ปัญหาของมนุษย์ รวมทั้งการปฏิบัติตามหลักจริยธรรม โดยทั่วไปจะมาติดอยู่ที่การประนีประนอม (compromise) นี้ โดยเอาการประนีประนอม (compromise) เป็นจุดยุติ โดยเฉพาะปัญหาที่สำคัญที่สุดของโลกคือปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย นั้น ได้มาถึงจุดนี้ คือจุดที่จะแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่จะไม่ต้องประนีประนอม (compromise) ได้หรือไม่ และวิธีการอันนี้จะเป็นตัวตัดสินที่จะทำให้การพัฒนาจะยั่งยืนได้จริงหรือไม่ แต่ที่ฝรั่งให้คำจำกัดความมานั้น เรายังไม่มั่นใจ เพราะเห็นว่าการประนีประนอม (compromise) เป็นจุดติดตันของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมที่เน้นการแข่งขัน ตัวใครตัวมัน ในสังคมแบบนี้เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น จะยุติปัญหาได้อย่างดีก็ด้วยการประนีประนอม และอันนี้แหละเป็นเหตุให้ต้องขอย้อนกลับไปไปที่การประนีประนอม (compromise) ที่คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้นำมาใช้ในการให้คำจำกัดความการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ซึ่งกำหนดว่า ให้คนปัจจุบันสนองความต้องการของตนได้โดยไม่ไปทำให้คนในอนาคตต้องประนีประนอม (compromise) การ

สนองความต้องการของเขา คือ ให้คนในอนาคตสามารถสนองความต้องการของเขาได้เต็มที่ตามที่เขาปรารถนา

ที่จริงแม้แต่ในแง่ของการประนีประนอม (compromise) ที่ว่า จะไม่ทำให้คนรุ่นต่อๆ ไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขา (future generations' needs) เท่านั้นก็ยังไม่พอ ต้องไม่ทำให้สัตว์และพืชพันธุ์อื่นต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของมัน (other species' needs) ด้วย อย่างจำกัดความของนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมผู้หนึ่งที่ขยายเรื่องไม่ประนีประนอมนี้ลงไปถึงสัตว์ทั้งหลายอื่นที่อยู่ในธรรมชาติร่วมโลกเดียวกันกับเรา แต่ไม่ใช่เท่านั้น จะต้องไม่ประนีประนอมความต้องการของมนุษย์ยุคเดียวกันในต่างถิ่นต่างแดนกับตัว (other peoples' needs) ด้วย อันนี้เขาไม่ได้พูด

จะเห็นว่ามนุษย์ด้วยกันนี้แหละ เมื่อประเทศหนึ่งสังคมหนึ่งเจริญมาก สังคมนั้นก็มักสนองความต้องการของตนตามปรารถนา โดยทำให้ประเทศอื่นต้องประนีประนอมความต้องการของตน ยกตัวอย่างง่ายๆ กรณีอเมริกาที่ว่าไปเมื่อกี้ อเมริกามีประชากร ๕ เบลอร์เซนต์ของประชากรโลก แต่บริโภคทรัพยากรของโลก ถึง ๔๐ เบลอร์เซนต์ และบริโภคใช้พลังงาน ๓๐ เบลอร์เซนต์ของโลกทั้งหมด ยิ่งกว่านั้นเมื่อประเทศของตัวไม่มีที่ทิ้งพอจะระบายขยะก็ต้องขนย้ายขยะไปทิ้งทั่วโลก ทั้งอัฟริกา ทั้งหมู่เกาะใน Pacific ทั้งทวีปเอเชีย เมื่อประเทศกำลังพัฒนาต้องการเงินช่วยเหลือ ประเทศอเมริกาก็อาจจะให้เงิน แต่แถมขยะให้ด้วย โดยบอกว่า คุณรับเงินก็ขอให้คุณรับขยะด้วย วิธีการอย่างนี้ก็ทำให้ประเทศทั้งหลายต้อง

ประนีประนอมยอมลดความต้องการของเขาใช่หรือเปล่า ถ้าการพัฒนาจะยั่งยืนแท้จริง ก็จะต้องขยายความคำว่าไม่ประนีประนอมมาถึงอันนี้ด้วย คือไม่ทำให้ประเทศอื่นสังคมอื่นต้องยอมประนีประนอมลดหย่อนความต้องการของเขา

กรณีของประเทศอเมริกาเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ และเป็นการแสดงถึงจุดตายที่ว่า จะทำอย่างไรให้ประเทศอเมริกามีความสุขสมบูรณ์อยู่ได้ตลอดไป ถ้าอยู่กันในสภาพอย่างนี้ ประเทศอเมริกาก็ยั่งยืน (sustainable) อยู่ไม่ไหว และประเทศอื่นก็เข้าสู่สภาพยั่งยืน (sustainable) ไม่ได้ เพราะถ้าเจริญอย่างอเมริกาแล้วจะทำอย่างไร ในเมื่อคนที่เหลืออีก ๙๕ เปอร์เซ็นต์ แต่ละ ๕ เปอร์เซ็นต์จะต้องบริโภคทรัพยากร ๔๐ เปอร์เซ็นต์ของโลก แล้วจะอยู่กันได้อย่างไร ไม่มีทางเป็นไปได้เลย

เพราะฉะนั้นจึงได้บอกว่าเป็นจุดตายของการพัฒนาอย่างนี้ ซึ่งไม่อาจจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable) ประเทศอเมริกาไม่ใช่เป็นตัวอย่างของการพัฒนา แต่เป็นตัวอย่างของการก่อปัญหาที่ทำให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน เรื่องนี้ถ้ามีเวลาพอ ก็อาจจะเอามาพูดกันให้เห็นชัดว่าอเมริกาเกิดและก่อปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนอย่างไร แต่ตอนนี้เวลาไม่พอ จึงพูดสั้นๆ ว่าลองให้ประเทศอเมริกาพัฒนาประเทศของเขา ให้บริโภคกันอยู่อย่างสะดวกสบายได้อย่างเดิมโดยใช้ทรัพยากรทั้งหมดเฉพาะที่มีอยู่ในประเทศของตนเองเท่านั้น ไม่ใช่ทรัพยากรที่อยู่นอกประเทศ เช่น ใช้พลังงานที่มีแค่ในประเทศของตนเองเท่านั้น แล้วก็ทิ้งขยะกำจัดขยะให้เสร็จสิ้นอยู่ในประเทศของตนเอง ไม่ต้องไปใช้ดินแดนของประเทศอื่น

ถ้าประเทศอเมริกาทำได้แบบนี้ จะเป็นตัวอย่างให้ทุกประเทศพัฒนาแบบยั่งยืนได้สำเร็จ แต่การพัฒนาของอเมริกาในแบบที่เป็นอยู่นี้ไม่มีทางยั่งยืนได้ เพราะฉะนั้นจึงบอกว่าตรงนี้เป็นจุดตาย

นอกจากนั้น ประเทศอเมริกาเองขณะนี้ก็ไม่สามารถรักษาระดับความเจริญทางเศรษฐกิจไว้ได้แล้ว ดังที่รู้กันอยู่ว่าเขากำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจยอบแบบขนาดไหน จนทำท่าจะไปไม่รอด การสูญเสียฐานะมหาอำนาจทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศญี่ปุ่นก็ชัดเจนแล้ว ความเสื่อมโทรมนี้ชาวอเมริกันต้องปลอบใจตัวเองอยู่ด้วยการที่ได้ชนะประเทศอื่นอีก แล้วก็ชนะโซเวียต เกิดความภูมิใจตนเอง เมื่อค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ฝ่ายโซเวียตล่มสลายลง

ตอนที่นายคลินตันขึ้นรับตำแหน่งประธานาธิบดี ก็พูดในคำปราศรัยเข้ารับตำแหน่ง (Inaugural Speech) เมื่อปฏิญาณตนเป็นประธานาธิบดีว่า ภูมิปัญญาอเมริกัน หรือ American idea ได้รับความนับถือเป็นที่ยอมรับไปทั่วโลก อันนี้ประธานาธิบดีคลินตันพูดออกมาด้วยความภูมิใจ แต่ที่จริงน่าจะเป็นการปลอบใจคือประธานาธิบดีคลินตัน พยายามปลุกปลอบใจคนอเมริกัน เพราะถ้าเราศึกษาจะรู้ว่า คนอเมริกันกำลังสูญเสียความมั่นใจในสังคมของตนเองเป็นอย่างมาก เขากำลังมีความหดหู่ที่ถลอกมากด้วยเหตุนั้นในฐานะเป็นผู้นำของประเทศ จึงต้องปลุกใจคนในประเทศของตน ในแง่หนึ่งเราก็ต้องยอมรับว่า ประธานาธิบดีคลินตันท่านก็ฉลาด ท่านยกเอาส่วนดี หรืออาจจะไม่ดีนักแต่เด่นของอเมริกันมาปลุกใจเพื่อนร่วมชาติของท่าน ว่าภูมิปัญญา

อเมริกันได้รับการยอมรับนับถือไปทั่วโลก

ภูมิปัญญาของอเมริกา หรือ American idea ที่สำคัญที่
ประธานาธิบดีคลินตัน อ้างไว้ คือ

๑. democracy (ประชาธิปไตย)

๒. free-market economy (เศรษฐกิจแบบตลาดเสรี)

ตอนนี้ภูมิปัญญาอเมริกันหรือแนวความคิดอเมริกันสอง
อย่างนี้ กำลังแพร่ขยายไปทั้งในตะวันตกและตะวันออก สังคม
โซเวียตที่แตกสลายไปเป็นประเทศเล็กประเทศน้อย ก็หันมารับเอา
แนวความคิดนี้ไป คือกำลังพัฒนาตัวเป็นประเทศที่มีเศรษฐกิจ
แบบตลาดเสรี (free-market economy) คือแบบทุนนิยม พร้อมกัน
นั้นก็พัฒนาให้ไปสู่ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย (democracy)
แต่เบื้องหลังความภูมิใจนั้น ก็คือการขาดความมั่นใจที่ทำให้ถ้อย
คำนั้นกลายเป็นการปลอบใจอย่างที่ว่าแล้ว

ยิ่งกว่านั้น สิ่งที่ยกขึ้นมาสร้างความภูมิใจหรือปลอบใจนั้น
ก็ขัดกันในตัวกับวิถีทางการพัฒนาที่ต้องการหรือกำลังแสวงหา
เพราะเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี (free-market economy) เป็นตัว
การก่อปัญหาสภาพแวดล้อมที่กำลังเป็นเรื่องร้ายแรงของปัจจุบัน
ที่เราจะต้องวิเคราะห์กันต่อไป แต่พูดสั้นๆ รวมๆ ได้ว่า จากปัญหา
ที่เป็นเหตุปัจจัยโยงกันนี้ก็แสดงอยู่ในตัวว่าเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี
ก็จะไปไม่รอดด้วย ส่วนด้านประชาธิปไตย (democracy) ขณะนี้ใน
อเมริกาก็ประสบปัญหา มาก โดยเฉพาะความแบ่งแยกเรื่องเชื้อ
ชาติแบ่งแยกสีผิวก็ทวีความรุนแรงขึ้น การปกครองด้วยกฎหมาย
หรือการถือกฎหมายเป็นบรรทัดฐาน (the rule of the law) ที่เป็น

หลักการใหญ่ของสังคมประชาธิปไตยอเมริกัน ก็คลาดเคลื่อนออกไป ชักจะกลายเป็นการหาผลประโยชน์จากกฎหมาย ปัญหาเหล่านี้ทวีมากขึ้นๆ ไม่รู้ว่าจะพากันไปรอดหรือเปล่า แต่เฉพาะตอนนี้ เอาเฉพาะเรื่องการประนีประนอมก่อนว่า ในการแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะต้องให้ครบ

๑. ไม่ประนีประนอม (compromise) ความต้องการของประชาชนที่เป็นคนรุ่นต่อไปในอนาคต คือไม่ทำให้อนุชนต้องประนีประนอมยอมละลดความต้องการของเขา

๒. ไม่ประนีประนอม (compromise) ความต้องการของสัตว์และพืชชนิดอื่นที่อยู่ร่วมโลกเดียวกันกับมนุษย์ ไม่ทำให้สัตว์และพืชพันธุ์ทั้งหลายเหล่านั้นต้องยอมละลดความต้องการของมัน

๓. ไม่ประนีประนอม (compromise) ให้ประชาชนในสังคมอื่นที่อยู่ในโลกเดียวกัน ที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน ต้องยอมลดหย่อนความต้องการของเขา

อันนี้จึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่แท้จริงในความหมายที่ยังใช้แนวคิดแบบประนีประนอม (compromise) อยู่ แต่ปัญหาติดตันข้อใหญ่ที่จะต้องเผชิญต่อไป ก็คือว่าถึงจะทำสำเร็จในการไม่ประนีประนอม (compromise) ทั้ง ๓ ประการนั้น แต่ในที่สุดเจ้าตัวแนวคิดประนีประนอม (compromise) นี้แหละจะกลับมาเป็นปัญหาแก่ตนเอง เพราะว่าเมื่อไม่ไปประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ของคนอื่น เราก็ต้องหันกลับมาประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของตนเอง ตรงนี้มักจะลืมนึกกันไป ลองคิดดู เมื่อเราไม่ไป

ประนีประนอมลดความต้องการ (compromise needs) ของคนอื่น คือไม่ไปทำให้ประชาชนในอนาคต ไม่ไปทำให้สัตว์พืชประเภทอื่น ไม่ไปทำให้ประชาชนในสังคมอื่น ต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถที่จะสนองความต้องการของเขา แล้วเราจะทำอย่างไร เราก็ต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตัวเองนะซี ไปๆมาๆ คำจำกัดความของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ก็มาตันอยู่ที่จุดนี้

อย่างไรก็ตาม การประนีประนอม (compromise) นี้ เป็นความจำเป็นทางจริยธรรมในแนวคิดของตะวันตก เพื่อความชัดเจน ขอพูดแทรกเข้ามาว่า จริยธรรมของตะวันตกไปได้แค่ประนีประนอมลดความต้องการ เพราะถือว่ามนุษย์มีความต้องการที่แก้ไขไม่ได้ เมื่อจำเป็นจุดยุติจึงอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรให้คนประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ได้ เช่น ยอมลดความสุขสะดวกจากการเสพบริโภค แต่จริยธรรมแบบนี้ไปไม่รอด เพราะมนุษย์ต้องสนองความต้องการของตนเองให้มีความสุข และต้องการมีอิสรภาพ เมื่อต้องประนีประนอม ก็คือการไม่ได้สมปรารถนา ไม่บรรลุความสุขสมหวัง ซึ่งเป็นการบั่นทอนจิตใจให้เกิดความคับข้อง เมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์จะทำอย่างไร ทางออกอยู่ที่ไหน เพราะการประนีประนอม (compromise) นั้น นำไปสู่ปัญหาหากลิ้นไม่เข้าคายนอก หรือความติดตันไปไม่ได้ทั้งสองทางคือ

๑. ถ้าไม่สามารถประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของตนเอง ก็ต้องเบียดเบียนกันหรือทำลาย

สภาพแวดล้อมต่อไป แล้วก็ทำให้คนอื่นสัตว์อื่นหรือมนุษย์ในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของเขา

๒. ถ้าสามารถประนีประนอมยอมลดความต้องการ (compromise needs) ของตนเองได้ ตัวเองก็ไม่สุขสมหวัง เพราะต้องอยู่ด้วยความจำใจฝืนใจทนทุกข์ และยังมีผลตามต่อมามากกว่า เมื่อมนุษย์ต้องจำใจฝืนใจทนทุกข์ จริยธรรมก็ไม่ยั่งยืน เพราะจริยธรรมจะยั่งยืนเป็นจริงได้ต้องให้มนุษย์อยู่ด้วยความสุข

จริยธรรมที่แท้ต้องทำให้มนุษย์มีความสุข ถ้ามนุษย์ไม่มีความสุข จริยธรรมนั้นก็ไม่น่าจะยั่งยืน และเป้าหมายของมนุษย์ก็จะไม่สำเร็จด้วย เพราะมนุษย์ไม่สามารถยอมทนอยู่ได้อย่างนั้นทั่วไปตลอดไปได้ ดังนั้น เมื่อต้องยอมทนทุกข์ไม่สมหวัง ไม่สำเร็จสมปรารถนา มันก็ไม่น่าจะยั่งยืนนั่นเอง คืออาจจะยอมทนอยู่ได้ระยะหนึ่ง แต่ในที่สุดการพัฒนาแบบนี้ก็ไม่ยั่งยืน (unsustainable) จึงไม่ใช่ทางออกที่สมบูรณ์ เรื่องก็เลยมาติดตันอยู่ที่นี่

เพราะฉะนั้นจึงได้บอกว่า ตะวันตกมาเจอปัญหาจริยธรรมแบบประนีประนอมที่ว่า แม้แต่เพียงจะทำให้คนยอมประนีประนอมความต้องการของตนเองก็ปฏิบัติได้ยากเต็มที่อยู่แล้ว ครั้นว่าทำตามจริยธรรมนั้นโดยยอมประนีประนอมความต้องการของตน ก็เจอทุกข์ ไม่สมหวังไม่สุขสมอีก ก็เลยแย่งทุกทาง จริยธรรมก็ยากอยู่แล้ว แม้ทำได้ตามจริยธรรมนั้นก็ไปไม่รอด

เรื่องนี้ ขอให้ดูสภาพสังคมอเมริกันจากรายงานข่าวของวารสารสำคัญฉบับหนึ่งว่า

“ผลการหยั่งเสียงประชาชนทั่วประเทศครั้งใหม่ของวารสาร วอลล์สตรีต และสำนักข่าว NBC แสดงออกมาว่า ความห่วงใยและความตระหนักรู้ต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นมีเต็มที่แล้ว เหลือแต่จะให้ทั่วทุกคนเท่านั้น ชาวอเมริกัน ๘ ใน ๑๐ คน ถือว่าตนเป็นนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และครึ่งหนึ่งของจำนวนนั้นบอกว่าตนเป็นนักอนุรักษ์ชนิดแข็งกล้าด้วย... คนอเมริกันพูดว่าตนเต็มใจจะยอมเสียสละเพื่อให้มีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น แต่สิ่งที่เขาทำกลับเป็นคนละเรื่อง พอถึงตอนตัดสินใจซื้อของเข้าจริงๆ คนอเมริกันจำนวนมากหาได้เป็นนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างที่ตัวเองเอ่ยอ้างไม่... ประธานห้างวิจัยตลาดแห่งนิวยอร์กแห่งหนึ่งกล่าวว่า ‘มีคนจำนวนน้อยที่ใส่ใจห่วงใยอย่างแรงกล้า และยอมให้ตนเองขาดความสะดวกสบาย เพื่อจะทำอะไรที่เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม’ (Gutfeld, A1)”

ที่นี่ ตามความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ของคณะกรรมการฯ ที่ว่ามานั้น จะให้คนปัจจุบันนี้สนองความต้องการของตนได้โดยไม่ทำให้คนในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดหย่อนความสามารถที่จะสนองความต้องการของเขา ก็เท่ากับว่าจะให้คนปัจจุบันก็ไม่ต้องประนีประนอมยอมลดหย่อน (compromise) ความต้องการของตนด้วย แต่จะทำได้อย่างไรถ้าคนยุคปัจจุบันยังคิดแต่จะหาความสุขให้มากที่สุด ด้วยการหาสิ่งเสพมาบำรุงบำเรอตัวให้มากที่สุด เหมือนอย่างคนอเมริกันที่เป็นอยู่ ถ้าคนปัจจุบันยังคิดและมีทัศนคติต่อโลกและชีวิตอย่างนี้ เขาก็ต้องมาลงเอยที่การประนีประนอมความ

ต้องการ (compromise needs) ไม่ของตัวเองก็ของคนอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งก็ต้องไม่ยั่งยืน

เพราะฉะนั้นจึงบอกว่าเป็นปัญหาที่ต้องแก้ลึกลงไปถึงรากฐานทางความคิด คือแก้ที่ทฤษฎีตั้งที่ได้พูดว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาทฤษฎี และมันไม่ใช่แค่ทฤษฎีชั้นอุดมการณ์แบบค่ายประชาธิปไตยและค่ายคอมมิวนิสต์สังคมนิยมเท่านั้น มันลึกกว่านั้น

มาถึงตอนนี้จะต้องบอกว่า ทั้งค่ายเสรีประชาธิปไตยทุนนิยมและค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์นั้น ต่างก็อยู่บนรากฐานความคิดอันเดียวกัน โดยมากคนเข้าใจว่าสองฝ่ายนี้เป็นคนละค่าย เป็นพวกตรงข้าม แต่เดี๋ยวนี้เราศึกษาถึงขั้นฐานความคิดปรากฏว่าสองพวกนี้เป็นอันเดียวกัน มาจากฐานความคิดเดียวกัน ฝรั่งเศสเดี๋ยวนี้เริ่มยอมรับแล้ว เดี่ยวจะยกตัวอย่างมาให้ฟัง เมื่อเป็นอย่างนี้ จะทำอะไรละ ตอบว่าก็ต้องไม่ประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ของคนอื่น แล้วก็ไม่ต้องประนีประนอมความต้องการ (compromise needs) ของตนเองด้วย คือต้องมีความสุขได้โดยไม่ต้องเอาทรัพยากรธรรมชาติมาบริโภคนให้มากขึ้นๆ หรือมากมายอย่างคนอเมริกันในปัจจุบัน ซึ่งเท่ากับบอกว่าจะต้องให้ความต้องการ (needs) ที่จะต้องสนองนั้น ไม่นักหนาเกินไป อันนี้จึงจะเป็นคำตอบหรือทางออกที่สมบูรณ์ และอย่างนี้การพัฒนาจึงจะยั่งยืนได้

สรุปว่า จะประนีประนอม (compromise) ไม่ได้เลย ทั้งความต้องการ (needs) ของคนอื่น และความต้องการ (needs) ของตนเอง และความต้องการ (needs) นั้นก็ต้องมีขอบเขตแห่งความพอดี หรือ

ขอบธรรม กับทั้งจะต้องมีความพึงพอใจกับการสนองความต้องการ (needs) ภายในขอบเขตนั้นด้วย ถ้าไม่เช่นนั้น การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน การที่จะไม่ต้องประนีประนอม (compromise) ได้จริงก็คือ ต้องไปแก้ปัญหารากฐานทางความคิดจิตใจ อันนี้เป็นประเด็นที่หนึ่ง และตรงนี้แหละจึงมาถึงจุดที่ฝรั่งว่าต้องปฏิวัติครั้งที่ ๓

จะปฏิวัติครั้งใหม่ แต่ช่องทางที่จะไปยังติดตัน

โลกนี้ปฏิวัติมาแล้ว ๒ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ เมื่อ ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว เรียกว่า การปฏิวัติเกษตรกรรม (Agricultural Revolution) ทำให้มนุษย์ตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่แล้วก็มีอารยธรรมวัฒนธรรมเกิดขึ้น จนกระทั่งต่อมาเมื่อ ๒๕๐ ปีที่แล้วจึงมีการปฏิวัติครั้งที่ ๒ เรียกว่า ปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ขณะนี้การปฏิวัติครั้งที่ ๒ ยังขยายไปไม่ทันทั่วโลกเลย มนุษย์ก็มาประสบปัญหาที่ทำท่าจะไปไม่รอด จึงต้องมีการปฏิวัติครั้งที่ ๓ ซึ่งจะเป็นการพลิกความคิดใหม่อย่างที่ว่ามาเมื่อกี้ ฝรั่งตอนนี้กำลังร่ำร้องกันให้ปฏิวัติครั้งที่ ๓

การปฏิวัติครั้งที่ ๓ นี้จะเป็นการปฏิวัติครั้งยิ่งใหญ่และต้องใช้เวลารวดเร็วมาก ถ้าทำไม่เสร็จภายในอีก ๒-๓ ทศวรรษ โลกนี้จะพินาศ นี่เป็นคำของฝรั่งเขาว่าอย่างนี้ ขณะนี้เราก็เดินทางมาถึงวาระที่จะต้องทำการปฏิวัติครั้งที่ ๓ ของโลก ที่กำลังร่ำร้องกันอยู่นั้นแล้ว ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะทำได้ไหม

การปฏิวัติครั้งนี้ ยังเรียกชื่อต่างกันไป บางตำราเรียกว่า การปฏิวัติเพื่อความอยู่ได้ยั่งยืน (sustainability revolution) คือเพื่อ

ให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) บางพวกก็เรียกง่าย ๆ ว่า การปฏิวัติทางสภาพแวดล้อม (environmental revolution) ซึ่งก็เป็นการก้าวเข้าสู่ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เช่นเดียวกัน และชาวตะวันตกเหล่านี้ก็บอกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเป็นไปไม่ได้ถ้าไม่มีการปฏิวัติครั้งที่ ๓ นี้

ว่าถึงจุดกำเนิด การปฏิวัติครั้งที่ ๓ นี้ เกิดขึ้นจากความสำนึกผิดของตะวันตก ซึ่งเป็นไปในสองระดับ คือ

๑. ความสำนึกผิดในระดับปฏิบัติการ ข้อนี้ง่ายเพราะเห็นชัดจากปัญหาที่สืบเนื่องจากการพัฒนาซึ่งได้ปรากฏผลร้ายต่างๆ ออกมาแล้ว อย่างที่รู้เห็นและพูดกันอยู่ทั่วไป

๒. ความสำนึกผิดในระดับฐานความคิด หรือในระดับภูมิปัญญา ข้อนี้เกิดจากการสืบสาวหาเหตุปัจจัยลึกลงไป ในวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ตลอดเวลายาวนาน ดังที่ปราชญ์ตะวันตกหลายคนเริ่มมองเห็นว่ารากฐานทางความคิดของอารยธรรมตะวันตกทั้งหมดที่ผ่านมานี้ผิดหมด และเป็นตัวการที่ทำให้กระแสรูปแบบพัฒนาผิดพลาด จะต้องเปลี่ยนฐานความคิดกันใหม่

ทีนี้เราก็มาดูกันว่าฝรั่งคิดอย่างไร ตอนนี้ยังไม่ถึงพระพุทธศาสนา เพราะจะต้องพูดของเขาให้หมดก่อน คือในเรื่องเดียวกันนี้ ก่อนที่เราจะทำอะไร ต้องรู้ว่าเขาทำอย่างไรมาก่อน จึงมาสำรวจกันดูว่าตะวันตกเขาก้าวกันมาอย่างไร

สรุปตอนนี้ก่อนว่า ฝรั่งหรือตะวันตกยุคนี้ นอกจากเน้นความสำคัญของจริยธรรม คือ ethics ทั้งในระดับชีวิตประจำวันของบุคคล และในระดับประเทศชาติ ตลอดจนถึงคัมภีร์

ทั้งหมดแล้ว หลายคนกำลังลงไปถึงรากฐานทางความคิดในอารยธรรมของเขา เพื่อสืบสาวค้นหาสาเหตุและหาหลักที่จะมาใช้ในการพัฒนาใหม่ เพราะเห็นว่าการพัฒนาแบบใหม่ที่ต้องการ จะเป็นไปได้ ถ้าไม่เปลี่ยนรากฐานทางความคิด

ก. ความติดตันด้านจริยธรรม

ได้บอกแล้วว่า เพียงแค่ระดับจริยธรรม (ethics) เขาก็แยกอยู่แล้ว ปัญหาที่ตะวันตกหรือฝรั่งกำลังประสบในเรื่องจริยธรรมมีมากมาย เริ่มตั้งแต่ข้อติดขัดที่ว่า ทั้งที่รู้ตระหนักว่าขณะนี้เขาต้องการและต้องใช้จริยธรรมแน่นอนแต่มีปัญหาว่าจะเอาจริยธรรมจากที่ไหนมาใช้ เพราะจริยธรรมในสังคมตะวันตกนั้น ได้ถูกตีตกไปแล้ว แรกสุดคือจริยธรรมของศาสนานั้นถูกตีตกไปนานแล้ว โดยเฉพาะในสังคมอเมริกัน และฝรั่งก็เคืองคว้างแล้วก็เกิดความแตกแยกกันในเรื่องศาสนาด้วย แม้จะเป็นศาสนาคริสต์ด้วยกัน ตลอดจนแม้จะเป็นนิกายเดียวกันก็ลงกันไม่ได้ว่าจะตีความคำสอนอย่างไร ทั้งที่รู้ว่าต้องใช้คัมภีร์ไบเบิล แต่ก็มีปัญหาว่าจะใช้คัมภีร์ฉบับไหน ตกลงกันไม่ได้ถึงกับสอนในโรงเรียนไม่ได้ ต้องแยกศาสน์กับรัฐ (church and state) ออกจากกัน ในอเมริกาไม่ใช่เพราะปัญหากับศาสนาอื่นหรือระหว่างศาสนาหนึ่งกับอีกศาสนาหนึ่ง แต่ปัญหาเกิดจากการที่ว่า เป็นศาสนาคริสต์ด้วยกันแต่ต่างนิกายกันก็ลงกันไม่ได้ สอนไม่เหมือนกัน

อาตมาเคยไปที่ตำบลฮอลแลนด์ (ไม่ใช่ Holland ที่เป็นชื่อประเทศในทวีปยุโรป แต่เป็นตำบลหนึ่งหรืออำเภอหนึ่งในอเมริกา)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๑๑

มีคนไทยสามี่เป็นชาวอเมริกันอยู่นั้น ลูกชายไปโรงเรียน คราวหนึ่งถึงวันคริสต์มาส (Christmas) หรือวันอีสเตอร์ (Easter) หรืออะไรจำไม่แม่นแล้ว เด็กไปโรงเรียนก็มาเล่าให้พ่อแม่ฟังว่า เกิดเรื่องแล้ว ที่โรงเรียนครูไปพูดอธิบายความหมายของวันสำคัญนั้นเข้า ครูก็พูดไปตามภูมิของครู แต่ปรากฏว่า เด็กๆ ไปเล่าให้พ่อแม่ฟัง บางคนก็ยอมรับ แต่บางคนนับถือคนละนิกาย ก็มาประท้วง ต่อว่าโรงเรียนว่าทำไมถึงสอนอย่างนั้น เพราะอย่างนี้แหละในเมืองอเมริกาจึงสอนศาสนาคริสต์ในโรงเรียนไม่ได้ เพราะเขาทะเลาะกันเอง ไม่มีเอกภาพในทางศาสนา เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เขาแยกศาสนากับรัฐ (church and state) ไม่ให้เอาเรื่องศาสนาเข้าไปสอนในโรงเรียน เป็นปัญหามาจนปัจจุบันนี้ จนกระทั่งคนในประเทศอื่นบางประเทศที่ไม่เข้าใจเหตุผลไม่รู้ความเป็นมาเลย นึกว่าเรื่องศาสนากับเรื่องรัฐไปด้วยกันไม่ได้ นึกว่าจะมีเสรีภาพจะต้องทำอย่างอเมริกัน นี่คือไม่รู้ภูมิหลังของเขา ที่จริงเขาทะเลาะกันเอง นี่ก็เป็นปัญหาตัวอย่างอันหนึ่ง

ปัจจุบัน เมื่อปัญหาสังคมชีวิตจิตใจรุนแรงมากขึ้น คนหันมาต้องการศาสนามากขึ้น คนอเมริกันขณะนี้จำนวนมากมีความเห็นในทางที่ว่าให้มีการจัดสวดมนต์ในโรงเรียนที่เขาใช้คำว่า organized prayer ก็เป็นปัญหาว่า จะจัดได้หรือไม่ ผิดกฎหมายหรือไม่ ต้องขึ้นโรงขึ้นศาลกันอีก

ถวิลลงไปกว่านั้นก็คือ ในตะวันตกนั้น จริยธรรมเดิมของเขาก็มาจากศาสนา แต่จริยธรรมในศาสนาของเขาเป็นแบบเทวบัญญัติ คือคำสั่งจากฟ้าหรือโองการจากสวรรค์ เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญขึ้นมา

ก็มองว่า จริยธรรมนั้นไม่มีเหตุผล ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ แล้วคนก็เลยมองต่อไปว่า จริยธรรมเป็นเพียงของสมมติ คือมนุษย์ในสังคมต่างๆ ตกลงกันบัญญัติขึ้น การกระทำอย่างเดียวกัน สังคมหนึ่งว่าดี อีกสังคมหนึ่งอาจว่าไม่ดี เพราะฉะนั้น จริยธรรมจึงไม่ใช่เป็นของมีจริง ตะวันตกก็เลยไม่เห็นความสำคัญของจริยธรรมมานาน พอเกิดมีความต้องการจะใช้จริยธรรมอีก ก็เลยเคว้งคว้าง รวมความว่าเขาหาจริยธรรมที่จะนำมาใช้ก็ยาก

เมื่อไม่ยอมรับจริยธรรมจากศาสนา แต่ก็ต้องการจริยธรรม ก็เลยมีพวกนักปรัชญาและนักวิชาการมาคิดหา ethics กันขึ้นใหม่ ในปัจจุบัน ดังเช่นพวกนักการศึกษาอย่างที่มีโกลเบิร์ก (Lawrence Kohlberg) และซิมมอน (Sidney B. Simon) เป็นต้น เกิดขึ้นมาพยายามคิดหาจริยธรรมที่มีเหตุผล ภาพรวมก็คือเวลานี้ฝรั่งนับนิยมมากในเรื่องจริยธรรม คือ รู้ปัญหาว่าต้องการจริยธรรม แต่ไม่รู้จะเอาจริยธรรมแบบไหนมาใช้ และมีความไม่เป็นเอกภาพมาก

ปัญหาการหาจริยธรรมของตะวันตกไม่จบเท่านั้น ถึงแม้ถ้าเขาตกลงกันได้ว่าจะเอาจริยธรรมอย่างไร เขาก็มาตันอีก ตรงที่ว่าจริยธรรมของตะวันตกทั้งหมดมีความหมายตามหลักการประนีประนอม (compromise) ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความจำใจฝืนใจหรือทนทุกข์ข้ออ้างที่ว่าแล้ว

ข. ความติดตันด้านฐานความคิด

ต่อจากนั้นก็อย่างที่วามาแล้วอีกนั่นแหละ คือ การแก้ปัญหาในระดับจริยธรรมยังไม่พอ จะต้องลงไปถึงรากฐานแห่งความคิดด้วย

จึงจะแก้ปัญหาได้ถึงจุด ในเรื่องนี้ตอนนี้จะขอพูดไปตามที่ฝรั่งเขาต่อว่ากันเอง

เรื่องรากฐานความคิดของตะวันตกนี้ เวลานี้เขาพูดกันมาก ในตำราเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ว่ารากฐานทางความคิดของตะวันตกนั้นผลิตผลมาตลอด ๒,๐๐๐ ปี ซึ่งเป็นเหตุให้ตะวันตกจัดการกับธรรมชาติแวดล้อมอย่างผิดทางเรื่อยมา ในเรื่องนี้ แม้ฝรั่งจะมีความเห็นลงเป็นแบบเดียวกัน แต่ก็มีแง่มุมรายละเอียดที่ถกเถียงกัน ซึ่งในที่นี้ขอแยกเป็น ๓ พวก คือ

พวกที่ ๑ เห็นว่า รากฐานทางความคิดหรือภูมิปัญญาตะวันตกนั้นผิดมาตลอด และความผิดพลาดนี้สอดคล้องกันหมด ทั้งปรัชญา ทั้งศาสนา ทั้งวิทยาศาสตร์ ตลอดจนสายวิชาการทุกอย่างของตะวันตกล้วนผิดพลาดแบบเดียวกันทั้งนั้น ยกตัวอย่างเช่น นาย Clive Ponting ที่เขียนไว้ในหนังสือ *Green History of the World* นายคนนี้สาธยายยกมาให้ดูหมดเลย ตั้งแต่ Socrates Plato Aristotle มาตามลำดับ มีทั้งนักปรัชญา คำสอนของศาสนาของเขานักวิทยาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ จนกระทั่งนักจิตวิทยา ทุกคนมีความเห็นแบบเดียวกันที่ถือว่าผิด เพราะฉะนั้นตอนนี้บรรพบุรุษของฝรั่งตะวันตกทั้งหมด กำลังถูกอนุชนของเขาโจมตีมาก และบางทีก็ใช้ภาษารุนแรงด้วย

แนวความคิดที่กำลังถือกันว่าผิดนี้ คือแนวความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และถือว่ามีมนุษย์เป็นผู้ที่จะพิชิตและเข้าครอบครองจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ อันนี้คือแนวความคิดที่เขาชอบรับกันทั้งหมดว่าเป็นรากฐานของอารยธรรม

ตะวันตก จะต่างกันไปก็เพียงว่า พวกที่ ๑ เห็นว่าเป็นอย่างนี้ สอดคล้องกันหมดทั้งปรัชญา ศาสนา วิทยาศาสตร์ และวิชาการ ทุกสาขา ดังที่นาย Ponting ยกมาให้ดู ซึ่งอาตมาจะเอามาอ่านให้ ฟังบ้าง แต่เคยอ่านให้ฟังในที่ประชุมอื่นไปมากแล้ว เพราะฉะนั้น วันนี้จะอ่านเพียง ๒-๓ ตัวอย่าง

สาระสำคัญคือ นาย Ponting ได้สรุปจากการค้นคว้าของเขาว่า นักปราชญ์ของตะวันตกหรือบุคคลสำคัญและแหล่งความรู้ ที่เป็นผู้สร้างภูมิปัญญาและความเจริญให้แก่ตะวันตกนั้น มีความรู้สึกต่อธรรมชาติแบบเป็นปฏิปักษ์โดยที่บางคนใช้คำที่รุนแรงทีเดียว แต่บางคนก็เบาหน่อย เช่น (Ponting, 142ff.)

Socrates บอกว่า สัตว์ทั้งหลายถูกสร้างขึ้นมา และบำรุง เลี้ยงไว้เพื่อประโยชน์ของมนุษย์

Ponting ยกคำสอนจากคัมภีร์ Genesis ในคัมภีร์ไบเบิล (Bible) มาด้วย แต่อันนี้อาตมาจะยังไม่พูดในที่นี้

ต่อมา Descartes ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญทั้งในทางปรัชญาและ ใน modern science คือในวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ด้วย บอกว่า วัตถุประสงค์ของวิทยาศาสตร์นั้น ก็เพื่อให้

“พวกเราเหล่ามนุษย์จะสามารถเอาความรู้ในวิทยาศาสตร์ และความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นในหมู่มนุษย์ มาใช้ประโยชน์แล้วก็ผัน ตัวเราขึ้นเป็นเจ้าเป็นนายเป็นเจ้าของครอบครองธรรมชาติ”

ต่อไป Francis Bacon มหากวีของอังกฤษบอกว่า

“เมื่อเรารู้จักธรรมชาติแล้ว ธรรมชาตินั้นจะได้ถูกครอบงำ จัดการไว้เพื่อให้บริการแก่มนุษย์”

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๑๕

ต่อไป John Stuart Mill ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในวงการเศรษฐกิจศาสตร์ตะวันตก ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ *Three Essays on Religion* ว่า

“พลังอำนาจของธรรมชาตินั้น มักจะมีต่อมนุษย์ในลักษณะที่เป็นศัตรู ซึ่งเราจะต้องปลุกปล้ำกับมัน ทั้งด้วยกำลังและปริชาสามารถเท่าที่จะทำได้ เพื่อเอามันมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่เรา”

ต่อไป Sigmund Freud นักจิตวิทยาผู้ยิ่งใหญ่ ในด้านจิตวิเคราะห์ ผู้เป็นหัวหน้าจัดตั้งสถาบันสำนักจิตวิเคราะห์ ท่านผู้นี้ได้พูดไว้ว่า

“อุดมคติของมนุษย์ ก็คือการทำดี ดำเนินการบุญใจดี ธรรมชาติ บังคับให้ธรรมชาติเชื่อฟังเจตนารมณ์ของมนุษย์ ภายใต้การนำทางของวิทยาศาสตร์”

อีกคนหนึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ไซเวียต ชื่อ M.N. Pokrovskiy ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างแสดงสายความคิดของสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เขาเขียนไว้ในหนังสือ *Brief History of Russia* ว่า

“เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีบรรลุถึงความสมบูรณ์แล้ว ธรรมชาตาก็จะกลายเป็นเหมือนขี้ผึ้งอันอ่อนเหลวในกำมือของมนุษย์ ซึ่งเขาจะสามารถปั้นแต่งให้เป็นรูปใดก็ได้ตามปรารถนา”

อีกคนหนึ่งเป็นกวีชื่อ Matthew Arnold ท่านผู้นี้ก็พูดไว้ไม่เบาเหมือนกันว่า

“ธรรมชาติดกับมนุษย์ ไม่สามารถเป็นมิตรแท้กันได้ เจ้าใจ!
ถ้าเจ้าไม่สามารถเอาชนะมัน ก็จงยอมเป็นทาสของมันเสียเถิด”

นี่คือตัวอย่างวาทะของนักปราชญ์ของตะวันตก ซึ่งนักคิดใน

สมัยปัจจุบันของตะวันตกเองบอกว่าเป็นความคิดที่ผิด Ponting ผู้เขียน *Green History of the World* บอกว่า ตะวันตกได้ใช้ความคิดนี้จัดการกับธรรมชาติมาเป็นเวลา ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้ว

พวกที่ ๒ เช่น Al Gore (เป็นรองประธานาธิบดีอเมริกัน ซึ่งได้บอกแล้วว่าเป็น environmentalist คือเป็นนักอนุรักษ์ธรรมชาติด้วย) ท่านผู้นี้คงจะเห็นว่าศาสนาคริสต์ถูกโจมตีมาก เพราะเมื่อใครพูดถึงอารยธรรมตะวันตกก็ต้องไปเอาศาสนาคริสต์มารวมเข้าด้วย เช่น Ponting ยกคัมภีร์ไบเบิลมาให้ดูว่า ใน Genesis ได้เล่าไว้ถึงการสร้างโลกว่า พระเจ้าสร้างมนุษย์ สร้างสัตว์ สร้างพืชบนแผ่นดิน แล้วก็สั่งไว้เสร็จให้มนุษย์มี dominion คือมีอำนาจครอบครองเหนือสรรพสัตว์ หรือสรรพสิ่ง ที่เคลื่อนไหวอยู่บนผืนโลก ให้สิ่งเหล่านั้นเป็นอาหารของมนุษย์อะไรทำนองนี้

Mr. Al Gore เห็นว่า การที่คริสต์ศาสนาถูกโจมตีมากนั้นไม่ถูกต้อง แล้วท่านก็แสดงทัศนะว่า ที่คัมภีร์ศาสนาคริสต์เขียนไว้นั้นที่จริงไม่ได้มีความหมายอย่างนี้ การที่คัมภีร์บอกว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมาก่อนแล้วจึงสร้างธรรมชาติ แล้วก็บอกให้มนุษย์มีอำนาจครอบครองเหนือธรรมชาตินั้น ไม่ใช่หมายความว่าจะให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติตามชอบใจตัว แต่ทรงมอบหมายให้มนุษย์เป็นผู้คอยดูแลทรัพย์สินสมบัติของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า หมายความว่า ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่พระเจ้าทรงสร้างขึ้นเป็นสมบัติของพระองค์ ส่วนการที่ทรงบัญชาให้มนุษย์มี dominion คืออำนาจครอบครองเหนือธรรมชาตินั้น ก็เพื่อให้มนุษย์ช่วยดูแลทรัพย์สินสมบัติของพระองค์ไว้ให้พระองค์ อันนี้เป็นทัศนะแบบที่สอง ไม่เหมือนทัศนะแบบ

ทีหนึ่งที่ตีรวดเลยว่าจะวันตกตลอดสายไม่มีตี

อย่างไรก็ตาม Al Gore ก็ยอมรับในภาพรวม เพียงแต่แยกเอาศาสนาคริสต์ออกมา ดังที่เขาได้กล่าวไว้ว่า

“ถึงแม้จะเป็นความจริงอย่างแน่นอนว่า อารยธรรมของเรา (ชาวตะวันตก - ผู้เรียบเรียง) ถูกสร้างขึ้นมา ด้วยการยึดถือทฤษฎีว่า เราสามารถใช้ธรรมชาติเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของเรา โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะมีต่อมัน แต่ก็ไม่ใช่เป็นการยุติธรรมที่จะกล่าวหาศาสนาสำคัญของโลกไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม ว่าเป็นตัวส่งเสริมทัศนคติที่เป็นอันตรายนี้” (Gore, 243)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อ Al Gore แก้วตัวแทนศาสนาคริสต์แล้ว ก็ต้องไปตีกรีก ดังที่ปรากฏว่า Al Gore หันไปโจมตีปรัชญากรีกภายใต้อิทธิพลของเพลโตอย่างแรง (ในเรื่องนี้ Al Gore ยกย่องอริสโตเติล)

ท่านผู้นี้กล่าวว่า เพลโตนี้แหละเป็นตัวเหตุที่ทำให้ศาสนาคริสต์ในยุคหลัง คือพวกสถาบัน องค์กร บาทหลวงและผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ทั้งหลายหันมาสอนให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ การที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะไปรับอิทธิพลปรัชญากรีกของเพลโตเป็นต้นมา เพราะฉะนั้น สถาบันศาสนาคริสต์ที่สอนกันมาในระยะหลังตลอดประวัติศาสตร์ของตะวันตกนั้น ก็สอนมาโดยไม่เป็นตัวของตัวเอง แต่สอนมาภายใต้อิทธิพลของปรัชญากรีกทั้งสิ้น

อันนี้เป็นทัศนะของ Al Gore ซึ่งมีคนอื่นบางคนร่วมด้วย พวกนี้ถือว่า พระผู้เป็นเจ้าของมนุษย์มาให้มีหน้าที่เป็นผู้ดูแลต่างตัวของพระองค์ (steward — คือผู้ดูแลทรัพย์สินสมบัติให้คนอื่น ที่ไม่ใช่ทรัพย์สินสมบัติของตนเอง) แนวความคิดนี้เรียกว่าแนวความคิด

แบบการทำหน้าที่ผู้ดูแลต่างตัว (stewardship) อย่างไรก็ตาม Al Gore ก็โจมตีพวกนักบวชศาสนาคริสต์และผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ทั้งหลายว่าพวกนี้เที่ยวไปสอนตามอย่างปรัชญากรีกกันหมด ทำให้มนุษย์คิดแต่จะจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจ

เวลานี้ แนวความคิดแบบที่ถือว่ามนุษย์ควรมีฐานะเป็นผู้ดูแลธรรมชาติ หรือเป็นผู้พิทักษ์ธรรมชาติ ที่เรียกว่า stewardship นี้ กำลังเป็นที่ยอมรับหรือนิยมนำไปใช้กันมากขึ้น ดังเช่นที่กล่าวถึงในหนังสือที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ ชื่อ Global Paradox ว่า

“บริษัททั้งหลายกำลังเริ่มมองความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมของตนว่าเป็นการทำหน้าที่ผู้ดูแล/พิทักษ์โลก (stewardship of the earth) และในทำนองเดียวกันนั้น บริษัททั้งหลายก็กำลังเริ่มยอมรับความรับผิดชอบของตนต่อมนุษยชาติด้วย...”

“Weiner กล่าวว่า แนวคิดแบบผู้พิทักษ์นี้แหละจะมาเป็นเจ้าของเสียงคลอคู่กับลัทธิทุนนิยมในอนาคตนี้ ให้อัฒิธิมาร์กซ์สังคมนิยม หรือคอมมิวนิสต์ไม่” (Naisbitt, 1994, 231)

ควรสังเกตว่า การถือว่ามนุษย์ควรมีฐานะเป็นผู้ดูแลหรือพิทักษ์ธรรมชาติ (steward) นั้น เวลานี้ก็อาจจะแยกออกไปอีกเป็น ๒ แบบ คือ สำหรับกลุ่มที่ดีความใหม่ตามหลักศาสนาคริสต์ ก็ให้มองว่ามนุษย์เป็นผู้ดูแลธรรมชาติที่เป็นสมบัติขององค์พระผู้เป็นเจ้า แต่สำหรับคนอีกพวกหนึ่ง ก็มองง่าย ๆ เพียงว่า มนุษย์แต่ละคนนั้นควรทำหน้าที่ดูแลรักษาธรรมชาติไว้ให้แก่มนุษยชาติส่วนรวม ทั้งในปัจจุบันและที่เป็นอนุชนในอนาคต

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะให้เป็นผู้ดูแลธรรมชาติ ก็มีข้อ

สังเกตที่ควรพิจารณาอีก ๓ ประการ คือประการแรก ทศณะนี้ก็ยังเป็นการมองฐานะของมนุษย์ที่แยกตัวต่างหากจากธรรมชาติอยู่นั้นเอง ประการที่สอง มีความเคลือบแคลงสงสัยว่ามนุษย์มีคุณสมบัติพิเศษอะไรที่จะขึ้นไปอยู่ในฐานะเป็นผู้คุ้มครองดูแลธรรมชาติและประการที่สาม การที่ธรรมชาติจะดำรงอยู่ด้วยดีได้นั้น มีความจำเป็นอะไรหรือที่จะต้องให้มีมนุษย์ไว้คอยดูแล (อาจจะต้องถามเลยต่อไปอีกด้วยว่า มนุษย์เคยช่วยดูแลอะไรให้ธรรมชาติดีขึ้นบ้าง)

พวกที่ ๓ มีแนวความคิดปลีกย่อยที่แตกไปหน่อยหนึ่ง คือพวกนี้จะวิจารณ์พวกที่โจมตีศาสนาคริสต์ โดยบอกทำนองนี้ว่าการคิดพิชิตธรรมชาตินั้น เป็นความโน้มเอียงตามสัญชาตญาณของสัตว์ทุกชนิดอยู่แล้ว คือสัตว์ทุกชนิดเกิดมาก็มีความโน้มเอียงโดยธรรมชาติ หรือมีสัญชาตญาณที่ทำให้คิดจะไปครอบงำจัดการกับธรรมชาติอื่นให้อยู่ในอำนาจของตนเอง มนุษย์เหล่านี้เพียงแต่ยอมรับเอาคำสอนในศาสนาฮิวและคริสต์มาเสริมย้ำแนวความคิดตามสัญชาตญาณเดิมนี้เท่านั้น แต่แนวความคิดนี้เกิดจากสาเหตุทางจิตวิทยาของมนุษย์เองด้วย

เท่าที่วามานี้เป็นแนวความคิดต่างๆ โดยสรุป แต่รวมความว่าทุกคนไม่ว่าสายไหนใน ๓ พวกนี้ ต่างก็ยอมรับร่วมกันทั้งหมดว่าแนวความคิดตะวันตกเป็นอย่างเดียวกัน ในแง่ที่ว่า มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และให้มนุษย์จัดการกับธรรมชาติหรือพิชิตธรรมชาติ อย่างแรงก็ให้จัดการกับธรรมชาติเอามาสนองรับใช้ความปรารถนาของตนตามชอบใจ ตอนนี้นำมาสู่ปัญหานี้ในปัจจุบันรากฐานทางความคิดที่ผิด ซึ่งนำมาสู่ปัญหาในปัจจุบัน

ภาค ๒

ต้นทางของการพัฒนาที่ยั่งยืน

จะทำอย่างไร ในเมื่อสิ่งที่พาด้วมาเจอปัญหา ก็คือสิ่งที่พาด้วมาสู่ความเจริญ

ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาที่ผิดพลาดนั้น มิใช่เป็นเพียงเรื่องของสภาพความเป็นไปที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในปัจจุบันเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของอารยธรรมทั้งหมดของมนุษย์ หมายความว่า เป็นเรื่องที่สืบเนื่องจากเหตุปัจจัยต่างๆ ในกระแสรวมของอารยธรรมนั้น โดยเฉพาะภูมิธรรมภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานของอารยธรรมนั่นเอง เพราะฉะนั้น การแก้ปัญหาคการพัฒนาจึงหมายถึงการแก้ปัญหของอารยธรรมทั้งหมดด้วย และด้วยเหตุนี้เราจึงต้องยอมเสียเวลาสืบค้นเหตุปัจจัยของปัญหาไปถึงรากฐานทางความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นฐานก่อกำเนิดและกำกับกระแसारยธรรมนั้น ดังได้บรรยายมาแล้วในตอนก่อน

เมื่อจับตัวแนวความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นรากฐานได้แล้ว ก็เท่ากับมองเห็นลู่ทางของการแก้ปัญห อย่างน้อยก็รู้ว่าจะต้องแก้ไขอะไรตรงไหนหรือให้ถึงไหน แต่จะแก้ไขอย่างไร เปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างไร และจะแก้ไขได้หรือไม่ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้พูดได้ว่า การเข้าใจเหตุปัจจัยให้ชัดเจน เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่าง

หนึ่งของการแก้ปัญหา เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงตัวแนวความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นฐานแล้ว ก็จะต้องโยงให้เห็นว่าแนวความคิดหรือทฤษฎีนั้นส่งผลออกมาจนถึงขั้นปฏิบัติการอย่างไร เพื่อเป็นข้อพิจารณาในการแก้ปัญหาต่อไป

แนวความคิดหรือทฤษฎีที่มองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นคนละฝ่าย และมนุษย์อยู่ในฐานะเป็นผู้มีอำนาจครอบครองดังกล่าวมาแล้วนั้น ได้ก่อตัวเป็นสภาพจิตใจของชาวตะวันตก ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งที่บางตำราเรียกว่า frontier mentality (ขอแปลว่าสภาพจิตแบบบุกป่าพรหมแดน) ซึ่งมีสาระสำคัญ ๓ ส่วน คือ (Chiras, 455)

๑. มองว่า ทรัพยากรในโลกนี้มีอยู่เหลือล้นมากมายไม่ต้องกลัวหมด
๒. ถือว่า มนุษย์เป็นต่างหากจากธรรมชาติ
๓. มุ่งหมายว่า มนุษย์จะต้องพิชิตครอบครองและจัดการกับธรรมชาติให้เป็นไปตามความปรารถนา

ความรู้สึกรึกคิดมุ่งหมายไฝ่ฝันอย่างนี้ ได้กลายเป็นสภาพจิตที่ปรากฏเด่นเป็นพิเศษในสังคมอเมริกันซึ่งชาวอเมริกันภูมิใจมากถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศอเมริกาเจริญก้าวหน้าพัฒนามาอย่างที่เป็นอยู่นี้ จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษา และ frontier mentality คือ สภาพจิตคิดบุกป่าพรหมแดนนี้ ยังโยงไปถึงคติและค่านิยมที่สำคัญอย่างอื่นด้วย โดยเฉพาะ American dream หรือฝันอเมริกัน

แนวความคิดหรือทฤษฎีข้อสำคัญที่ทำให้มนุษย์มองตัวเอง

แยกต่างหากจากธรรมชาติ และมีสถานะอำนาจที่จะครอบครองจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ พร้อมทั้งแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาตินี้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการบันดาลความเป็นไปของอารยธรรมตะวันตก หรืออารยธรรมปัจจุบันของโลก อย่างใน *Encyclopaedia Britannica* ในหัวข้อว่า ประวัติแห่งวิทยาศาสตร์ กล่าวไว้มีใจความว่า แต่เดิมนั้นวิทยาศาสตร์ของตะวันออกเจริญล้ำหน้าตะวันตกมาก แต่ด้วยแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติและจะจัดการกับธรรมชาติให้ได้ตามปรารถนานี้แหละ จึงทำให้ตะวันตกเจริญเลือนหน้าตะวันออกไปได้ในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้จัดการโลกนี้ (*Encycl. Britannica*, 1988, 27.33,37) ตะวันตกจึงมีความภูมิใจในเรื่องนี้และในแนวความคิดนี้ แต่ตอนนี้ความรู้สึกภูมิใจนั้นกำลังจะหมดไป กลายเป็นสลดหดหู่หรือถึงกับรังเกียจว่าแนวความคิดหรือทฤษฎีนี้แหละที่เป็นตัวการก่อปัญหาแก่มนุษยชาติในปัจจุบัน

เอาเป็นว่า ไม่ว่าจะเถียงกันอย่างไรก็ตาม ทุกคนในตะวันตกเท่าที่อ่านมาถึงตอนนี้ มีความเห็นแนวเดียวกันว่า อารยธรรมตะวันตกมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และเป็นผู้มี *dominion* คืออำนาจครอบครองเหนือธรรมชาติ ตั้งแต่อำนาจในฐานะผู้พิทักษ์รักษาดูแล จนถึงอำนาจในฐานะผู้ที่จะจัดการเอาผลประโยชน์ความต้องการของตนได้ตามชอบใจ นี่เป็นประการที่หนึ่ง คือยอมรับความผิดที่มีมาเก่า

ประการที่สอง ให้เปลี่ยนความคิดกันใหม่ คือ ทุกคนพูดเหมือนกันว่า จะแก้ปัญหาให้การพัฒนาเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

(sustainable development) ได้ จะต้องเปลี่ยนความคิดเสียใหม่ คือต่อไปนี้จะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นเวลาอ่านตำราฝรั่งเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมตอนนี้ ถ้าสังเกตจะเห็นเรื่อย ฝรั่งจะย้ำที่โน้นที่นี้แทรกอยู่ประปรายว่า ต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นคำสำคัญที่พูดกันอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม เมื่อเรามองเขาซ้อนเข้าไปจะเห็นว่า แนวความคิดของฝรั่งนั้นแม้จะเปลี่ยนไปอย่างไร ไม่ว่าอันเก่าก็ตามอันใหม่ก็ตาม ก็ยังเป็นความคิดแบบมองออกไปข้างนอกตัวอยู่นั่นเอง เป็นความคิดนึกที่มองแค่ว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ไม่ได้มองว่าจะเอาอย่างไรกับตัวเอง คือคิดแต่ว่าจะเล่นงานธรรมชาติหรือไม่ เล่นงานมัน แล้วจะทำอย่างไรกับธรรมชาตินั้น ไม่มองดูตัวเองว่า แล้วเราจะทำอย่างไรกับตัวของเราเอง ฝรั่งแม้จะก้าวมาถึงขนาดนี้แล้วก็ยังไม่มอง ก้าวมาขั้นหนึ่งเอาแค่เปลี่ยนให้มองตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แนวคิดแบบนี้เราถือว่ายังอยู่ใต้อิทธิพลของสัญชาตญาณเดิม ไม่ช่วยให้มนุษย์พัฒนาตนพ้นจากสัญชาตญาณเดิมไปได้

เมื่อนักคิดตะวันตกปัจจุบันหันไปตีเียนบรรพบุรุษของตนแล้วก็หันมาหาศาสนาตะวันออก ดังเช่น Ponting ที่เขียนไว้ว่า ศาสนาตะวันออกทั้งหลายเช่น หิน หยาง ของเต๋า หรือคำสอนของพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู จะเคารพธรรมชาติ และให้คนมองตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ตอนนี้ฝรั่งก็หันมายกย่องศาสนาตะวันออกกันใหญ่ ยกย่องแม้กระทั่งอินเดียนแดง ที่ตนเองเคยเล่นงานเขามาเสียยับเยิน จะหาอ่านได้ในหนังสือฝรั่งหลาย

เล่มเลขที่เดียว

ขอยกตัวอย่าง เช่น มีการยกซีแอตเติล (Seattle) หัวหน้าเผ่าชาวอินเดียนแดงพวกหนึ่งขึ้นมาอ้าง (ชื่อที่ว่าเป็นที่มาของชื่อเมืองซีแอตเติล—Seattle ซึ่งเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งในรัฐวอชิงตัน—Washington แถบตะวันตกเฉียงเหนือของสหรัฐอเมริกา) เรื่องมีว่าเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ประธานาธิบดี แฟรงคลิน เพียร์ซ (Franklin Pierce) แถลงว่าจะขอซื้อผืนแผ่นดินของคนอินเดียนแดงเผ่าของซีแอตเติล และซีแอตเติลก็ได้เขียนตอบมา ถ้อยคำของอินเดียนแดงคนนี้ แม้กระทั่ง Al Gore รองประธานาธิบดีสหรัฐฯ ก็ยังไปคัดเอามา คือเดี๋ยวนี้วาทะของพวกอินเดียนแดงกลายเป็นที่ยกย่องเชิดชู เพราะพวกนี้เคารพเทิดทูนธรรมชาติ ไม่เฉพาะ Al Gore เท่านั้น หนังสืออื่นก็อ้างเหมือนกัน ส่วนที่อ้างมานำมาอ่านนี้ คัดจากหนังสือของรองประธานาธิบดี Al Gore (Gore, 259) กับหนังสือชื่อ *Environmental Science* (วิทยาศาสตร์ธรรมชาติแวดล้อม) ของนาย Daniel D. Chiras (Chiras, 462) ซึ่งเขียนแล้วว่าซีแอตเติล หัวหน้าเผ่าอินเดียนแดงได้เขียนจดหมายตอบมาถึงฝ่ายอเมริกัน ขออ่านบางตอนดังนี้

“ท่านจะซื้อหรือขายผืนฟ้าและแผ่นดินได้อย่างไร ความคิดนี้เป็นของแปลกประหลาดแก่พวกเรา . . . ท่านจะต้องบอกลูกหลานของท่านว่า ผืนแผ่นดินภายใต้อุ้งเท้าของเราทั้งหลายนี้เป็นเจ้าสุริยของบรรพบุรุษปู่ย่าตายายของเรา ดังนั้นลูกหลานของท่านจะต้องเคารพผืนแผ่นดิน จงบอกลูกหลานของท่านว่า ผืนแผ่นดินนี้มั่งคั่งไปด้วยชีวิตของญาติพี่น้องของ

เรา จงสอนลูกหลานของท่าน เหมือนดังที่เราสอนลูกหลานของเราว่า โลกนี้เป็นแม่ของเรา สิ่งใดก็ตามที่บังเกิดแก่โลก ก็จะมีบังเกิดแก่ลูกหลานของโลกนี้ด้วย ถ้ามนุษย์ถ่มน้ำลายรดพื้นโลก เขาก็ถ่มน้ำลายรดตัวเอง” แล้วยังมีพูดต่อไปอีก เช่น บอกว่า

“โลกนี้มีใช่เป็นของมนุษย์ มนุษย์สี่เป็นสมบัติของโลก สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์กัน เสมือนเลือดซึ่งสามารถรวมครอบครัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น สิ่งใดที่เกิดขึ้นแก่ผืนแผ่นดิน ก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ลูกหลานของผืนแผ่นดิน มนุษย์ไม่ได้ทอโยงใยสร้างระบบสายสัมพันธ์แห่งชีวิตนี้ เขาเป็นเพียงสายใยเส้นหนึ่งในโยงใยนี้เท่านั้น สิ่งใดที่มนุษย์ทำแก่โยงใยนี้ ก็คือทำแก่ตัวเขาเอง”

นี่เป็นภูมิปัญญาของอินเดียย่นแดง ซึ่งตอนนี้ฝรั่งหันกลับไปชื่นชม ปรากฏในหนังสือฝรั่งบ่อยๆ ไม่รู้ว่าทำไมฝรั่งชอบกันนัก เจอหลายเล่มแล้ว เล่มไหนก็ยกมา เล่มนี้ก็ยกมา คงเป็นเพราะคำพูดของอินเดียย่นแดงนี้แสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่แปลกสะดุดใจฝรั่งมาก เช่นเดียวกับที่ความคิดความรู้สึกของฝรั่งก็เป็นของแปลกประหลาดสำหรับพวกอินเดียย่นแดงนั้น ทำให้เห็นว่ามันมนุษย์สองพวกนี้มองเห็นภาพของโลกต่างกันไปคนละทิศละทางอย่างไร โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งหันกลับมามองธรรมชาติด้วยจิตสำนึกใหม่ ก็หวนกลับไประลึกถึงคำพูดของอินเดียย่นแดงเด่นชัดขึ้นมาอีก แต่คราวนี้คำพูดนั้นมีคุณค่าและความหมายพิเศษต่างไปจากเดิม

เป็นอันว่า ตอนนี้ทางตะวันตก นักคิดรุ่นใหม่มีความไม่

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๒๗

สบายใจกับแนวความคิดของอารยธรรมตะวันตก ลึกลงไปจนถึงรากฐานทางความคิดอย่างที่ว่ามานี้ อย่างไรก็ตาม ดังที่บอกเมื่อกี้ว่า ฝรั่งแม้จะคิดมาและสำนึกได้ถึงขนาดนี้แล้ว แต่ก็ยังมองไม่เห็นสิ่งหนึ่ง คือเขายังมองออกไปนอกตัวว่า จะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ยังไม่ได้พูดถึงว่าจะเอาอย่างไรกับตัวมนุษย์ คือยังไม่ได้พูดถึงแนวความคิดในการพัฒนามนุษย์ ตัวมนุษย์ก็ยืนแต่ที่ออยู่ ได้แต่มองออกไปนอกตัวว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ

ข้อสรุปก่อนที่จะจบตอนนี้ก็คือ โดยรากฐานที่แท้แล้ว ลัทธิทุนนิยมกับสังคมนิยมนั้นไม่ต่างกัน แต่เป็นอันเดียวกัน หมายความว่า เป็นอุดมการณ์หรือเป็นลัทธิที่ตั้งอยู่บนรากฐานความคิดอันเดียวกัน คือทฤษฎีหรือแนวความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และถือว่ามนุษย์มีสิทธิเข้าครอบงำจัดการเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของตนได้ตามขอบใจ Ponting ยอมรับข้อสรุปนี้ ดังได้ยกตัวอย่างความคิด ในคำกล่าวหรือวาทะของนักประวัติศาสตร์ไซเวียตเมื่อกี้นี้ เพราะฉะนั้นแนวความคิดของตะวันตกที่ผ่านมา จึงทำให้เกิดการประลองกำลังระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ถ้าเรามองในฐานะคนนอก จะเห็นว่ามนุษย์กำลังประลองกำลังกับธรรมชาติดูซิว่าใครจะแน่นกว่ากัน โดยมนุษย์มีรากฐานทางความคิดของอารยธรรมตะวันตกว่ามนุษย์เก่งกว่าและมนุษย์จะเข้าครอบงำจัดการกับธรรมชาติได้ ความสำเร็จของมนุษย์ก็คือการเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของตนได้ตามปรารถนา แต่เมื่อมนุษย์พิชิตธรรมชาติได้ ความหมายหนึ่งที่ว่า

มนุษย์ไม่ได้มองคืออะไร เมื่อมองดูจากข้างนอกเหมือนเราไปยืนนอกโลกมองเข้ามา ความหมายของความสำเร็จของมนุษย์ในการพิชิตธรรมชาติ ก็คือการพรากธรรมชาติออกจากดุลยภาพของมัน พืดให้ยาวขึ้นอีกหน่อยว่า การพิชิตธรรมชาติ คือการพรากธรรมชาติจากภาวะสมดุล ทำให้ธรรมชาติเสียดุลยภาพไป นั่นคือความสำเร็จของมนุษย์ เพราะฉะนั้นความสำเร็จนี้ จึงกลับถูกมองในแง่ลบอีกครั้งหนึ่ง และความสำเร็จนั้นก็กลายเป็นความพินาศ

มีคำถามว่าที่ว่าเป็นความพินาศนั้นเป็นอย่างไร คำตอบก็คือเมื่อธรรมชาติถูกพรากออกจากดุลยภาพ ธรรมชาติก็พยายามปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพตามเดิม การที่ธรรมชาติพยายามปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพนี้ ก็อาจจะแสดงออกมาซึ่งอาการต่างๆ ที่มนุษย์ไม่ชอบใจ เช่น ดินฟ้าอากาศแปรปรวนวิปริต อากาศร้อนขึ้น เป็นต้น อันนั้นก็คือความพยายามของธรรมชาติที่จะปรับตัวของมันกลับเข้าสู่ดุลยภาพ เพราะในระยะยาวธรรมชาติจะต้องปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพได้เสมอ เมื่อธรรมชาติปรับตัวกลับเข้าสู่ดุลยภาพได้ในที่สุด ดุลยภาพนั้นอาจจะเป็นดุลยภาพที่ไม่มีมนุษย์อยู่ในระบบของธรรมชาติก็ได้ หมายความว่าธรรมชาติก็ยังคงอยู่ต่อไปเพียงแต่ไม่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วยในธรรมชาตินั้น

ถ้าอย่างนี้ ในขั้นสุดท้าย ลองคิดว่าใครจะชนะ แต่ในแง่ของภาพรวมใหญ่ที่สุดก็คือ ธรรมชาติจะพยายามปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพแน่นอน และดุลยภาพนี้เวลามองในแง่ของธรรมชาติ ไม่ได้มีความจำเป็นว่าในธรรมชาตินั้นจะมีมนุษย์อยู่หรือไม่ และถึงแม้ว่าจะไม่มีมนุษย์อยู่ด้วย ธรรมชาติก็จะมีดุลยภาพของมันอยู่

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๒๙

นั่นเอง หมายความว่า แทนที่จะพูดว่า มนุษย์เป็นเจ้าของของธรรมชาติ ธรรมชาติมีอยู่เพื่อมนุษย์ หรือธรรมชาติถูกสร้างขึ้นเพื่อมนุษย์ ความจริงจะกลายเป็นว่า ธรรมชาติมีอยู่โดยตัวของมันเอง และมีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีมนุษย์ เพราะฉะนั้น ดุลยภาพจึงต้องแยกออกเป็น ๒ อย่าง คือ ดุลยภาพที่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วย กับดุลยภาพของธรรมชาติที่ไม่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วย โดยที่มีแต่สิ่งแวดล้อมซึ่งไม่เรียกว่าสิ่งแวดล้อม เพราะมันไม่ได้แวดล้อมใครอีกต่อไป

เวลานี้ ตัวเราคือมนุษย์เป็นผู้มอง เราก็มองเอาตัวเองเป็นหนึ่งหรือเป็นศูนย์กลาง แล้วก็มองสิ่งอื่นๆ ทุกอย่างนอกตัวเราว่าเป็นสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติแวดล้อม มองแยกตัวเองออกไปเสียโก้ทีเดียว แต่คำว่าสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นคำสมมติ ซึ่งถ้าไม่รู้เท่าทัน ก็กลายเป็นคำลวงความคิดที่หลอกตัวเองอย่างแรง

ที่จริงนั้นถ้ามองในแง่ของสภาพแวดล้อมมันไม่ได้รู้สึกว่ามันแวดล้อมเราอยู่หรือเปล่า มนุษย์จะมีอยู่ด้วยหรือเปล่านั้นก็ไม่ได้รู้ด้วย เพราะมันก็เป็นธรรมชาติอยู่นั้นแหละ ธรรมชาติของดวงอาทิตย์ก็มีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีมนุษย์ ธรรมชาติของโลกในยุคต่อไป ก็คงมีดุลยภาพของมันอยู่นั้นแหละ โดยที่อาจจะไม่มีมนุษย์อยู่ร่วมด้วย สิ่งที่เราต้องการก็คือ ดุลยภาพของธรรมชาติทั้งหมด ที่มีมนุษย์อยู่ร่วมอย่างดีด้วย

รวมความว่า ทางตะวันตกได้มาถึงจุดหักเหี้ยวที่ว่า จะต้องเปลี่ยนแปลงรากฐานทางความคิดกันใหม่ โดยถือว่าภูมิปัญญาของตนที่สร้างมา ๒,๐๐๐ กว่าปีนั้นผิดพลาดไปเสียแล้ว นั้นเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ออกผลในปัจจุบัน ที่เสียหายก่อความ

พินาศ เพราะฉะนั้นสภาพจิตใจที่ตั้งอยู่บนฐานของแนวความคิดนี้ ก็ผิดด้วย ความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และ เข้าใจว่ามนุษย์มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจนี้ ได้เป็นรากฐานเดิมที่ก่อตั้งสังคมสภาพจิตบุกผ่าพรมแดน (frontier mentality) ที่มีในคนอเมริกันเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นรากฐานความคิดที่ผิด แต่ได้ทำให้อเมริกามีความเจริญอย่างที่ปรากฏในปัจจุบัน

ความสำนึกผิด

คือจุดเริ่มต้นของทางออกจากสภาพวิกฤต

ถึงตอนนี้ ขอแทรกเรื่องสภาพจิตและแนวความคิดของตะวันตกอีกนิดหน่อย เพื่อจะได้เข้าใจอารยธรรมปัจจุบันได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เวลานี้ นักคิด นักเขียน ปัญญาชน ตลอดจนคนที่สนใจปัญหาของโลกมนุษย์จำนวนมากในประเทศตะวันตก ไม่ค่อยมีความภูมิใจในอารยธรรมของตนเหมือนคนยุคก่อนๆ แต่ตรงข้ามกลับแสดงความผิดหวัง ไม่พอใจ และหันไปติเตียนอารยธรรมของตน อย่างที่เรียกได้ว่าก่นถึงรากเหง้า หรือตัดพ้อบรรพบุรุษของตัวเอง

สาระสำคัญของความผิดพลาดหรือความเลวร้ายของอารยธรรมของเขาที่คนปัจจุบันเหล่านี้มองก็คือ สภาพจิตและแนว

ความคิดของตะวันตกนั้น มิใช่เพียงมุ่งจะพิชิต รุกราน และครอบงำธรรมชาติเท่านั้น แต่การมุ่งเอาชนะและใฝ่ที่จะรุกรานนั้น เป็นพื้นฐานที่ทำให้มีความโน้มเอียงอยู่เป็นประจำทีเดียว ซึ่งหมายถึง การที่จะรุกราน และเอาชนะมนุษย์ด้วยกันด้วย

แนวความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ต่างๆ ที่ตะวันตกเคยยึดถือหรือมีความภาคภูมิใจว่าเป็นปัจจัยแห่งความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมจนถึงบัดนี้ นอกจากสภาพจิตแบบบุกฝ่าพรมแดน (frontier mentality) อย่างที่กล่าวแล้ว ยังมีอีกหลายอย่าง เช่น อุดมคติแห่งความก้าวหน้า (ideal of progress) ลัทธิปัจเจกนิยม (individualism) การแข่งขัน (competition) และอิสรภาพ, เสรีภาพ (freedom) ซึ่งบางอย่างก็เป็นคติที่มีเป็นพิเศษในวัฒนธรรมอเมริกัน รวมทั้งคติหม้อหลอม (melting pot) คติและแนวความคิดเหล่านี้ ถูกคนรุ่นปัจจุบันตีติเตียนว่าเป็นความผิดพลาดที่เป็นต้นเหตุแห่งความเสื่อมความพินาศ อย่างน้อยก็เกิดความเห็นขัดแย้งกัน หรือถือว่าที่ผ่านมามีได้มองความหมายผิดไป จะต้องแก้ไข หรือเคยใช้ได้ แต่บัดนี้ล้ำสมัยต้องเปลี่ยนใหม่

เพื่อให้ชัดเจนและไม่เยิ่นเย้อ จะขอยกถ้อยคำของชาวตะวันตกยุคปัจจุบันที่มองสังคมและวัฒนธรรมของเขาเองมาเป็นตัวอย่าง

๕๓ “. . . คติแห่งความก้าวหน้า (idea of progress) เป็นองค์ประกอบสำคัญพื้นฐานของภูมิปัญญาสมัยใหม่ . . .”
(Ponting, 149)

“จนกระทั่งปลายศตวรรษที่ ๑๗ นั้นแหละ การมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง . . . จึงเริ่มทำให้นักคิดบางพวกเกิดความมั่นใจว่า ประวัติศาสตร์จะเป็นตำนานแห่งความเจริญก้าวหน้า (progress) . . . ศตวรรษที่ ๑๘ เดินขึ้นมา ด้วยกระแสคลื่นแห่งการมองอนาคตในแง่ดีงามสดใส และจะมีแต่ความเจริญก้าวหน้า (progress) ในทุกด้านทุกแดนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้” (idem, 150)

๕๓ “คติแห่งความก้าวหน้า (myth of progress) นี้ เป็นความคิดหมายของศตวรรษที่ ๑๙ เกิดขึ้นสืบเนื่องจากลัทธิปาทกฏวาท (positivism) ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการขยายความหมายอย่างไม่ถูกต้องของหลักวิวัฒนาการ . . .”

“ . . . ในยุควิทยาศาสตร์เอง ทุกๆ ศตวรรษ ก็ได้เห็นว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์มีแต่กว้างขวางเพิ่มพูนยิ่งขึ้นๆ และเทคโนโลยีก็ขยายแดนอำนาจกว้างใหญ่ออกไปๆ เรื่อยๆ มิใช่หรือ? ยิ่งหลายปีผ่านไป เราก็มียังมีความรู้มากขึ้นและดีขึ้น มีสิ่งประดิษฐ์หรือเครื่องมือเครื่องใช้ที่ใหญ่ขึ้นและดีขึ้น พวกนิยมลัทธิปาทกฏวาท พวกนี้ปลื้มยิ่งนักกับภาพแห่งความก้าวหน้านี้ พร้อมทั้งความฝันถึงอนาคตที่ความก้าวหน้านั้นจะบันดาลให้เกิดขึ้น . . . แต่ . . . ข้อยกเว้นสำคัญ ๒ ประการอันไม่เป็นไปตามกฎแห่งความก้าวหน้าในกิจการของมนุษย์ . . . ทำให้ความคิดหมายในความ

ก้าวหน้าอย่างสากลและนิรันดรนั้น กลายเป็นภาพมายาที่ หลอกหลวง” (Adler, 70-71)

“ด้วยเหตุที่มนุษย์ถูกมองอย่างเป็นผู้มีเพียงการดำเนิน ชีวิตเยี่ยงสัตว์เดรัจฉานเท่านั้น ไม่มองในฐานะเป็นผู้มีพลัง สร้างสรรค์อนาคตแบบมนุษย์ ผลประโยชน์และการปรับตัวเข้าหาผลประโยชน์จึงเข้ามาแทนที่วินัยและการปลุกฝังคุณธรรม ในฐานะเป็นเป้าหมายหลักของนโยบายการศึกษา จุดหมายทั้งหมดของการศึกษาเปลี่ยนไป เพราะการปรับตัวเข้าหาผลประโยชน์นั้นนำไปสู่ลัทธิค้ำความสำเร็จ (cult of success) อันได้แก่ อุดมคติแห่งการขึ้นหน้าเขาไป ด้วยการพินเพื่อน บ้านของคุณลงเสีย . . .” (idem, 77)

๕๔ “พร้อมกับการเจริญขึ้นเป็นอุตสาหกรรม ก็ได้เกิดมีอุดมคติ แห่งความก้าวหน้า (“Ideal of Progress”) คือ ความคิดความหวังว่า ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ จะทำให้ชีวิตมีแต่ดีงามยิ่งขึ้นๆ เรื่อยไป . . . อุดมคติแห่งความก้าวหน้า นั้น ได้ถูกกระแทกแหลกสลายเสียแล้ว ในเมื่อปรากฏชัดเจนว่า เทคโนโลยี สามารถสร้างนรกได้เช่นเดียวกับที่มันสร้างสวรรค์” (Naisbitt, 1990, 295)

“เรื่องราวของมนุษยชาติอาจจะลงเอยโดยเป็นเรื่องตลกที่ โหดร้าย ถ้าเราใช้ความชาญฉลาดทางเทคโนโลยีของเรามา ทำลายล้างเผ่าพันธุ์มนุษย์เสีย หรือมิฉะนั้น เราอาจจะเจริญสูงส่งอย่างไม่เคยคิดฝัน จนบรรลุถึงความล้าเลิศประเสริฐเยี่ยม เกือบจะเทียมเท่าทวยเทพ” (Inglehart, 433)

๘๕ “สิ่งหนึ่งที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายมีความแน่ใจอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง ก็คือ เขาถือว่าโลกแห่งธรรมชาตินี้ ว่าโดยพื้นฐานแล้ว เป็นโลกแห่งความเห็นแก่ตัว การก้าวร้าวรุกราน และการต่อสู้เพื่ออยู่รอด . . . ดังนั้นใช่หรือ? . . .

“พร้อมกับที่มีความเข้าใจกว้างๆ ตามหลักวิวัฒนาการ สังคมทั้งหมดก็ได้เริ่มเกิดความยึดถือแผ่ไปทั่วว่า การแข่งขันและการดิ้นรนต่อสู้เพื่ออยู่รอด เป็นฐานทางชีววิทยาอย่างหนึ่งอย่างเดียว สำหรับพฤติกรรมของสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ด้วย ในภาวะที่อยู่ตามธรรมชาติ . . .

“ความยึดถืออย่างนี้ได้แทรกตัวเข้าในวัฒนธรรมของเราทุกแง่ทุกด้าน เริ่มตั้งแต่วิธีการอบรมเลี้ยงดูลูก โดยสอนเด็กให้ก้าวร้าว ให้ได้เปรียบเหนือคนอื่นไว้ก่อนที่เขาจะขึ้นไปอยู่เหนือเรา เราสอนเด็กว่าชีวิตคือกฎป่า และกฎป่าก็คือ “ให้เลือดแดงฉานทั้งที่ฟันและกรงเล็บ” กฎป่านี้เสี้ยมสอนทฤษฎี เศรษฐศาสตร์ การตลาด และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของเรา . . . และความเชื่อนี้ได้ลงลึกจนกระทั่งว่าเราได้บิดเบือนให้มันกลายเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งไป บุคลิกแบบก้าวร้าวได้รับการยกย่องนับถือให้มีค่าสูง . . . ในบรรดาอุดมการณ์หลากหลายที่เป็นพลังขับเคลื่อนสมัยใหม่นั้น คติแห่งความก้าวหน้าด้วยการแข่งขัน (the idea of progress through competition) และคุณธรรมโดยธรรมชาติแห่งความเห็นแก่ตัว ได้กลายเป็นอุดมการณ์หลัก ซึ่งอ้างเอาวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องยืนยัน . . .

“ . . . บัดนี้ ความประสานกลมกลืน (ที่มีอยู่ในธรรมชาติ)* ได้ถูกทำลายลงเสียแล้วด้วยความโง่เขลาที่หยาบทรามแห่งสภาพจิตที่มุ่งหาความก้าวหน้า (progress mentality)” (Hayward, 273-278)

๑๓ “ชาวยุโรปมองมนุษย์ว่ามีสถานภาพพิเศษเหนือโลกธรรมชาติที่แยกต่างหากจากตัวเขา อันพวกเขาสามารถนำไปใช้หาประโยชน์ได้โดยไม่มี ความผิดความเสียหายแต่อย่างใด อิทธิพลของความคิดแบบวิทยาศาสตร์นั้นจะเห็นได้จากการที่ความคิดแบบแบ่งซอยแยกส่วนได้เด่นขึ้นมาครอบงำผู้คน . . . ชาวยุโรปรู้ว่าสถานภาพทางวัตถุและระดับความรู้ของเขายิ่งใหญ่กว่าของบรรพบุรุษของตน และได้เรียกภาวะนี้ว่า “ความก้าวหน้า” (progress) ระดับการบริโภควัตถุที่เพิ่มสูงขึ้น และการมีความสามารถเปลี่ยนแปลงโลกธรรมชาติได้มากขึ้น คือสิ่งที่พวกเขาถือว่าเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ ความก้าวหน้า (progress) มีความหมายในทางที่เป็นคุณ และเป็นสิ่งที่ทุกสังคมมนุษย์พึงมุ่งหมายในอนาคต และเหนือสิ่งอื่นใด ความก้าวหน้า นั้น ย่อมพ่วงมากับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) . . . วิธีคิดนี้ช่วยให้พวกคนยุโรปมีเหตุผลเข้าข้างตัวที่จะสร้างความชอบธรรมให้แก่กรรมที่เขาทำต่อโลกธรรมชาติ แก่การที่พวกเขาไปเปลี่ยนแปลงรูปโฉมสังคมอื่น ๆ ให้เป็นไปตามความปรารถนาของตน และแก่การที่พวกเขาจะเอาทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ประโยชน์” (Ponting, 159-160)

* คำที่พิมพ์ด้วยตัวเอนบางในวงเล็บ เป็นของผู้เรียบเรียง

“(อ้าง Henderson) เศรษฐศาสตร์ได้ยกเอากิเลสบางอย่างที่น่ารังเกียจที่สุดของมนุษย์ขึ้นเทิดทูนไว้บนแท่น กล่าวคือ ความเห็นแก่ได้ในวัตถุ การแข่งขัน ความตะกละตะกลาม ความลำพองตัว ความเห็นแก่ตัว ความเห็นแก่ประโยชน์ใกล้ตา และความโลภธรรมดาฯ” (idem, 159)

“กระบวนการคืบคลอนจากสังคมก่อนอุตสาหกรรม มาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ได้รับการขนานนามว่า การพัฒนา (development)” (idem, 398)

“การแผ่ขยายอำนาจของยุโรปอาจมองได้ว่าเป็นการค่อยๆ ประดิษฐานและแผ่ขยายจักรวรรดิ และเป็นการนำเอาอารยธรรมไปให้แก่ชนชาติที่ด้อยความเจริญ แต่จากมุมมองของนิเวศวิทยา ดูเหมือนว่ามันจะเป็นคลื่นแห่งการทำลายที่แผ่กระจายไปทั่วโลกเสียมากกว่า” (idem, 397)

๔๓ “ข้อพิณิจของบอดเลอร์เกี่ยวกับวัฒนธรรมตะวันตกนั้น ฟุ้งเฝ้าแน่นลงไปอย่างแทบจะสิ้นเชิงในเรื่องวัฒนธรรมตะวันตก ในฐานะที่เป็นแหล่งสะสมอำนาจครอบงำเหนือธรรมชาติแหล่งใหญ่เยี่ยมของมนุษยชาติ (และ) เป็นเรื่องราวของอิสรภาพที่ได้มาด้วยการใช้อำนาจครอบงำ (freedom through domination) ถ้อยวาตะของเขาจัดเรียบเรียงให้เป็นเรื่องราวสรณูใจว่าด้วยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์” (Aronowitz, 192)

๔๔ “เพราะคติแห่งความก้าวหน้า (conception of progress) ที่ล้าสมัยไปแล้ว คนจำนวนมากในประเทศตะวันตกจึงคิดคาดหมายเอาเองว่า อุดมการณ์ที่เชิดชูความชิงชังอย่างคลั่งไคล้ไว้

เหตุผลทั้งหลายจะอันตรธานไปจากโลกนี้ ในเมื่อสังคมทั้งหลายต่างก็ศรัวิโลมากขึ้น” (Toffler, 248)

๕๔ “ผลลัพธ์ทางปรัชญาที่เด่นที่สุดของความคึกคักหลังสมัยใหม่ (postmodern thought) หลายกลุ่มหลายเกลียวที่มาบรรจบกัน ก็คือ การวิจารณ์โจมตีอย่างมากมาย หลายแง่หลายด้าน ต่อสายความคิดหลักของปรัชญาตะวันตก นับแต่ลัทธินิยมเพลโต เป็นต้นมา . . . สายความคิดตะวันตกทั้งหมดทั้งปวงนั้น . . . ในที่สุดก็ได้นำมาสู่การใช้อำนาจของเทคโนโลยีเข้าข่มขู่ครอบงำธรรมชาติ และการข่มขู่ครอบงำมนุษย์อื่นๆ โดยทางสังคม และการเมือง การที่จิตปัญญาของตะวันตกใช้อำนาจหิมเกริมบีบบังคับเพื่อยัดเยียดเหตุผลเบ็ดเสร็จบางชนิด ไม่ว่าจะในทางเทววิทยาก็ตาม ทางวิทยาศาสตร์ก็ตาม ทางเศรษฐกิจก็ตาม ลงไปในชีวิตมนุษย์ทั่วทุกด้านนั้น (มาบัดนี้) ได้ถูกกล่าวหาว่ามีใช่จะเป็นเพียงการหลอกลวงตัวเองเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวการก่อความพินาศด้วย”

“...บาปกรรมมากมายเหลือเกินได้ถูกกระทำภายใต้เปลือกหุ้มแห่งค่านิยมของตะวันตก บัดนี้สายตาที่สว่างแล้วได้ทอดลงดูประวัติศาสตร์อันยาวนานแห่งลัทธิเผด็จอำนาจและกดขี่เอาเปรียบ (เพื่อนมนุษย์) อย่างโหดร้ายของตะวันตก กล่าวคือ . . . การทำลายล้างโลกนี้อย่างหมดสิ้นด้วยความมีดบอด” (Tarnas, 400)

๕๕ “. . . ค่านิยมอเมริกันก่อรูปขึ้นจากประสบการณ์ในการพิชิตพรมแดน (frontier) และเข้าตั้งถิ่นฐานในพรมแดนใหม่นั้น . . . คนอเมริกันมีจิตสำนึกในการนำอารยธรรมไปให้แก่บ้าน

ป่าเมืองเถื่อน . . . ความโน้มเอียงโดยธรรมชาติของอเมริกาที่จะมองเห็นตัวเอง เป็นสังคมที่ดียอดเยี่ยมที่สุดกว่าสังคมทั้งปวง . . . ภาระที่จะแผ่ขยายภูมิปัญญาอเมริกันไปสู่ดินแดนที่กว้างไกลออกไปเรื่อยๆ” (Garten, 80)

“ภาพลักษณ์ของตัวเราอีกด้านหนึ่งของพวกเรา (ชาวอเมริกัน) ที่หมดสมัยใช้ไม่ได้แล้ว ก็คือการเอาความเป็นอเมริกันไปผูกกับความคิดฝ่าพรมแดน (frontier) และลัทธิปัจเจกนิยม (individualism) ที่โยงกันอยู่ ซึ่งยูเอ็นไปเสียแล้ว” (idem, 224)

“แหล่งใหญ่ที่สุดแห่งความเข้มแข็งของอเมริกาที่เป็นมาตลอดทุกเวลา ก็คือฝันอเมริกัน (American Dream) อันได้แก่ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความมีโอกาสเท่าเทียมกัน และการเลื่อนสถานะสูงยิ่งขึ้นไป . . . ”

“. . . คนอเมริกันเปี่ยมด้วยจิตสำนึกว่า ความก้าวหน้า (progress) เป็นสิ่งที่จะต้องเป็นไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ . . . (แต่) ความยึดถือเหล่านี้ไม่มีข้อใดจะใช้ได้อีกต่อไปแล้ว ความก้าวหน้า (progress) มิใช่เป็นสิทธิโดยกำเนิดสำหรับคนอเมริกันอีกต่อไปแล้ว” (idem, 223)

“จะเอาอย่างไรกัน ถ้าฝันอเมริกันไม่เป็นจริงอีกต่อไปแล้ว?” (idem, 28)

๕๓ “พวกเรามีความคลงแคลงใจต่อเทคโนโลยี คู่ขนานไปด้วยกันกับการรู้ตัวมากขึ้นๆ ว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจที่เติบโตขยายยิ่งขึ้นไปๆ อย่างไม่มีขีดจำกัด ก็เป็นภาวะที่เราไม่

อาจจะหวังพึ่งได้อีกต่อไป ในช่วงศตวรรษนี้ ความฝันอย่างอื่น
ทั้งหลายก็ได้หลุดลอยหายจากเราไปแล้ว รวมทั้งความหวังที่ว่า
เราจะสามารถสร้างสังคมที่เสมอภาคและมีความเป็นธรรมขึ้นได้
. . . มาถึงบัดนี้ เรื่องราวความเป็นไปของมนุษย์ทั่วทุกด้านทุก
แดนถูกเปิดเผยให้ปรากฏหมดความลึกลับ (และกลายเป็นเรื่อง
เล็กน้อยธรรมดา) แต่ผลที่ได้รับหันตาแทนที่จะเป็นความอิสระ
หลุดพ้น กลับกลายเป็นความสับสนยุ่งเหยิงมากกว่า . . .
แทบไม่เคยมีเลยในยุคสมัยใด ที่ผู้คนจะเกิดความหวังกังวลต่อ
อนาคตของอารยธรรมและชะตากรรมของมนุษยชาติดังเช่น
ยุคสมัยนี้ . . .” (Hughes, II, 180)

“โดยนัยจะนี้ มนุษย์ชาวตะวันตก . . . ก็ย้ายสถานะจาก
การที่เคยมีความเชื่อมั่นอย่างแทบจะไม่มีขีดจำกัด ในพลัง
อำนาจของตน ในศักยภาพทางจิตวิญญาณ ในความสามารถ
เชิงความรู้ ในความมีชัยเหนือธรรมชาติ และในอนาคตที่มีแต่
ความก้าวหน้า มาสู่สภาพที่ปรากฏบ่อยครั้งว่าเป็นไปในทาง
ตรงกันข้ามเลยทีเดียว กล่าวคือ เกิดความรู้สึกรู้สึกหวั่นไหวสั่น
คลอนอ่อนนอกอ่อนใจ มองเห็นโลกไร้ความหมายชีวิตเปล่า
ประโยชน์ รู้สึกว่าจิตวิญญาณได้สูญสิ้นศรัทธาไปเสียแล้ว เกิด
ความไม่แน่ใจในความรู้ สำนึกถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติ
แบบทำลายล้างซึ่งกันและกัน และเกิดความรู้สึกรู้สึกขาดความมั่น
คงต่ออนาคตของมนุษยชาติอย่างรุนแรง . . .”

“... เมื่อถึงศตวรรษที่ ๒๐ ข้างปลาย วิถีความเจริญที่เป็นมา
ก็ได้ละลายรากฐานของโลกทรรศน์สมัยใหม่ให้สลายไปแล้ว

โดยส่วนใหญ่ ทั้งให้จิตปัญญา(ของตะวันตก)ยุคปัจจุบันเรดิ
ร่างหมดหลักที่แน่นอนมั่นใจไปเรื่อยๆ แต่พร้อมกันนั้น ก็
ทำให้กลายเป็นจิตปัญญาที่เปิดตัวออกไปเต็มทีอย่างไม่เคย
เป็นมาก่อน... เกิดเป็นจิตปัญญายุคหลังสมัยใหม่ (postmodern
mind)” (Tarnas, 393-394)

มนุษย์ชนะ แต่โลกหายนะ

กระแสนวัตกรรมที่พัฒนามาไม่สมบูรณ์ จะว่าเพราะไม่
บูรณาการ หรือผิดทางก็ตาม จึงมีความขัดแย้งในตัว และในที่สุด
ก็แสดงผลในทางเสื่อมโทรมออกมา สภาพความสับสนปรากฏให้
เห็นแทบทุกด้าน

ปัญหาการพัฒนานั้น ไม่ใช่เฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่
ปรากฏทางด้านความคิดชีวิตทั้งกายใจและสังคมด้วย

สังคมอเมริกันนั้นถือได้ว่าเป็นตัวแทนของอารยธรรมตะวันตก
และเป็นผู้นำของอารยธรรมปัจจุบันทั้งหมด จึงควรสำรวจดูว่า
อเมริกาประสบปัญหาการพัฒนาที่ผิดพลาดโดยมีสภาพชีวิตและ
สังคมเป็นอย่างไร จึงขอยอมเสียเวลามาดูสังคมอเมริกาสักหน่อย
แต่แทนที่เราจะมองเขา เรามาดูกันว่า คนอเมริกันปัจจุบันมองเห็น
สังคมของเขาเองว่าเป็นอย่างไร แล้วเราก็จะเห็นว่าสังคมที่พัฒนา
แล้วสูงสุด ในกระแสนวัตกรรมที่เรากำลังพูดถึงอยู่นี้ หรือสังคมที่
ก้าวหน้าไปได้ไกลที่สุด ในการพิชิตและจัดการกับธรรมชาติตาม
แนวคิดของอารยธรรมนั้น มีสภาพเป็นอย่างไร ผู้ที่จะแก้ปัญหา

จะต้องเข้าใจสภาพปัญหาต่างๆ เหล่านี้อย่างทั่วถึงเพียงพอด้วย

คนอเมริกันที่กล่าวถึงสังคมของตนเหล่านี้ มิใช่จะมีความเห็นเหมือนกัน บางคนไม่พอใจกับวัฒนธรรมที่เป็นมาของชาติของตน และติเตียนบรรพบุรุษ บางคนเสียคตินิยมและวัฒนธรรมเดิมที่กำลังจะล่มสลายไป อยากจะฟื้นฟูให้กลับมีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ บางคนรู้สึกผิดหวังต่อความเป็นมาแห่งอารยธรรมทั้งหมด คิดหาทางออกและทางเลือกใหม่ แต่ทุกคนมองเห็นเหมือนกันว่าสภาพชีวิตและสังคมอเมริกันปัจจุบันตกต่ำเสื่อมโทรมไม่น่าพอใจ ดังจะยกข้อความที่เขาเขียนไว้มาดูเป็นตัวอย่างดังนี้

๕๔ “ประชาชาติ (อเมริกัน) กำลังเคี้ยวคว้างอยู่ระหว่างการเป็นหม้อหลอม (melting pot) กับการที่จะเป็นหม้อต้ม” (Garten, 14)

๕๕ “ในที่สุดเราก็เลิกคิดหม้อหลอม (melting pot) ไปแล้ว และทุกคนก็เป็นอิสระที่จะเป็นสิ่งที่เขาเป็นอย่างแท้จริง” (Naisbitt, 1984, 273)

๕๖ “การมองภาพอเมริกาว่า หลอมเข้าด้วยกันเป็นชนชาติหนึ่งเดียวนั้น ได้มีปรากฏอยู่ทั่วไปตลอดเวลาส่วนใหญ่ของสองศตวรรษแห่งประวัติศาสตร์ของสหรัฐ แต่ศตวรรษที่ ๒๐ ได้ก่อกำเนิดภาพใหม่ที่ขัดแย้งตรงกันข้าม . . . ลัทธิถือเผ่าพันธุ์ได้เกิดขึ้นทั้งในหมู่คนขาวที่ไม่ใช่เชื้อสายอังกฤษและในหมู่คนกลุ่มน้อยที่ไม่ใช่คนผิวขาว แล้วก็ประณามคิดหม้อหลอม . . .” (Schlesinger, Jr., 14-15)

“มีการกล่าวว่า หม้อหลอมทำร้ายประชาชนด้วยการชุบเค้น

ความเคารพตนเอง . . . บัดนี้ เขาหันไปยกย่องคนต่างเผ่าที่
หลอมไม่ได้” (idem, 42)

๕๕ “นักวิจารณ์จำนวนมากในปัจจุบันอยากเห็นอเมริกาเป็น
โมเสกหรือแม้แต่เป็นต้มยำ มากกว่าจะให้มันเป็นเบ้าหลอม เบ้า
หลอมนั้นอย่างดีที่สุดก็ยังมีชิ้นส่วนที่ยังไม่หลอมตัวอยู่อีก
มาก เพราะฉะนั้นเขาจึงหันมาพินิจจุดเน้นในเรื่อง ‘ความดำรง
อยู่ตามเผ่าพันธุ์’ โดยมุ่งถึงการที่ประเทศมีความหลากหลายใน
ทางเชื้อชาติ สัญชาติ และศาสนา” (Hacker, 8)

๕๖ “อุดมคติเบ้าหลอม . . . กำลังถูกแทนที่ด้วยอุดมคติขาม
สลัด คือภาชนะที่เครื่องปรุงหลากหลายยังคงลักษณะของตัว
อยู่อย่างเดิม” (Toffler, 244)

๕๗ “คนอเมริกันผิวดำเป็นชาวอเมริกัน แต่กระนั้นเขาก็ยังมี
ชีวิตอยู่อย่างคนต่างดาวในผืนแผ่นดินเดียวกับที่เขารู้จักนั้น . . .
ดังนั้น อเมริกาจึงถูกมองได้ว่าเป็นคน ๒ ชนชาติต่างหากกัน
. . . การแบ่งแยกนั้นแผ่คลุมไปทั่วและซ้ำแรกอีก . . . ”

“ความตึงเครียดระหว่างผิวพันธุ์แผ่ความหมองมัวปกคลุม
ประเทศนี้ไว้ เป็นสภาพอันยากจะปฏิเสธได้ เวลานี้ ผู้คนพากัน
ระบายความรู้สึกชิงชังคั่งแค้นที่เขาเคยเก็บกดไว้ในอดีตออกมา
เรื่องผิวเรื่องเผ่า กลายเป็นเรื่องหลักของชาติ ที่คนเอามา
สนทนากันส่วนตัว และได้แย้งกันในที่สาธารณะ . . . ” (Hacker,
3-4)

“รอยแยกที่มีมาระหว่างเชื้อชาติยังคงอยู่ และมีนัยิตหมาย
น้อยเหลือเกินว่า จะเห็นรอยแยกนั้นประสานติดกันได้ใน

ศตวรรษที่กำลังจะมาถึง . . . ” (idem, 219)

๘๓ “อาจเป็นไปได้ว่าอเมริกา อาจจะเป็นได้ว่าทั้งโลกนี้ ยังอยู่ในวัยแรกรุ่น อาจเป็นไปได้ว่าเรากำลังขับรถกลับบ้าน หลังจากเสร็จงานเริงระบำ อยู่ในอาการมึนเมา และไม่มีใครรู้ว่าเราจะไปรอดหรือไม่ . . . แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถพูดด้วยความสัจย์ว่า ‘แน่นอน อะไรๆ จะดีขึ้น’ ” (Terkel, 18, 403)

๘๔ “ความรู้สึกของคนขาวที่ต่อต้านความก้าวหน้าของคนดำนั้นฝังลึกมาก . . . เกือบทุกวันสื่อมวลชนมีรายงานข่าวเรื่องใหม่ที่แสดงถึงความตึงเครียดทางเชื้อชาติเผ่าผิวในอเมริกา . . . งานระดับจัดการชั้นสูงยังคงเลียงข้ามคนดำเหมือนเมื่อ ๑๐ ปีก่อน . . . ถ้าไม่มีความเพียรพยายามอย่างมหาศาล . . . ปัญหาแบ่งแยกผิวในปัจจุบันจะเลวร้ายหนักลงไปอีกในศตวรรษที่ ๒๑” (Wolfe, 206-207)

๘๕ “นโยบายรับคนต่างดาวเข้าเมือง (ของอเมริกา) ในปัจจุบันมองในแง่หนึ่งก็คือการที่มิชิตเลอร์ มาตามลั่งแค้นอเมริกา . . .”

“พวกผู้นำทางการเมืองอเมริกา พวกนักดาบอดหลงไหลอยู่กับพวกอพยพที่เป็นดังชนใหม่ พวกนี้ยังมองไม่เห็นว่าตัวนกคือชาติอเมริกัน อาจจะต้องตาย”

“ทำไมจะต้องเสียงอย่างนั้น” (Brimelow, xv, 275)

๘๖ “อะไรเกิดขึ้นแก่อุตสาหกรรมและพลังการผลิต ที่ได้ทำให้ประเทศนี้กลายเป็นดินแดนอัศจรรย์แห่งโลกอุตสาหกรรม?”

“นับแต่ก่อตั้งประเทศของเรา ชาวอเมริกันรู้ตระหนักประจักษ์แก่ใจของตนเป็นอย่างดีในความจริงแท้ที่ว่า ความรู้

จักประหยัด ความอดุสสาหะ ความขยันหมั่นเพียร และความสู้
ยากบากบั่น เป็นคุณสมบัติที่จะต้องปลูกฝังและเชิดชูในสังคม
อันเรียกว่า จริยธรรมในการทำงาน (work ethic) คุณสมบัตินี้
เหล่านี้แหละเป็นอุดมคติของชาวอเมริกันที่ทำให้ชาติของเรา
เด่นขึ้นมาได้เป็นศตวรรษๆ”

“เมื่ออย่างขึ้นไปเหยียบยืนอยู่บนขอบศตวรรษที่ ๒๑ เราทอด
สายตาออกไปมองเห็นผืนแผ่นดิน(อเมริกา)ที่มีแต่ครอบครัวซึ่ง
กำลังแตกสลาย ถนนหนทางที่กลายเป็นเขตต่อสู้อสังคราม
ยาเสพติด โรงเรียนที่ผลิตเด็กหนุ่มสาวมากมายออกมาโดยไม่รู้
หนังสือและห่างเหินจากศีลธรรม ภาวะเศรษฐกิจที่เหมือนดัง
อยู่บนรถฉกฉวยภัยในสวนสนุก รัฐบาลที่เหมือนดังตั้งอกตั้งใจส่งเสริม
คนเป็นล้านๆ ให้เกียจคร้านเฉื่อยชา และแรงงานที่ผลิต
สินค้าได้คุณภาพชั้นสอง แต่เรียกร้องผลประโยชน์ขั้นหนึ่ง”

“ที่ในอเมริกานี้ อะไรๆ ก็ไม่เป็นไปด้วยดีเลย มีประจักษ์
พยานอยู่รอบตัวเราไปหมด จำเจๆ เหลือเกิน ลองไปซื้อหรือ
เอาของที่ผลิตในอเมริกามาใช้สิ . . .”

“เวลานี้ แน่ใจได้เลยว่า ผู้ผลิตไม่ว่ารายไหน ไปๆ ก็มีของ
ที่ผลิตบกพร่องออกมา หรือไม่ก็เจอข้อบกพร่องที่ต้องแก้ไขใน
แม่แบบสินค้า แต่ปัญหาจุกจิกแบบนี้ได้กลายเป็นเรื่องชินชาไป
เสียแล้วในประเทศของเรา มีอะไรบางอย่างเกิดขึ้นกับเกียรติ
ภูมิและฝีมือแรงงาน ซึ่งเป็นเหตุให้เรากลายเป็นผู้แพ้หลุดลุ่ย
บ่อยๆ ในการค้าระดับโลก . . .”

“ผลการสำรวจทั้งหลายเปิดเผยว่า คนอเมริกันที่ต้องการ

ทำงานหนักหรือมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนทำ มีจำนวนน้อยลงๆ พลเมืองหลายล้านคนไม่ทำงาน หรือไม่ยอมทำงาน . . . อัตราอาชญากรรมของเราสูงสุดในโลกเสรี . . .”

“สิ่งที่ทำให้อเมริกายิ่งใหญ่ มาบัดนี้ตกอยู่ในภาวะย่ำแย่ จักรกลทางเศรษฐกิจของเรากำลังจะไม่ทำงาน เรากำลังสูญเสีย จริยธรรมในการทำงาน” (Colson, 26, 3-5)

๔๕ “อเมริกา กำลังหล่นร่วงไปอยู่ข้างหลัง ผมพูดนี้มิใช่มีความหมายเพียงแค่ว่า เรากำลังจะสูญเสียยุโรปและญี่ปุ่นไม่ได้เท่านั้น แต่ผมหมายความว่า เรากำลังแพ้อย่างสิ้นเชิงในแง่ความสามารถของตัวเอง เราไม่ใช่ประเทศที่เราเคยเป็น หรือประเทศที่เราสามารถจะเป็น” (Skolnick, 608)

๔๖ “ดูเหมือนว่า เราไม่เป็นสังคมที่เราเคยได้เป็นอีกต่อไปแล้ว อีกทั้งเราก็มิใช่เป็นสังคมที่เราเคยหวังไว้ว่าจะได้เป็นด้วย . . .”

“ปัจจุบันนี้มิใช่ช่วงเวลาที่เราสบายใจอะไรนักสำหรับชาวอเมริกัน ผู้กำลังมองไปข้างหน้าสู่ศตวรรษที่ ๒๑ ด้วยวิสัยทัศน์ที่มีดมัว ดมมืดมัว . . . ในบางยุคบางสมัย สิ่งที่เป็นจริงกับความคาดหวังทางวัฒนธรรมของเราผิดกันห่างไกลมาก เวลานี้ก็คือยุคสมัยหนึ่งที่เป็นอย่างนั้น”

“ความจริงที่น่าเศร้าก็คือ ในอุตสาหกรรมที่กำลังวิกฤตนี้ ทั้งระดับแรงงาน และระดับจัดการ ล้วนขาดความพร้อมที่จะเผชิญกับอนาคต”

“เป็นอันว่า ในอเมริกาช่วงปลายศตวรรษที่ ๒๐ การเมืองแบบทำหน้าที่พลเมือง (civic politics) กำลังหลีกเลี่ยงให้แก่การ

เมืองแบบนักเรียกร้องสิทธิประโยชน์ (claimant politics) . . . การเปลี่ยนไปเป็นการเมืองแบบนักเรียกร้อง ย่อมหมายถึงการตีจากออกไปจากปัจจัยที่จำเป็นของประชาธิปไตยที่แท้. . .”

“ชาวอเมริกันบางคน ก็อยากถอยกลับไปสู่กาลสมัยที่เขาเชื่อว่าเป็นยุคทอง ทั้งๆ ที่รู้ดีว่าเป็นไปไม่ได้ บางคนก็ระเหิงใจในอิสรภาพที่ได้หลุดพ้นจากเครื่องกีดกันกำกับที่มีมาแต่เก่าก่อน ได้ชื่นชมกับวิถีใช้ชีวิตแบบใหม่ๆ แต่ขณะเดียวกันก็มีความหวาดระแวง . . . ไม่ว่าจะพวกซ้ายหรือพวกขวา ไม่ว่าจะพวกหัวเก่าหรือหัวใหม่ ไม่ว่าจะพวกหัวบ้านหรือหัววัด คนอเมริกันจำนวนมากมายมีจุดร่วมรวมใจอย่างเดียวกับผู้กมัดเขาไว้ด้วยกัน คือต่างก็ยึดเอาความว่ารุ่นหัวนั้นใจเป็นที่พึ่ง . . .” (Wolfe, 9, 130, 151, 458-9, 469)

๕๓ “ยามที่ในบ้านของตัวผู้คนมีความเคลือบแคลงขาดความมั่นใจในตนเองอย่างหนัก ผลผลิตภัณฑ์บันเทิงของอเมริกา กำลังฉายภาพความมั่นใจในความเป็นเจ้าจักรวรรดิของตัวไปทั่วโลก สิ่งบันเทิงเป็นสินค้าออกใหญ่ที่สุดอันดับสองของอเมริกา (ต่อจากด้านการบินอวกาศ) . . .”

“อย่างไรก็ตาม สำนักเศรษฐศาสตร์สายเก่าทั้งหลาย พวกกันไม่สบายใจว่า การหลงระเหิงกับธุรกิจบันเทิงพร้อมทั้งความสำเร็จที่แพรวพราวผิวเผินด้านนั้น จะเป็นสภาพแสดงถึงอาการของสังคมที่ลุ่มหลงหมกมุ่นฟุ้งเฟ้อ ซึ่งตกอยู่ในภาวะหลอกตัวเองอย่างหนัก แอลเลน เลนซ์เตือนว่า ‘ความเด่นสะพร่งของการบันเทิงนั้น เป็นความสำเร็จที่ลวงตา . . .’

“... สำหรับเมืองนิวยอร์กที่ตกต่ำลงไปเพราะการล่มสลายของเศรษฐกิจวอลล์สตรีต อันเคยรุ่งโรจน์ในช่วงทศวรรษ 1980-1989 นั้น ความหวังมีอยู่เพียงอย่างเดียว คือการผันตัวไปเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยเอาการบินเชิงเป็นไม้เด็ด . . . มุ่งไปหาลูกค้าชาวยุโรปและเอเชียเป็นแหล่งใหญ่ของรายได้ . . . ในอเมริกาเอง แรมโบ ๓ ทำรายได้ ๕๕ ล้านดอลลาร์ แต่ได้จากต่างประเทศถึง ๑๐๕ ล้านดอลลาร์ . . .”

“... มีความเพี้ยนห่างกันมากขึ้น ๆ ระหว่างสภาพที่อเมริกาเป็นจริง กับภาพที่อเมริกาฉายตัวออกมาทางภาพยนตร์และดนตรี . . .”

“... การพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งการบินเชิงนั้น คือการที่รูปแบบมีชัยชนะเด็ดขาดเหนือเนื้อหาสาระในสหรัฐ . . .”

“สไตรอนกล่าวว่ ‘ . . . การส่งสิ่งหยาบทรามเป็นสินค้าออกนั้นเป็นยี่ห้อแห่งความยิ่งใหญ่ของเรา’ . . . ซูซาน ซอนแทคแทนที่จะมองอเมริกันว่าเป็นเจ้าจักรวรรดิทางวัฒนธรรม กลับให้ข้อสังเกตแบบเหน็บแนมว่า ‘ . . . บางทีในที่สุดคนยุโรปจะมองพวกเราว่าเป็นประเทศในโลกที่สามที่ก้าวหน้าดีเหลือเกิน คึกคักกระหึ่มมาก เป็นประเทศเจ้าสำราญแบบหนึ่ง . . .’

“ . . . ศาสตราจารย์รับเชิญสอนวิชาประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยบอสตันท่านหนึ่งกล่าวว่า ‘ผมคิดว่า เรากำลังมีชีวิตอยู่ในยุคละม้ายกรีก . . . กรุงเอเธนส์ (เมืองหลวงของกรีก) สิ้นอำนาจ ในปี 413 ก่อน ค.ศ. แต่วัฒนธรรมกรีกคือวัฒนธรรมเอเธนส์ได้กลายเป็นวัฒนธรรมของโลกต่อมาอีก ๓๐๐ ปี’

(Bernstein, 56-59)

๕๘ “สำหรับเวลาเฉพาะหน้าขณะนี้ ชาตินิยมมหาอำนาจยังเหลืออยู่ชาติเดียวคือสหรัฐ ประเทศประชาธิปไตยใจดี ที่ถึงแม้จะมีข้อผิดพลาดบกพร่องอย่างไรก็ตาม ก็เป็นชาติที่อุทิศตัวให้แก่ประชาธิปไตยและเสรีภาพของปัจเจกชนอย่างหนักแน่น กระนั้นก็ตาม ถ้าสหรัฐจัดการไม่ได้กับความเปลี่ยนแปลงอย่างหนักในการบริหารสังคมที่หลากหลายซับซ้อนของตนภายในค.ศ. ๒๐๒๐ (พ.ศ. ๒๕๖๓) ยุคสมัยที่สหรัฐเป็นอธิปไตยผู้เดียวก็ถึงวาระที่จะจบสิ้นลง” (McRae, 276)

๕๙ “. . . อเมริกา ประชาชาติที่อุทิศตัวอย่างเด็ดเดี่ยวต่ออิสรภาพ เสรีภาพ และตลาดเสรี แต่กระนั้นก็เป็นประชาชาติที่กำลังประสบภาวะมาตรฐานการครองชีพตกต่ำลง ระดับความเป็นเจ้าใหญ่ทางอุตสาหกรรมถูกคุกคามโดยการแข่งขันของต่างชาติ ระบบการเมืองฟอนเฟะด้วยความคับแคบ(และเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ) เนื่องจากมัวยุ่งอยู่กับผลประโยชน์พิเศษ มีระบบการศึกษาของรัฐที่โหมด้วยผลสัมฤทธิ์อันต่ำ มีครอบครัวและเด็กเยาวชนที่จิตใจถูกตีตราบาปแห่งการมีพ่อแม่คนเดียวหรือไม่ก็หย่าร้างกัน มีสังคมที่แหลกสลายเพราะสิ่งเสพติด มีระบบการป้องกันประเทศที่อ่อนแอลงเพราะการทุจริตและการจัดการที่ผิดพลาด และมีสถานะแห่งความเป็นผู้นำโลกที่ถูกท้าทายมากขึ้น ๆ ทุกวัน ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในเวลาไม่ถึงหนึ่งชั่วอายุคน”

“. . . มองในแง่หนึ่ง บัดนี้ ปัญหาภายในของอเมริกามาถึงจุดหนักหนาที่สุดแล้ว มันจะเลวร้ายมากไปกว่านี้ไม่ได้ . . .”

“ถึงเวลาที่ต้องมาถกกันว่า สหรัฐพร้อมหรือไม่ที่จะเผชิญอนาคตในฐานะเป็นประเทศที่มีอำนาจชั้นสอง ในทัศนะของข้าพเจ้าว่าไม่ เพื่อให้ทันเวลา อเมริกาจะต้องหาทางจุดไฟจิตสำนึกของชาติขึ้นมา . . . อเมริกาจะได้สามารถเป็นผู้นำในศตวรรษหน้า . . . เหมือนครั้งอดีต”

“แต่ถ้าอเมริกาไม่ทำอย่างนั้น ก็จะต้องเป็นอย่างที่พวกทำนายความเสื่อมว่าไว้แล้ว อเมริกา ก็จะเลื่อนละลือลงสู่ความเสื่อมเหมือนดังชาติมหาอำนาจทั้งหลายทั้งปวงรายก่อนๆ . . .”
(Schlossstein, ix, 479-480)

๘๕ “สหรัฐจะกลายเป็นประเทศในกลุ่มโลกที่ ๓ เมื่อใด? คำตอบหนึ่งคาดไว้ใกล้แค่ ค.ศ. ๒๐๒๐ ส่วนการคาดหมายที่มองในแง่ดีกว่านั้นเพิ่มให้อีก ๑๐ หรือ ๑๕ ปี แต่ไม่ว่าจะเอาแบบไหนก็ตามถ้าแนวโน้มปัจจุบันยังดำเนินต่อไปคนอเมริกันทั้งหมดยกเว้นจำนวนน้อยนิด จะจนลงอย่างรวดเร็ว จนเหลืออยู่แต่ความหวนละห้อยอย่างสิ้นหวัง ถึงยุคทองแห่งความรุ่งเรืองของอเมริกาที่หมดสิ้นไปแล้ว” (Luttwak, 15)

๘๖ “อเมริกากำลังอยู่ท่ามกลางการปฏิวัติทางสังคม ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการปฏิวัติครั้งนี้ จะเป็นเครื่องตัดสินไม่เฉพาะแต่วิถีแห่งอนาคตของอเมริกาเท่านั้น แต่จะตัดสินด้วยว่า อเมริกาอย่างที่เรารู้จักนี้ จะมีอยู่ในศตวรรษที่ ๒๑ หรือไม่”

“ทุกหนทุกแห่งที่คุณมองไป จะเห็นแต่สภาพที่ไม่น่าดู เรื่องอัปยศทั้งหลาย และความแปลกหลวมละเทะต่างๆ โดยมีเสียง

ของโบโตแมค (รัฐบาลอเมริกัน) เปล่งโพรยปรายจากมหานครแห่งความสำราญฟอนเฟะ ออกมาปลุกปลอบให้ความมั่นใจ แต่เป็นเสียงที่แหบเครือกลวงในว่า ‘ทุกอย่างเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี’ ทั้งที่คนอเมริกันส่วนใหญ่ตระหนักรู้โดยสัญชาตญาณว่า ในอเมริกานี้ ‘ทุกอย่างแย่มากเสียแล้ว’ แต่คนส่วนมากก็ไม่เข้าใจว่าทำไมประเทศของเราจึงตกอยู่ในภาวะสับสนระส่ำระสาย . . .

“ตื่นเกิดอเมริกา จงตื่นขึ้นมาก่อนที่จะสายเกินไปและอเมริกาได้กลายเป็นรัสเซียแห่งต่อไปเสียแล้ว . . .

“หนทางเดียวที่เราจะเอาอเมริกากลับคืนมา และกู้อิสรภาพคืนให้อเมริกาได้ คือสู้กับพลังแห่งความชั่วร้ายที่เหมือนกับมุ้งเข้ามาทำลายเรา . . .” (Haga, 1, 255, 296)

ท่ามกลางสภาพที่เสื่อมโทรมและสับสนเหล่านี้ สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือวิกฤตการณ์ทางภูมิธรรมภูมิปัญญา ซึ่งซ่อนอยู่เบื้องหลังสภาพที่มองเห็น อันมีทั้งความรู้สึกผิด ความขัดแย้ง และการขาดความมั่นใจ สภาพวิกฤตขั้นนี้ได้ยกตัวอย่างมาดูกันแล้วในหัวข้อก่อน

กระแสความรู้สึกและการเคลื่อนไหวที่เป็นความขัดแย้งหรือการผกผันในระดับภูมิธรรมภูมิปัญญา หรือในขั้นรากฐานของอารยธรรมนี้ เป็นไปอย่างแรงเข้มไม่น้อย ถึงกับทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางการศึกษาชั้นสูง ดังตัวอย่างกรณีที่ William J. Bennett อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการสหรัฐ สมัยประธานาธิบดีเรแกน เขียนไว้ว่า

“ในฤดูใบไม้ผลิปี ๑๙๘๖ (พ.ศ. ๒๕๒๙) นักศึกษากลุ่มเล็ก ๆ

แต่มีเสียงดังมากกลุ่มหนึ่งได้เรียกร้องให้มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ดยกเลิกรายวิชาหนึ่งในหลักสูตรชั้นปีที่ ๑ ที่ชื่อว่า Western Culture (วัฒนธรรมตะวันตก) ซึ่งไม่ว่าจะพูดในแง่ไหนก็เป็นวิชาหนึ่งในบรรดาวิชาที่เป็นยอดนิยมเท่าที่จัดสอนในมหาวิทยาลัยนั้น พวกนักศึกษากลุ่มนี้ได้เสนอให้นำเอาวิชาที่เน้น ‘มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ของวัฒนธรรมทั้งหลาย ที่ถูกโครงการศึกษาที่มีอยู่ขณะนั้น ละเลยและ/หรือบิดเบือนเสีย’ เข้ามาจัดสอนแทน เหตุการณ์นี้เป็นจุดสังเกตการเริ่มต้นของกระแสที่ต่อเนื่องแห่งการกล่าวหาต่อโครงการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก . . . ว่าเป็นลัทธิแบ่งแยกชาติพันธุ์ เป็นลัทธิแบ่งแยกเพศ เป็นลัทธิจักรวรรดินิยม เป็นลัทธินิยมของกลุ่มชนชั้นสูง และเป็นลัทธิใจแคบเอาแต่พงศ์เผ่าของตัวเอง”

“สองปีต่อมา สภาคณาจารย์มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ได้ประชุมอภิปรายเรื่องการนำเอารายวิชาใหม่ชื่อว่า “Cultures, Ideas and Values” (CIV) เข้ามาแทนที่โครงการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก รายการหนังสืออ่านสำคัญที่เป็นแกนวิชา ซึ่งเป็นที่คุ้นกันดี ๑๕ เรื่อง ในปรัชญาและวรรณคดีตะวันตก จะต้องถูกโยนทิ้ง . . . สแตนฟอร์ดตัดสินใจเปลี่ยนโครงการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตกไปเสีย ในปี ๑๙๘๘ (พ.ศ. ๒๕๓๑) . . . สแตนฟอร์ดซึ่งบางครั้งก็เรียกกันว่าเป็น “ฮาร์วาร์ดแห่งประจิมทิศ” (Harvard of the West) นับว่าเป็นมหาวิทยาลัยชั้นเรือดง สิ่งที่สแตนฟอร์ดกระทำจึงมีความสำคัญ” (Bennett, 169-170)

เป็นธรรมดาว่า สถานการณ์ในทางเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ ย่อมต้องมีฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย โดยเฉพาะพวกที่อาจจะถูกเรียกว่าหัวเก่า ซึ่งรวมทั้งตัว Mr. Bennett เองด้วย ดังนั้นจึงกลายเป็นการต่อสู้ อย่างหนึ่ง ซึ่ง Mr. Bennett เองก็ได้กล่าวถึงสภาพนี้ในสังคมอเมริกันว่า

“เรากำลังอยู่ในท่ามกลางการต่อสู้กันว่า ค่านิยมแบบของใครจะแผ่ไปครองอเมริกา . . . แล้วอเมริกาก็เข้าสู่สงครามทางวัฒนธรรมที่กำลังเดินหน้าไปและเข้มข้นยิ่งขึ้น” (idem, 11-13)

และเขาจบหนังสือของเขาด้วยประโยคสุดท้ายว่า
“แต่การต่อสู้เพื่อค่านิยมของเราเพิ่งจะเริ่มต้นขึ้นเท่านั้น”

(idem, 258)

เขาจะต่อสู้กันอย่างไร ในที่นี้คงมิใช่หน้าที่ที่จะนำมาบรรยาย แต่เมื่อมองกว้างออกไปให้เห็นภาพสังคมอเมริกันทั้งหมด ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนอารยธรรมตะวันตกและอารยธรรมปัจจุบันของโลก ก็คือสภาพวิกฤตของสังคมอเมริกัน คล้ายกับที่ Garten เขียนไว้ในหน้าสุดท้ายของหนังสือของเขาว่า

“... สภาพวิกฤตในสังคมของเรา บัดนี้แบ่งบานเต็มที่แล้ว . . .” (Garten, 245)

เรื่องราวฐานทางความคิดและปัจจัยต่างๆ ทางภูมิธรรมภูมิปัญญา ที่อยู่เบื้องหลังความเป็นมาของอารยธรรมปัจจุบันนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการที่จะเข้าใจและการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคมมนุษย์ ถ้ามีโอกาสจึงควรเขียนไว้

เป็นเรื่องใหญ่โดยเฉพาะทีเดียว

จุดสำคัญของคติต่างๆ ที่กล่าวมานี้ อยู่ที่ว่า อารยธรรมตะวันตก หรืออารยธรรมปัจจุบันของโลกทั้งหมดที่มีตะวันตกเป็นผู้นำ ตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดจิตใจ โดยเฉพาะทฤษฎีที่ก้าวร้าวรุกราน ใฝ่อำนาจ มุ่งจะพิชิตเอาชนะทั้งต่อธรรมชาติและต่อมนุษย์ด้วยกัน

ในเรื่องนี้ยังมีข้อที่น่าวิเคราะห์อีกมาก เช่นว่า การที่ตะวันตกจะเกิดแนวความคิดอย่างนี้ขึ้นมา บังคับอย่างหนึ่งที่มีส่วนกระตุ้นก็คือการถูกบีบคั้นคุกคามจากธรรมชาติแวดล้อมนั่นเอง เช่น สภาพธรรมชาติที่ไม่สุขสบาย ความแร้นแค้นขาดแคลน และความยากลำบากในการดำเนินชีวิต นอกจากนั้นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดท่ามกลางธรรมชาติที่บีบคั้นอยู่ได้ยาก เมื่อไม่มีการนำทางที่ถูกต้อง ก็ผลักดันให้มนุษย์ต่างกลุ่มต่างพวกต้องพยายามต่อสู้เอาชนะกันด้วย แต่ในทีนี้ยังมีโอกาสที่จะพูดเรื่องนี้ จึงผ่านไปก่อน

อย่างไรก็ตาม มีข้อที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้อย่างหนึ่งว่า ถึงแม้วัฒนธรรมตะวันตกดังที่พูดกันมานั้นจะมีข้อบกพร่องเสียหายอย่างไรก็ตาม แต่ก็มีผลพลอยได้ที่เป็นประโยชน์ ซึ่งเกิดจากการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้พ้นจากสิ่งบีบคั้นและความขาดแคลน อย่างน้อย ๒ ประการ คือ

๑. ตามวิสัยของปุถุชนผู้ดำเนินชีวิตไปตามแรงจูงของกิเลส จะมีลักษณะที่ว่าเมื่อถูกทุกข์บีบคั้นมีภัยคุกคาม จึงจะลุกขึ้นดิ้นรน ขวนขวาย แต่ถ้าอยู่สุขสะดวกสบายก็มักนอนเสวยความสุข ชอบ ผัดผ่อน ปล่อยปละละเลย ลุ่มหลงมัวเมา หรือเฉื่อยชา ชีวิตแห่ง

การดิ้นรนต่อสู้พยายามแข่งขันเอาชนะ ทำให้ชาวตะวันตกต้องกระตือรือร้น เข้มแข็ง เร่งรัดตัวให้ลุกขึ้นหาทางแก้ไขและทำการต่างๆ อยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่งเฉื่อยชา พุดสั้นๆ ว่าทำให้ต้องไม่ประมาท

๒. ประสบการณ์ในการต่อสู้และเบียดเบียนบีบบังคับข่มเหงแย่งชิงเอาเปรียบทำร้ายกันอย่างรุนแรง และชีวิตแบบตัวใครตัวมัน เป็นเครื่องฝึกในด้านบุคคลให้พัฒนาความรับผิดชอบอย่างสูง และในด้านการอยู่ร่วมกันทำให้พัฒนากฎเกณฑ์กติกาทางสังคมขึ้น โดยต้องเอาจริงเอาจังในการที่จะรักษาตัวรักษาหมู่ไว้ด้วยการจัดตั้งกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้นขึ้นเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นหลักประกันไม่ให้เกิดการละเมิดต่อกัน ดังจะเห็นได้ว่าเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นต้น เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก

ในแง่นี้ มนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่สุขสบาย มีธรรมชาติที่เอื้ออำนวยอุดมสมบูรณ์ ถ้าไม่พัฒนาตนเองให้ดี จะกลับเสียเปรียบ เพราะจะเกิดความโน้มเอียงที่จะนอนเสวยความสุข ผัดเพี้ยน เฉื่อยชา และอยู่กันไปเรื่อยๆ เกิดมีปัญหาลึกลับกันพอเสร็จไปคราวหนึ่งๆ คือ ตกอยู่ในความประมาท

สภาพเช่นนี้ เป็นเครื่องวัดผลการศึกษาที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือวัดว่าการศึกษาที่นั้นสามารถพัฒนาคนให้พ้นจากวงจรร้ายแห่งความเจริญและความเสื่อมแบบปุถุชนได้หรือไม่

วงจรแห่งความเจริญและความเสื่อมของปุถุชนคือ เมื่อถูกทุกข์บีบบังคับภัยคุกคามก็ลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย จึงเจริญขึ้น แต่พอเจริญขึ้นมีความสุขสบาย ก็นอนเสวยผล เพลิดเพลิน มัวเมาหรือผัดเพี้ยนเฉื่อยชา แล้วก็กลับเสื่อมลง พอเสื่อมลงทุกข์ยาก

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๕๕

ลำบากจึงดิ้นรนชวนชวายเป็นใหม่ ทำให้กลับเจริญขึ้นได้อีก แล้วก็มาเมาเสื่อมลงใหม่ หมุนเวียนเรื่อยไป

การศึกษาที่ถูกต้องจะทำให้คนพัฒนาขึ้น จนมีความไม่ประมาทได้ด้วยสติปัญญา ไม่ต้องหมุนไปตามแรงชักจูงของกิเลส ไม่ต้องรอให้ถูกทุกข์บีบคั้นและภัยคุกคามก่อนจึงจะดิ้นรนชวนชวายเป็น และเมื่อสุขสบายแล้วก็ไม่เกียจคร้านเฉื่อยชา นั่นคือมีความไม่ประมาทแท้จริง ที่เป็นอยู่ด้วยสติปัญญา

ที่ว่านั่นเป็นอีกด้านหนึ่งของวัฒนธรรม แต่ในที่นี้เรื่องที่ต้องการพูดก็คือ สภาพจิตและแนวความคิดที่มุ่งพิชิต เอาชนะและเข้าครอบครองนั้น ไม่ว่าจะมุ่งจัดการกับธรรมชาติโดยตรงหรือมุ่งเอาชนะคนก็ตาม ในที่สุดก็จะมีผลเป็นการทำลายธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น

ในด้านการพิชิตธรรมชาติโดยตรงนั้นชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนในด้านการเอาชนะคนด้วยกัน การส่งผลให้เกิดการทำลายธรรมชาติเป็นไปได้หลายทาง เช่น ในโลกแห่งการแข่งขันนี้ การที่ประเทศมหาอำนาจจะรักษาความยิ่งใหญ่ของตนไว้ได้ ก็ต้องมีพลังทางเศรษฐกิจเหนือกว่า และเพื่อจะรักษาและเพิ่มพูนพลังทางเศรษฐกิจของตน ประเทศมหาอำนาจนั้นก็ต้องทำลายทรัพยากรธรรมชาติเองบ้าง ต้องเอาประเทศที่ด้อยกว่าเป็นแหล่งป้อนทรัพยากรบ้าง เป็นที่ลงทุนตั้งโรงงานผลิตบ้าง เป็นตลาดระบายสินค้าบ้าง สนับสนุนการผลิตและการบริโภคให้เพิ่มมากที่สุดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ไม่ต้องพูดถึงประเทศเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายที่เมื่อแข่งขันเอาชนะกันก็ต้องเอาจากธรรมชาติและกระทำต่อ

ธรรมชาติ

จนท้ายที่สุด แม้แต่คนที่แพ้ผู้มนุษย์ด้วยกันไม่ได้ ก็เท่ากับถูกผลักดันให้ไปกระทำต่อธรรมชาติแวดล้อมที่อ่อนแอกว่า เช่น บุกป่าหาอาหาร หาปัจจัยสี่ หาของป่าไปขาย หาที่ดินอยู่อาศัย และบุกเบิกที่ทำมาหากินเป็นต้น ผลรวมก็คือธรรมชาติถูกทำลาย ทั้งด้วยการทำลายหรือผลาญทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเอาไปผลิตเอาไปบริโภค และด้วยการระบายของเสียเช่นมลพิษลงไป ในธรรมชาติแวดล้อมจากการผลิตและการบริโภคของมนุษย์ ซึ่งในที่สุดก็นำไปสู่ความเสื่อมความพินาศของโลก ที่มนุษย์เองเป็นผู้รับผิดชอบ

โดยนัยนี้ ชัยชนะของมนุษย์ ไม่ว่าจะต่อธรรมชาติก็ตาม ต่อมนุษย์เองด้วยกันก็ตามจึงเป็นความหายนะและความพินาศของโลก แต่ที่แท้ จนบัดนี้มนุษย์ก็ยังหาได้ชนะจริงไม่ ฉะนั้นจะให้ถูกต้องพูดว่า มนุษย์ยังไม่ทันชนะ โลกก็จะหายนะเสียก่อน

จะปฏิวัติโลกได้ ต้องปฏิวัติภายใน เพื่อสร้างฐานความคิดใหม่ขึ้นก่อน

ได้พูดมาถึงแนวทางที่ตะวันตกก้าวมาจนถึงจุดที่เขาเป็นอยู่แล้ว ตอนนี้ก็คิดว่าควรจะข้ามมาถึงแนวความคิดของพระพุทธศาสนาเสียที

ในที่นี้จะพูดถึงแนวความคิดของพระพุทธศาสนาพอให้เห็นแนวเป็นพื้นฐานไว้เท่านั้น

พระพุทธศาสนาก็เห็นด้วยกับอะไรหลายอย่างที่ตะวันตกได้คิดมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบันแต่เห็นว่ายังไม่ครบเอาตามได้พูดถึงไว้ว่า ตะวันตกปัจจุบันได้สำนึกผิดในสองชั้น คือ สำนึกผิดในระดับปฏิบัติการที่ทำให้หาทางเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาใหม่ และสำนึกผิดในระดับภูมิปัญญาหรือรากฐานทางความคิดที่ทำให้เห็นว่า จะต้องเปลี่ยนทฤษฎีหรือทฤษฎีภูมิปัญญาใหม่ และถือว่าการปฏิวัติครั้งนี้ เป็นการปฏิวัติอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือครั้งสำคัญ ที่เป็น third revolution คือปฏิวัติครั้งที่ ๓ และได้บอกไว้แล้วว่าถึงแม้ตะวันตกจะเปลี่ยนความคิดไปว่า ให้เลิกมองธรรมชาติแยกต่างหากจากมนุษย์ ให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ก็ยังมองออกไปข้างนอก คือมองว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ไม่ได้มองว่าจะเอาอย่างไรกับตนเอง ทีนี้เรานั่นมามองดูแนวคิดของพระพุทธศาสนาบ้าง ในทีนี้จะขอพูดถึงความคิดพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาสัก ๔ อย่าง คือ

๑. พระพุทธศาสนา มองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติ ที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น เมื่อธรรมชาติเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย มนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นองค์รวมอันนี้ การที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เราเรียกว่าความเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัย โลกทั้งโลก จักรวาลทั้งจักรวาล เป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์มาเป็นพวกหนึ่งหรือ

ประเภทหนึ่งอยู่ในระบบนี้ มันก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนี้ด้วย ก็เท่านั้นเอง จะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือไม่เป็น ก็เป็นไปโดยอัตโนมัติเท่านั้น

๒. ในเมื่อมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ ก็ย่อมเป็นไปตามและมีผลส่งผลตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์ทำอะไรขึ้นมา ก็มีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้ กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก ก็มีผลกระทบต่อตัวมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุมนิกิริยาและปฏิกิริยา ตัวเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็มากระทบตัวเอง ข้อสำคัญคือมองไปให้ครบตลอดทั่วระบบความสัมพันธ์นี้ ว่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนเอง ทั้งเป็นไปตามระบบเหตุปัจจัยแล้วก็ทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย ทั้ง ๒ ประการ

๓. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ทางพระเรียกว่าเป็นทัมมะ พุดด้วยภาษาสมัยนี้ว่าเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ข้อนี้ถือว่าเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นมาก็เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก หลักนี้เป็นแกนสำคัญของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้จริยธรรมมีความหมายเท่ากับการศึกษา และเพราะเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จริยธรรมจึงเป็นระบบที่มีความประสานกลมกลืน เช่น ทำให้จริยธรรมกับความสุข เป็นสภาพที่พัฒนาไปด้วยกันได้ หรือเป็นจริยธรรมแห่งความสุข หลักการนี้ถือ

ว่า ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่พัฒนาแล้วมนุษย์ไม่ประเสริฐ และมนุษย์นั้นเมื่อพัฒนาแล้วสามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง อันนี้เป็นข้อยืนยันของพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้จนประเสริฐสุดเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง

๔. ความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วอย่างหนึ่ง คือการทำให้ความแตกต่าง กลายเป็นความประสานเสริมเติมเต็มกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ เมื่อมนุษย์ยังไม่พัฒนา มักจะทำให้ความแตกต่างเป็นขัดแย้ง หรือเกิดความสับสนแล้วความแตกต่างก็กลายเป็นความขัดแย้ง ศักยภาพของการพัฒนาคือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม การพัฒนามนุษย์อย่างนี้จะต้องมาประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมด

เมื่อนำเอาหลักการหรือความคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ไปเทียบกับแนวความคิดเดิมของตะวันตกที่มองคนต่างหากจากธรรมชาติ แล้วจะครอบงำธรรมชาติ จะเห็นว่าแนวความคิดสองสายนี้แสดงผลต่างกันอย่างออกไปทั้งหมด ในที่นี้จะวัดการแสดงผลด้วยหลักแค่ ๕ ข้อก็พอ ลองมามองดูว่ามันต่างกันอย่างไร เมื่อเทียบแนวคิด ๒ อย่างนี้ แนวความคิดของตะวันตกเมื่อแสดงออกมาจะมีผลต่อไปนี้

๑. ในแง่ศักยภาพ มนุษย์ได้อิทธิพลความคิดของตะวันตกมีความเข้าใจในแง่ว่า ศักยภาพคือการทำที่มนุษย์สามารถพัฒนาเทคโนโลยีมาพิชิตและจัดการกับธรรมชาติได้ การที่คิดเห็นอย่างนี้

ก็เพราะมองออกไปข้างนอกด้านเดียวบนฐานความคิดที่จะครอบงำ

๒. ความหมายของอิสรภาพ เมื่อมองตามฐานความคิดของตะวันตก อิสรภาพมีความหมายเป็นความสามารถที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ตามประสงค์จนเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ เพราะฉะนั้น อิสรภาพของมนุษย์ ก็คือความเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ เพราะถ้าไม่เป็นใหญ่เหนือธรรมชาติก็จะตกเป็นทาสของธรรมชาติ

๓. ความสุข เมื่อมองจากฐานความคิดของตะวันตก ความหมายของความสุขก็ต่างออกไป ความสุขจะมีได้ด้วยการเอาธรรมชาติมาจัดสรรรับใช้สนองความต้องการบำเรอตนเองของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องไปจัดการเอาธรรมชาติมาปรุงแต่งเป็นอย่างไรอย่างนั้น เพื่อมาบำเรอบำเรอเป็นวัตถุอำนวยความสะดวกสบาย ให้เกิดความสุขแก่มนุษย์ ดังนั้น ความสุขของมนุษย์ก็คือการมีวัตถุบำเรอบำเรอพร้อมพร้อม อย่างที่ว่ายิ่งเสพมากก็ยิ่งสุขมาก และได้เสพมากที่สุดจึงจะสุขมากที่สุด

ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของความสุขของตะวันตกแบบนี้ แสดงให้เห็นชัดถึงลักษณะความคิดจิตใจที่หนักไปทางวัตถุนิยมและมองออกไปนอกตัว คือการที่จะเสพเสวยสิ่งภายนอกที่สนองความต้องการ และลักษณะเช่นนี้ก็ปรากฏชัดใน *สภาพจิตบุกผ่าพรหมแดน* (frontier mentality) ที่ได้พูดมาแล้ว และในความหวังเกี่ยวกับจุดหมายของชีวิตและสังคมที่เรียกว่า *ฝันอเมริกัน* (American dream) ที่เขาให้ความหมายไว้ว่า คือ "ความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุที่สหรัฐอเมริกาให้แก่พลเมืองของตนสืบมา" (*Reader's Digest Great Ill. Dict.*, 1984, I.63) บางคนว่าได้แก่ "โอกาสที่จะเจริญสู่สภาพที่โต

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

๑๖๑

ขึ้นและดีขึ้น แล้วแต่ว่าเขาจะมองสภาพที่โตขึ้นและดีขึ้นนั้นอย่างไร” (Howe, 228) หรือบางคนว่า ได้แก่ “เศรษฐกิจเจริญ มีโอกาสเท่าเทียมกัน และได้เลื่อนสถานภาพในสังคม” (Garten, 222) หรือว่า “ฝันอเมริกันนั้น มุ่งถึงการมีวิถีชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไปอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา และบุคคลได้รับความพึงพอใจเพิ่มขึ้นขยายมากขึ้นสูงขึ้นอย่างไม่รู้สิ้นสุด” (idem, 28)

มองกว้างออกไป ฝันอเมริกันนี้เป็นเพียงอาการแสดงออกอย่างหนึ่งของภูมิปัญญาตะวันตก ซึ่งเขาถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ทำให้ตะวันตกเจริญเฟื่องฟูอยู่ในปัจจุบันคือคติแห่งความก้าวหน้า (idea of progress) ซึ่งก็กำลังกลับถูกวิจารณ์ว่า เป็นแนวคิดที่ทำให้โลกเผชิญกับปัญหาร้ายแรงต่างๆ เช่น การทำลายธรรมชาติ และการครอบงำกดขี่กันทางสังคม อย่างที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน (เช่น Tarnas, 321, 400) ดังได้กล่าวมาแล้ว

๔. ภาวะของมนุษย์ แนวความคิดแบบตะวันตกนี้จะทำให้มองคนเป็นแบบเดียวกันหมด เช่นมองว่าคนก็ต้องการความสุขแบบเดียวกันนี้แหละ คือความสุขแบบที่ว่าต้องมีวัตถุบำรุงบำเรอตนคนจึงจะมีความสุข ยิ่งเสพมากก็ยิ่งสุขมาก เมื่อมีวัตถุบำรุงบำเรอเต็มทีจึงจะมีความสุขจริง ถ้าเป็นนักเศรษฐศาสตร์ก็บอกว่าการต้องการของคนไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์เห็นแก่ตัว แก้ไขไม่ได้

แม้ว่าในทางการศึกษา แนวคิดของตะวันตกจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคล ก็เป็นเพียงความแตกต่างปลีกย่อย โดยเน้นความแตกต่างในแนวนอน เช่น ความถนัด

แนวโน้ม ความสนใจ ไม่ค่อยใส่ใจและไม่มี ความชัดเจนในการ มองความแตกต่างในแนวคิด คือความแตกต่างในระดับแห่งการ พัฒนาของความเป็นมนุษย์

๕. ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้ กระทำต่อสิ่งแวดล้อม หรือต่อธรรมชาติ โดยการครอบงำ ครอบ ครอง พิฆาต จัดสรร และจัดการให้เป็นไปตามความประสงค์ในอัน ที่จะสนองความต้องการของมนุษย์

ที่ว่ามานี้คือความคิดแบบตะวันตกซึ่งเมื่อเอา ๕ ข้อนี้วัดก็ เห็นความแตกต่างกันแล้ว แม้ว่าเวลานี้ตะวันตกได้เริ่มจะปรับ เปลี่ยนความคิดอย่างที่ว่าแล้ว เช่นบอกให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง ของธรรมชาติ แต่ก็ไม่ครอบงำนั่นเองอย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า ถึงแม้เขา จะมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ตัวมนุษย์เองก็ยังคงตั้น หนึ่งอยู่อย่างเดิมไม่เชื่อมโยงต่อกันมาเมื่อไม่เชื่อมโยงออกมาก็เปลี่ยน ๕ ข้อนี้ไม่ได้ตลอดทั้งหมด ยิ่งกว่านั้นเมื่อเปลี่ยนได้บางข้อไม่โยง กันตลอด ก็กลายเป็นการทำให้เกิดความขัดแย้งเป็นปัญหาใหม่อีก คือ เมื่อเขาเปลี่ยนแนวความคิดไม่ครบทั้ง ๕ ข้อที่แสดงออกมานั้น พอบางข้อเปลี่ยนไป แต่บางข้อไม่เปลี่ยน มันก็เกิดการขัดแย้งกัน เองใน ๕ ข้อนั้น กลายเป็นปัญหาใหม่อีก จึงอยู่แค่การประนี ประนอม นี่แหละคือลัทธิประนีประนอม (compromise)

จุดยุติของแนวความคิดของตะวันตกก็มาติดตันอยู่ที่การ ประนีประนอม (compromise) ที่ว่ามาแล้ว ซึ่งแสดงออกที่คำจำกัด ความของการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่ยังไม่ ตอบคำถามว่าจะก้าวข้ามขั้นประนีประนอมไปได้อย่างไร ทำให้

ความขัดแย้งทยอยกันมาว่า ถ้าต้องไม่ให้คนอื่นประนีประนอมก็ต้องประนีประนอมที่ตัวเอง เมื่อตัวเองต้องประนีประนอมตัวเองก็ไม่มีความสุขจริง จะเกิดความอึดอัดขัดขืน (frustration) และไปไม่รอด ไม่ใช่ความอยู่ตลอดยั่งยืน (sustainability)

ความหวังในการแก้ปัญหา

อยู่ที่การพัฒนามนุษย์ให้เป็นอิสระแท้จริงได้

ที่นี้หันมามองดูในแง่ของพระพุทธศาสนา พอเรามองว่ามนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์เป็นไปตามและมีผลส่งผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นเป็นต้นแล้ว เราก็จะเห็นหลักการของพระพุทธศาสนาแสดงออกใน ๕ ข้อเมื่อที่ ต่างออกไปจากของตะวันตกดังนี้

๑. ในแง่ศักยภาพ มนุษย์สามารถพัฒนาตนในระบบเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ให้ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายประสานกลมกลืนกันได้ นี่เป็นศักยภาพของมนุษย์ คือ ความสามารถพัฒนาตนเองได้ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย ศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพันธ์ที่ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น และการจัดความสัมพันธ์ก็ได้ผลดียิ่งขึ้น แม้ที่จุดเริ่มต้นจะเป็นเหมือนของฝรั่งคือมนุษย์จะจัดการกับธรรมชาติหรือถ้าตรงข้ามก็เป็นทาสของธรรมชาติไปเลย แต่เนื่องจากหลักการนี้เป็นแนวความคิดแบบที่เรียกได้ว่ามีพลังสืบเคลื่อน (dynamic)

คือเป็นความคิดที่ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนก้าวหน้าที่ยั่งยืนไปได้เรื่อย ตามอัตราสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เพราะฉะนั้นศักยภาพในการพัฒนาตนของมนุษย์ ก็จะทำให้สามารถจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ให้ประโยชน์ของ ๒ ฝ่ายกลมกลืนกันได้

๒. ในแง่อิสรภาพ อิสรภาพก็มีความหมายเปลี่ยนไปเป็นว่า อิสรภาพ คือการมีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเองโดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ ตอนนั้นก็กลับตรงข้ามกันเลยกับแนวคิดตะวันตก คือ พอมนุษย์มีอิสรภาพมากขึ้น มนุษย์ก็อยู่ดีมีสุขได้โดยขึ้นต่อธรรมชาติน้อยลง ดำรงอยู่ดีได้ด้วยตนเอง เป็นการมองกลับกันกับฝรั่งที่มองว่ายิ่งเราไปจัดการกับธรรมชาติ เขามันมารับใช้ได้มากเท่าใด เราก็ยังมีอิสรภาพยิ่งใหญ่มากเท่านั้น แต่มองอีกทีพลิกกลับกลายเป็นว่ามนุษย์ยิ่งหมดอิสรภาพ เพราะความอยู่ดีมีสุขและความยิ่งใหญ่ของตนต้องไปขึ้นกับวัตถุเหล่านั้น ถ้าไม่มีวัตถุเหล่านั้นก็อยู่ดีไม่ได้มีความสุขไม่ได้ ตลอดจนถึงกับอยู่ไม่ได้เลย มนุษย์ยุคนี้บอกว่าเหม จันนี้เก้ง อันนี้ก็มีอันนั้นก็มี แต่กลายเป็นว่ามนุษย์เอาชีวิตและความสุขไปฝากไว้กับสิ่งเหล่านั้น พอไม่มีสิ่งเหล่านั้นชีวิตก็อยู่ไม่ได้ ความสุขก็ไม่มี ความสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเองเหลือน้อยที่สุด หรือน้อยลงไปทุกที

ถ้าขึ้นพัฒนาแบบนี้ต่อไปมนุษย์จะต้องแก้ทุกข์ด้วยการฉีดยาหรือกินสารเคมี คือต่อไปมนุษย์นี้จะเจริญมาก บอกว่าตัวเองพัฒนาสำเร็จ สามารถจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง โดยใช้วัตถุที่จัดสรรจากธรรมชาติภายนอกหรือสังเคราะห์ขึ้น แม้แต่ปัญหาทางจิตใจก็แก้ได้ด้วยวัตถุ

เช่น ดูว่า ในสมองเวลาปีติโสมิใจ มีสารอะไรหลังออกมา ก็บันทึกไว้ต่อไปมีความโกรธ มีสารอะไรออกมาก็บันทึกไว้ ต่อไปจิตใจสงบสบายเป็นสมาธิ มีสารอะไรหลังออกมาก็บันทึกไว้ แล้วก็ผลิตสารนั้นขึ้นมาใครกลุ่มอกกลุ่มใจอยากจะแก้ให้ปีติโสมิใจก็คิดสารนี้เข้าไป คนนี้อยากจะมีความสุขอย่างนั้นอย่างนี้แบบนี้แบบนั้นก็เลือกได้ มีหลายประเภท อยากมีความสุขแบบนี้ก็ใช้ยาหรือสารตัวนี้ อยู่ในขณะนี้ เอาเข็มฉีดยามาดูดแล้วฉีดเข้าไป อยากจะเป็นอย่างไรก็เอายาหรือสารที่ต้องการฉีดได้ตามชอบใจ อย่างนี้เรียกว่ามนุษย์มีอิสรภาพในความหมายของอารยธรรมตะวันตก คือ เป็นผู้ยิ่งใหญ่สามารถจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ แม้อยากจะมีความสุขอย่างใดก็มีความสุขได้อย่างนั้น ด้วยการเอาธรรมชาติมารับใช้โดยผลิตเป็นสารแล้วเอามาฉีดเข้าไปในตัว แต่มองอีกด้านหนึ่งก็คือมนุษย์หมดอิสรภาพเลย เพราะชีวิตและความสุขต้องขึ้นต่อวัตถุหรือสิ่งภายนอกโดยสิ้นเชิง ตัวเองอยู่ดีมีความสุขโดยลำพังไม่ได้

๓. ในแง่ความสุข ตามความหมายของการพัฒนามนุษย์ ซึ่งโยงจากข้อก่อน จะมองว่า ตอนแรกมนุษย์ขึ้นต่อธรรมชาติภายนอกในการมีความสุขก็จริงอยู่ แต่เมื่อมนุษย์พัฒนามากขึ้นมนุษย์ก็สามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองมากขึ้น โดยขึ้นต่อธรรมชาติหรือสิ่งภายนอกน้อยลง วิธีการฝึกของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้เป็นขั้นตอนในแนวทางแบบนี้ คือให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลงไป และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นระดับขึ้นไป ถ้าเป็นความสุขในระดับต้น ก็เป็นสามิสสุขต้องพึ่งอาศัยยามิส และมนุษย์ที่อยู่กับความสุขในระดับนี้ ก็จะ

ต้องมีกรอบความประพฤติ จากฐานของความสุขแบบนี้ เมื่อพัฒนาขึ้นไปอีกก็จะมีความสุขภายในที่ประณีตขึ้นไปอีก การขึ้นต่อวัตถุจะน้อยลงไปๆ โดยมีวิธีการฝึก เช่นมีศีล ๘ เพิ่มจากศีล ๕

ถ้ายังต้องการความสุขแบบสามิสซึ่งอาศัยวัตถุ หากไม่มีเครื่องเหนี่ยวรั้งหรือยับยั้ง เดียวก็จะแย่งชิงกันมากไป สังคมจะเดือดร้อน แต่ละคนก็จะไม่ได้ความสุขเลย เพื่อจะให้ทุกคนได้ความสุขด้วยกันก็ต้องอยู่ในระบบประนีประนอม พระพุทธศาสนายอมรับว่าการแสวงหาสามิสสุขอยู่ในระดับของระบบประนีประนอม (compromise) คือทุกคนจะต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตนบ้าง โดยตั้งกติกาสังคมเช่นศีล ๕ และกฎหมายต่างๆ ตามแนวศีล ๕ นั้น เพื่อตีกรอบให้คนไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งจะทำให้แต่ละคนพอได้บ้างแต่จะไม่มีใครได้เต็มตามความปรารถนา เพราะความต้องการไม่มีสิ้นสุด ไม่อึด เพราะฉะนั้นในขั้นพื้นฐานนี้ ได้ศีล ๕ ก็พออยู่กันได้แล้วก็พัฒนาต่อไป

เมื่อพัฒนาในทางจิตใจมากขึ้น มนุษย์เริ่มมีความสุขภายในด้วยตนเอง ซึ่งไม่ขึ้นต่อวัตถุ รู้จักความสุขที่ประณีตลึกซึ้งและเป็นอิสระมากขึ้นๆ แม้แต่ในระหว่างฝึกตนตอนแรกก็อาศัยวัตถุน้อยลงๆ เคยกินทั้งวัน อยากกินอะไรเมื่อไร อยากอ่อยล้นเมื่อไรก็กินเมื่อนั้น ต่อมา สมาทานศีล ๘ ข้อ ๖ คือ วิกาลโภชนา ไมกินหลังเที่ยง ก็ฝึกตัวเองว่าลองดูซิที่เราไม่ให้ชีวิตและความสุขขึ้นต่อการกินมากเกินไป เอาแค่พอเป็นปัจจัยยังชีพอยู่ได้ด้วยการกินเพื่อสุขภาพ ไม่ใช้กินเพื่อมั่งอ่อย จะมีความสุขอยู่ดีได้ไหม ก็เริ่มฝึกตัวเองให้เป็นอิสระจากวัตถุ ให้ชีวิตขึ้นต่อวัตถุน้อยลง แล้วพัฒนาจิตใจมากขึ้น

ถึงตอนนี้ความหมายของอิสรภาพก็เปลี่ยนไป อิสรภาพกลายเป็นการมีความสามารถที่จะอยู่ดีมีสุขได้โดยขึ้นต่อธรรมชาติแวดล้อมน้อยลง อยู่ได้ดีด้วยตนเองมากขึ้น พร้อมกันนี้ความหมายของความสุขก็เปลี่ยนไปด้วย ความสุขก็มีได้หลายแบบตามระดับการพัฒนาตนของมนุษย์ ไม่ใช่มีความสุขอยู่แบบเดียวตามแนวความคิดวัตถุนิยมของตะวันตก

ความสุขมีหลายระดับ ตั้งแต่สามีสสุขที่อิงอาศัยวัตถุบำรุงบำเรอภายนอก จนกระทั่งถึงนิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่ต้องขึ้นต่ออามิส ซึ่งเป็นความสุขที่ทำให้เกิดขึ้นได้ภายในด้วยวิธีการอย่างอื่น และนิรามิสสุขนั้น ก็ยังแบ่งเป็นนิรามิสสุขชั่วคราว กับนิรามิสสุขถาวร ยิ่งพัฒนามากมนุษย์ก็ยิ่งสามารถมีความสุขเป็นอิสระในตนมากขึ้น โดยเป็นความสุขที่ไม่ต้องหา ไม่ขึ้นต่อวัตถุ และไม่ต้องการเสพ เพราะความสุขกลายเป็นคุณสมบัติประจำอยู่ในตัวตลอดเวลา

๔. ภาวะของมนุษย์ คนแตกต่างกันได้หลากหลาย ทั้งแนวตั้งและแนวนอน แนวตั้งคืออยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน และแนวนอนคือมีความถนัดอัธยาศัยไม่เหมือนกัน พุทธศาสนามองมนุษย์สัตว์ทั้งหลายแตกต่างกันหมด และยอมรับความแตกต่างหลากหลายนั้น

สำหรับความแตกต่างในแนวนอน โดยทั่วไปพระพุทธศาสนาจะยอมรับเขาตามที่เขาเป็น แต่สำหรับความแตกต่างในแนวตั้ง ซึ่งเป็นความแตกต่างในระดับการพัฒนา จะยอมรับเพียงในแง่ที่จะรู้เข้าใจเขาตามที่เขาเป็น แต่ไม่ยอมรับปล่อยให้เขาเป็นอยู่

อย่างนั้น คือไม่ยอมรับแบบหยุดนิ่ง แต่ให้ก้าวหน้าต่อไป เพราะถือว่ามีมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จะต้องมีการฝึกฝนพัฒนาเป็นแกนอยู่ท่ามกลางสภาพของความแตกต่างหลากหลายนั้น และการฝึกฝนพัฒนานี้แหละที่เป็นตัวโยนให้ความแตกต่างเป็นเพียงความหลากหลายในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้สามารถประสานให้ความแตกต่างแทนที่จะเป็นความขัดแย้ง ก็กลายเป็นความเกื้อกูลกลมกลืนและเติมเต็มแก่กัน

เรามีวิธีที่จะโยนคนเข้าด้วยกันตามหลักการแห่งการพัฒนาไม่ว่าใครจะอยู่ในระดับไหนก็ต้องพัฒนาตนทั้งสิ้น แต่เราไม่มองว่าคนจะต้องมีชีวิตแบบเดียวกัน เรายอมรับมนุษย์ตามที่เขาเป็น แต่ต้องให้เขาพัฒนาตน นี่คือเงื่อนไข เพราะฉะนั้นเราไม่ได้บอกว่าทุกคนในสังคมจะต้องเป็นอยู่หรือมีชีวิตตลอดจนหาความสุขแบบเดียวกันทั้งหมด แนวความคิดนี้มีแกนสำคัญคือหลักการแห่งการพัฒนามนุษย์ ถือว่าการพัฒนามนุษย์เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญ และถือความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนามนุษย์และการมีอิสระภาพนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้

๕. ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องใช้สติปัญญาความสามารถที่ตนพัฒนาขึ้นมาได้ด้วยศักยภาพที่ตนมีอยู่เป็นพิเศษนั้น มาใช้เป็นเครื่องดำรงรักษาส่งเสริมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูลส่งผลดียิ่งขึ้น ทั้งต่อตนเองและต่อสิ่งแวดล้อมอย่างประสานกลม

กลืน ถึงจุดพอดีอยู่เสมอ คือแทนที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ แล้วจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจของตน ก็เปลี่ยนเป็นว่ามาจัดความสัมพันธ์ที่ดีงาม เกื้อกูลกับธรรมชาติ

หลักความสัมพันธ์ที่ว่ามานี้ หมายความว่า ไม่ใช่ทั้งการเข้าพิชิตครอบงำจัดการอย่างรุกรานต่อธรรมชาติ และไม่ใช่ปล่อยตัวให้ตกอยู่ใต้ครอบงำของกระแสความเป็นไปของธรรมชาติอย่างไรสติปัญญา แต่ใช้ศักยภาพที่ตนมีในฐานะเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้นั้นมาใช้แก้ไขปรับปรุงให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นไปด้วยดีโดยเกื้อกูลทั้งแก่ตนและแก่ธรรมชาติแวดล้อม คือแก่ระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติทั้งหมด ให้ก้าวหน้าไป ในภาวะพอดีอยู่ตลอดเวลา พุดง่าย ๆ ว่า แทนที่จะจัดการธรรมชาติเพื่อตัว ก็เปลี่ยนเป็นจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อผลดีด้วยกันทั้งระบบ หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า พัฒนาให้ระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาตินั้นมีคุณภาพที่เกื้อกูลอยู่เสมอ

ข้างในมีสุขเป็นอิสระ ข้างนอกอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกันไปกับคนอื่นและธรรมชาติ

การฝึกฝนพัฒนาตนเองของมนุษย์เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญที่สุดในด้านธรรมชาติของมนุษย์ คู่กันกับ หรือซ้อนอยู่ภายในหลักความจริงกลางที่เป็นสากลต่อธรรมชาติทั้งปวงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ภายในระบบความสัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน

อิสรภาพที่มีความหมายดังกล่าวมาตามปรัชญาแห่งการพัฒนา มนุษย์นี้ทำให้มีความยึดหยุ่นในเรื่องต่างๆ มากมาย คือจะทำให้มีปัจจัยตัวที่ ๓ เข้ามาร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย เมื่อมีเศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) ตอนนี้อาจจะเพิ่มปัจจัยที่ ๓ เข้ามาเป็นตัวกลาง เป็นปัจจัยในฝ่ายมนุษย์ ที่จะเข้ามาแทรกกลางระหว่างเศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) หรือแม้แต่ระหว่างการพัฒนา กับ สภาวะแวดล้อม (development กับ environment) เพื่อแก้ปัญหาที่ปัจจัย ๒ อย่างนั้นมันขัดกันอยู่ในตัว ซึ่งฝรั่งก็ยอมรับ เช่นที่เขาบอกว่าความต้องการของมนุษย์ (human demands) กับ ทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) นั้นมันขัดกันตลอดเวลา เพราะความต้องการของมนุษย์ (human demands) นั้นเรียกร่องจากธรรมชาติมาก จนกระทั่งทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) มีไม่พอที่จะให้ การขัดกันนี้เป็นจุดตันที่ทำให้ไปไม่รอด แล้วจะทำอย่างไร ก็ต้องมีปัจจัยตัวที่ ๓ เข้ามา ถ้าไม่เอาปัจจัยตัวที่ ๓ เข้ามาร่วมแล้ว มันก็พลาดหรือไม่สำเร็จนั่นเอง

เมื่อเอาปัจจัยตัวที่ ๓ ซึ่งเป็นปัจจัยฝ่ายตัวมนุษย์ คือลักษณะของมนุษย์ที่เป็นสัตว์พัฒนาได้ และการพัฒนามนุษย์นั้น เข้ามาก็จะทำให้เกิดการปรับความต้องการ (demands) กับทรัพยากร (resources) ให้พอเหมาะพอดีกลมกลืนกันได้ และปรับได้ชนิดที่ไม่ต้องประนีประนอม (compromise) ด้วย แต่ปรับชนิดที่มนุษย์ก็มีความสุข เพราะยังมนุษย์พัฒนาขึ้นไปก็ยิ่งมีความสุขอิสระ ไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุมากขึ้น โดยตัวการพัฒนาเองก็ทำให้มนุษย์ไม่ต้องไป

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๗๑

ล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากอัตราสัมพัทธ์ในความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัย ๓ อย่างนั้นจะเป็นตัวปรับและทำให้มีการปรับอยู่ในตัวเองตลอดเวลา เพราะฉะนั้นการที่มนุษย์ไม่ต้องไปทำลายรังแกธรรมชาติก็เลยเป็นไปในตัวโดยอัตโนมัติเอง แล้วมนุษย์ก็อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยดีอย่างพึ่งพาอาศัยกันและเกื้อกูลกันโดยมีความสุขด้วย ไม่ใช่มีความสุขทุกข์หรือฝืนใจทำ

เป็นอันว่า ปัจจัยตัวที่ ๓ ที่แทรกเข้ามานี้ เป็นตัวที่ปรับความเรียกร้องต้องการของคน (human demands) กับทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) ให้กลมกลืนพอเหมาะพอดี โดยตัวมนุษย์เองก็มีความสุข แต่ปรัชญาหรือหลักความคิดของตะวันตกจะยึดถือโดยไม่รู้ตัวให้คนเป็นแบบเดียว ซึ่งขัดกับแนวความคิดแบบพัฒนา เราไม่อาจบังคับคนให้เป็นแบบเดียวกันได้ มนุษย์ไม่สามารถอยู่ในระดับเดียวกันได้ทั้งหมดในเวลาหนึ่งเวลาเดียว มันเป็นไปได้ไม่ได้ เราจะต้องยอมรับเขาตามที่เขาเป็น และยอมรับความต้องการที่ต่างกัน ถ้าเข้าใจตามหลักการนี้ การพัฒนาของโลกจะเกิดเป็นระบบขึ้นมาอีกแบบหนึ่งเลย ซึ่งต่างจากที่ทำมาทั้งหมดเป็นระบบของการพัฒนา ที่การพัฒนาธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมหรือพัฒนาอะไรก็แล้วแต่ มีการพัฒนามนุษย์ประสานกลมกลืนสัมพันธ์และสัมพันธ์กันไปโดยตลอด

การปฏิบัติตามหลักการนี้มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งคือเป็นทางสายกลาง เพราะมีการปรับตัวให้พอเหมาะพอดีอยู่ตลอดเวลา แต่ผู้ไม่เข้าใจชัดเจนอาจนำไปปฏิบัติผิดพลาด จึงต้องย้ำข้อต่อระวังคือจะต้องไม่ให้ไปสุดโต่ง เพราะบางที บางคนมาเรียนพุทธ

ศาสนา มองไม่ทั่วตลอด หรือเอาความรู้สึกเดิมของตัวมาจับ ก็จะไม่เอาแต่ด้านจิตใจโดยไม่ยอมรับความต้องการของมนุษย์ที่อยู่ในระดับการพัฒนาต่างๆ แต่ที่จริงพระพุทธศาสนายอมรับหมด พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไปตามสภาวะความจริงว่าความสุขมีกี่ประเภท แยกไปหลายอย่าง กามสุขก็มี ฌานสุขก็มี กามสุขมีข้อดีอย่างไรพระองค์ก็บอก กามสุขมีโทษอย่างไรพระองค์ก็บอก กามสุขมีดีอย่างไรแต่มีจุดอ่อนอย่างนั้น เมื่อมันมีจุดอ่อน คุณก็ควรจะพัฒนาต่อไป แล้วคุณจะได้ความสุขที่สูงขึ้นไป ซึ่งเป็นอย่างนี้ แต่ความสุขระดับนี้ก็ยังมีข้อบกพร่องอีก จึงควรพัฒนาต่อไปอีกๆ จึงเป็นปรัชญาแห่งการพัฒนาที่ไม่มีการบังคับคนให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับเขาตามที่เขาเป็น โดยมีเงื่อนไขว่าเขาจะต้องฝึกฝนตนอยู่เสมอ ต้องพัฒนาอื่นๆ ขึ้นต่อไป

เป็นอันว่า แนวความคิดในการพัฒนาแบบนี้มีลักษณะเป็นทางสายกลาง ซึ่งมีข้อสังเกตว่า ควรระวังอย่าให้เขวพลาดไปกลายเป็นสุดโต่ง เช่น

ก) การพัฒนาแบบนี้ไม่สำเร็จด้วยการบังคับ และไม่บังคับให้คนทุกคนจะต้องมีชีวิตเป็นอยู่และแสวงหาความสุขแบบเดียวกัน แต่สำเร็จด้วยการฝึกฝนพัฒนาบุคคลซึ่งเป็นไปโดยลำดับตามระดับ

ข) การพัฒนาแบบนี้ไม่ใช่ไม่มีการประนีประนอมเลยทีเดียว แต่ถือว่าการประนีประนอมเป็นระบบการดำเนินชีวิตขั้นเริ่มต้นของการพัฒนา สำหรับมนุษย์ที่ยังต้องการกามสุขหรือต้องการความสุขจากวัตถุอย่างเต็มที่ ยังไม่รู้จักความสุขที่เหนือกว่านั้นขึ้นไป จึงยังต้องตั้งกติกาของสังคมขึ้นมาเป็นกรอบ เพื่อให้เขารู้จักยับยั้ง

ไม่สามารถที่จะสนองความต้องการของตนเองอย่างไม่มีขอบเขต จนถึงกับเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สำหรับชีวิตระดับนี้ก็จะมีการกตาสังคมเช่นกฎหมาย หรือต่อจากกฎหมายก็มีกฎหมายศีลธรรม เป็นต้นไว้ควบคุม

กตาสังคม เช่นกฎหมายเป็นต้นนี้ จะมีความหมายเปลี่ยนไปตามระดับการพัฒนาของคนด้วย สำหรับคนที่ยังไม่พัฒนาเลย มันจะมีความหมายเป็นกรอบกั้นหรือข้อบังคับ แต่เมื่อเขามีการฝึกฝนพัฒนาตนเอง เช่นรู้จักใช้ปัญญาองเหตุผล กตาสังคมนี้อาจมีความหมายเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนพัฒนาตน และต่อไปเมื่อมนุษย์พัฒนาขึ้นไปอีกจนได้ที่แล้ว กฎเกณฑ์เหล่านี้ก็เป็นเพียงเครื่องมือรู้ หรือสิ่งหมายรู่ร่วมกัน ให้กำหนดได้ว่า เราอยู่ในสังคมนี้จะอยู่ร่วมกันอย่างไร ชีวิตชุมชนจึงจะดำเนินไปด้วยดี ไม่ยุ่งยาก ไม่ติดขัด และเป็นสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อชีวิตของแต่ละคนเท่านั้นเอง

ที่ว่ามานี้ พูดด้วยคำสั้นๆ คือลักษณะที่เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** คือทางสายกลาง ชีวิตที่พอเหมาะพอดี หรือแนวปฏิบัติที่พอดี

Mr. Schumacher ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งขึ้นมาให้ชื่อว่า *Small Is Beautiful* ในหนังสือนั้นมีบทหนึ่งชื่อว่า *Buddhist Economics* (เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ) โดยที่ผู้เขียนแสดงเหตุผลว่า เมื่อพุทธศาสนามีหลักสัมมาอาชีวะอยู่ในมรรคคือมัชฌิมาปฏิปทา ก็แสดงว่าต้องมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ (Buddhist economics) เราก็พูดต่อไปว่า เมื่อมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ (Buddhist economics) ก็ต้องมีการพัฒนาแบบพุทธ (Buddhist development) การพัฒนา

แบบพุทธนั้นก็ดำเนินตามแนวความคิดที่ว่ามานี้

ก่อนจะผ่านไป ขอสรุปนิดเดียวว่า แนวความคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืนที่องค์การสหประชาชาติประกาศไว้ มีองค์ประกอบสองอย่าง คือเศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) ซึ่งจะต้องเข้าคู่ประสานเกื้อกูลกัน และให้บูรณาการ (integrate) กันเข้าเป็นองค์รวมที่สมดุล แล้วทีนี้ของเราก็เพิ่มองค์ที่สามเข้ามาให้ครบ เพื่อให้มีตัวกลางที่จะมาปรับให้องค์ประกอบสองอย่างนั้นประสานกลมกลืนกันได้จริง เพื่อให้เศรษฐกิจ กับ นิเวศวิทยา (economy กับ ecology) ไม่ต้องขัดแย้งกัน และไม่ต้องใช้วิธีประนีประนอม (compromise) คือเติมองค์ประกอบฝ่ายมนุษย์เข้าไปอย่างที่ว่ามาแล้ว

องค์ประกอบฝ่ายมนุษย์ที่ว่านี้ ยังไม่รู้ว่าจะใช้ศัพท์อะไรดี อยากจะหาศัพท์ที่เข้าชุดกัน ให้ออกเสียงสอดคล้องกัน ไกล ๆ กับ economy และ ecology แต่ยังหาศัพท์เหมาะสมไม่ได้ ขอความกรุณาช่วยกันคิดด้วย อาตมาลองหามาศัพท์หนึ่งว่า evolvability ซึ่งแปลว่า ความสามารถที่จะวิวัฒน์ เป็นคำที่แสดงลักษณะของมนุษย์ ในด้านศักยภาพที่จะพัฒนาตัวเอง

ที่จริงคำว่า evolution นี้ ตามปกติใช้ในความหมายว่า วิวัฒนาการ ซึ่งแตกต่างจาก development ที่แปลกันว่าการพัฒนา หรือพัฒนาการ แต่ในที่นี้เอามาปรุงเป็นศัพท์ใหม่ตามที่ไวภาษกรณ ให้โอกาส โดยที่เราจะต้องมาจำกัดความเอาเอง ถ้ายังไม่ได้ศัพท์อื่น ก็ขอใช้ไปก่อนว่า evolvability จึงเป็นชุดว่า economy กับ ecology มี evolvability มาแทรกกลาง เป็น ๓ ตัว economy คือเศรษฐกิจ ecology คือนิเวศวิทยา หรือสภาพแวดล้อม แล้วก็ evolvability คือ

ศักยภาพของมนุษย์ที่จะมีการพัฒนา หรือความโน้มเอียงในการที่จะพัฒนาตนขึ้นไป ถ้าอย่างนี้ความต้องการทางเศรษฐกิจ (economic demands) ก็จะไปสมดุลกลมกลืนกันได้กับนิเวศวิทยา (ecology) ไม่รังแกนิเวศวิทยานั้น ต่างจากการพัฒนาแบบเก่าที่ความต้องการทางเศรษฐกิจ (economic demands) ไม่เต็มสัทที่จนนิเวศวิทยา (ecology) ไม่สามารถป้อนทรัพยากรให้พอได้ แต่พอเราเปลี่ยนมนุษย์ได้ด้วยศักยภาพในการวิวัฒนาการ (evolvability) ของมนุษย์นั่นเอง เศรษฐกิจ (economy) กับนิเวศวิทยา (ecology) ก็ประสานกันได้

ตามหลักเศรษฐศาสตร์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นแนวความคิดสมัยใหม่ ถือว่าความต้องการของมนุษย์ไม่รู้จักพอ ตรงกับที่พระพุทธศาสนาสอนว่า *นตฺถิ ตณฺหาสมานํ* ที่แม่น้ำเสมอด้วยต้นหาไม่มีหมายความว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นไม่รู้จักเต็ม แต่ความต้องการตามความหมายของเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่กับของพระพุทธศาสนา มีความแตกต่างกันอย่างสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑) เศรษฐศาสตร์ มองความต้องการที่ไม่รู้จักพอนั้น เหมือนกับคงตัวอยู่อย่างเดียว ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในแง่ที่ว่าทุกคนเป็นอย่างเดียวกัน และแต่ละบุคคลคงเป็นอย่างเดียวตลอดไป หรืออย่างน้อยก็ไม่ใส่ใจที่จะพิจารณานำเรื่องนี้มาใช้ประโยชน์ แต่พระพุทธศาสนาถือว่าความรุนแรงและขอบเขตของความต้องการเป็นสภาพสัมพัทธ์ ต่างออกไปตามอัตราการพัฒนาของบุคคล ซึ่งต่างคนก็ไม่เหมือนกัน และในบุคคลเดียวกันก็เปลี่ยนแปลงได้ตามอัตราการพัฒนานั้น และถือเรื่องนี้เป็นปัจจัยสำคัญ ในการพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องราวและการแก้ปัญหาของมนุษย์ทุกอย่าง

พูดสั้นๆ เศรษฐศาสตร์ถือว่าค้นหาแก้ไขไม่ได้ แต่พระพุทธศาสนาถือว่า ตัณหานั้นแก้ไขตลอดจนจะได้ มนุษย์สามารถพัฒนาจากการเป็นอยู่ด้วยตัณหา ไปสู่การเป็นอยู่ด้วยปัญญา

๒) เศรษฐศาสตร์ รู้จักความต้องการแบบเดียว แม้เขาจะพูดถึงความต้องการ (want) และอุปสงค์ (demand) ว่าต่างกันอย่างไร ตลอดจนอาจจะโยงไปถึงเรื่องความต้องการที่จำเป็น (need) และความอยาก (desire) ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงความแตกต่างโดยเงื่อนไขหรือโดยขีดระดับ ไม่ใช่ความแตกต่างโดยประเภท และแนวความคิดนั้นก็ยังเป็นแบบขำนาญพิเศษ แยกส่วน มองด้านเดียว มุ่งไปที่วัตถุประสงค์และการสนองความต้องการ โดยไม่ได้ศึกษาธรรมชาติของความต้องการต่อไปอีกให้ชัดเจนและให้เพียงพอ ทั้งที่มันเป็นแกนพื้นฐานของเศรษฐศาสตร์ จึงไม่สามารถใช้แก้ปัญหาแบบองค์รวมที่ต้องมีการพัฒนามนุษย์ ส่วนพุทธศาสนาแยกชัดว่าความต้องการมี ๒ แบบ ความต้องการอย่างหนึ่งเรียกว่า ตัณหา ความต้องการอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ฉันทะ และให้ความสำคัญแก่การแก้ปัญหาของมนุษย์ด้วยการปรับเปลี่ยนลดละความต้องการแบบตัณหา และส่งเสริมความต้องการแบบฉันทะขึ้นไป และฉันทะนี้แหละทำให้พัฒนามนุษย์ได้ เมื่อพัฒนามนุษย์ให้มีความต้องการแบบฉันทะแล้ว มนุษย์ก็กลับเป็นองค์ประกอบ ในการกลับมาปรับอัตราความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการทางเศรษฐกิจ กับการอำนวยความสะดวกธรรมชาติของระบบนิเวศได้ ซึ่งจะแก้ปัญหาให้จบลงไปในช่วงหนึ่ง นี่เป็นการพูดในแง่ของคู่กันเวทียกับ เศรษฐกิจ (ecology กับ economy)

ประวัติแห่งอารยธรรมให้ถูกทาง บนฐานแห่งระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติที่ถูกต้อง

ถ้าพูดในแง่ของอีกคู่หนึ่ง คือ สิ่งแวดล้อม กับ การพัฒนา (environment กับ development) คู่นี้ก็ต่อเติมปัจจัยที่ ๓ เหมือนกัน ในระบบการพัฒนาแบบเดิมนั้น การพัฒนา (development) มีความหมายเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) เราก็เพิ่มเข้ามาว่าต้องมีการพัฒนา (development) อีกอย่างหนึ่ง ด้วย คือการพัฒนาคน (human development) ก็เลยเป็นการพัฒนา (development) สองอย่าง ได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) ซึ่งใช้ศัพท์พระว่า **พัฒนา** กับ การพัฒนาคน (human development) ซึ่งภาษาพระเรียกว่า **ภาวนา**

การพัฒนา (economic development) นั้น เราอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (science and technology) เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นเครื่องมือของการพัฒนา (development) เพื่อความมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ กล่าวคือวิทยาศาสตร์ที่มาในฐานความคิดเดิมนั้น เป็นวิทยาศาสตร์เพื่อพิชิตธรรมชาติ มุ่งหาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติเพื่อจะจัดการกับธรรมชาติ เอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการทางเศรษฐกิจของมนุษย์ เทคโนโลยีที่ผลิตขึ้นมาและใช้งานก็เพื่อเป็นเครื่องมือที่จะจัดการกับธรรมชาติ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ แต่ในที่นี้ เมื่อรากฐานทางความคิดเปลี่ยนไปแล้ว วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็เปลี่ยนความหมายและความมุ่งหมายไปด้วย

เมื่อเราเปลี่ยนแปลงใหม่ให้การพัฒนา (development) มีความหมาย ๒ อย่าง โดยมีการพัฒนามนุษย์ (human development) มาเข้าคู่ด้วย วิทยาศาสตร์ก็เปลี่ยนแนวทางมาค้นหาความรู้ เพื่อให้มนุษย์ได้ความรู้ที่จะมาจัดความสัมพันธ์ให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างดี โดยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และเทคโนโลยีก็ผลิตและใช้บนฐานความคิดใหม่นั้นด้วยแรงจูงใจใหม่ที่ต่างไปอีกแบบหนึ่ง เราก็มีวิทยาศาสตร์ได้ มีเทคโนโลยีได้ แต่มีด้วยฐานความคิดที่ต่างออกไป ดังนั้น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (science and technology) จึงมีความหมายและคุณค่าที่ขยายกว้างออกไป ซึ่งครอบคลุมการเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) เพื่อสนองความมุ่งหมายหรือเป้าหมายในทางเศรษฐกิจด้วยแต่ดำเนินไปโดยอิงสัมพันธ์กับฝ่ายพัฒนามนุษย์ (human development)

ฝ่ายพัฒนามนุษย์ (human development) คือภาวนา ก็เอาด้านปัญญา (wisdom) กับศีล (ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (mental qualities) เป็นตัวเชื่อม รวม ๓ ด้านนี้จึงเป็นจริยธรรม นี้คือแดนของภาวนา

เราพัฒนาคนที่ ๓ ด้านนี้ให้ครบ ไม่ใช่ ethics อย่างเดียว ที่มักแปลกันว่า จริยธรรม แต่ที่จริงไม่ใช่ เพราะ ethics คือศีล เป็นเพียงส่วนหนึ่งของจริยธรรม และ ethics นั้นก็ต้องเป็น ethics ในความหมายใหม่ ไม่ใช่ ethics ในความหมายของตะวันตกที่ไม่เป็นธรรมชาติ ที่เคยถูกวิทยาศาสตร์ตีตกไปแล้ว และยังพยายามจะเป็นวิทยาศาสตร์อยู่ และที่เป็นจริยธรรมแบบจำใจสำเร็จได้ด้วย

การประนีประนอม

จริยธรรมที่ต้องการนี้ต่างจาก ethics ของตะวันตกมาก แต่ไม่ใช่เรื่องจะพูดในที่นี้ จริยธรรมที่ว่านี้จะมาช่วยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน (human development) เพื่อทำให้ความต้องการทางเศรษฐกิจ กับการสนองความต้องการทรัพยากรธรรมชาติ ประสานกลมกลืนสมดุลไปกันได้

นี่เป็นแนวความคิดกว้างๆ ซึ่งเมื่อดำเนินการพัฒนาไปตามฐานความคิดใหม่นี้ จะไม่ใช่เป็นการมุ่งที่จะเอาชนะธรรมชาติ แต่เป็นการคิดในแนวทางว่าทำอย่างไรจะอยู่ร่วมกันได้ดี เกื้อกูลกันกับธรรมชาติ โดยมีการพัฒนาตนขึ้นไปเสมอ เพื่อเข้าถึงความสุขและอิสรภาพที่สูงขึ้นไป โดยเฉพาะในการพัฒนาเทคโนโลยี จะต้องมีความสังวรอยู่เสมอ อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า เทคโนโลยีนั้นอาศัยความรู้จากวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ก็ยังมีความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ ไม่ทั่วตลอด ไม่ครอบคลุม ไม่แทงทะลุ ทำให้เกิดปัญหามากมายดังที่ได้ยกตัวอย่าง เรื่อง CFC ที่ว่าเมื่อปี ๑๙๓๐ ยอมรับกันว่าปลอดภัยดีที่สุดในขณะนั้น แต่พอถึงปี ๑๙๗๖ กลับประกาศใหม่ว่าแยแล้ว มันทำลายสิ่งแวดล้อมจะทำโลกให้พินาศ เพราะฉะนั้นในเรื่องเทคโนโลยีจะประมาทไม่ได้ตลอดเวลา

ว่าที่จริง การแก้ปัญหาทุกด้านที่ว่ามานี้ ในขั้นสุดท้ายก็มีศูนย์กลางอยู่ที่การพัฒนาคน เมื่อพัฒนาคนดีแล้ว คนนั้นก็รักษาธรรมชาติแวดล้อมได้ แสวงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วยแรงจูงใจที่ถูกต้อง ใช้เทคโนโลยีในทางสร้างสรรค์ พัฒนาเศรษฐกิจในทางที่ไม่ให้มีผลลบ เฉพาะอย่างยิ่งจะต้องพัฒนาคนให้มีฐานความคิด

ในการสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างถูกต้อง

เมื่อมีการพัฒนาคนอย่างถูกต้อง คนก็พร้อมที่จะปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อทุกสิ่งที่คุณเข้าไปเกี่ยวข้อง ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่นสิ่งอื่น มีพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน เพียงแค่นี้ก็ครอบคลุมระบบความสัมพันธ์ที่ดีงามกับสิ่งแวดล้อมทั้งหมดแล้ว แต่เพื่อจะให้เห็นจำเพาะลงไปในเรื่องนี้อาจจะพูดให้เด่นชัดขึ้นอีกว่า เมื่อคนมีการพัฒนาถูกต้อง เขาก็จะมีความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติที่ดีงามต่อธรรมชาติแวดล้อม จะมองและเกี่ยวข้องปฏิบัติต่อธรรมชาติแวดล้อมนั้นในทางที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน พูดสั้นๆ ว่ามีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันกับสิ่งแวดล้อม

จะต้องย้ำคำว่า มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมแบบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพราะเป็นความสัมพันธ์ที่แตกต่างจากความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันถึงขั้นพื้นฐาน

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมเวลานี้ พูดได้ด้วยคำสรุปสั้นๆ ว่า เป็นความสัมพันธ์แบบทำลายซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อมนุษย์มุ่งมั่นในการพิชิต เอาชนะ จัดการหาประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ก็ทำลายธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเสื่อมโทรม ก็เกิดผลดีก็กลับมาทำลายมนุษย์เอง แล้วทั้งมนุษย์และธรรมชาติก็พินาศไปด้วยกัน จนในที่สุดก็เหลือแต่ธรรมชาติในความหมายพื้นฐานที่เปลี่ยนแปลงสภาพไป แต่ก็ยังคงเป็นธรรมชาติอยู่นั่นเอง

ความสัมพันธ์แบบนี้ เป็นความสัมพันธ์แบบแยกตัวเป็นคนละฝ่าย และเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แล้วก็มองด้วยท่าทีที่สองฝ่าย

กระทำต่อกัน ซึ่งเป็นภาพที่ชัดเจนในระบบความสัมพันธ์ตาม กระแสวัฒนธรรมตะวันตก ลงท้ายด้วยการทำลายทิ้งโดยรู้ตัวและ ไม่รู้ตัว

ส่วนในระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ (ที่จริงไม่ใหม่เพราะเคยมี มาก่อน แต่ถูกละเลยทอดทิ้งไป) ทั้งมนุษย์และสัตว์อื่นสิ่งอื่นในโลกนี้ (เพราะที่จริงไม่มีสิ่งแวดล้อมที่แยกต่างหากจากมนุษย์) เป็นส่วน ร่วมอยู่ ทั้งในระบบความเป็นอยู่และระบบความสัมพันธ์อันเดียวกัน ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เหมือนสมาชิกในครอบครัวใหญ่ เดียวกัน แต่ในการอยู่ร่วมกันนั้น ผู้มีส่วนร่วมเหล่านี้ก็มีการขัดแย้ง ทำร้ายกันบ้าง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันบ้าง จึงเกิดมีสภาพดี ๆ ร้าย ๆ ที่ จะต้องเผชิญและรับผลไปด้วยกัน แต่มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ที่ฝึก ฝนพัฒนาตัวเองได้ มีความสามารถเหนือสัตว์และสิ่งอื่น ๆ

ในทางที่ถูกต้อง เมื่อมนุษย์พัฒนาตนขึ้นไป ก็จะใช้ความ สามารถที่มีเพิ่มขึ้นนั้นมาช่วยเหลือทั้งตัวเองและสัตว์อื่นสิ่งอื่นให้ อยู่กันได้ดีมีความสุขยิ่งขึ้น เบียดเบียนกันน้อยลง เกื้อกูลกันมากขึ้น และทำให้โลกนี้มีสภาพที่เอื้ออำนวยยิ่งขึ้นต่อการเป็นอยู่ด้วยดี อย่างผาสุกแก่ผู้เป็นส่วนร่วมทั้งหมด โดยวิธีนี้ก็จะเป็นการ แสดงออกถึงความพิเศษและความสามารถพิเศษของ มนุษย์อย่างแท้จริงเพราะเขาสามารถทำให้โลกและชีวิตดีขึ้นกว่าเดิม

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่า เท้าที่เป็นมาถึงบัดนี้ มนุษย์โดยส่วนใหญ่มิได้ปฏิบัติเช่นนั้น แต่เขากลับใช้ความ สามารถพิเศษเหนือสัตว์และสิ่งอื่นนั้นในการเอาเปรียบข่มเหงรัง แก่สัตว์สิ่งอื่น มุ่งแต่จะเอาสัตว์สิ่งอื่นมารับใช้ปรนเปรอเป็นเครื่อง

มือบำรุงบำเรอความสุขสำราญของตน ทำโลกนี้ให้มีสภาพที่ไม่เอื้อต่อความอยู่ผาสุกของผู้เป็นส่วนร่วมทั้งหลาย หน้าซึ้งยังลำพองแสดงความภูมิใจในความเก่งกาจของตนที่สามารถข่มขี่จัดการกับโลกและเพื่อนร่วมโลกอย่างนั้นได้ จนไปๆ มาๆ ลงท่ายมนุษย์ก็หมิ่นเหม่จะกลายเป็นผู้ทำลายโลก พร้อมทั้งทำลายตัวเอง

ถ้าเป็นอย่างนี้ มนุษย์ก็จะสู้สัตว์อื่นหลายชนิด แม้ที่เป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณไม่ได้ มนุษย์น่าจะเรียนรู้จากสัตว์อื่นที่อยู่ในโลกแห่งความมีส่วนร่วมอย่างพึ่งพาและเกื้อกูลกัน และพัฒนาตนขึ้นไปเพื่อใช้ความสามารถในแนวทางของการสร้างสรรค์เช่นนั้น

ในทางพระพุทธศาสนา บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบชีวิตของพระภิกษุที่ฝึกฝนพัฒนาตนดีว่าจะมีความสัมพันธ์กับประชาชนเหมือนดั่งผึ้งที่แสวงหาน้ำหวานจากเกษรดอกไม้ ดังพุทธพจน์ว่า

“เหมือนดั่งว่าแมลงผึ้ง (เที่ยวบินไปในหมู่ไม้) ไม่ทำให้ดอกไม้ก็ดี สีและกลิ่นของดอกไม้ก็ดี ต้องชอกช้ำเสียหาย นำเอาแต่น้ำหวานบินไป ฉันโต มุนีก็พึงจาริกไปในถิ่นชาวบ้านนั้น” (ธรรมบท คาถาที่ ๔๙)

นอกจากไม่ทำให้ดอกไม้พร้อมทั้งสีและกลิ่นชอกช้ำเสียหายแล้ว ยังช่วยให้ต้นไม้เจริญงอกงามแพร่ขยายพันธุ์ออกไปอีกด้วย

คติแห่งการสัมพันธ์อย่างได้ประโยชน์แก่ตน โดยไม่เบียดเบียนก่อความเสียหายแก่คู่สัมพันธ์ และยิ่งก่อผลเกื้อกูลกันด้วยนี้ ควรจะเป็นหลักการพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หรือพูดให้ถูกต้องว่า ระหว่างมนุษย์กับสัตว์สิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกันในโลกนี้ นี่คือนิติคุณที่แท้ของชีวิตมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว

ต่อไป เครื่องวัดระดับการพัฒนาของมนุษย์ ต้องมิใช่เป็นเพียงการมีความสามารถมากขึ้นๆ ในการที่พิชิตเอาชนะครอบงำ และจัดการกับสัตว์สิ่งอื่นทั้งหลายที่เป็นเพื่อนหรือเป็นส่วนร่วมในระบบของธรรมชาติ เพราะนั่นเป็นเพียงความสามารถของศัตรูคู่ปรปักษ์ที่จะข่มเหงทำร้ายหรือเอาเปรียบกัน

เครื่องวัดการพัฒนาของมนุษย์ที่แท้จริง คือ การมีความสามารถมากยิ่งขึ้นๆ ในการทำให้ความเป็นอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และสัตว์สิ่งทั้งหลายเกื้อกูลเอื้อประโยชน์แก่กันมากขึ้น เบียดเบียนกันน้อยลง และทำให้โลกอุดมสมบูรณ์งดงาม เหมาะแก่การอยู่อาศัยอย่างผาสุกมากยิ่งขึ้น

แน่นอนว่าอย่างหลังนี้ทำได้ยากกว่าอย่างแรก ยากกว่ามากทีเดียว นี่แหละจึงจะเป็นเครื่องแสดงถึงการพัฒนาและการมีความสามารถที่แท้จริง

ระบบความสัมพันธ์นี้จะต้องจดจำโดยตระหนักว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่าเมื่อลงตัวแล้ว มันก็เป็นทิวฐิ และเป็นรากฐานที่กำหนดวิถีแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติทั้งหมด เหมือนดั่งที่แนวความคิดที่มุ่งพิชิตธรรมชาติได้เป็นรากฐานของอารยธรรมมนุษย์ที่เป็นมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะที่อยู่ภายใต้การนำหรืออิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก

ฉะนั้นจึงจะต้องตราไว้เป็นจุดกำหนดแห่งการเริ่มต้นใหม่ เมื่อสำนึกรู้ว่าอารยธรรมได้ดำเนินมาผิดพลาด ก็ต้องปรับวิถีแห่งอารยธรรมนั้นใหม่ อารยธรรมนั้นดำเนินมาบนรากฐานแห่งแนวความคิดความเชื่อหรือทิวฐิใด ก็ละเลิกเปลี่ยนแนวความคิดความ

เชื่อหรือทักสินนั้นแล้ววางรากฐานกันใหม่

ระบบความสัมพันธ์เก่าที่จะต้องถูกยกเลิกไป คือ ความเชื่อถือและมุ่งมั่นว่ามนุษย์มีสถานะต่างหากเป็นคนละฝ่ายกับธรรมชาติ มนุษย์จะอยู่ดีบรรลुความสุขสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อสามารถเอาชนะครอบงำและจัดการเอาธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของตนได้ตามปรารถนา

ระบบความสัมพันธ์ที่ถูกต้องของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วคือ การยอมรับความจริงว่า มนุษย์เป็นส่วนร่วมอยู่ในระบบการดำรงอยู่และความสัมพันธ์ของธรรมชาติ มนุษย์พึงพัฒนาตนให้มีความสามารถมากยิ่งขึ้นไป ในการที่จะช่วยให้มนุษย์และสัตว์สิ่งอื่นทั้งหลายที่เป็นส่วนร่วมในธรรมชาตินั้น เอื้ออำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่กัน มีการเบียดเบียนกันน้อยลงๆ ภายในโลกที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเป็นอยู่อย่างผาสุกยิ่งขึ้น

พูดด้วยสำนวนเก่าว่า พัฒนาให้มนุษย์สามารถได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ โดยธรรมชาติแวดล้อมก็ดีขึ้นด้วย อย่างน้อยก็ให้มนุษย์ได้ประโยชน์โดยไม่ทำให้ธรรมชาติแวดล้อมเสียหาย

การศึกษาจะต้องพัฒนาคนเข้ามาสู่ระบบความสัมพันธ์นี้ในฐานะเป็นปัจจัยสร้างสรรค์ตัวเอก วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และระบบการต่างๆ ของสังคมจะต้องตั้งอยู่บนฐานของระบบความสัมพันธ์นี้ และเป็นปัจจัยที่สนองความมุ่งหมายของระบบความสัมพันธ์นี้

กระแสการพัฒนาสองสายมาบรรจบประสาน เมื่อการพัฒนาคนเดินไปถูกทาง

เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างนี้แล้ว ก็นำเอาแนวความคิดที่ปรับเปลี่ยนใหม่แล้ว มาใช้ปฏิบัติประสานกับองค์ประกอบในการพัฒนาที่เดิมปัจจัยให้ครบ ๓ อย่างแล้ว ก็จะมีกระบวนการพัฒนาที่สมบูรณ์ขึ้น ด้วยการปรับปรุงสิ่งที่มีมาจากระบบเก่านั่นเอง คือ

๑. environment คือสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญ ได้แก่

- ๑) population คือ เรื่องประชากร
- ๒) depletion คือ เรื่องความร่อยหรอของทรัพยากร หรือการใช้ของดีของโลกให้หมดไป
- ๓) pollution คือ เรื่องมลภาวะ หรือการระบายของเสียใส่ให้แก่โลก

สาม tions นี้ เมื่อเราแก้ปัญหาด้วยฐานความคิดใหม่ วิธีจัดการเปลี่ยนแปลงไป ช่วยให้บรรลุเป้าในการแก้ปัญหาได้จริง

๒. development คือ การพัฒนา ซึ่งหมายถึงการพัฒนาเศรษฐกิจ (economic development) ก็ตกลงว่ามีองค์ประกอบในการพัฒนา ๓ อย่างตามเดิม คือ

- ๑) วิทยาศาสตร์
- ๒) เทคโนโลยี
- ๓) พฤติกรรมเศรษฐกิจ ในการผลิต ในการบริโภค และในการแจกจ่ายกระจายรายได้เป็นต้น

การพัฒนาในด้านนี้ เท่าที่ผ่านมา ได้เป็นตัวการที่ทำให้เกิดปัญหาแก่อ้อมที่ ๑. (คือ สิ่งแวดล้อม — environment) ซึ่งถ้าปล่อยให้ไปอย่างนั้น ก็จะนำไปให้เกิดความพินาศทั้งแก่โลกของธรรมชาติและโลกของมนุษย์เอง จึงจะต้องมีการปรับเปลี่ยนใหม่ ให้การปฏิบัติในเรื่องเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์ก็ดี การแก้ปัญหาจากปัจจัยเหล่านั้นก็ดี และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ก็ดี เช่นการดำเนินมาตรการในการอนุรักษ์ (conservation) เป็นไปตามรากฐานความคิดใหม่ ซึ่งจะสำเร็จได้ ก็ต้องมีปัจจัยตัวที่ ๓ ในข้อต่อไปเข้ามาช่วยในกระบวนการพัฒนานั้น

๓. human development คือการพัฒนามนุษย์ (ภาวนา) ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ

- ๑) ด้านพฤติกรรมและวิถีใช้ชีวิต ตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นระดับที่ปรากฏตัวของการแก้ปัญหา
- ๒) ด้านจิตใจ เช่น พัฒนาคุณธรรม ความเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจ และสภาพจิตใจที่ดีงาม รวมทั้งความสุข
- ๓) ด้านปัญญา หรือปรีชาญาณ คือความรู้ความเข้าใจต่างๆ รวมทั้งแนวความคิด ทศนคติ และค่านิยม

ในการพัฒนาที่ผ่านมา ก็เห็นได้ชัดว่า เมื่อไม่พัฒนาคนแล้ว ก็ทำให้เกิดปัญหาเพิ่มขึ้นมาโดยไม่เข้าเรื่อง เป็นปัญหาหยาบซ้อนขึ้นมาบนปัญหาระยะยาวที่เกิดขึ้นอยู่แล้วจากการพัฒนาแบบเก่า ซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดนั้น เช่นอย่างตอนที่ท่านจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เริ่มยุคพัฒนาสมัยใหม่ขึ้น แล้วมีความเข้าใจกันทั่วไป แม้แต่ตามวัดวาอารามทั้งหลายว่า จะเจริญพัฒนาต้องตัดป่าโค่น

ต้นไม้ทิ้งไป และสร้างตึกสร้างถนนทำพื้นคอนกรีตขึ้นมาแทน ดังที่เคยยกตัวอย่างวัดฝั่งธนบุรี ที่ท่านเจ้าอาวาสบอกว่าเราจะต้องพัฒนากัน วัดเรามีต้นไม้เป็นป่าล้าหลังไม่เจริญ ก็เลยตัดต้นไม้เป็นการใหญ่ อันนั้นก็เป็นเพราะว่า คนเราไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ เราพัฒนาคนไม่ทัน การพัฒนาประเทศที่ผ่านมานั้น เกิดปัญหาจากการไม่ได้พัฒนาคนมากมาย คนไม่รู้ไม่เข้าใจก็ทำไปเพียงด้วยความต้องการที่จะให้มีวัตถุเสพพร้อมเป็นต้น ก็สูญวายไปหมด อย่างที่ได้ปรากฏปัญหาผิดไผล่ตามกันมา

การพัฒนาของประเทศไทยในยุคพัฒนาที่ผ่านมา ไม่ใช่จะไม่มีผลดีเสียเลย แต่ถ้าเรามีความรู้ชัดเจนเข้าใจดี เราควรจะทำให้ดีถึงขั้นแก้ไขการพัฒนาที่ผิดพลาดของยุคสมัยในโลกได้ การพัฒนาของไทยในยุคที่ผ่านมานั้น จึงเป็นบทเรียนที่ดี ที่ไม่ควรให้เกิดซ้ำ และควรเรียนรู้ให้ได้ประโยชน์มาใช้ในการพัฒนาต่อไปด้วยว่าโดยสรุป การพัฒนาดังกล่าวเกิดขึ้นบนฐานที่ผิดพลาด ๓ ระดับ คือ

- ๑) เป็นไปตามกระแสการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืน ซึ่งมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ตามอย่างประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย
- ๒) ดำเนินการพัฒนาด้วยการกระตุ้นแรงจูงใจที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากผู้นำหรือผู้บริหารประเทศไม่เข้าใจเพียงพอต่อปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาในประเทศที่พัฒนานำหน้ามาก่อน จับเหตุปัจจัยมาผิดพลาด (ประเทศพัฒนาแล้วเอง ก็ไม่เข้าใจปัจจัยแห่งการพัฒนาในสังคมของตนเอง

ชัดเจน ไม่รู้จักตัวเองแท้จริง)

๓) ประชาชนเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาโดยไม่มีการศึกษาที่จะเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเป็นปัจจัยที่ดีในกระบวนการพัฒนานั้น คือไม่ได้พัฒนาคนให้พร้อมหรือสอดคล้องเมื่อพูดรวมๆ ปัญหาสำคัญอยู่ที่การพัฒนาคน ถ้ามีการศึกษาจริงและพัฒนาคนได้ถูกต้องก็แก้ความผิดพลาดได้ทั้ง ๓ ระดับ โดยเฉพาะในระบบประชาธิปไตยที่ประชาชนเป็นผู้ปกครองประเทศ นำชะตากรรมของสังคมเอง การพัฒนาคนย่อมเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง การพัฒนาคนนั้นต้องทำ ๓ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ พฤติกรรม ได้แก่ วินัย การทำมาหาเลี้ยงชีพ และวิธีปฏิบัติในการผลิตเสพบริโภคแบ่งปันและอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม

ด้านที่ ๒ จิตใจ ได้แก่ คุณธรรม ความรู้สึก แรงจูงใจ และสภาพจิตใจ เช่น ความสุข ความพอใจ ความสดชื่นเบิกบาน

ด้านที่ ๓ ปัญญา หรือปรีชาญาณ ความรู้เข้าใจเหตุผล การเข้าถึงความจริง รวมทั้งความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยม และแนวความคิดต่างๆ

เมื่อพูดถึงจุดนี้ วัฒนธรรม (culture) ก็เข้ามา และ ณ จุดนี้แหละ คือ ด้วยการศึกษานี้บูรณาการทั้ง ๓ ด้านอย่างนี้ ก็จะเกิดการพัฒนาคนอย่างเป็นองค์รวมซึ่งจะทำให้การพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) เข้ามาบรรจบกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ประสานข้อเสนอ ๒ ฝ่าย ให้มา

สอดคล้องเสริมเข้ากันได้ คือ การพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ที่เป็นข้อเสนอของยูเนสโก (UNESCO) ซึ่งองค์การสหประชาชาติประกาศเป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cultural Development) ที่เรากำลังอยู่ระหว่างนี้ (๒๕๓๑ ถึง ๒๕๔๐) กับ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ที่เป็นข้อเสนอของกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development)

ที่พูดนี้หมายความว่า เมื่อการจัดระบบความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาคนด้วยการศึกษาอย่างถูกต้องเข้ามาประสานกัน ก็จะทำให้การพัฒนาแนวใหม่ตามข้อเสนอของทั้งสองสายในสหประชาชาติมาบรรจบกันได้

ก่อนจะผ่านไปขอย้ำอีกทีหนึ่งว่า แนวความคิดในการพัฒนาแบบนี้

๑. ไม่ใช่เป็นปรัชญาแห่งการมัวเมาตามใจตนเอง ที่เน้นการเสพหรือบริโภคนิยม อย่างพวกที่เห็นว่ามนุษย์ต้องเห็นแก่ตัว แก่ไขไม่ได้ ซึ่งเป็นปรัชญาสุดโต่งไปข้างหนึ่ง

พวกตามใจตัวเองก็คือลัทธิเสรีนิยมสุดโต่งหรือเลยเถิดอย่างพวกทุนนิยมเสรีที่กำลังแผ่อิทธิพลไปครอบคลุมทั่วโลก ทำให้ประชาชนตกอยู่ภายใต้การครอบงำของระบบการแย่งชิงผลประโยชน์

๒. ไม่ใช่เป็นปรัชญาแห่งการบังคับคนให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ ในระดับต่างๆ

พัฒนาแบบที่ผ่านมาแล้วทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทุนนิยมหรือสังคมนิยม ฝ่ายหนึ่งใช้สภาพทางวัตถุบังคับคนให้อยู่เรียบง่าย อีกฝ่ายหนึ่งกระตุ้นเร้าให้สนองความต้องการเสพวัตถุให้เต็มที่ แยกกันเป็น ๒ ลัทธิ ทั้งสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ และทุนนิยมเสรี ล้วนเป็นลัทธิที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดอันเดียวกันอย่างที่ว่ามาแล้ว เช่นเป็นวัตถุนิยมด้วยกัน พระพุทธศาสนาไม่ใช่วัตถุนิยมทั้งสองแบบนี้ และก็ไม่ใช่ปรัชญาแห่งความสุดโต่งทางจิต เรื่องนี้ชาวพุทธเองก็ต้องระวังให้มาก บางทีก็ไปประณามหยามหยันคนที่เขาอาศัยสามิสสุข โดยที่ตัวเองไม่รู้หลักการพัฒนา

๓. ไม่ใช่ลัทธิเสแสร้งหรือหลอกตัวเอง คนบางพวกไม่อยู่กับความเป็นจริง แต่ปฏิบัติหรือแสดงตัวให้อยู่ในสภาพชีวิตที่เกินเลยกว่าระดับการพัฒนาของตน คือเกินกว่าความเป็นจริงที่ได้ที่ถึง โดยทำไปเพียงด้วยความยึดถือ ก็เลยกลายเป็นความผิดพลาดหรือเป็นการหลอกตัวเอง เช่นชาวพุทธที่ปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตด้วยความยึดมั่นในความไม่ยึดมั่น ซึ่งกลายเป็นความไม่ยึดมั่นที่ไม่เป็นจริง

ในการปฏิบัติที่ถูกต้อง จะต้องยอมรับความจริงแห่งการดำเนินชีวิตตามระดับแห่งการพัฒนาของตน พร้อมกับพยายามปฏิบัติก้าวหน้าสู่สภาพชีวิตในระดับการพัฒนาที่สูงขึ้นไป โดยมีความสำนึกหรือรู้ตระหนักรู้ว่าตนทำเช่นนั้นเพื่อเป็นการฝึกฝนพัฒนาตน

เมื่อไม่ใช่ทั้งสามอย่างนี้ทั้งหมด จึงจะเป็นทางสายกลาง ซึ่งมนุษย์ที่แตกต่างกันหลากหลาย สามารถเลือกวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับตน

ได้โดยเสรี ระหว่างที่พัฒนาตนเองอยู่ในระดับต่างๆ กัน โดยมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาตนสู่สภาพชีวิตที่ดีงามยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา

เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาตนเองอย่างนี้แล้ว มองอีกแง่หนึ่งในด้านความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมโลก เขาก็จะเป็นมิตรกับสรรพสัตว์ เริ่มแต่มนุษย์ด้วยกัน มนุษย์กับสัตว์ทั้งหลายนั้น ทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีฐานะเท่าเทียมกันในแง่ว่าร่วมกฎธรรมชาติแห่งไตรลักษณ์ มีการเกิดแก่เจ็บตาย ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ดังนั้นเมื่อว่าตามความจริงพื้นฐาน สัตว์ทั้งปวงจึงเป็นมิตรกันในแง่นั้นอยู่แล้ว คือร่วมกฎธรรมชาติอันเดียวกัน แต่เมื่อมนุษย์พัฒนาตนขึ้นมาจนมีปัญญามีคุณธรรมเป็นต้นแล้ว มนุษย์จึงจะเป็นผู้สมควรหรือพร้อมที่จะปกป้องพิทักษ์สัตว์ทั้งหลายได้

ปัญหาของมนุษย์ปัจจุบันนี้ก็คือ ทำอย่างไรจะให้เราหันกลับจากการทำลายธรรมชาติ มาปกป้องพิทักษ์ธรรมชาติ มนุษย์ที่จะสามารถปกป้องคุ้มครองธรรมชาตินั้น ต้องเป็นมนุษย์ที่ได้รับการพัฒนา มิฉะนั้น เขาก็ไม่สามารถไปปกป้องคุ้มครองธรรมชาติได้ ข้อที่ว่าเป็นแนวความคิดอย่างหนึ่งที่จะต้องถือเป็นสำคัญ แม้แต่ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน คนไหนได้พัฒนาตนแล้ว มีคุณธรรม มีเมตตากรุณา มีปัญญา จึงจะสามารถคุ้มครองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้ และเขาก็จะสามารถคุ้มครองเพื่อนสัตว์พืชทั้งหลายได้ด้วย

ที่ว่ามาทั้งหมดนี้เป็นการพูดเกี่ยวกับรากฐานทางความคิดต่อไปนี้จะพูดถึงขั้นปฏิบัติการในการแก้ปัญหานั้น และในการที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิธีแก้ปัญหาเบื้องต้น ที่เข้าสู่แนวทาง

การแก้ปัญหาจะต้องเป็นระบบและเป็นกระบวนการ และเป็น การแก้ปัญหาแบบที่สมัยใหม่เขาเรียกว่าบูรณาการ (integrated) และเป็นองค์รวม (holistic) โดยมีองค์ประกอบที่ประสานกันครบถ้วนเป็นบูรณาการและสัมพันธ์กันถูกต้องพอดีทั่วตลอดทั้งองค์รวม จึงจะทำให้เกิดภาวะสมดุลหรือดุลยภาพได้

การแก้ปัญหาแบบองค์รวมหรือบูรณาการให้มีดุลยภาพนี้ ที่จริงไม่ใช่อะไรหรอก ก็คือความพร้อมพร้อมแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบเท่านั้นเอง ตามหลักพุทธศาสนาถ้าไม่พูดถึงคำว่าบูรณาการหรืออะไรต่ออะไรให้ยุ่งไป ก็พูดเพียงง่ายๆ ว่า เมื่อปัจจัยหรือองค์ประกอบพร้อมพร้อมแล้ว ผลที่ต้องการก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นหน้าที่ของมนุษย์ คือทำเหตุปัจจัยให้พร้อม พอองค์ประกอบและเหตุปัจจัยพร้อมถึงที่แล้ว ผลก็เกิดเองโดยมนุษย์ไม่ต้องเรียกร้องดังตัวอย่างที่ยกบ่อยๆ ว่า แม่ไก่จะฟักไข่ แต่ไปยืนอยู่ข้างนอก ไม่ขึ้นกกไข่ แม่จะเรียก แม่จะร้องอย่างไรก็ตาม ลูกไก่ก็ไม่ออกมา ถ้าจะทำให้ถูกต้อง แม่ไก่ก็ขึ้นไปนั่งกกไข่ พอถึงเวลา ลูกไก่เป็นตัวแล้ว ก็อาจจะอวยปากจิกเปลือกไข่ออกมาเอง เพราะฉะนั้น เมื่อแม่ไก่ทำเหตุปัจจัยพร้อมพร้อมแล้ว แม่ไม่เรียกร้องผล ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั่นเอง อันนี้เป็นหลักพระพุทธศาสนา อุปมาเรื่องแม่ไก่กกไข่นั้นเป็นของพระพุทธเจ้า อาตมายกเอามาอ้าง

อย่างไรก็ตาม ระบบการแก้ปัญหานี้เป็นระบบใหญ่ และดังได้กล่าวไว้แล้วว่า ปาฐกถาครั้งนี้ไม่มีเวลาพอที่จะพูดให้ลึกลงไป

ในเรื่องของพระพุทธศาสนา เพราะต้องใช้เวลามากมายทำความเข้าใจกับสิ่งที่เข้ามาแล้วก่อน เพราะฉะนั้นการพูดถึงเรื่องของพระพุทธศาสนาในที่นี้จึงเป็นเพียงบทนำเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะยังไม่สามารถเข้าสู่กระบวนการแก้ปัญหาแบบพระพุทธศาสนาโดยตรงเต็มระบบ ก็ขอแทรกวิธีแก้ไขในระหว่างไว้พลางก่อน อย่างน้อยก็พอเป็นการแก้ไขอย่างขอไปทีพอสำเร็จผลได้บ้าง แม้จะยังไม่เป็นการพัฒนาแบบบูรณาการทั้งระบบ วิธีแก้ปัญหาแบบไม่เต็มตามระบบที่เป็นขั้นแทรกนี้ไม่ซับซ้อน เป็นวิธีแก้แบบขั้นต้น และแคบๆ ซึ่งยังเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน ในขอบเขตของ

๑. ทำที่ต่อธรรมชาติ
๒. พุทธกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
๓. การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๑) ทำที่ต่อธรรมชาติ

ถ้าเรามีทำที่ต่อธรรมชาติถูกต้อง เป็นไปในทางที่ดีแล้ว ก็จะมีพลิกผันพฤติกรรมให้เปลี่ยนไปเลย ทำที่ต่อธรรมชาติที่ถูกต้องเป็นอย่างไร พระพุทธศาสนามองธรรมชาติอย่างไร ว่าโดยสาระสำคัญ

๑. พระพุทธศาสนามองธรรมชาติเป็นที่รื่นรมย์ สอนให้มองเห็นและชื่นชมในความงามของธรรมชาติ และให้เราสามารถมีความสุขกับธรรมชาติ จะเห็นได้ว่า ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเต็มไปด้วยคำบอกเล่าและบรรยายแบบนี้ ในเรื่องเวสสันดรชาดกก็บรรยายความงามของป่าไว้ ในเกราะกาก็มีคำกล่าวร้อย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๙๕

กรองของพระอรหันต์ที่ท่านไปอยู่ป่าและมองธรรมชาติด้วยความชื่นชม แล้วบรรยายความงามและความรู้สึกสดชื่นผ่องใสเป็นสุขเอาไว้ มีมากมาย อาตมาเคยเอามาอ่านให้ที่ประชุมบางแห่งฟัง แต่วันนี้ถ้าจะเอามาอ่านก็จะกินเวลามาก จะยกตัวอย่างมาให้ฟังเพียง ๒-๓ คาถา โปรดลองฟังดังนี้

“นกยูงทั้งหลาย มีขนเขียว ขนคองาม หงอนงาม พากันรำร้องอยู่ในป่าการวันกยูงเหล่านั้นระเริงร้องท่ามกลางลมหนาว อันเจือด้วยฝน ย่อมปลุกบุคคผลผู้เจริญฌานที่หลับอยู่ให้ตื่นจากการพักผ่อน” (๒๖/๑๕๙)

อีกแห่งหนึ่งว่า

“เมื่อใด กลองคือเมฆอันฉ่ำด้วยสายฝน คำรณร้องอยู่โดยรอบในท้องนภา อันเป็นมรรคาสัญจรแห่งฝูงนก ภิภษุไปเพ่งพิจารณาธรรมอยู่ที่เง่อมเขา (เมื่อนั้นคือสุขสันต์เยี่ยมยอด) จะหาความยินดีใดเกินกว่านั้นเป็นไม่มี” (๒๖/๓๖๙)

ลองฟังอีกสัก ๑ คาถา

“ภูเขาสูงตระหง่านเทียมเมฆ เขียวทมะมิน มองเหมือนดังปราสาท มีเสียงขำร้องก้องกัมปนาท นารีนรมย์ยิ่งนัก ย่อมทำให้เราให้ยินดี” (๒๖/๓๒๘)

ขอยกมาเป็นตัวอย่างเพียงเท่านี้ สาระในเรื่องนี้ ขอบุุดเพียงสั้นๆ ว่า ข้อหนึ่งคือมองธรรมชาติด้วยความรู้สึกรื่นรมย์ชื่นชมความงาม และมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ถ้าคนทั่วไปมีท่าทีได้เพียงข้อที่ ๑ เท่านั้นก็แก้ไขปัญหาก็ได้เยอะแล้ว

ตอนนี้ขอแทรกนิดหนึ่ง เราบอกว่าเราจะอนุรักษ์ธรรมชาติ

เราจะอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างไร ก็บอกว่าต้องรักธรรมชาติ แล้วจะรักธรรมชาติได้อย่างไร ลองพิจารณาตามระบบเหตุปัจจัย จะรักธรรมชาติได้อย่างไร ตอนนี้แหละต้นแล้ว เวลานี้มีการโฆษณา กันใหญ่ จะให้รักธรรมชาติอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ไม่มีความชัดเจนว่าจะรักธรรมชาติได้อย่างไร คำตอบอยู่ที่นี้ คำตอบคือ *ต้องให้มนุษย์มีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ* พอมนุษย์มีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติปั๊บ เขาก็รักธรรมชาติเองเลยทันที ไม่ต้องไปบอก ไม่ต้องไปบังคับ ไม่ต้องไปชักชวน ไม่ต้องไปชักจูงให้เสียเวลา ไม่ต้องไปแนะนำหรอก คนไหนมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ เขาก็รักธรรมชาติเอง

ธรรมะในพระพุทธศาสนา เป็นระบบเหตุปัจจัยทั้งนั้น ท่านบอกว่า ถ้าอย่างนี้มีแล้วอย่างนั้นก็ตามมาเอง ไม่ต้องไปเรียกร้อง เพราะฉะนั้นเราต้องทำตามระบบเหตุปัจจัย ถ้าจะอนุรักษ์ธรรมชาติ ก็ต้องรักธรรมชาติ จะรักธรรมชาติก็ต้องมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ เพราะฉะนั้นจะต้องให้การศึกษาที่สอนให้มนุษย์อยู่เป็นสุขกับธรรมชาติ ต้องมีวิธีการเบื้องต้นที่หัดกันตั้งแต่เด็ก ให้รู้จักเป็นสุขในการอยู่กับธรรมชาติแล้วเด็กก็จะเติบโตขึ้นพร้อมกับความรักธรรมชาติเอง อันนี้เป็นท่าที่ที่ ๑

๒. มองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติว่าเป็นเพื่อนร่วมภพภูมิธรรมชาติอันเดียวกัน เหมือนอย่างคำที่ชาวพุทธกล่าวอยู่เสมอว่า *สพเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดทั้งสิ้น* คือเป็นเพื่อนร่วมภพภูมิธรรมชาติอันเดียวกัน จึงต้องมีเมตตาปรารถนาดีมีไมตรีต่อกัน ข้อนี้เป็นเหตุเป็นผลในตัว เราต้องมี

เมตตาเพราะอะไร ก็เพราะว่าเรา่วมกฏธรรมชาติเดียวกัน เกิดแก่เจ็บตายเหมือนกัน เป็นไปตามอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกัน เงามองธรรมชาติอย่างนี้ ก็มองอย่างเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ จึงมีเมตตาไม่ตรีต่อกัน

๓. มองธรรมชาติโดยสัมพันธ์กับการพัฒนาตนของมนุษย์ ว่าธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า เอื้อต่อการพัฒนาตนของมนุษย์ เช่น ความสงัดวิเวกช่วยให้นุ่มน้อมจิตใจให้สงบเป็นสมาธิ ภาพของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติเกื้อหนุนให้ปัญญา มองเห็นความจริงของโลกและชีวิต ดังจะเห็นว่า ในการพัฒนาตนของพระภิกษุ ท่านสนับสนุนให้พระไปอยู่ป่า เอาธรรมชาติแวดล้อมเป็นปัจจัยเกื้อกูลในการพัฒนาตนของมนุษย์ เมื่อเราถือว่าธรรมชาติแวดล้อมเป็นปัจจัยเกื้อกูลในการพัฒนาตนของมนุษย์ มีส่วนอยู่ในระบบการพัฒนาตนของมนุษย์ มันก็มีความสำคัญ และมีคุณค่าอย่างสูง

สามข้อนี้เป็นท่าที่ต่อธรรมชาติแบบพื้นๆ ยังไม่ลงถึงรากฐานทางความคิด แต่ก็ประโยชน์ไม่น้อยต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ท่าที่ที่มนุษย์ควรจะมีต่อธรรมชาติ ๓ ประการตามหลักพุทธศาสนานี้ ขอย้ำอีกทีหนึ่ง

๑. มองเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งรื่นรมย์ ชื่นชมความงาม มีความสุขกับธรรมชาติ
๒. เห็นพืชพันธุ์มนุษย์สัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วมกฏธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไม่ตรีกัน

๓. มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูลต่อ

การพัฒนาตนของมนุษย์

ทำที่เหล่านี้จะทำให้พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อมพลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ ที่จะพิชิต ช่มเหง รังแก เอาเปรียบธรรมชาติ มาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดี

๒) พฤติกรรมเศรษฐกิจ

ข้อต่อไป คือพฤติกรรมเศรษฐกิจ พฤติกรรมเศรษฐกิจนี้ เมื่อคนมีทำที่ที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ ก็แก้ปัญหาไปได้มากมายแล้ว แต่ก็ยังไม่หมด

พฤติกรรมเศรษฐกิจ เมื่อหลักพระพุทธศาสนาเข้ามาสัมพันธ์แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการผลิตการบริโภคหรือการวิภาคแบ่งปันกระจายรายได้อะไรก็ตาม ก็จะเริ่มต้นจากจุดยืนที่ตัวมนุษย์ว่า จะต้องมีความรู้จักประมาณก่อน ความรู้จักประมาณ หรือความรู้จักพอดีนี้ ทางพระเรียกว่า **มัตตัญญูตา** เช่นรู้จักพอดีในการบริโภคอาหารก็เป็นโภชนมัตตัญญูตา

หลักการฝึกหรือพัฒนาคนในพระพุทธศาสนา เบื้องต้นพอมิคนเข้ามาบวชพระก็ต้องเริ่มทันที ให้มีโภชนมัตตัญญูตา พระสมัยก่อนต้องท่อง **ปฏิสังขา-โย** ทุกองค์ แต่สมัยนี้ไม่ค่อยท่อง **ปฏิสังขา-โย** นั้นแปลว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงฉันภัตตาหาร ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงครองจีวร เป็นต้น สำหรับปัจจัยสี่แต่ละอย่าง สำหรับอาหารก็ให้พิจารณาว่า ที่เราบริโภคอาหารนี้ ไม่ใช่มุ่งเพื่อเห็นแก่เอร็ดอร่อย ไม่ใช่เพื่อแสดงฐานะอวดโก้กัน ไม่

ใช้เพื่อจะหาความสนุกสนานมัวเมา แต่เพื่อจะได้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ให้ร่างกายมีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก เมื่อเรามีร่างกายดี อยู่ผาสุกแล้วก็จะได้ไปทำกิจกรรมที่ดั่งงามทำหน้าที่การงานของตนได้ด้วยดี

การพิจารณาอย่างนี้เป็นการฝึกให้มีปัญญารู้จักแยกแยะระหว่างคุณค่าแท้กับคุณค่าเทียม เพราะเมื่อเราสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งบริโภค เช่นปัจจัย ๔ ในลักษณะที่มองดูหรือมองหาคุณค่าแท้ โดยไม่หลงไปตามคุณค่าเทียมแล้ว พอเราจะบริโภคอะไร เราก็จะมองในแง่ที่จะหาหรือจับเอาคุณค่าแท้จากสิ่งนั้นๆ ทันทีเริ่มด้วยตั้งคำถามแก่ตนเองว่านี่เรากินมันเพื่ออะไร เราใช้สิ่งนี้เพื่ออะไร เรื่องนี้มนุษย์ไม่ค่อยได้มอง ถ้ามองแล้วก็เห็นทันที เพราะฉะนั้นพระเจ้าสอนเบื้องต้นแรกให้ ปฏิสังขทา-โย แปลว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วจึงเสพปัจจัย . . . โดยมองให้เห็นคุณค่าที่แท้ของมันว่าเราเสพหรือบริโภคเพื่ออะไร

เมื่อเรากินอาหารเพื่อคุณค่าที่แท้คือเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต เพื่อสุขภาพดี เพื่อเป็นอยู่ผาสุกแล้ว เราก็ไม่เห็นแก่เอร็ดอร่อย ไม่กินให้มากเกินไป ไม่กินอาหารที่เป็นพิษ หรือสิ่งที่ทำลายสุขภาพแม้จะเอร็ดอร่อย เราก็จะกินแค่พอดี และรู้จักเลือกหาอาหารที่มีคุณค่า แม้บางทีจะไม่อร่อยก็กินมันบ้าง อะไรทำนองนี้ ซึ่งนอกจากทำให้มีประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองแล้ว พร้อมกันนั้น ก็ทำให้ลดการเบียดเบียนกันในสังคม และเอื้อประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมไปในตัวด้วย อย่างนี้เรียกว่ารู้จักประมาณ หลักโภชนาณมัตถุญญดา ที่ให้ปฏิสังขทา-โย มองหาคุณค่าที่แท้ จึงเป็นประโยชน์ทั้งต่อการ

พัฒนาชีวิตของตน การอยู่ร่วมกันในสังคม และการรักษาสภาพแวดล้อมไปด้วย

๓) การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ข้อที่สาม เมื่อมีความเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เราก็ผลิต พัฒนา และใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไปในทิศทางใหม่เพื่อสนองท่าที่ต่อธรรมชาติและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจอย่าง ที่กล่าวมานั้น ให้ทุกอย่างสอดคล้องไปด้วยกัน

ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนา โดยเฉพาะที่สืบเนื่อง จากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีคือ เมื่อมีการค้นพบความรู้ใหม่และ มีการสร้างสรรค์ประดิษฐ์สิ่งใหม่ขึ้นมา มนุษย์ก็ได้เสวยผลที่น่าตื่น เต็มจากสิ่งใหม่นั้น แต่พอล่วงไปสักกระยะหนึ่ง ก็ค่อยๆ ปรากฏว่า สิ่งสร้างสรรค์ประดิษฐ์สิ่งใหม่นั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มี ผลเสียหายบางอย่างเกิดขึ้น เป็นผลกระทบข้างเคียงบ้าง เป็น อิทธิพลในทางทำลายที่ปรากฏกว้างไกลออกไปในระบบความ สัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายบ้าง บางทีก็เป็นผลเสียหายที่ร้ายแรงมาก ไม่คุ้มกับประโยชน์ที่ได้ มนุษย์จึงรู้ตัวขึ้น และหาทางระงับยับยั้ง ซึ่งบางทีก็ทำได้ยาก กลายเป็นปัญหาใหม่เพิ่มขึ้นจากความเจริญ

ในเรื่องนี้ก็ต้องใช้ความไม่ประมาทที่เคยเน้นย้ำมาแล้ว ความไม่ประมาทในที่นี้หมายถึงการสร้างสรรค์อย่างรอบคอบ คือการมี สายตาที่กว้างไกล ตรวจตราทั่วถึงในระบบความสัมพันธ์ของสิ่ง ทั้งหลาย การศึกษาแสวงปัญญาให้รู้ทั่วทันการ และความไวในการ ระวังระวังสอดส่องรับรู้ความเป็นไปที่โยงสัมพันธ์กันออกไปให้

การป้องกันและแก้ไขได้ผลดีที่สุด แต่พร้อมกันนั้นมนุษย์ก็จะต้องรู้ตระหนักว่า ถึงอย่างไรปัญหาที่เกิดจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์ ก็จะต้องเล็ดลอดเกิดขึ้นบ้าง และในที่สุด ช่องทางที่มนุษยชาติจะต้องถึงความพินาศลงเพราะการกระทำด้วยความไม่รู้ทั่วตลอดระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาตินี้ ก็ยังมีอยู่ ซึ่งมนุษย์จะต้องเพิ่มความไม่ประมาทให้มากยิ่งขึ้น

ในยุคที่ผ่านมา มนุษย์ใช้ความเพียรมากมายในการต่อสู้เพื่อเอาชนะธรรมชาติ แต่ต่อไป ถ้าเรายังไม่สามารถพัฒนาคนให้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติบนฐานความคิดใหม่ได้สำเร็จ การต่อสู้ที่หนักหนาของมนุษย์ผู้เป็นนักพิชิตธรรมชาตินั้นจะย้ายมาสู่แดนใหม่คือ มนุษย์จะต้องต่อสู้อย่างไม่ได้หยุดหย่อน กับความรู้เท่าไม่ถึงการณ์และการใช้ความรู้อย่างไม่ถูกต้องของมนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งล้วนแต่จะทำให้ความไม่ประมาทมีความสำคัญยิ่งขึ้นๆ ในฐานะเป็นคู่แข่งกับความพินาศของมนุษยชาติ หมายความว่า เมื่อใดความไม่ประมาทก้าวไปไม่ทัน เมื่อนั้นความพินาศก็ถึงตัวมนุษย์โดยพลัน

ก้าวอย่างหนึ่งที่จะเข้าสู่ระบบการพัฒนา

สิ่งทั้งหลายอยู่ในระบบความสัมพันธ์ ทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อมก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์นี้ เมื่อจะทำอะไรให้ได้ผลดี ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามระบบความสัมพันธ์ เพราะฉะนั้น การแก้ปัญหาต่างๆ จึงต้องคำนึงถึงระบบความสัมพันธ์นี้ และจึงเป็นการแก้ปัญหอย่างเป็นระบบ แล้วก็เกิดเป็นระบบการแก้ปัญหาขึ้นมา

ในระบบใหญ่ของการแก้ปัญหา นั้น ก็มีระบบย่อยๆ มาสัมพันธ์กัน และในบรรดาระบบทั้งหลายนั้น ระบบที่เป็นแกนกลางของการแก้ปัญหาก็คือระบบการพัฒนาคน ซึ่งเป็นการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ที่สัมพันธ์อิงอาศัย และส่งผลต่อกัน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

พฤติกรรมเป็นด้านที่แสดงออกในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือเป็นที่แสดงอาการแห่งความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมจะเป็นอย่างไร เช่น จะดีหรือร้าย ทำลายหรือเกื้อกูล ย่อมเป็นไปตามเจตน์เจาน้ำที่มีสภาพจิตใจหนุนอยู่เบื้องหลัง และขึ้นต่อปัญญาที่รู้เข้าใจคิดเห็นแค่นั้นและอย่างไร ปัญญาย่อมมีอิทธิพลที่จะปรับแปรสภาพจิตใจให้เป็นที่ไปตามความรู้ความเข้าใจของมัน เช่น ทำให้เกิดความพอใจพอใจใฝ่ปรารถนาหรือละเว้น และแม้แต่เปลี่ยนแปลงความต้องการไปตามเหตุผลและคุณค่าที่มองเห็น แล้วก็ส่งผลต่อมายังพฤติกรรมอีก สภาพจิตใจ เช่น ความใฝ่รู้ ใฝ่ใจทำ ความสนใจ ความมุ่งมั่นอดทน ความมีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเป็นสมาธิ ก็เกื้อหนุนและบางที่ถึงกับจำเป็นในการที่จะสร้างสรรค์ปัญญา พฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ดี โดยสอดคล้องกลมกลืน ก็ส่งเสริมให้เกิดสภาพจิตที่ดีงาม ทั้งในเชิงคุณธรรม และความสุข พร้อมทั้งเอื้อต่อการที่จะได้รับข้อมูลความรู้ และการที่จะคิดสร้างสรรค์ทำให้ปัญญาเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป ในด้านบวกนั้นอันใด ในด้านลบก็ฉนั้น การพัฒนามนุษย์จึงต้องกระทำที่ด้านทั้ง ๓ แห่งการดำเนินชีวิตของเขาดังกล่าวมานี้ และจะได้ผลเมื่อทำได้ถูกต้องสอดคล้องกับระบบความสัมพันธ์ของมัน

ก. พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล—วาสนา

เมื่อพูดในชั้นพื้นฐาน ในบรรดาพฤติกรรมทั้งหลายนั้น พฤติกรรมเคยชินต้องถือว่าสำคัญที่สุด และควรเอาใจใส่มากที่สุด ในการแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้ ไม่ควรมองข้ามเรื่องนี้ แม้ยังไม่ได้ดำเนินการแก้ปัญหาแบบตามระบบหรือเต็มระบบ ก็อาจจะเริ่มที่การสร้างพฤติกรรมเคยชินก่อน

พฤติกรรมเคยชิน มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในแง่ที่ว่าชีวิตส่วนใหญ่ของแต่ละคนดำเนินไปตามความเคยชิน คนเราอยู่ด้วยพฤติกรรมเคยชินแทบทั้งสิ้น เขาจะแสดงออก กระทำหรือมีปฏิริยาต่อสิ่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็สิ่งแวดล้อมทางสังคม หรือทางวัตถุ ก็ทำไปตามความเคยชินของตน และอีกประการหนึ่ง พฤติกรรมเคยชินมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในแง่ที่ว่า ถ้าเมื่อพฤติกรรมใดลงตัวกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้วก็จะอยู่ตัวอย่างนั้น จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ยาก สำหรับบางคนจะถึงกับแก้ไขแทบไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดี ที่เกื้อหนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้น ต้องเอาใจใส่เรื่องนี้ให้มาก

เมื่อพฤติกรรมใดกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว ทางด้านจิตใจก็มักเกิดความยึดติด พอใจ มีความโน้มเอียงที่จะเข้าข้างพฤติกรรมนั้น บางทีถึงกับรู้สึกเป็นปฏิกิริยาต่อพฤติกรรมแบบอื่น สภาพจิตใจนี้มีอิทธิพลต่อต้านปัญญาด้วย การที่ชีวิตของเขาอยู่กับพฤติกรรมอย่างนั้นตลอดเวลา และมีสภาพจิตใจที่ยึดติด ก็ทำให้

เขารู้เข้าใจมองเห็นเหตุผลแต่ในด้านที่เป็นอย่างนั้นของตน จึงเสริมย้ำพฤติกรรมเคยชินให้แน่นหนายิ่งขึ้น

พฤติกรรมเคยชินนั้น นอกจากมีผลในทางติดแล้ว ก็ส่งผลในทางด้านด้วย กล่าวคือ เมื่อคนติดในพฤติกรรมเคยชินอย่างหนึ่งแล้ว ก็มีความโน้มเอียงที่จะต้านการเปลี่ยนแปลงต่อพฤติกรรมอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ ถ้าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดี ก็เท่ากับว่าเขาต่อต้านกีดกันการพัฒนาตัวของเขาเอง เพราะฉะนั้น สำหรับคนจำนวนมาก พฤติกรรมเคยชินจึงกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตน ทำให้เขาไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลงและการแก้ไขปรับปรุง กับทั้งขัดขวางตัวเขาเองให้ไม่สามารถเข้าถึงความดีงามและความเป็นเลิศที่พึงได้พึงถึง ส่วนคนผู้พร้อมที่จะเรียนรู้และทำการเปลี่ยนแปลงที่ดี ย่อมมีแต่จะพัฒนายิ่งขึ้นไป เรียกว่าเป็นคนฝึกง่าย แต่ก็หาได้ยาก

มนุษย์มีชีวิตอยู่ ก็ต้องมีการขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว ต้องมีพฤติกรรม เมื่อเขาพบสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เขาก็จะเคลื่อนไหวหรือมีพฤติกรรมตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อครั้งแรกเขามีพฤติกรรมอย่างไรแล้ว พอเขาประสบสถานการณ์อย่างนั้นอีกในครั้งต่อไป เขาก็มีความโน้มเอียงที่จะมีพฤติกรรมซ้ำอย่างนั้นอีก ถ้าเป็นอย่างนี้สามสี่ห้าครั้ง ก็จะเริ่มกลายเป็นพฤติกรรมเคยชิน เช่น ถ้าเด็กเจอดอกไม้ หรือเจอไก่ครั้งแรก เด็กเริ่มต้นด้วยความรู้สึกอย่างไร และแสดงออกด้วยพฤติกรรมอย่างไร พอเจอดอกไม้หรือไก่อีกในครั้งต่อไป กระบวนการเกิดพฤติกรรมเคยชินก็จะดำเนินไปอย่างที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น พ่อแม่ คนเลี้ยง ผู้ใหญ่

ครูอาจารย์ เป็นต้น จึงต้องเอาใจใส่ซึ่งให้เด็กเกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดีในเรื่องหรือในสถานการณ์นั้นๆ โดยไม่เปิดช่องให้พฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีที่ไม่เกื้อกูล เข้ามาครอบงำเอาเด็กไปเสียก่อน

เป็นอันว่า มนุษย์จะดำเนินชีวิตอย่างไรและเป็นอย่างไร ส่วนใหญ่จะขึ้นต่อพฤติกรรมเคยชิน การศึกษาจึงต้องให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมเคยชินเป็นเบื้องต้นแรก อะไรก็ตามพอเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว ก็อยู่ตัว มนุษย์ทั้งหลายที่ดำเนินชีวิตกันอยู่ทุกวันนี้ อยู่ด้วยพฤติกรรมเคยชินเป็นส่วนใหญ่ แต่พฤติกรรมเคยชินทั้งหลายที่ไม่เกิดจากการพัฒนาจะทำให้มนุษย์เสียหายมาก และเมื่อเสียแล้วก็แก้ยากอย่างยิ่ง ดังได้กล่าวแล้วว่าพฤติกรรมเคยชินเป็นสิ่งที่แก้ไขยากที่สุด เมื่อมันติดตัวไปแล้วพระท่านเรียกว่าเป็นवासนา ซึ่งจะส่งผลอย่างสำคัญ บันดาลความเป็นไปในชีวิตของเจ้าตัวบุคคลนั่นเอง พร้อมทั้งส่งผลกระทบต่อคนอื่นและสิ่งแวดลอมทั่วไป วาสนานี้แม้แต่เป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่หมด มีแต่พระพุทธรเจ้าเท่านั้นที่ละवासนาได้หมด

น่าสังเกตว่า คนไทยเอาवासนามาใช้เป็นเรื่องดีไปเลย และเข้าใจผิดไปไกลถึงกับเห็นคล้ายกับเป็นสิ่งที่ลอยลงมาจากฟากฟ้าเป็นอำนาจดลบันดาล คนไทยอยากจะมีवासนา แต่ทางพระท่านให้ละवासนา อยากรู้ก็ตามวาสนานั้นจะยากแก้ยาก เพราะฉะนั้นจึงต้องฝึกกันไปแต่เล็ก ให้มีवासนาที่ดี เพราะถ้ามีवासนาเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีติดไปแล้วจะแก้ยาก

การที่จะพัฒนามนุษย์ในการรักษาสภาพแวดลอมก็เหมือนกับการศึกษาจะต้องช่วยสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดีให้เด็กตั้งแต่อยู่ใน

ครอบครัว และเมื่อไปโรงเรียนก็ให้มีพฤติกรรมเคยชินในการดำเนินชีวิตทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการกิน การอยู่ การเดิน การเล่น การใช้ของหรือทำอะไรก็ตาม ในลักษณะที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม ให้เป็นสุขในการอยู่กับต้นไม้ดอกไม้ในธรรมชาติ ให้มีอากาศเป็นมิตรเอ็นดูกรุณาต่อสัตว์ต่างๆ และรู้จักเรียนรู้จากธรรมชาติ

เมื่อทุกอย่างกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินแล้ว เราสร้างตัวนี้ขึ้นมาได้แล้ว เราจะประสบความสำเร็จมากวินัยและกฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนกฎหมายของบ้านเมือง ที่จะได้ผลดี ต้องเน้นในขั้นการให้เกิดพฤติกรรมเคยชิน เมื่อเน้นเรื่องพฤติกรรมเคยชิน ก็ต้องเอาใจใส่ที่เด็ก ต้องเริ่มแต่ยังเล็ก ต้องจัดให้ดีในเรื่องการอบรมเลี้ยงดู ซึ่งรวมไปถึงการสร้างสภาพแวดล้อมที่ป้องกันไม่ให้เกิดสิ่งเสียหาย แต่เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการทำสิ่งที่ดีงาม อันนี้เป็นการพัฒนาคนในระดับต้น ที่พื้นฐานที่สุด แต่ยั่งยืนหนักแน่นที่สุด

ขอเน้นว่า วิธีการสำคัญมากในการสร้างพฤติกรรมเคยชินคือ วินัย เริ่มแต่กฎเกณฑ์กติกาในครอบครัว และในโรงเรียนเป็นต้นไป และพูดในทางย้อนกลับว่า การใช้วินัย ควรมุ่งไปที่การสร้างพฤติกรรมเคยชินนี้เอง ไม่ใช่มุ่งไปที่การบังคับควบคุมหรือใช้อำนาจ ซึ่งจะทำให้เขว และเพราะเหตุนี้จึงต้องพูดต่อไปว่า วินัยต้องเริ่มฝึกตั้งแต่เด็กแต่เล็ก

ในแง่หนึ่งอาจพูดได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งการอนุรักษ์ธรรมชาติ จะสำเร็จหรือไม่ ก็อยู่ที่วาสนาของคนไทย แต่เป็นวาสนาในความหมายซึ่งอยู่ที่ตัวคนอันจะต้องพัฒนาดังกล่าวมานี้

ข. พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม—วัฒนธรรม

ที่กล่าวมานั้นเป็นเรื่องพฤติกรรมเคยชินในระดับบุคคลหรือปัจเจกชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวาสนา แต่ถ้าพฤติกรรมเคยชินนั้นกลายเป็นคุณสมบัติของคนทั่วไป หรือคนส่วนใหญ่ในชุมชน ในสังคมหรือในประเทศชาติ ก็จะกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรม คือเป็นวิถีชีวิตของชุมชนหรือของสังคมนั้น ซึ่งจะมีการประพฤติปฏิบัติทำตามๆ กันไปแม้โดยไม่รู้ตัว

พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม หรือวัฒนธรรมนี้ ยิ่งหนักแน่น ได้ผลมาก เพราะกลายเป็นว่าคนส่วนใหญ่เป็นอย่างนั้น และมีการถ่ายทอดต่อๆ กันไปยังคนรุ่นที่ตามมา สามารถหล่อหลอมให้คนรุ่นใหม่เกิดมีพฤติกรรมเคยชินอย่างนั้นๆ ไปด้วยโดยไม่รู้ตัว ถ้าพฤติกรรมเคยชินในทางที่เกื้อหนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน และเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม กลายเป็นวัฒนธรรมแล้ว ก็พูดได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นต้นนั้น สำเร็จผลโดยแทบไม่ต้องลงทุนอะไรเลย แต่ในทางตรงข้าม ถ้าประชาชนมีวัฒนธรรมที่ไม่เกื้อกูล การพัฒนาที่ยั่งยืนก็สำเร็จได้ยาก

วิถีใช้ชีวิตของคน ที่ฝรั่งเรียกว่า life-style ก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม วิถีใช้ชีวิตของคนอเมริกันเป็นเรื่องที่คนอเมริกันเองยกขึ้นมาชี้เป็นตัวอย่างให้เห็นชัดถึงวัฒนธรรมที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และนำมาต่อว่ากันเองอยู่เสมอ เพื่อให้แก้ไข เพราะเป็นวิถีใช้ชีวิตแบบนักเสพนักบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ล้างผลาญทรัพยากร และพร้อมกันนั้นก็เป็นอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ปัญหาระดับวัฒนธรรมนี้แก้ไขได้ยากเพียงไร

วัฒนธรรมจัดเป็นวินัยอย่างหนึ่ง เพราะเป็นแบบแผนของสังคม และเป็นเครื่องฝึกพฤติกรรมของคน ทำให้เป็นไปในรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งเฉพาะตัว ตลอดจนเป็นเอกลักษณ์ของสังคมนั้นๆ แต่เป็นวินัยที่ไม่ต้องประกาศหรือบังคับใช้ และได้ผลกว่าวินัยแบบอื่น

จริยธรรม ตามความหมายของตะวันตก (ethics) ที่เราเรียกว่าศีลนั้น จะได้ผลดีหรือเป็นจริงเป็นจัง ถ้าลงตัวไปอยู่ในวัฒนธรรม การไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้าย พฤติกรรมที่มีเมตตากรุณา การรักษาทรัพย์สินหรือสมบัติของส่วนรวม การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด เป็นต้น ที่จะได้ดี มักต้องมีพื้นฐานอยู่ในวัฒนธรรม ถ้าจริยธรรมที่ต้องการไม่ลงไปในวัฒนธรรม หรือวัฒนธรรมที่มีจริยธรรมนั้นเสื่อมไป การจะให้คนประพฤติตามจริยธรรม จะทำได้ยาก เพราะจะเป็นเรื่องจำใจฝืนใจ ต่อเมื่อใดทำให้ลงตัวเป็นวัฒนธรรม ได้ก็เบาใจได้เลยว่าเป็นความสำเร็จ เพราะจริยธรรมนั้นกลายเป็นพฤติกรรมเคยชินของสังคม หรือคนส่วนใหญ่ของสังคมนั้นไปแล้ว อีกทั้งจะอยู่ไปอีกยืนนานด้วย เพราะจะมีการถ่ายทอดส่งต่อไป โดยไม่ต้องรู้ตัว

ฉะนั้น จึงควรตั้งเป้าหมายให้พฤติกรรมที่เกื้อหนุนการพัฒนาที่ยั่งยืนและเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อม ลงตัวเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนทั่วไป จนกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคมหรือของมนุษยชาติทั้งหมด

ค. แนวทางแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว

นอกจากพฤติกรรมเคยชินแล้ว คนยังมีความเคยชินทางจิตใจและความคิดด้วย เมื่อสิ่งสมสภาพจิตใจและความคิดอย่างใดแล้ว ก็จะมีแนวโน้มที่จะรู้สึกนึกคิดมองสิ่งต่างๆ อย่างนั้น จะเห็นว่าบางคนเคยชินกับสภาพจิตใจแบบเห็นแก่ตัว จนยึดถือขึ้นมาว่าความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติของมนุษย์ คนจะต้องเป็นอย่างนั้นแก้ไขไม่ได้ สำหรับคนที่มีความเชื่อถือยึดมั่นอย่างนี้ ก็อาจจะลองใช้วิธีเชื่อมโยงเขาเข้าสู่ระบบการพัฒนาคนได้จากฐานความคิดของเขาเอง

ถ้าเป็นหน่วยงานที่ยังเห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์นี้เห็นแก่ตัวแก้ไขไม่ได้ว่าจะทำตามแนวความคิดแบบพัฒนามนุษย์นี้ได้อย่างไรก็ไม่เป็นไร เราก็เอาแนวความคิดแบบเห็นแก่ตัวมาใช้ก็ได้ อาจจะเรียกว่าแนวทางการแก้ปัญหาแบบเห็นแก่ตัว (self-interest approach) วิธีการแบบเอาความเห็นแก่ตัว หรือเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัวมาแก้ปัญหา ก็ใช้ได้เหมือนกัน ในที่นี้จะพูดไว้เป็นเรื่องเกร็ดหรือแถม

วิธีแก้ปัญหาแบบเห็นแก่ตัวนั้นทำอย่างไร ก็คือขยายความเห็นแก่ตัวออกไปๆ จนในที่สุดไม่รู้จะเรียกว่าเป็นความเห็นแก่ตัวได้อย่างไร คือเรียกไม่ได้ว่าเป็นความเห็นแก่ตัว หรือว่า จะเรียกว่าเห็นแก่ตัวหรือไม่เห็นแก่ตัว ก็มีค่าเท่ากัน เพราะความเห็นแก่ตัวมันขยายออกไปเสียหมดโลกหมดจักรวาล แต่จะต้องขยายความเห็นแก่ตัวนั้นให้กว้างใหญ่จริงๆ ให้มันครอบคลุมโลกตลอดทั่วจักรวาล วิธีขยายก็คือขยายออกไปจากความเห็นแก่ตัวชนิดแคบตัวคนเดียวนี่ออกไปไกลมกลืนกับความเห็นแก่ผู้อื่น ขยายความ

เห็นแก่ผู้อื่นให้กลายเป็นความเห็นแก่ตัวชนิดหนึ่ง แล้วก็ขยายออกไปอีกจนกระทั่งแยกไม่ออกระหว่างความเห็นแก่ตัวกับความเห็นแก่คนอื่น เพราะไม่มีศัพท์จะเรียกมันก็เลยไม่เป็นความเห็นแก่ตัว

วิธีนี้ตอนแรกบอกว่า ทำให้การเห็นแก่ตัวกับการเห็นแก่ผู้อื่นกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน อันนี้ทำได้หรือ ทางพระพุทธศาสนาบอกว่าทำได้ ก็ทำให้การเห็นแก่ผู้อื่นนั้นเป็นการสนองความเห็นแก่ตัวของเรา หมายความว่า เราทำให้แก่ผู้อื่นก็เพื่อสนองความอยากของเราที่จะให้เรามีความสุข เช่น พ่อแม่รักลูก พ่อแม่ยึดถือลูกเป็นของตัวเอง อยากให้ลูกของตัวเองมีความสุข การทำให้ลูกมีความสุขก็เป็นการเห็นแก่ตัวของพ่อแม่พร้อมกับเป็นการเห็นแก่ลูกคือเห็นแก่ผู้อื่นด้วย พ่อแม่ต้องการให้ลูกมีความสุข เมื่อทำให้ลูกมีความสุขแล้วตัวเองจึงจะมีความสุขได้ ก็เป็นการทำให้ความสุขของตนเองกับความสุขของผู้อื่น เนื่องกันอาศัยกัน

อันนี้เป็นวิธีการขั้นแรก คือการทำให้ความสุขของตนเองเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความสุขของคนอื่น หรือความสุขของผู้อื่นเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ตนเองมีความสุข ดังเช่นพ่อแม่เป็นต้นนี้ ถ้าลูกไม่มีความสุขพ่อแม่ก็ไม่มีความสุข การทำให้ลูกมีความสุขจึงเป็นการทำให้พ่อแม่มีความสุข เท่ากับว่าความสุขของตนเองขึ้นต่อความสุขของผู้อื่น

การพัฒนาคุณธรรมเช่นเมตตาเป็นต้น ในเบื้องต้นขณะที่ยังไม่หมดกิเลส ก็เป็นไปตามแนวความคิดนี้ด้วย คือการปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ในเมื่อต้องการให้คนอื่นมีความสุข ความสุขของเรานี้ก็เนื่องด้วยความสุขของผู้อื่น คือต้องอาศัยหรือขึ้นต่อความสุขของ

ผู้อื่น และการเห็นแก่ผู้อื่นนั้นก็คือการเห็นแก่ตัวของเรา เพราะเรา มีความต้องการที่อยากให้เขามีความสุข ความอยากให้เขามีความสุขนั้นเป็นความต้องการของเรา เราก็เลยทำให้เขามีความสุข เพื่อว่าเราจะได้อสนองความต้องการของตัวเองที่จะทำให้เรามีความสุขได้ จากนั้นจึงขยายความเห็นแก่ตัวหรือความต้องการนั้นออกไป จนกว้างขวางถึงขั้นที่พูดว่า ฉันจะเป็นสุขได้ ก็ต่อเมื่อได้เห็นหมู่บ้านนี้ อยู่กันร่มเย็นปลอดภัย หรืออาจจะขยายออกไปอีกถึงกับว่า ฉันจะเป็นสุข ต่อเมื่อได้เห็นชุมชนนี้ สังคมนี้ ตลอดจนโลกนี้มีสันติสุข

วิธีการนี้เรียกได้ว่าเป็นวิธีพัฒนาความต้องการ คือปรับเปลี่ยนความต้องการของคน แล้วพฤติกรรมและสภาพจิตอื่นๆ ก็เปลี่ยนไปตามเอง แต่ต้องเน้นที่ความต้องการ และถือว่าความต้องการของคนเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนได้ พัฒนาได้ ซึ่งก็เข้าหลักพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง

โดยความหมายของการพัฒนาความต้องการแบบนี้ ในขั้นต่ำเมื่อมนุษย์เห็นแก่ตัว ก็ขัดกับการเห็นแก่ผู้อื่น แต่พอพัฒนาขึ้นมา การเห็นแก่ผู้อื่น ก็เป็นความเห็นแก่ตัวชนิดหนึ่ง เมื่อขยายออกไปอีก การเห็นแก่ตัวและเห็นแก่ผู้อื่นก็ไม่มีแล้ว แยกไม่ออก กลายเป็นอันเดียวกันไปหมด อันนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาแบบใช้ความเห็นแก่ตัวเป็นหลัก

อีกอย่างหนึ่ง (จะยกมาแค่ ๒ ตัวอย่าง) การเห็นแก่ตัวแม้แต่ภายในตัวเราเองที่จริงมี ๒ แบบ คือ การเห็นแก่ตัวที่เป็นตัวตนอย่างหนึ่ง การเห็นแก่ตัวของชีวิตอย่างหนึ่ง หรืออาจจะพูดว่า การเห็นแก่ตัวของตัวตนอย่างหนึ่ง กับความเห็นแก่ตัวของชีวิตอย่างหนึ่ง สองอย่างนี้ไม่เหมือนกัน และในหลายกรณีก็ขัดกันด้วย

เช่น หลายคนสูบบุหรี่ กินเหล้า กินอาหารอร่อยมีไขมันมาก เพื่อสนองความเห็นแก่ตัวของตัวตน เพราะตัวตนมันชอบอร่อย แต่ชีวิตมันไม่ชอบ เพราะสิ่งเสพและอาหารอร่อยที่ว่ำนั้นมันบั่นทอนสุขภาพตลอดจนทำลายชีวิต ตอนนี้ความเห็นแก่ตัวของชีวิตถูกขัดแล้ว เพราะชีวิตจะอยู่ดีไม่ได้ด้วยบุหรี่นี้ ด้วยเหล้านี้ ด้วยอาหารไขมันมากนี้ ที่ตัวตนมันชอบมาก พอเราสนองความเห็นแก่ตัวของตัวตน ก็ไปขัดกับความเห็นแก่ตัวของชีวิตของเรา หมายความว่าชีวิตของเราต้องการอยู่ดีมีสุขภาพ มันไม่ต้องการอาหารที่มีไขมันมาก ไม่ต้องการบุหรี่เข้าไปทำลายตัวมันเอง ไม่ต้องการเหล้าเข้าไปทำลายสุขภาพ

พอทำให้คนเปลี่ยนความเห็นแก่ตัว จากการเห็นแก่ตัวของตัวตน ไปเป็นการเห็นแก่ตัวของชีวิต ก็ดีขึ้นทันที พอเรามีปัญญา รู้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นโทษแก่ชีวิต ทั้งๆ ที่มันสนองความเห็นแก่ตัวของตัวตน เราก็เลิก ไม่ทำมัน จะเห็นว่าความเห็นแก่ตัวของตัวตนนี้เป็นของหยาบที่มักจะทำให้เกิดความผิดพลาด เมื่อทำให้คนมีความเข้าใจมากขึ้น เขาจะเห็นแก่ตัวของชีวิตของเขา ตอนนี้จะเรียกว่าเห็นแก่ตนหรือไม่เห็นแก่ตนก็ได้ เพราะมันไม่เป็นปัญหาแล้ว มันหมดภาวะของการเห็นแก่ตนแล้ว และกลายเป็นภาวะหนึ่งเดียวหรือเป็นอันเดียวกัน ระหว่างความเห็นแก่ตัวกับความไม่เห็นแก่ตัวจนแยกไม่ออก อันนี้ก็เป็นอย่างหนึ่ง

เมื่อทำมาถึงขั้นนี้มันก็คือการพัฒนามนุษย์นั่นเอง เขาจะเข้าสู่ระบบการพัฒนามนุษย์ไปเอง และเริ่มแต่จุดนี้แหละเขาจะเริ่มรู้จักความสุขแบบใหม่ที่เป็นอิสระ ที่ไม่ต้องขึ้นกับวัตถุมากนัก แต่

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๑๓

ก่อนนี้ต้องสูบบุหรี่อย่างนั้น ต้องกินเหล้าอย่างนี้ ต้องกินอาหารมีไขมันมากที่ตนชอบ จึงจะมีความสุข แต่พอเห็นคุณค่าของชีวิต ก็สามารถมีความสุขได้โดยไม่ต้องกินสิ่งเหล่านั้น ต่อไปเขาจะพัฒนาเลยไปกว่านั้นอีก และจะสามารถมีความสุขที่ยิ่งกว่านั้น โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้

พูดไปพูดมาระบบการแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัวที่เรียกว่า selfishness approach หรือ self-interest approach ก็เลยมกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการพัฒนามนุษย์ไปเอง อันเดียวกัน ไม่ไปไหน ตกลงว่า เพียงแต่พูดเอาใจท่านที่ชอบระบบความเห็นแก่ตัวที่จริงเป็นระบบการพัฒนามนุษย์นั่นเอง เมื่อถึงจุดนี้ก็พอเห็นรูปเห็นร่างเห็นทิศเห็นทางของการพัฒนาขึ้นมาบ้าง แล้วเราก็พัฒนากันไป

ตาเห็นข้างหน้าคือเหวใหญ่ แต่ใจยังคิดปายแดนสวรรค์

เท่าที่บรรยายมายี่ดยวานั้น เป็นการปูพื้นฐานก่อนจะเข้าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามทัศนะของพระพุทธศาสนา การที่ต้องปูพื้นฐานอย่างนั้น ก็เพราะการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เป็นข้อเสนอในการแก้ปัญหาการพัฒนาของโลกที่ผ่านมา ซึ่งได้ปรากฏผลว่าเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ข้อเสนอนั้นเกิดจากคณะทำงานของสหประชาชาติที่ได้พิมพ์รายงานออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ แต่จนบัดนี้การพัฒนาโดยทั่วไปในโลกก็ยังอยู่ในสภาพที่ไม่ยั่งยืน ปัญหาต่างๆ อาจจะร้ายแรงกว่าเดิมด้วยซ้ำ เป้าหมายหลักที่ตั้งไว้ว่า จะ

ให้เป็นการพัฒนาที่เศรษฐกิจก็เจริญได้ สิ่งแวดล้อมก็อยู่ดีนั้น ยังไม่มีที่ท่าว่าจะสัมฤทธิ์ผล แม้สหประชาชาติจะประกาศให้ พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๔๐ เป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ตามข้อเสนอของยูเนสโก โดยมีหลักการสำคัญให้เอาวัฒนธรรมเป็นแกนกลางของการพัฒนา คือเป็นการพัฒนาที่ยึดคนเป็นศูนย์กลาง เน้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ แต่ก็ยังไม่ปรากฏความก้าวหน้าที่ชัดเจน ไม่ว่าจะอุปสรรคหรือข้อบกพร่องจะมีในระดับหลักการหรือปฏิบัติการ หรือทั้งสองอย่างก็ตาม ก็เป็นเรื่องที่ทุกคนควรจะช่วยกันคิดช่วยกันหาทางแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ให้สำเร็จผล บรรลุจุดหมายที่ตั้งงาม รวมทั้งการที่จะเสนอแนวคิดและวิธีใหม่ๆ ในการพัฒนาที่จะทำให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

การบรรยายนี้ เป็นการนำเสนอหลักการตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา ที่จะแก้ปัญหาการพัฒนา เพื่อทำให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นการปรับแก้และเสริมเติมเต็มแก่วิธีการที่ได้คิดกำหนดกันไว้และนำมาใช้กันอยู่ แต่การที่จะทำอย่างนั้นได้และเข้าใจสิ่งที่จะทำ จะต้องรู้เข้าใจปัญหา มองเห็นสภาพที่เป็นอยู่ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของปัญหา ความเป็นมาของสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องและที่จะต้องแก้ไข ตลอดจนสิ่งที่เขาทำกันอยู่ อย่างชัดเจนเพียงพอ จึงได้ยอมเสียเวลาไปมากมายกับการปูพื้นฐานดังกล่าวแล้ว

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้บรรยายมานาน เวลาและช่วงโอกาสที่จะพูดถึงข้อเสนอหลักการของพระพุทธศาสนาก็เหลือน้อย จึงจะพูดไว้แต่โดยย่อพอให้เห็นระบบการแก้ปัญหา เป็นขั้นแสดงภาพ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๑๕

รวม และเป็นเหมือนบทบาทนำเข้าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา

ว่าโดยสรุป ในช่วงเวลาเพียง ๒๕๐ ปี ตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป โลกได้เจริญก้าวหน้าอย่างมากมายและรวดเร็ว ความเจริญทั้งหมดในยุคนี้เป็นไปตามกระแสอารยธรรมของตะวันตก โดยมีประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้วเป็นผู้นำ และเรียกการสร้างความสำเร็จตามแนวทางนี้ว่าเป็นการพัฒนา

ครั้งมาบัดนี้ ประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้วนั้นแหละได้ประกาศขึ้นมาว่า การพัฒนาของตนและในโลกทั้งหมดที่ตามอย่างตนนั้น เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด กำลังจะนำโลกไปสู่หายนะและความพินาศ เพราะเป็นการพัฒนาที่เสียดุล ด้านเดียว และเอียงตั้งไป ทำให้โลกนี้มีสภาพไม่เหมาะแก่การอยู่อาศัยและอาจจะถึงกับอยู่อาศัยต่อไปไม่ได้ ทำให้สังคมมนุษย์ปั่นป่วนระส่ำระสายโถมทราลงไป และทำให้ชีวิตของมนุษย์สูญเสียคุณภาพ ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาด ไม่ยั่งยืน จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงพลิกผันถึงขั้นเป็นการปฏิวัติครั้งใหญ่ ดังที่เกิดมีความคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลางขึ้น ซึ่งเป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้มีการพยายามปลุกชาวโลกให้ตื่นขึ้นมาร่วมมือกันแก้ไขปัญหาและเดินทางใหม่แห่งการพัฒนาแบบนี้

เหตุการณ์สำคัญนี้นับว่าเป็นการสำนึกผิดทางอารยธรรมครั้งใหญ่ยิ่งของตะวันตก ดังได้กล่าวแล้วว่า เป็นความสำนึกผิดทั้งในระดับปฏิบัติการและในระดับรากฐานทางความคิดอย่างไรก็ตาม

แม้จะสำนึกผิดแล้ว แต่การที่จะกลับตัวกลับใจทำการเปลี่ยนแปลงใหม่นั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย แท้จริงมีความเสี่ยงอยู่ในตัวว่าอาจจะเปลี่ยนจากความผิดพลาดแบบหนึ่งไปสู่ความผิดพลาดอีกแบบหนึ่งก็ได้ อย่างน้อยช่องทางที่จะเกิดความผิดพลาดก็มีได้หลายทาง โดยเฉพาะ

๑) อารยธรรมเป็นกระแสใหญ่ประกอบด้วยปัจจัยย่อยๆ มากมาย โดยเฉพาะทางด้านภูมิปัญญา แม้คนจะสำนึกผิดกลับตัวใหม่ แต่เขาก็ก็นั่งอยู่ในบรรยากาศแวดล้อมขององค์ประกอบมากมายที่เป็นของติดมาในอารยธรรมตามภูมิปัญญาเดิมอยู่โดยส่วนใหญ่ องค์ประกอบบางอย่างเขารู้ทันและแก้ไข แต่หลายอย่างเช่นถ้อยคำที่สื่อความคิดเก่าๆ เขาอาจจะใช้เพลินๆ ไปตามความเคยชิน และแนวคิดเก่าอาจตามมาหลอกหรือชักนำเขาให้ผิดพลาดไปตามกระแสเก่าโดยไม่รู้ตัว

๒) นอกจากสภาพแวดล้อมและบรรยากาศทางนามธรรมแล้ว สภาพแวดล้อมและบรรยากาศทางรูปธรรม เช่นความสัมพันธ์กันระหว่างสังคม ศักดิ์ศรีในการอยู่ร่วมกันระหว่างประเทศ สถานะและผลประโยชน์ของชาติของตน เป็นต้น ก็เป็นเรื่องเฉพาะหน้าใกล้ตัวที่ทำให้แต่ละประเทศแต่ละสังคมถึงว่าจะต้องเอาไว้ก่อน ฉะนั้น ทั้งที่รู้ว่าผิด ก็ไม่อาจออกไปจากสถานการณ์ได้ ทั้งที่รู้ว่าควรจะเดินทางใหม่ แต่ก็โน้มเอียงนั่งอยู่ในที่เดิม จนไม่อาจก้าวไปเข้าสู่ทางใหม่นั้นได้

๓) แม้จะสำนึกผิด และคิดจะเปลี่ยนแปลง ก็รู้แต่ในด้านที่ว่าสิ่งที่ตนยึดถือและปฏิบัติมาผิด แต่ไม่เห็นชัดว่าสิ่งที่ถูกต้องที่ตนจะ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๑๗

เปลี่ยนไปหาอันเป็นอย่างไร จึงอาจจะเปลี่ยนแปลงไปเพียงขั้นสู่
ภาวะหันรีหันขวางเท่านั้น

โดยนัยนี้ จึงมีข้อสังเกตเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ
หลายอย่างที่จะทำให้คนยุคปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลความคิดแบบ
ตะวันตก ยากที่จะนำการพัฒนาที่ยั่งยืนไปได้สำเร็จ เช่น

๑) แนวคิดขั้นรากฐานกับแนวคิดขั้นปฏิบัติการไม่สอดคล้องกัน

การที่คนตะวันตกยุคปัจจุบันมองเห็นว่า แนวความคิดที่ถือ
สืบกันมาแต่ดั้งเดิมในวัฒนธรรมของตน คือการมองมนุษย์แยก
ต่างหากจากธรรมชาติ และการมุ่งที่จะพิชิตธรรมชาติ เป็นทฤษฎีที่
ผิดพลาด แล้วหันมาเน้นย้ำกันใหม่ให้มองว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่ง
ของธรรมชาติ มนุษย์จะต้องอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือบางกลุ่มถือ
กระทั่งว่า มนุษย์จะต้องเป็นอยู่อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับ
ธรรมชาตินั้น นับว่าเป็นความสำนึกผิดครั้งยิ่งใหญ่ที่จะสร้างความ
พลิกผันลงลึกถึงรากฐานแห่งอารยธรรมของโลก ซึ่งหมายถึง
อารยธรรมตะวันตกที่ครอบงำหรือนำโลกอยู่ในปัจจุบัน

ความตื่นตัวสำนึกผิดนี้ กระทบถึงแนวความคิดและคติ
ต่างๆที่แตกแขนงออกไปหรือที่อยู่ในเครือข่ายทุกอย่าง เช่น สภาพ
จิตบุกฝ้าพรหมแดน (frontier mentality) คติแห่งความก้าวหน้า (idea
of progress) ตลอดจนการพัฒนา (development) ที่หมายถึงการ
ขยายตัวเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม และแม้กระทั่งฝัน
อเมริกัน (American dream)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนตะวันตก โดยเฉพาะนักคิดชาว

ตะวันตก จะมีความสำนึกผิดและต้องการเปลี่ยนแปลงพลิกผันแนวความคิดระดับรากฐานของอารยธรรมอย่างนี้ แต่ปรากฏว่าในชั้นแนวความคิดระดับปฏิบัติการ คนตะวันตกก็ยังติดอยู่กับความเชื่อ ความมั่นหมาย และความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดแบบเดิม คือ มีความคิดเชิงปฏิบัติที่สนองทิวฐิเก่า เช่น ยังมุ่งหน้าไปในวัฒนธรรมแห่งความใฝ่สำเร็จ (success culture หรือ cult of success) ในความหมายเฉพาะของเขาคือความสำเร็จเชิงทรัพย์และอำนาจ ยังคิดแต่จะห้าหน้ากันในระบบแข่งขัน (competition) ที่มุ่งความสำเร็จด้วยการเอาชนะ ยังครุ่นคิดกันแต่ในการหาวิธีสนองค่านิยมเสพบริโภคตามลัทธิบริโภคนิยม (consumerism) ดังตัวอย่างที่เด่น เช่นความคิดใหม่แห่งการรีออร์ปรับระบบหรือรีเอนจิเนียริง (reengineering) ซึ่งสร้างสรรค์ขึ้นมาเพียงเพื่อสนองรับใช้ความใฝ่สำเร็จในระบบแข่งขัน พุดสั้นๆ ว่า แม้อารยธรรมจะต้องการความเปลี่ยนแปลงพลิกผัน แต่กระแสของมันเองที่ล้นไหลท่วมท้นมานานยังเชี่ยวแรง

เมื่อเป็นเช่นนี้ แนวความคิดระดับรากฐาน กับแนวความคิดระดับปฏิบัติการ จึงขัดแย้งสวนทางกัน ซึ่งคนปัจจุบันยังหาทางออกไม่ได้ หรือบางพวกถึงกับไม่รู้ตัวว่าตนเองก็เป็นส่วนร่วมในการสร้างหรือดำรงกระแสแห่งความขัดแย้งนี้ด้วย เหตุอย่างหนึ่งน่าจะเป็นเพราะคนที่สำนึกผิดเกี่ยวกับความคิดระดับรากฐานนั้น ยังไม่มีแนวความคิดระดับปฏิบัติการอย่างใหม่ที่สอดคล้องมาสอดรับให้เป็นทางดำเนินชัดเจนออกไปได้ ความว้าวุ่นสับสนจึงเกิดขึ้น ภาวะนี้เป็นความขัดแย้งถึงขั้นภูมิปัญญา จึงเป็นความติดตัน

อย่างสำคัญของการยอมรับ

๒) ความสับสนติดขัดในการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

แม้ว่าคนยุคปัจจุบัน (ซึ่งก็คือคนที่อยู่ในกระแสอารยธรรมที่คิดอย่างตะวันตก) จะย้ำหนักย้ำหนาว่าให้มองคนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงว่าจะต้องมองอะไรให้ถึงความจริงของธรรมชาติด้วย แต่กระแสความเคยชิน ความยึดติด องค์กรประกอบ และปัจจัยแวดล้อม ตลอดจนบรรยากาศที่ติดมาแต่เดิมคงไม่ยอมง่ายๆ เพราะฉะนั้น โดยไม่รู้บ้าง โดยไม่รู้ตัวบ้าง เมื่อคนปัจจุบันนี้ถึงหรือพูดถึงความจริงของธรรมชาติ ก็มักไม่ใช่เป็นความจริงที่แท้ของธรรมชาติ

แม้แต่วิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ซึ่งพยายามเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และแสดงความจริงของธรรมชาติทางวัตถุไว้เป็นอันมาก ก็มักช่วยได้เพียงเตรียมข้อมูลความรู้ไว้ให้ แต่ช่วยได้น้อยอย่างยิ่งในทางภูมิปัญญา ที่จะให้คนโยงข้อมูลเข้าสู่การเห็นความจริง หรือที่จะทำให้คนมองเห็นความจริงโดยผ่านข้อมูล

นอกจากมองไม่ถึงความจริงของธรรมชาติ ทำความสับสนเอาความจริงของมนุษย์ไปเป็นความจริงแท้ของธรรมชาติหรือยัดใส่ให้ธรรมชาติแล้ว บางทีก็เลยเกิดไปอีกด้านหนึ่งตรงกันข้าม คือเอาความจริงแท้ของธรรมชาติมาใช้ในเรื่องที่ควรจะทำไปตามความจริงของมนุษย์

ความคิดติดเก่าได้อิทธิพลแห่งบรรยากาศของปัจจัยแวดล้อมแบบเดิมอาจจะตามรั้งความ หลุ่มมนุษย์ไปอีกนาน ทำให้ความคิด

สืบสนแล้วนำสู่พฤติกรรมปฏิบัติการณ์ที่สืบสนขัดแย้งในหมู่มนุษย์เอง อย่างน้อย เนื่องจากแยกไม่ออกระหว่างความจริงแท้ของธรรมชาติ กับความจริงของมนุษย์ที่เกิดจากการนำเอาความจริงของธรรมชาติ มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พวกตน หรือระหว่างกฎธรรมชาติ กับกฎมนุษย์ที่จัดวางขึ้นให้ได้ผลดีแก่มนุษย์โดยสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ หรือระหว่างระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นของจริงในธรรมชาติ กับระบบแห่งกิจการต่างๆ ของมนุษย์ที่จะต้องให้เป็นไปด้วยดีโดยตั้งอยู่บนฐานแห่งระบบปัจจัยสัมพันธ์ของธรรมชาติที่เอื้อด้วยความเป็นไปอย่างสอดคล้อง บางทีหลงเลยเถิดไปไกลถึงกับจัดตั้งวางความจริงของมนุษย์ขึ้นอย่างขาดลอยต่างหากจากความจริงของธรรมชาติ

ตัวอย่างง่ายๆ คนทำสวนพรวนดินรดน้ำต้นไม้ เพื่อเป็นเหตุให้เกิดผลคือการได้เงินเดือน ๕,๐๐๐ บาท (กฎมนุษย์/สมมตินิยาม) มีคุณค่าและความหมายจริงจังเมื่อตั้งอยู่บนฐานแห่งความจริงของธรรมชาติว่า คนทำสวนพรวนดินรดน้ำต้นไม้ เพื่อเป็นเหตุให้เกิดผลคือต้นไม้เจริญงอกงาม (กฎธรรมชาติ/ธรรมนิยาม)

เพียงแค่นี้ ถ้ามนุษย์จับความสัมพันธ์ไม่ได้ มีความคิดความอยากมีแรงจูงใจและการปฏิบัติดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องระหว่างกฎทั้งสอง มองไม่ทะลุสมมตินิยามถึงธรรมนิยาม เชื่อมโยงไม่ถึงกันเพียงเท่านั้น ความวิปริตวุ่นวายก็จะเกิดขึ้นแก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์เอง

ไม่เพียงแค่นี้ ความเป็นเหตุเป็นผลของกฎมนุษย์นั้นไม่เป็นความจริงแท้ แต่เป็นความจริงตามสมมติ (สั = ร่วมกัน + มติ =

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๒๑

การยอมรับ/ความรู้หรือตกลง) คือ เกิดจากการตกลงหรือยอมรับร่วมกัน ถ้าไม่ยอมรับกัน กฎและความเป็นเหตุเป็นผลก็หายไป ไร้ความหมาย ไม่มีเลย

เพื่อเป็นตัวอย่างระหว่างเหตุกับผลตามกฎหมายสมมติของมนุษย์ โดยเป็นหลักประกันให้ผลเกิดขึ้นตามเหตุที่สมมติกันนั้น จึงมีบัญญัติขึ้น (secondary concept) ที่เรียกว่า “สิทธิ” (right) ขึ้น แล้วคนทำสวนเมื่อพรวนดินรดน้ำต้นไม้เป็นต้นตามตกลงแล้ว ก็มีสิทธิที่จะได้เงิน ๕,๐๐๐ บาท ที่เรียกว่าเงินเดือนนั้น

สิทธินั้น อาจมีหลายชั้น ตั้งแต่สิทธิขั้นพื้นฐานเป็นต้นไป คือ อิงกฎธรรมชาติใกล้ชิดหรือห่างออกไป ดังนั้น ชั้นที่ ๑ (พื้นฐาน) คนที่ปลูกต้นมะม่วงต้นใด ก็มีสิทธิจะเก็บจะกินผลมะม่วงของต้นที่ปลูกนั้น ชั้นที่ ๒ คนที่รับจ้างปลูกมะม่วง ก็มีสิทธิได้รับเงินค่าจ้างปลูก อย่างไรก็ตาม สิทธิขั้นที่ ๒ อาจตัดสิทธิขั้นพื้นฐานให้หมดไปได้ เช่น คนที่รับจ้างปลูกมะม่วง มีสิทธิได้รับเงินค่าปลูกต้นมะม่วงนั้น แต่ไม่มีสิทธิเก็บกินผลมะม่วงของต้นมะม่วงที่เขาปลูกด้วยมือของตนเอง

โดยนัยนี้ ก็เกิดมีบัญญัติเรื่องสิทธิเป็นต้นขึ้นมากมาย รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าสิทธิมนุษยชน อันถือกันว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ซึ่งใช้เป็นหลักประกันและเป็นข้ออ้างเพื่อดำรงหลักการแห่งความเป็นเหตุเป็นผลต่างๆ ที่สมมติกันในสังคมมนุษย์ ที่จะให้หมู่มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดีมีสันติสุข

จะต้องรู้ตระหนักว่า สิทธิเป็นต้นเหล่านั้น มีไว้ใช้อ้างกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์หรือต่อมนุษย์ตามหลักการสมมติ (ยอม

รับร่วมกัน) อย่างที่ว่ามาเท่านั้น แต่สิทธิอะไรๆ ใดๆ ก็ตาม ไม่มีอยู่จริงโดยธรรมชาติ ในธรรมชาติ และไม่อาจใช้อ้างกับธรรมชาติได้เลย

ในธรรมชาติมีแต่ระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คนเอาเม็ดเงินมาปลูก รดน้ำพรุนดินบำรุงอย่างดี การกระทำของเขาก็เป็นเหตุให้เกิดผลคือ ต้นมะม่วงนั้นเจริญงอกงามมีผลตก ก็จบเท่านั้น ต้นมะม่วงที่เจริญงอกงามและผลที่ตกของมันจะเป็นอย่างไรต่อไป ก็สุดแต่เหตุปัจจัยที่จะมีต่อมัน คนที่ปลูกจะเก็บผลหรือไม่และเก็บได้หรือไม่ ก็แล้วแต่เหตุปัจจัย ทั้งจากตัวเขาเองและปัจจัยอื่นๆ ไม่มีเรื่องของสิทธิใดๆ มาเกี่ยวข้องในเรื่องของธรรมชาติ คนปลูกมะม่วงไม่มาเก็บผลมะม่วงภายในเวลาอันสมควร ผลก็สุกงอมหล่นเน่าไป คนปลูกมะม่วงจะมาทวงสิทธิว่าผลมะม่วงเป็นของฉัน เธอต้องรอจนกว่าฉันจะมาเก็บเอา ย่อมไม่สำเร็จ

คนผู้หนึ่งได้สิทธิครอบครองที่ดินแปลงหนึ่ง และใช้ที่ดินนั้นทำอะไรทำนา เขาใช้ปุ๋ยเคมีจนดินเสีย ต่อมาเขาปลูกผักปลูกข้าวไม่ได้ผล จะทวงสิทธิกับธรรมชาติว่าที่ดินนี้เป็นของฉัน ฉันเป็นเจ้าของ จะต้องให้ผลตามที่ฉันต้องการ ย่อมไม่สำเร็จ

ในที่สุด แม้แต่ชีวิตร่างกายของตัวเอง มนุษย์ก็ไม่มีสิทธิที่จะอ้างในธรรมชาติ ชีวิตร่างกายก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ถ้ามนุษย์ไม่ทำเหตุปัจจัยด้วยการบำรุงรักษาบริหารให้ดี มนุษย์จะอ้างสิทธิในชีวิตของตนต่อธรรมชาติอย่างไรก็ตาม เชื้อโรคและปัจจัยทางอุตุเป็นต้นที่จะเกิดขึ้นหรือกระทบต่อร่างกายนั้น ตลอดจนอวัยวะต่างๆ ในร่างกายของตนเอง ย่อมไม่รับฟัง

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

๒๒๓

การแพทย์เป็นเหตุ การที่คนหายจากโรคภัยไข้เจ็บแข็งแรงมีสุขภาพดีเป็นผล นี่เป็นเหตุเป็นผลที่แท้จริงตามกฎธรรมชาติ

การแพทย์เป็นเหตุ การได้ค่าตอบแทนสูง มีรายได้ดีเป็นผล นี่เป็นเหตุเป็นผลตามสมมติของกฏมนุษย์

โรงพยาบาลแห่งหนึ่งตั้งขึ้นมาแล้ว ย่อมมีจุดมุ่งหมายที่จะบรรลุผลสำเร็จ แน่แน่นอนว่าผลสำเร็จที่ตรงไปตรงมาตามความเป็นเหตุเป็นผลในกฎธรรมชาติก็คือ การที่ผู้คนในสังคมผ่อนคลายความทุกข์จากโรคภัยไข้เจ็บและมีสุขภาพดีขึ้น แต่พร้อมกันนั้นก็ยังมีผลสำเร็จอีกอย่างหนึ่งตามกฏมนุษย์ คือการทำผลกำไรได้สูง

อะไรเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จของโรงพยาบาล เป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องเลือกเอา ระหว่างความสำเร็จที่วัดด้วยความผ่อนคลายความทุกข์จากโรคภัยไข้เจ็บและการมีสุขภาพดีของประชาชน ที่เป็นผลสำเร็จตรงตามกฎธรรมชาติ หรือผลสำเร็จโดยธรรม (ไม่ใช่เพียงแค่จริยธรรมตามความหมายแบบตะวันตก) กับความสำเร็จที่วัดด้วยผลกำไรเป็นปริมาณเงินทอง ซึ่งเป็นผลสำเร็จตามกฏมนุษย์ หรือผลสำเร็จเชิงพาณิชย์หรือเชิงธุรกิจ ทั้งนี้ มนุษย์อาจไม่ต้องเลือกเพียงอย่างเดียวอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเขามีภูมิธรรมภูมิปัญญาเพียงพอที่จะจัดการประสานผลสำเร็จ ๒ ด้านนั้น ให้กลมกลืนและเกื้อหนุนกันได้ โดยทำให้พอดี ด้วยความรู้จักประมาณ

ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๓ (ค.ศ. ๑๙๖๕-๑๙๗๐) ระหว่างที่กระแสการพัฒนาที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรมกำลังเป็นไปอย่างแรงเข้ม มนุษย์ได้ถูกมองว่าเป็นทุนทางเศรษฐกิจ และเป็นทรัพยากรอย่างสำคัญที่จะใช้ในการพัฒนา

เศรษฐกิจ (ตลอดจนสังคม) เพราะคนที่มีคุณภาพ เช่น แข็งแรงมีสุขภาพดี มีคุณธรรม ขยันอดทน รับผิดชอบ มีฝีมือและมีสติปัญญาความสามารถ ย่อมเป็นปัจจัยที่ช่วยให้การพัฒนาสำเร็จผลอย่างดียิ่ง ถึงกับได้เกิดมีคำศัพท์ขึ้นมาใหม่คือ *ทรัพยากรมนุษย์* (human resources) ครั้นมาบัดนี้ มนุษย์หันกลับไปติเตียนการพัฒนาที่เน้นด้านเศรษฐกิจว่าเป็นตัวการทำลายโลก และบอกกันว่าต่อไปนี้จะต้องเปลี่ยนใหม่ จะต้องหันมาเน้นการพัฒนาคน เอาคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา เน้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ แต่ปรากฏว่าคนทั่วไปก็ยังใช้คำว่าทรัพยากรมนุษย์กันเพลินอยู่ ทั้งที่คำนั้นมีความหมายในแง่มองคนเป็นเพียงเครื่องมือหรือปัจจัยทางเศรษฐกิจ

ถึงเวลาที่มนุษย์จะต้องมองให้ชัด จะต้องแยกได้ระหว่างมนุษย์ที่อยู่ในกระบวนการของกฎธรรมชาติ กับทรัพยากรมนุษย์ที่อยู่ในกระบวนการของกฎมนุษย์ มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความสับสนขัดแย้งและความคลุมเครือในทางภูมิปัญญา และจะเป็นความสับสนขัดแย้งคลุมเครือถึงแก่นกลางของการพัฒนา ทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่บรรลุผลที่หมาย

ที่จริงนั้น สมมติเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ อารยธรรมของมนุษย์และโลกมนุษย์ก็เป็นผลผลิตแห่งสมมติของมนุษย์ มนุษย์ที่ฉลาดเอาความรู้ในความจริงของกฎธรรมชาติมาเป็นฐานในการจัดตั้งวางระบบแบบแผนกฎเกณฑ์กติกาขึ้นในสังคมมนุษย์ พูด่างๆ ว่าเอาความรู้ในกฎธรรมชาติมาจัดวางกฎมนุษย์ขึ้น เพื่อให้ผลดีเกิดขึ้นแก่หมู่มนุษย์ตามกฎธรรมชาติ หรือ

เพื่อให้ความเป็นไปตามกฎธรรมชาติอำนวยความสะดวกแก่หม่อมมนุษย์ ผลดีย่อมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์รู้จักใช้สมมติดอย่างถูกต้อง ที่เรียกว่าใช้สมมติดด้วยความรู้เท่าทัน แต่ในทางตรงข้าม ผลร้ายจะเกิดขึ้น ถ้ามนุษย์ติดอยู่แค่สมมติด มองไม่ทะลุถึงเหตุผลจริงแท้ในธรรมชาติที่อยู่เบื้องหลัง แล้วตกเป็นทาสของสมมติดไปเสีย ที่เรียกสั้นๆ ว่าหลงสมมติด

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า มนุษย์จะต้องยืนหลักแห่งการเข้าถึงความจริงแท้ของกฎธรรมชาติไว้ให้ได้ จะต้องแยกได้ระหว่างสมมติดของมนุษย์กับความจริงแท้ของธรรมชาติ หรือระหว่างสมมติดินิยามกับธรรมนิยาม และปฏิบัติให้ถูกต้องต่อกฎทั้งสองระดับนั้นอย่างพอดีกับความหมายและวัตถุประสงค์ของมัน โดยรู้จักประสานระหว่างกฎทั้งสองระดับนั้น ที่สำคัญที่สุดคือมีภูมิธรรมภูมิปัญญาพอที่จะรู้จักจัดตั้งและจัดการสมมติดให้เป็นที่ล่อนำกระบวนการของกฎธรรมชาติไปในทางที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์

จะเป็นอย่างนี้ได้ ก็ต้องมีการพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง จะต้องพัฒนาคนให้ถึงเป้านี้ จึงจะมีการพัฒนาที่ยั่งยืน

เพื่อให้หม่อมมนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี สามารถดำรงสันติภาพไว้ในสังคม มนุษย์จึงได้วางหลักสิทธิต่างๆ ขึ้น รวมทั้งสิทธิมนุษยชน เพื่อเป็นหลักประกันไม่ให้มนุษย์เบียดเบียนละเมิดกัน และเพื่อคุ้มครองให้มนุษย์มีสวัสดิภาพ สิทธิเหล่านี้เป็นเครื่องรักษาสันติภาพระหว่างมนุษย์ แต่มันไม่เป็นหลักประกันที่จะรักษาสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม มนุษย์ผู้หลงสมมติด ไม่รู้เท่าทันความจริงของกฎธรรมชาติที่กว้างขวางครอบคลุม อาจใช้สิทธิ

เหล่านี้เปรียบเป็ยนรุกรานทำลายธรรมชาติ หรือระหว่างที่เขานำเอาสิทธิสมมติเหล่านี้มาอ้างแก่กันและทะเลาะวิวาทกันนั้น เขาลืมไปว่าสิ่งที่เขากำลังทำอยู่อย่างแท้จริงนั้น คือการทำลายธรรมชาติ โดยไม่รู้ตระหนักว่าเขากำลังทำลายตัวของพวกเขาเองด้วย และในที่สุด ผลที่จะเกิดขึ้นก็คือพวกเขาทั้งหมดจะพินาศไปด้วยกัน

จึงจะต้องแยกให้ชัดระหว่างการใช้สมมติ โดยเฉพาะสิทธิเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ กับการใช้สมมติ โดยเฉพาะสิทธินั้น เพื่อความดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ เช่นในเรื่องของสิ่งแวดล้อมนี้ มนุษย์อาจบัญญัติและใช้สิทธิเพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของมนุษย์โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก็ได้ มนุษย์อาจบัญญัติสิทธิอย่างใหม่ขึ้นมาเพื่อใช้ในหมู่มนุษย์ด้วยกันโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมก็ได้ โดยที่เมื่อมองในแง่ของมนุษย์ สิทธินั้นก็คือการจำกัดสิทธิของมนุษย์นั่นเอง ดังเช่นที่ได้มีการกำหนด “สิทธิก่อมลพิษ” (pollution rights) ขึ้นมาใช้ในประเทศที่พัฒนาอุตสาหกรรมแล้วอย่างสูง

การจะสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมายหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาและปัญญาของมนุษย์ ที่รวมอยู่ในภูมิธรรมภูมิปัญญาของเขานั้นเอง แต่สิ่งที่มนุษย์จะต้องตกลงใจให้ชัดก่อน ก็คือ ความสำเร็จที่เขามุ่งไปให้ถึงนั้น มีความหมายอย่างไร ระหว่างความสำเร็จตามสมมติของกฎมนุษย์ คือการสนองความต้องการของมนุษย์ได้เต็มตามปรารถนา กับความสำเร็จตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ คือการบรรลุถึงภาวะที่ดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ในโลกที่เกื้อกูล ซึ่งหมายถึงความอยู่ดีของชีวิตสังคมและธรรมชาติใน

ระบบความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อกัน

ความสับสนและคลุมเครือ แยกไม่ออกระหว่างความจริงแท้ตามธรรมชาติ กับความจริงตามสมมติของมนุษย์นี้ ปรากฏเด่นในเรื่องจริยธรรม ที่ตะวันตกแยกไม่ได้ระหว่างจริยธรรม ๒ ระดับ และมองไม่เห็นว่าตัวจริยธรรมที่แท้เป็นสภาวะธรรมชาติอย่างไร จนกระทั่งเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ก็มีการพัฒนาจริยธรรมสิ่งแวดล้อมขึ้นมา และในจริยธรรมสิ่งแวดล้อมนั้นก็สืบเอาสิทธิเข้ามาเป็นจริยธรรมบ้าง ถกเถียงวุ่นวายว่ามนุษย์และสัตว์ต่างๆ มีสิทธิโดยธรรมชาติหรือไม่แค่ไหนบ้าง เป็นต้น (ดูตัวอย่างปัญหาใน Rolston, 47-62 เป็นต้น)

การพัฒนามนุษย์มิใช่เพียงเพื่อให้เขาสามารถอยู่ร่วมด้วยดีกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่มนุษย์ที่พัฒนาดีแล้วนั้น จะเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และสามารถนำเอาความรู้ในความจริงของธรรมชาติ มาจัดตั้งวางระบบในสังคม ให้หมู่มนุษย์เป็นอยู่อย่างประสานสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ในทางที่อำนวยผลดีมากที่สุดแก่มนุษย์ทั้งหลายด้วย

๓) ความไม่กระจ่างของการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง

ความสำนึกผิดข้อสำคัญของคนปัจจุบัน ที่ทำให้เปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาใหม่ และทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม ก็คือการมองเห็นว่าการพัฒนาในยุคที่ผ่านมาที่มุ่งสร้างสรรค์ความเจริญทางเศรษฐกิจ โดยเน้นบทบาทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้ก่อผลร้ายทั้ง

แก่ชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อมอย่างร้ายแรง จนจะนำมนุษยชาติไปสู่ความพินาศ แนวคิดใหม่ในการพัฒนาคือการพัฒนาโดยเอาคนเป็นศูนย์กลาง

ถ้าไม่ระวังให้ดีโดยทำความเข้าใจให้ชัด การพัฒนาที่เอาคนเป็นศูนย์กลางอาจจะกลายเป็นความผิดพลาดซ้ำรอยเดิม

อารยธรรมปัจจุบันแบบตะวันตกที่เจ้าตัวบอกว่าผิดพลาดก่อนความพินาศนั้น ก็คืออารยธรรมที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่เอาคนเป็นศูนย์กลางนั่นเอง ตะวันตกมองคนเป็นศูนย์กลางในความหมายที่สำคัญอย่างน้อย ๒ อย่าง คือ

ก) ถือว่า มนุษย์เป็นเจ้าใหญ่ เป็นศูนย์กลางของโลกและจักรวาล เป็นผู้ที่จะออกไปพิชิตครอบครองและจัดการกับธรรมชาติกับโลกกับจักรวาลทั้งหมด และ

ข) หมายถึงว่า สิ่งทั้งหลายมีไว้เพื่อมนุษย์ ทุกอย่างที่ทำรวมทั้งการพัฒนานั้น ก็เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ หรือเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์

ความคิดแบบนี้ก้าวไปไกล จนถึงกับถือว่ามี “สิทธิ” ที่จะจัดการสิ่งทั้งหลายได้ตามความประสงค์ของตัวเอง ถ้อยคำต่างๆ ที่เราใช้กันอยู่แม้ในบัดนี้ก็เกิดมีขึ้นมาบนฐานความคิดแบบนี้ เช่น คำว่า “สิ่งแวดล้อม” (environment) แสดงถึงความคิดที่มองสิ่งอื่นๆ เป็นส่วนประกอบ แทนที่จะมองตัวเองเป็นส่วนร่วมอยู่ในส่วนรวมด้วยกัน คำว่า “การจัดการสิ่งแวดล้อม” (management of the environment) ก็แสดงทัศนคติทำนองเดียวกันนี้

คำศัพท์แบบนี้ล้วนมาจากภาษาของตะวันตก ไม่มีอยู่เดิมใน

ภาษาและวัฒนธรรมไทย เราบัญญัติกันขึ้นใหม่และใช้ตามๆ เขาไป แม้เมื่อเปลี่ยนแนวความคิดในการพัฒนาใหม่แล้ว มนุษย์ก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่จะสนองแนวความคิดใหม่ได้ทันและเพียงพอ จึงต้องใช้ยุทธศาสตร์ต่างๆ ไปก่อน แต่ต้องระวังว่าถ้าใช้เพลินๆ อาจจะถูกหลอกให้เข้าไปอยู่ใต้กรอบงำของแนวคิดเก่านั้นโดยไม่รู้ตัว

การพัฒนาที่เอาคนเป็นศูนย์กลาง มีความหมายสำคัญที่พึงสังเกต ๓ อย่าง คือ

๑) การพัฒนานั้นให้ความสำคัญสูงสุดแก่การพัฒนาคน เป็นการพัฒนาซึ่งพุ่งเป้าไปที่ตัวคนเป็นหลัก หมายความว่า ในการพัฒนาที่มีหลายเรื่องหลายด้าน เช่น พัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาการเกษตร พัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น จะต้องพัฒนาคนก่อนสิ่งใดอื่น หรือถือเอาการพัฒนาคนเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะว่า ถึงแม้จะพัฒนาอะไรไปอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้พัฒนาคน คนที่ไม่ได้พัฒนามาก็จะทำให้ทุกอย่างเสียหายล้มเหลวหมด พุดง่ายๆ ว่าเป็นการพัฒนาที่เอาการพัฒนาคนเป็นหลัก เป็นแกนกลาง

๒) การพัฒนานั้นคำนึงถึงความสำคัญของคนว่า จะต้องมีคนที่ดีที่พร้อมที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เป็นคนที่พัฒนาดีแล้ว มาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เป็นแกนกลาง ซึ่งจะทำให้กระบวนการพัฒนาทั้งหมดดำเนินไปถูกต้องตาม อำนวยประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

๓) การพัฒนานั้นมุ่งให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขที่แท้แก่คน คือให้กระบวนการพัฒนาและองค์ประกอบอื่นๆ ทุกด้านของการพัฒนา เป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนช่วยให้คนพัฒนาตนขึ้นไปสู่การเข้าถึงชีวิตที่ดีงาม คุณค่าสูงสุด และความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

รวมทั้งการที่มนุษย์จะดำรงอยู่ได้ด้วยดีอย่างแท้จริงในโลกที่มีสภาพอันเกื้อกูล

ถ้าไม่ระวังให้ดี ไม่ทำความเข้าใจกันให้ชัด การพัฒนาที่เอาคนเป็นศูนย์กลาง ก็จะกลายเป็นการพัฒนาที่ถือคนเป็นเจ้าใหญ่ให้ทุกอย่างเป็นเครื่องสนองความต้องการของคน หรือเพื่อผลประโยชน์ของคน ซึ่งก็คือแนวความคิดเก่านั้นเอง ถ้าเป็นอย่างนั้นก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอะไร และผลของการพัฒนาก็คือหายนะเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนเช่นเดิม

คำบางคำอาจสร้างความสับสนขึ้นถึง ๒ ชั้น เช่นคำว่า “ทรัพยากรมนุษย์” ที่เคยพูดถึงก่อนหน้านี้ คำดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในยุคของแนวความคิดเก่าที่มีการพัฒนาเพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์ของคน การมองคนเป็นทรัพยากรมนุษย์ จึงเป็นความก้าวหน้าในการเอาคนมาใช้เป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ของคนให้ได้ผลยิ่งขึ้น อย่างน้อยคนก็เป็นเงินทุนหรือปัจจัยสำหรับใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นการมองคนไม่เป็นคน เพราะฉะนั้น ถ้ายังจะใช้คำนี้ ก็ต้องใช้คู่กับคำว่ามนุษย์ เป็น “มนุษย์” และ “ทรัพยากรมนุษย์” และแยกกันให้ชัดด้วยความตระหนักรู้ในความหมายที่ต่างกัน

๔) การพัฒนาแบบองค์รวมที่สมดุล จะเอาอะไรมาบูรณาการ

ความสำนึกผิดอีกแง่หนึ่ง ที่ทำให้มองเห็นว่าการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ก็คือการรู้ตระหนักรู้ว่า การพัฒนานั้นผิดพลาดเพราะเป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล ไม่มีบูรณาการ

ไม่เป็นองค์รวม ไม่เป็นระบบที่สมบูรณ์

แต่เมื่อจะแก้ไขให้เป็นการพัฒนาที่สมดุล โดยบูรณาการเป็นองค์รวมไปด้วยกันทั้งระบบ ก็เกิดความติดขัดเพราะยังมองไม่ชัด และยังไม่เห็นไม่ทั่วถึงว่ามีองค์ประกอบอะไรบ้างที่จะต้องนำมาบูรณาการให้เต็มระบบ ถึงแม้จะรู้ว่าต้องบูรณาการเป็นองค์รวม แต่ตัวคนเองก็ยังติดอยู่กับความคิดแบบแยกส่วน จึงได้แต่เก็บเอาชิ้นส่วน หรือองค์ประกอบเท่าที่เกี่ยวข้องมองเห็นในเวลานั้นๆ มาบูรณาการกัน เช่นที่คณะกรรมการธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาเสนอแนวคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ให้นำเอาเศรษฐกิจ (economy) กับ นิเวศวิทยา (ecology) มาบูรณาการกัน ซึ่งบัดนี้อยู่ในช่วงเวลาที่กำลังพยายามทำกันอยู่ ส่วนยูเนสโกก็เสนอแนวคิดการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) ซึ่งให้นำเอาองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม อันเน้นที่ตัวคน เข้ามาบูรณาการในกระบวนการพัฒนาด้วย

ความคิดเหล่านี้เป็นการพยายามแก้ปัญหา เมื่อเกิดความรู้ตระหนักว่าสิ่งที่ทำมาเดิมผิดพลาด เมื่อมองเห็นองค์ประกอบที่ขาดไป ก็ยกเอาขึ้นมาใส่ เป็นการแก้ปัญหาแบบก้าวไปทีละขั้น หยิบมาทีละอัน เมื่อรู้ตัวครั้งหนึ่งๆ ไม่ใช่เกิดจากการมองเห็นระบบที่เป็นองค์รวมครบทั้งหมด แล้วจัดให้พร้อมทีเดียว จึงยังเป็นที่น่าสงสัยว่าจะเป็นเพียงการเสริมเติมบางส่วน ไม่ใช่บูรณาการที่แท้ไม่เป็นองค์รวมที่จริง จะสำเร็จผลตามที่มุ่งหมายหรือไม่

องค์รวมที่กะพรว่งกะแพ่งอย่างนี้ คงจะมีในเรื่องต่างๆ ไปในยุคที่เพิ่งเริ่มความคิดที่จะบูรณาการ จริยธรรมก็เป็นอีกตัวอย่าง

หนึ่ง จริยธรรมตามความหมายของตะวันตก เป็นเรื่องพิเศษเฉพาะอย่างหนึ่ง เหมือนเป็นของภายนอกต่างหากจากชีวิต ที่คนถูกกำหนดให้เอามาปฏิบัติ ต่อมาได้มีการคิดที่จะนำเอาจริยธรรมมาบูรณาการเข้าไปในชีวิต หรือบูรณาการเข้ากับวิชาการอื่นๆ ที่มนุษย์ศึกษาเล่าเรียน แต่ที่จริงจริยธรรมที่เอามานั้นก็เป็นจริยธรรมแยกส่วน อยู่แค่ศีล เป็นเหมือนชิ้นส่วนที่แตกแยกออกไปจากองค์รวมในชุดของมันอยู่ก่อนแล้ว จึงบูรณาการไม่สำเร็จ ความคิดที่จะบูรณาการนั้นมีแล้ว แต่สิ่งที่จะนำมาบูรณาการยังไม่ชัดเจน

แท้จริง จริยธรรมเป็นระบบบูรณาการในตัวของมันเอง คือเป็นระบบความสัมพันธ์ของด้านต่างๆ แห่งการดำเนินชีวิต ซึ่งเมื่อเป็นไปอย่างถูกต้องประสานสอดคล้อง ก็จะมาหนุนเสริมกันเอง ทำให้คนพัฒนาตนขึ้นไป เพราะฉะนั้นแทนที่จะเอาจริยธรรมมาบูรณาการเข้าในชีวิตคน ที่จริงจะต้องให้คนนำชีวิตเข้าสู่ระบบบูรณาการของจริยธรรม คือดำเนินชีวิตให้เป็นระบบจริยธรรมนั่นเอง

ตามตัวอย่างนี้ จะเห็นว่า เรื่องระบบการพัฒนาแบบองค์รวมที่บูรณาการกันอย่างมีดุลยภาพที่จะให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น เป็นเรื่องคั่งค้างระหว่างทาง ยังไม่เข้ารูปเข้าร่างลงตัวที่จะเดินหน้าไปได้พร้อมจริง

ที่ว่ามานี้มิใช่ว่าไทยจะดีกว่าตะวันตก ภาวะที่เป็นอยู่นี้อาจพูดด้วยถ้อยคำสั้นๆ ว่า จุดที่ต้องการนี้ ฝรั่งเศสก็เจอออกนอกทางเดลิติไป ไทยก็มาไม่ถึง

๕) โลกกว้างไกลไร้พรมแดน แต่คนยังคับแคบและแบ่งแยก

เวลานี้ พูดกันว่าโลกไร้พรมแดน ดังที่เกิดมีคำใหม่ว่า “โลกาภิวัตน์” (globalization) อะไรเกิดขึ้นมีขึ้นที่ไหนก็แผ่ขยายแพร่กระจายไปถึงกันหมดทั่วทั้งโลก โดยเฉพาะข้อมูลข่าวสารและการสัญจรคมนาคม ทำให้โลกทั้งหมดกลายเป็นชุมชนหรือเหมือนเป็นหมู่บ้านอันหนึ่งอันเดียว ในสภาพเช่นนั้นมนุษย์จะต้องมีความพร้อมยิ่งขึ้นที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยสงบเรียบร้อยมีสันติสุข แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปกลับปรากฏในทางตรงข้าม คนเหมือนกับยังมีจิตใจคับแคบและมีปัญญามองเห็นสั้นๆ โกลัๆ มีการแบ่งแยกและแก่งแย่งกันมากขึ้น แต่ละฝ่ายมุ่งหาผลประโยชน์ให้แก่ตน มุ่งรักษาและเสริมอำนาจความยิ่งใหญ่ของตน ทั้งแย่งชิงผลประโยชน์กันเข้มข้น ทั้งวาดตระแวงเคียดแค้นเกลียดชังรังเกียจกันด้วยเรื่องเพศผิวพรรณเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ลัทธิศาสนา ทะเลาะวิวาททำร้ายตลอดจนทำสงครามกันรุนแรง ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ โลกสากลแต่คนไม่สากลย์ หรือโลกสากลแต่คนยังไม่สากล

สภาพแวดล้อมทางวัตถุแผ่กว้างถึงกันประสานรวมเป็นอันเดียว แต่มนุษย์เหมือนเดินสวนทาง กลับมีสภาพจิตใจและความรู้สึกนึกคิดที่จะจำกัดกีดกันเอาแต่ตัวแต่พวก และมุ่งร้ายลิดรอนคนอื่นพวกอื่น สภาพรูปธรรมต่างๆ พัฒนาสู่ความเป็นสากล แต่คนไม่ได้พัฒนาตัวเองให้มีความเป็นสากลอย่างสอดคล้องกัน หันไปมองอีกทีหนึ่ง สิ่งที่แผ่ขยายแพร่กระจายเป็นโลกาภิวัตน์นั้น มีทั้งที่

ดีและร้าย แต่เมื่อวิเคราะห์ออกไปน่าสงสัยว่า ส่วนที่ร้ายเป็นไปในทางทำลายไม่เกือบลดดูเหมือนจะปรากฏเด่น เช่น การระบาดของสิ่งเสพติด ระบบแข่งขันผลประโยชน์ ค่านิยมบริโภคนิยม การค้ามนุษย์ ในรูปแบบของโสเภณีข้ามถิ่นข้ามชาติ มลภาวะ ตลอดจนโรคเอดส์ แม้แต่เทคโนโลยีสารสนเทศหรือเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ก็น่าสงสัยว่าถูกใช้เพื่อสนองเจตนาแอบแฝงในการแสวงหาผลประโยชน์ การหลอกลวง การกระตุ้นปลุกเร้าให้คนหลงติดมัวเมาในการเสพวัตถุทางกามามิส การเอาเพื่อนมนุษย์เป็นเหยื่อ แพร่กระจายความหลงมกมายและค่านิยมบริโภคนิยมมากกว่าจะเสริมการพัฒนาปัญญาและความเกื้อหนุนต่อคุณภาพชีวิต

ดัชนีชี้ชัดถึงความไม่พัฒนาของมนุษย์ ก็คือการที่มนุษย์ยังอยู่ใต้อิทธิพลครอบงำของกิเลสจอมบงการ ๓ ตัว อย่างหนักหนาไม่เบาบางลงเลย กล่าวคือ ความใฝ่เสาะมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ (ตัณหา) ความใฝ่อำนาจมุ่งความยิ่งใหญ่จะเอาชนะครอบงำผู้อื่นพวกอื่น (มานะ) และความยึดติดถือรั้นคลั่งไคล้ในลัทธิความเชื่อแนวคิดอุดมการณ์ที่ส่งเสริมการถือตัวตนและการกีดกันแบ่งแยกพวกพ้องผิวเผ่าเป็นต้น (ทิฏฐิ) การพัฒนาทางวัตถุและทางสังคมหลายด้าน รวมทั้งระบบการต่างๆ ที่มนุษย์จัดตั้งวางขึ้น แทนที่จะช่วยขัดเกลาบรรเทาอิทธิพลของกิเลสจอมบงการเหล่านี้ กลับเป็นไปในทางที่เสริมซ้ำย้ำหนุนให้มนุษย์เห็นแก่ตัว และเอาแต่ข้างตนเร่ร่ำแรงกิเลสเหล่านี้มากยิ่งขึ้น

ในการพัฒนามนุษย์ยุคที่โลกไร้พรมแดน อยู่ในสภาพโลกาภิวัตน์นี้ สิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องมุ่งเน้นก่อนอื่น ก็คือการทำให้

มนุษย์มีจิตใจและปัญญาเป็นสากล สอดคล้องกันกับความเป็นสากลของโลก และในบรรดาความเป็นสากลทั้งหลายนั้น อย่างน้อยความเป็นสากล ๓ ประการต่อไปนี้ เป็นหลักการที่จะต้องทำให้ได้ กล่าวคือ

๑. *ความเป็นมนุษย์ที่สากล* มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นเพศ ผิวดำพันธุ์ชาติลัทธิศาสนาใด เกิดที่ไหนอยู่ที่ใด ก็มีความเป็นมนุษย์เสมอกัน มีธรรมชาติแห่งความรักสุขเกลียดทุกข์หวาดภัยกลัวตายทั้งนั้น การฆ่าฟันทำร้ายทำลายชีวิตมนุษย์ไม่ว่าคนใด ย่อมเป็นความชั่วร้ายเป็นบาปทั้งนั้น ไม่ใช่ถือแบ่งแยกว่า มนุษย์พวกนี้ฆ่าไม่ได้เป็นบาป มนุษย์พวกโน้นกลุ่มนั้นนับถืออย่างโน้น เป็นคนของภูตผีมาร ฆ่าได้ไม่บาป หรือกลับเป็นบุญ

๒. *ความเป็นจริงที่สากล* ความเป็นจริงแห่งความเป็นเหตุเป็นผล เป็นภาวะสากล มีอยู่โดยธรรมชาติ เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ เป็นของกลาง ไม่ขึ้นต่อหรือเป็นไปเฉพาะคนกลุ่มไหนพวกใด หลักการนี้จะต้องถือและใช้ทั่วไป เช่น จะพูดว่าทุกศาสนาสอนให้คนทำดีเท่านั้นไม่พอ จะต้องให้ความเป็นเหตุเป็นผลในการทำดีนั้นเป็นสากลด้วย กล่าวคือ ถ้าสอนว่าการทำดี ทำให้ได้ผลดี หรือการทำดีเป็นเหตุให้คนไปสวรรค์ ก็จะต้องเป็นหลักการแห่งความจริงที่เสมอเหมือนกันเป็นสากลว่า คนที่ไหนผู้ใดก็ตามทำดีก็ไปสวรรค์ ไม่ใช่เป็นหลักการที่เป็นจริงสำหรับคนกลุ่มนี้พวกนี้ที่นับถืออย่างนี้ ไม่เป็นจริงสำหรับคนพวกอื่นหรือพวกโน้นประเภทโน้น คนกลุ่มนี้ทำดีไปสวรรค์ได้ แต่คนที่ไม่ใช่พวกนี้ไม่ใช่อย่างนี้ ทำดีก็ไปสวรรค์ไม่ได้ ดังนั้น เป็นต้น ในทางชั่วหรือบาป ว่าคนทำชั่วนั้นทำนองเดียวกัน

ข้อนี้ แนวคิดตะวันตกอาจจะบอกว่าเป็นจริยธรรมสากล แต่ที่จริงมันก็คือความจริงตามธรรมชาติหรือกฎธรรมดานั่นเอง

๓. เมตตาที่เป็นสากล มนุษย์ทุกถิ่นทุกพวกที่อยู่รวมกันได้ เป็นกลุ่มเป็นหมู่เป็นชุมชนเป็นสิ่งคม ย่อมจะมีการสั่งสอนอบรมกัน (จะเรียกว่าจริยธรรมหรืออะไรก็ตาม) ให้รักใคร่ช่วยเหลือกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน พุดสั้นๆ ว่ามีเมตตา แต่มนุษย์มักจะสอนเมตตานี้ให้มีจำกัดเฉพาะในกลุ่มในหมู่พวกของตน ครั้นไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์พวกอื่นกลุ่มอื่น มนุษย์กลับมีท่าทีตลอดจนเลี่ยมสอนกันให้รังเกียจเดียดฉันท์ และแม้กระทั่งคิดร้ายมุ่งทำลาย การทะเลาะวิวาทเบียดเบียนตลอดจนสงครามจึงมีขึ้น บัดนี้ เมื่อโลกไร้พรมแดน มนุษยชาติมีความเป็นอยู่อิงอาศัยทั่วถึงกันเป็นอันเดียว มนุษย์จะต้องปรับเปลี่ยนท่าทีความรู้สึกโดยพัฒนาตนขึ้นมาให้มีเมตตาที่เป็นสากล คือต้องแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรีไปยังหมู่มนุษย์ทั้งหมดโดยมีความปรารถนาดีต่อมนุษย์ทุกคนเสมอกัน ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักการ ๒ ข้อแรกนั่นเอง

นอกจากการพัฒนามนุษย์ให้พ้นอิทธิพลครอบงำของกิเลสจอมบงการ ๓ ตัว คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ข้างต้นที่จะต้องทำกันไปโดยตลอด เพื่อความมีชัยชนะที่แท้จริงของมนุษย์แล้ว สิ่งที่จะต้องทำให้ได้เพื่อปูพื้นฐานแห่งสภาพโลกาภิวัตน์ให้มีในมนุษย์โดยสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ก็คือ ความเป็นสากล ๓ ประการนี้ ถ้ามุ่งพัฒนาความเป็นสากล ๓ ประการนี้ขึ้นมาไม่ได้ ก็เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าการพัฒนามนุษย์ไม่เดินหน้า ซึ่งจะส่งผลโยงต่อไป ทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่อาจบรรลุความสำเร็จที่มุ่งหมาย

พัฒนาคนขึ้นมาเป็นแกนบูรณาการ ในระบบการพัฒนาที่เป็นองค์รวม

การพัฒนาแบบองค์รวม โดยบูรณาการอย่างสมดุลแท้จริง ที่พ้นจากข้อบกพร่องดังกล่าวมานั้น จะต้องเป็นการพัฒนาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย ในระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาตินั้น เมื่อทำเหตุปัจจัยถูกต้องแล้ว กระบวนการก่อผลที่ต้องการก็จะเป็นไปเองตามธรรมดาของมัน ไม่ต้องไปเรียกร้อง

ด้วยการคำนึงถึงองค์ประกอบทั้งหลายของระบบโดยครบถ้วน ด้วยความรู้เข้าใจทั่วถึงเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และด้วยเจตน์จำนงที่เกื้อกูล ก็จะมีการปฏิบัติที่พอดี ซึ่งจะทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นการปรับตัวของส่วนต่างๆ อย่างประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกัน มีผลดียิ่งขึ้น

ความดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ หมายถึงการที่มนุษย์เป็นอยู่อย่างมีอิสรภาพและสันติสุขในโลกที่เกื้อกูล การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์นั้นจะต้องอาศัยความเป็นไปอย่างประสานและเกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบทั้ง ๓ คือ

๑. ตัวมนุษย์เอง
๒. สังคม
๓. ธรรมชาติแวดล้อม

คำว่า *มนุษย์* ที่เป็นปัจเจกชนนั้น มีความหมายพร้อมกัน ๒ อย่าง คือ ความหมายในฐานะ *บุคคล* ที่เป็นส่วนร่วมในสังคมอย่าง

หนึ่ง และความหมายในฐานะชีวิต ที่เป็นสภาวะอันมีในธรรมชาติ อย่างหนึ่ง ส่วนคำว่า ธรรมชาติแวดล้อม เป็นคำเรียกไปตามนิยาม หมายถึงธรรมชาติส่วนอื่นๆ นอกจากมนุษย์ซึ่งก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย

เรื่องสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ด้วยความมีเจตน์จำนงที่สามารถประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรค์ นอกจากคิดสร้างสรรค์ระบบการต่างๆ ทางสังคมขึ้นมาแล้ว ยังประดิษฐ์สร้างสรรค์วัตถุที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้อุปกรณ์ต่างๆ ขึ้นมากมาย สิ่งเหล่านี้รวมอยู่ในคำที่เรียกว่าเทคโนโลยี เทคโนโลยีนี้พร้อมทั้งระบบการต่างๆ ทางสังคม ได้ทำให้เกิดมีโลกมนุษย์ซ้อนขึ้นมาในธรรมชาติ เหมือนเป็นโลกมนุษย์ที่ต่างหากจากโลกของธรรมชาติ เทคโนโลยีเป็นทั้งสิ่งแวดล้อมใหม่ เป็นทั้งเครื่องมือที่มนุษย์ใช้กระทำต่อมนุษย์ด้วยกันเอง ต่อสังคม และต่อธรรมชาติ ยิ่งถึงยุคปัจจุบันเทคโนโลยียิ่งมีความสำคัญอย่างยวดยิ่ง จนจะครอบงำตัวมนุษย์เอง ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปในโลก รวมทั้งการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืน เกิดขึ้นผ่านทางเทคโนโลยีแทบทั้งสิ้น เพราะสำคัญอย่างนี้ จึงต้องเพิ่มองค์ประกอบเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง คือ เทคโนโลยี ดังนั้น จึงต้องเขียนใหม่ให้ชัดขึ้นอีก เป็น

๑. มนุษย์

ก) ในฐานะบุคคล

ข) ในฐานะชีวิตทั้งกายและใจ

๒. สังคม

๓. ธรรมชาติ (ส่วนอื่น)

๔. เทคโนโลยี

ถ้าเรียกง่าย ๆ ก็ว่า มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี
ฐานะ ๒ อย่างของมนุษย์นั้น แต่ละอย่างมีความสำคัญมาก
จนอาจจะแยกระบบความสัมพันธ์ใหญ่นี้ เป็นองค์ประกอบ ๕ คือ
ชีวิตมนุษย์-ธรรมชาติ บุคคล-สังคม และเทคโนโลยี อย่างไรก็ตาม
การมีฐานะ ๒ อย่างนั้นอยู่ในตัว ทำให้มนุษย์เป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยง
โยงสังคมกับธรรมชาติแวดล้อมให้ถึงกัน เพราะฉะนั้นในที่นี้จึงรวม
องค์ประกอบไว้เป็น ๔

ภายในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่นั้น องค์ประกอบทั้ง ๔
แต่ละอย่างก็เป็นระบบในตัวของมัน ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ
ลงไปอีก *ตัวมนุษย์* เป็นระบบพื้นฐานหนึ่ง (แยกย่อยออกไปอีก เป็น
ระบบชีวิตของคน ซึ่งชอยออกไปเป็นระบบของร่างกาย เช่น ระบบ
หายใจ ระบบทางเดินอาหาร ระบบสูบฉีดโลหิต เป็นต้น และ
ระบบของจิตใจที่ทำงานตามจิตนิยาม กับระบบการดำเนินชีวิต
ของบุคคลหรือระบบแห่งเจตน์จำนง ซึ่งชอยออกไปเป็นระบบ
พฤติกรรม ระบบจิตใจด้านกรรมนิยาม และระบบแห่งปัญญา)
ธรรมชาติแวดล้อม ก็เป็นระบบพื้นฐานหนึ่งอย่างที่เรียกว่าระบบนิเวศ
(แยกย่อยออกไปเป็นระบบชีวิต และระบบที่ไม่มีชีวิต อีกมากมาย)
สังคม เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์โดยเจตน์จำนงของมนุษย์ (แยก
ย่อยออกไปอีก เป็นระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการ
วินิจฉัยคดี ระบบสวัสดิการ ระบบตรวจเก็บภาษี ฯลฯ) *เทคโนโลยี*
เป็นระบบสนองเจตน์จำนงของมนุษย์ (ความเป็นระบบขึ้นต่อการ
สนองเจตน์จำนงของมนุษย์ ไม่เป็นระบบรวมในตัวของมันเอง คือ

เป็นส่วนขยายตัวของมนุษย์ เทคโนโลยีที่ซับซ้อนจะเป็นระบบการทำงานบนฐานของกฎธรรมชาติ ในวิถีทางที่สนองเจตน์จำนงของมนุษย์) ในที่นี้มีใช้โอกาสที่จะพูดในรายละเอียดที่แยกย่อยลงไปอย่างนี้

ในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่นี้ องค์ประกอบทั้ง ๔ เป็นปัจจัยส่งผลกระทบทั้งต่อกันและต่อระบบทั้งหมดที่ดำเนินไป แต่มีข้อแตกต่างว่า มนุษย์เป็นปัจจัยที่มีเจตน์จำนง ส่วนสังคม ธรรมชาติแวดล้อม และเทคโนโลยี เป็นปัจจัยที่ไม่มีเจตน์จำนง ขอเรียกแยกง่าย ๆ ว่า มนุษย์เป็นปัจจัยตัวกระทำ

ได้กล่าวแล้วว่ามนุษย์มีฐานะ ๒ อย่าง คือ ฐานะที่เป็นชีวิตที่มีสภาวะอยู่ในธรรมชาติ และฐานะที่เป็นบุคคลที่เป็นส่วนร่วมอยู่ในสังคม สำหรับฐานะที่ ๒ นั้น ถ้าจะพูดให้ถูกจริงต้องว่า เป็นบุคคลผู้เป็นส่วนร่วมทำให้เกิดสังคม และนอกจากทำให้เกิดสังคมแล้ว ก็ทำให้เกิดเทคโนโลยีด้วย ฐานะที่ ๒ นี้แสดงถึงภาวะพิเศษของมนุษย์ คือการมีเจตน์จำนง

จากเจตน์จำนงนี้ ก็ทำให้เกิดการประดิษฐ์ปรุงแต่งสร้างสรรคขึ้น และทำให้เกิดมีโลกของมนุษย์ซ้อนขึ้นมาเสมือนเป็นต่างหากจากโลกของธรรมชาติ ฐานะ ๒ อย่างของมนุษย์นั้นจึงพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า ได้แก่ ฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของโลกแห่งธรรมชาติและฐานะที่เป็นผู้สร้างโลกแห่งเจตน์จำนงคือโลกของมนุษย์

สังคมและเทคโนโลยี แม้จะเป็นองค์ประกอบที่ไม่มีเจตน์จำนง แต่เกิดจากเจตน์จำนงของมนุษย์ จึงอยู่ในฝ่ายของมนุษย์ และกลายเป็นโลกที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือโลกของมนุษย์

โดยนัยนี้ก็เกิดมีโลก ๒ อย่าง คือ **โลกธรรมชาติ** (ประกอบด้วยมนุษย์ในฐานะชีวิต และธรรมชาติส่วนอื่นๆ ที่เรียกตามนิยามว่าธรรมชาติแวดล้อม) กับ **โลกมนุษย์** (ประกอบด้วยมนุษย์ในฐานะบุคคล สังคม และเทคโนโลยี)

มนุษย์สร้างเทคโนโลยีขึ้นมาเพื่อใช้แก้ปัญหา และอำนวยความสะดวกสะดวกสบายแก่ตน แต่เมื่อมนุษย์ขาดสติหลงเพลินไปในการใช้เทคโนโลยีบำรุงบำเรอความสุขของตน เทคโนโลยีก็มีความหมาย ๒ อย่างในเวลาเดียวกัน คือ เป็นเครื่องมือหาความสุขของมนุษย์ แต่เป็นเครื่องมือทำลายธรรมชาติ* เพราะมนุษย์ต้องเอาสิ่งบำรุงความสุขมาจากวัตถุดิบในธรรมชาติและระบายสิ่งที่ไม่ต้องการลงไปในธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเสื่อมสภาพ วิปริตผันแปรก็หมายถึงความเสื่อมเสียหายแก่มนุษย์ในด้านพื้นฐานที่เป็นชีวิตอยู่ในธรรมชาติ

เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้น วิจิตรซับซ้อนยิ่งขึ้น มากมายยิ่งขึ้น ได้กลายเป็นสิ่งแวดล้อมใหม่สำหรับมนุษย์เอง เมื่อเทียบกับธรรมชาติแวดล้อม อาจเรียกธรรมชาติแวดล้อมว่าเป็นสิ่งแวดล้อมแท้ และเทคโนโลยีว่าสิ่งแวดล้อมเทียม เมื่อมนุษย์ขาดสติลืมตัว สิ่งแวดล้อมเทียมก็เข้ามาขวางกั้นบังมนุษย์จากโลกธรรมชาติ ทำให้มนุษย์แปลกแยกจากธรรมชาติ โดยมีัวผลิตเพลินอยู่กับสิ่ง

---

* ขอยกตัวอย่างง่ายๆ ไว้อีก แม้แต่พฤติกรรมที่ถือกันว่าอยู่ในขั้นดีของมนุษย์ ก็ทำลายธรรมชาติมากมาย เช่น หนังสือพิมพ์ฉบับวันอาทิตย์ในอเมริกา ที่พิมพ์ออกมา แต่ละสัปดาห์ ต้องใช้ต้นไม้มากกว่า ๕๐๐,๐๐๐ ต้น คือเท่ากับหมดยาไปป่าหนึ่ง (The Earthworks Group, 60)

แวดล้อมเทียมแห่งเทคโนโลยีอย่างเดียว

การที่มนุษย์แปลกแยกจากธรรมชาตินั้น หมายถึงความแปลกแยกจากชีวิตของตัวมนุษย์เองด้วย เพราะชีวิตของมนุษย์ก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งดังกล่าวแล้ว

โดยนัยนี้ เราสามารถบรรยายสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ง่ายๆ โดยใช้คำว่า *โลกมนุษย์* กับ *โลกธรรมชาติ* ว่า จากอารยธรรมของมนุษย์ที่ผ่านมา หรือการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เท่าที่เป็นมา ได้ทำให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติแปลกแยกจากกัน และไม่ใช่เพียงแปลกแยกเท่านั้น ยังดำเนินไปในทางแห่งการทำลายซึ่งกันและกันด้วย โลกมนุษย์ได้เจริญขึ้นมากมาย แต่เป็นความเจริญพร้อมไปกับหรือท่ามกลางความเสื่อมเสียหายของโลกธรรมชาติ

ความแปลกแยกและการทำลายกันระหว่างโลกมนุษย์กับโลกธรรมชาตินั้นเป็นไปในทุกระดับ ตั้งแต่ภายในตัวมนุษย์เอง กล่าวคือ มนุษย์ในฐานะบุคคล (ฝ่ายโลกมนุษย์) ได้แปลกแยกกับชีวิตของตนเอง (ฝ่ายโลกธรรมชาติ) และมีความเป็นอยู่ที่ทำลายหรือบั่นทอนชีวิตของตน เช่น มีพฤติกรรมการบริโภคที่ทำลายสุขภาพ มีวิถีใช้ชีวิต (life-style) ที่ก่อโรคร้ายไข้เจ็บและทำให้เสียสุขภาพจิตของตน ทั้งที่มาตราฐานการครองชีพ (standard of living—สถานะฝ่ายโลกมนุษย์) จะสูงขึ้น แต่คุณภาพชีวิต (quality of life—สภาพฝ่ายโลกธรรมชาติ) กลับเสื่อมทรามลง ในที่สุดสภาพปัญหาที่รุนแรงหนักหนาจนมนุษย์ในประเทศที่พัฒนาแล้วขาดวิญเสียตื่นตระหนกตกใจและคิดดิ้นรนหาทางแก้ไข ดังที่เกิดมีแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมที่พูดมานั้น

การแก้ปัญหาด้วยบูรณาการง่าย ๆ ก็คือการเปลี่ยนแปลงที่จะทำให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติประสานประโยชน์กันได้ คือให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติไปดีด้วยกัน และดียิ่งขึ้น ๆ ด้วยกัน โดยที่โลกมนุษย์อยู่ในโลกธรรมชาติอย่างกลมกลืนและเกื้อกูลกัน ความสำเร็จในการนี้ จึงจะเป็นชัยชนะที่แท้จริงของมนุษย์ ซึ่งต้องการความสามารถยิ่งกว่าการเอาชนะธรรมชาติอย่างมากมาย แต่จะสำเร็จหรือไม่ก็อยู่ที่มนุษย์ที่เป็นปัจจัยตัวกระทำ

เนื่องจากเป็นปัจจัยตัวกระทำ เจตน์จำนงของมนุษย์ที่มีภูมิธรรมภูมิปัญญาหนุนชั้มนำและเป็นขอบเขตอยู่เบื้องหลังพฤติกรรม จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งจะทำให้เขาทำการเปลี่ยนแปลงขึ้น แก่ระบบสัมพันธ์ใหญ่ได้มากมายตามคุณภาพของเขา ทั้งในทางก่อและในทางแก้ปัญหา ทั้งในทางสร้างสรรค์และในทางทำลาย เนื่องจากองค์ประกอบฝ่ายมนุษย์มีความสำคัญอย่างนี้ และเพื่อให้เป็นองค์ประกอบที่ดีที่จะนำระบบใหญ่ทั้งหมดไปสู่ภาวะเกื้อกูลต่อความดำรงอยู่ด้วยดี จึงต้องมีการพัฒนามนุษย์ และในการพัฒนาจึงถือเอาการพัฒนาคนมนุษย์และเอามนุษย์ที่มีการพัฒนาเป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นปัจจัยตัวกระทำดังกล่าวมาแล้ว

การพัฒนามนุษย์ก็เป็นระบบ ระบบการพัฒนามนุษย์ประกอบด้วย ๓ ด้านแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ คือ

๑. พฤติกรรม
๒. จิตใจ
๓. ปัญญา

องค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านนี้ มีความสัมพันธ์อาศัยกันและส่ง

ผลต่อกัน เป็นปัจจัยแก่กันในกระบวนการพัฒนา จึงต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน ให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล และคนที่มีการพัฒนาอย่างนี้ก็จะปัจจัยตัวกระตือรือร้นระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้เป็นที่ไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์และด้วยดีด้วยกัน

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเหมือนแยกได้เป็น ๒ ตอน คือ

๑) การพัฒนาคน โดยพัฒนาตัวคนที่เป็นปัจจัยตัวกระทำ ให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้วยการพัฒนาตัวคนเต็มทั้งระบบ คือครบทั้ง พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

๒) การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยคนที่พัฒนาเต็มระบบนั้นเป็นตัวกลาง หรือเป็นแกนกลาง ด้วยการเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ไปประสานปรับเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่ ให้เป็นระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยดีอย่างต่อเนื่องเรื่อยไป

๑) ระบบการพัฒนาคน

ได้กล่าวแล้วว่าต้องเป็นการพัฒนาคนเต็มทั้งคน ครบพร้อมกันทั้งระบบที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

ทั้ง ๓ ด้านแห่งการดำเนินชีวิตนั้นมีความสัมพันธ์อิงอาศัย เป็นปัจจัยส่งผลต่อกันและต้องพัฒนาไปด้วยกันอย่างไร ได้เคยพูดมาก่อนแล้วกล่าวคือเป็นระบบแห่งไตรสิกขา ได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะจุดที่พึงพัฒนาในแต่ละด้านเป็นตัวอย่าง

๑. พฤติกรรม พฤติกรรมที่ดีเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนา และช่วยให้ปัญญาออกงาม อย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่

เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์เกื้อกูล โดยเน้น

- พฤติกรรมทั่วไป ให้ความสำคัญพิเศษแก่พฤติกรรมเคยชิน ที่เคยพูดมามากแล้วข้างต้นโดยใช้แบบอย่างที่ดีวินัยและวัฒนธรรม ถ้าพฤติกรรมเคยชินที่ไม่เกื้อกูลเกิดขึ้นแล้วจะแก้ไขยากมาก เช่น เรื่องวินัยในห้องถนนเป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงให้การสร้างพฤติกรรมเคยชินเป็นจุดเน้นข้อแรก และจุดเน้นนี้ก็โยงไปหาเป้าแรกคือเด็ก สำหรับคนโตแล้วก็พยายามทำไป ได้เท่าไรก็เท่านั้น บางเรื่องอาจจะต้องยอมปล่อยทิ้งไปทั้งรุ่น แต่สำหรับเด็กต้องทำให้ได้ ทั้งในบ้านและในโรงเรียน

โดยเฉพาะในยุคที่ต้องเร่งแก้ปัญหาล้างแ้วล่อม มีข้อปฏิบัติ อะไรที่ควรกระทำเป็นกิจวัตรเป็นนิสัยในการช่วยล้างแ้วล่อม ก็ช่วยกันคิดเลือกสรรเอามา (ในเมืองฝรั่งที่รู้ปัญหากันมาก มีการตื่นตัวเอาจริงเอาจังกัน มีการพิมพ์หนังสือแนะนำข้อปฏิบัติต่างๆ ออกเผยแพร่ เช่นหนังสือของ The Earthworks Group เป็นต้น) แล้วเอามาจัดเข้าในระบบวินัยแห่งชีวิตประจำวันในครอบครัวเป็นต้น ให้เป็นของติดตัวและเป็นพฤติกรรมประจำตัว ต่อไประยะยาว ถ้าสำเร็จก็จะลงตัวยืนตัวเป็นวิถีชีวิตของสังคมจนกระทั่งเป็นวัฒนธรรม เมื่อจริยธรรมลงตัวกลายเป็นวัฒนธรรมแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืนก็สำเร็จได้

- พฤติกรรมในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นส่วนใหญ่ของเวลา และชีวิตของแต่ละบุคคล จึงควรพุ่งเป้าการพัฒนาคนมาที่การทำมาหาเลี้ยงชีพ ให้เป็นสัมมาอาชีพะ โดยเป็นการหาเลี้ยงชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนก่อเวรภัยทำลายผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม แต่ให้เป็นการ

หาเลี้ยงชีพที่ช่วยแก้ปัญหา สร้างสรรค์เกื้อกูลสังคมและธรรมชาตินอกจากพัฒนาความรู้ความสามารถความมีฝีมือชำนาญในการอาชีพนั้นๆ แล้ว ข้อสำคัญต้องให้พฤติกรรมในการประกอบอาชีพเป็นไปในแนวทางที่มุ่งให้เกิดผลที่เป็นวัตถุประสงค์ของวิชาชีพนั้นๆ อย่างแท้จริง พร้อมทั้งใช้พฤติกรรมในการประกอบอาชีพนั้นเป็นโอกาสหรือเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาชีวิตของตัวคนผู้นั้นเอง

- นอกจากการทำมาหาเลี้ยงชีพแล้ว พฤติกรรมเศรษฐกิจทั่วไป เช่น การกิน การใช้จ่ายซื้อหา การเตรียมอาหาร การกำจัดของเสียทิ้งขยะ ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมมาก จึงควรฝึกฝนพัฒนาให้มีพฤติกรรมเศรษฐกิจทุกอย่างในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเกื้อกูลสภาพแวดล้อม เช่น ความรู้จักประมาณในการบริโภค การซื้อหาปัจจัยสี่และสิ่งของเครื่องใช้โดยมุ่งเอาคุณค่าแท้ การไม่เสเพลถึงเสเพลติดมีนเมา เป็นต้น

- พฤติกรรมในการหาความสุขก็เป็นที่มาสำคัญของปัญหาการพัฒนา คนที่ไม่พัฒนามักหาความสุขด้วยการเบียดเบียนก่อทุกข์หรือให้ทุกข์แก่ผู้อื่นและทำลายสิ่งแวดล้อม จึงควรพัฒนาให้คนรู้จักหาความสุขด้วยพฤติกรรมที่เกื้อกูล ความสุขที่อิงธรรมชาติหาความสุขแบบประสาน และความสุขจากการให้ความสุข ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาด้านจิตใจสูงขึ้นไป

- ส่งเสริมพฤติกรรมที่เกื้อหนุนการพัฒนาคน หรือพัฒนาชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เป็นฐานของการพัฒนาจิตใจและปัญญา ซึ่งจะทำให้ชีวิตเห็นห่างจากการเบียดเบียนอย่าง

เป็นไปเอง เช่น การไปค้นคว้าหาความรู้ เป็นต้น

- ชีวิตของคนทั่วไป มีเป้าสัมพันธอยู่ที่วัตถุมาก และเป็นความสัมพันธ์ในแง่การแสวงหาและการเสพ โดยมุ่งได้มุ่งเอา พฤติกรรมจึงโน้มเอียงไปในทางเบียดเบียนได้มาก การพัฒนาคน ขึ้นต้นมุ่งสร้างดุลยภาพ โดยฝึกคนให้มีการให้คู่ไปด้วยกับการได้ และการเอา คือไม่ให้มุ่งจะได้จะเอาอย่างเดียว แต่ให้มีการให้ด้วย ดุลยภาพก็จะเกิดทั้งแก่ชีวิตและสังคม การเบียดเบียนก็จะลดน้อยลง โดยมีการเกื้อกูลขึ้นมาเคียงคู่ ในวัฒนธรรมไทยแต่เดิมมีการฝึกพฤติกรรมให้นี้มากโดยไม่รู้ตัว แม้แต่ในวันเกิด วันสำคัญ วันมงคลต่างๆ สิ่งที่เจ้าของวันเกิดหรือวันมงคลนั้นทำ จะเป็นเรื่องของการให้เป็นหลักสำคัญ ไม่ใช่เป็นการรอที่จะได้รับจากผู้อื่น เหมือนอย่างในวัฒนธรรมสมัยใหม่

๒. จิตใจ จิตใจมีเจตน์จำนงที่เป็นตัวชี้้นำกำหนดพฤติกรรม และสภาพจิตที่พอใจมีความสุขก็ทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคง ปัญญาจะทำงานได้ผลและพัฒนาไปได้ต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะสม โดยเฉพาะในการพัฒนาคนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ควรจะทำให้ได้ในเรื่องปลีกย่อยต่อไปนี้

- พ่อแม่ ผู้ใหญ่ คนเลี้ยง ครูอาจารย์ เป็นต้น นำเสนอโลก (รวมทั้งธรรมชาติ หมู่สัตว์ พันธุ์นก พันธุ์ไม้ และเพื่อนมนุษย์) แก่เด็ก ในลักษณะที่สื่อ นำความรู้สึกและทำที่แห่งความรักชื่นชมปรารถนาดี เป็นมิตร และสร้างความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง พร้อมทั้งเร้าจิตสำนึกที่จะก้าวเข้าไปร่วมสร้างสรรค์

- จิตที่คิดจะได้จะเอา ทำให้เกิดทำที่ความรู้สึกแบบหวาด

ระวางเป็นปฏิบัติ โดยมองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่ง ตลอดจนมองเขาเป็นเหยื่อ โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมของสังคมปัจจุบันที่อยู่ภายใต้ระบบแข่งขันหาผลประโยชน์ จะหล่อหลอมสภาพจิตใจเช่นนี้มาก จึงต้องถ่วงดุลจิตที่คิดจะได้จะเอา ด้วยการตั้งจิตคิดจะให้ ซึ่งจะเป็นตัวนำจิตให้เกิดความสนใจต่อสุขทุกข์ของผู้อื่น เกิดความเข้าใจเห็นใจเพื่อนมนุษย์ พัฒนาเมตตากรุณามุทิตาขึ้นมา โดยวิธีธรรมชาติและด้วยการพัฒนาพฤติกรรมในการให้เข้ามาควบคุมก็ทำให้การให้กลายเป็นความสุข

- มีชีวิตที่ใกล้ชิดหรือไม่ห่างเหินธรรมชาติเกินไป รู้จักมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งจะนำไปสู่การรักธรรมชาติ และการอนุรักษ์ธรรมชาติ อย่างเป็นไปเองตามกระบวนการของเหตุปัจจัยตามธรรมดา โดยไม่ต้องรบเร้า และเป็นผลดีทั้งแก่ชีวิตจิตใจของคนและต่อสิ่งแวดล้อม

- รู้จักสันโดษอย่างถูกต้อง อย่างฉลาดมีจุดหมาย ไม่ใช่สันโดษอย่างเลือนลอย โดยรู้จักพอใจเป็นสุขได้ง่ายด้วยวัตถุทรัพย์สินสิ่งเสพสิ่งบริโภคเท่าที่ตนได้ตนมี ซึ่งหามาได้ด้วยความเพียรพยายามของตน โดยสุจริตชอบธรรม ไม่ต้องสูญเสียเวลา แรงงาน และความคิดไปกับการมัวครุ่นและวุ่นวายตามหาสิ่งเสพบำเรอตัวแล้วเอาเวลาแรงงานและความคิดที่สงวนไว้ได้นั้นไปทุ่มเทให้กับการพัฒนาชีวิตของตน ทำสิ่งดีงาม ทำหน้าที่การงาน ทำการสร้างสรรค์ บำเพ็ญประโยชน์ที่เป็นกุศลธรรมทั้งหลาย ซึ่งจะทำได้ทั้งความสุขระดับเสพวัตถุอย่างพอประมาณ ทั้งความสุขทางจิตใจที่ประณีตสูงขึ้นไปจากงานที่สัมฤทธิ์เป็นต้น ทั้งการไม่ทำลาย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๔๙

ทรัพย์ากรและสิ่งแวดล้อมด้วยการเสพบริโภคมากเกินไป และทั้ง การเกื้อกูลแก่สังคมไปพร้อมกัน

- รักษาศักยภาพในการที่จะมีความสุข และอิสรภาพของชีวิตไว้ โดยมีสติไม่ปล่อยตัวปล่อยใจให้ชีวิตและความสุขของตนต้องไปขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพสิ่งบริโภคมากเกินไป จนกลายเป็นว่า ถ้าไม่มีสิ่งเสพหรือสิ่งฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยนั้นแล้วจะทรมานทรมายอยู่ไม่ได้ แต่สามารถรักษาอิสรภาพของชีวิตในทางความสุขไว้ได้ อย่างน้อยสามารถมีท่าทีความรู้สึกต่อวัตถุสิ่งเสพสิ่งฟุ่มเฟือยทั้งหลายว่า “มีก็ดี ไม่มีก็ได้” หรืออาจพัฒนาต่อไปถึงขั้นว่า “มีก็ได้ ไม่มีก็ได้” (การถือศีล ๘ หรือรักษาอุโบสถ ก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะรักษาอิสรภาพของชีวิตนี้ไว้) ตลอดจนพัฒนาศักยภาพในการมีความสุขให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป โดยเป็นคนที่สุดได้ง่ายยิ่งขึ้นๆ และพัฒนาความสุขประณีตเป็นอิสระที่ไม่ต้องอาศัยสุขจากสิ่งเสพ ที่เรียกว่า นิรามิสสุข สูงยิ่งขึ้นๆ ขึ้นไป จนมีช่องทางที่จะมีความสุขได้มากมายหลายมิติ เลือกความสุขได้ตามใจปรารถนา โดยที่สุขยิ่งสูงขึ้นไปก็ยิ่งเป็นคุณแก่ตนเอง เกื้อกูลแก่ผู้อื่น และเอื้อต่อสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้นๆ ทั้งนี้ จะต้องพัฒนาโดยอาศัยปัญญามาเป็นตัวปรับและนำสู่เป้า

- มีอุดมคติ มีปณิธานในหน้าที่กิจการงาน ในการสร้างสรรค์ ทำสิ่งที่ดีงาม และการเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้ได้ฝึกความรักงาน ความเพียรพยายามขยันอดทน ความรับผิดชอบ ความมีสติ สมานใจ เป็นต้น ทำให้เกิดการพัฒนาชีวิตของคน พร้อมไปด้วยกันกับการเป็นองค์ประกอบที่พัฒนาสร้างสรรค์

สังคม มีชีวิตที่ห่างไกลจากการเบียดเบียนทั้งต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

๓. ปัญญา ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับทุกอย่าง ทั้งพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี และเป็นตัวนำสู่จุดหมายแห่งความมีอิสรภาพและสันติสุข จะต้องพัฒนาควบคู่ประสานกันไป และอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ เช่น

- ชักนำเด็กตั้งแต่เล็กแต่น้อยให้รู้จักคิดในแนวทางของโยนิโสมนสิการ ไม่ใช่ทับถมกดเด็กให้จมลงไปในวังวนแห่งตัณหา หัดให้รู้จักคิดถามคิดตอบในเรื่องว่า คืออะไร เป็นอย่างไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร เพื่ออะไร เป็นต้น แม้แต่เมื่อพาเด็กไปร้านค้า เด็กเห็นของเล่นสนใจจะได้จะเอา ก็ไม่หมกความคิดของเด็กไว้กับความน่าได้ น่าเอาเพียงของรูปร่างสีสັນ แต่ชี้แนะเด็กในทางปัญญาด้วยโยนิโสมนสิการ เช่นว่าสิ่งนี้คืออะไร ทำที่ไหน ใช้เพื่ออะไร ทำได้อย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร เราจะปฏิบัติต่อมันอย่างไรจึงจะดี เป็นต้น

- พฤติกรรมต่างๆ ที่ได้ก่ประพฤติปฏิบัติ หรือสอนให้ทำ ควรให้เป็นที่ไปด้วยความรู้เข้าใจรู้เหตุผลและคุณค่าหรือประโยชน์ ซึ่งนอกจากเป็นการพัฒนาปัญญาแล้ว จะทำให้เกิดความพอใจ เต็มใจ และตั้งใจทำ เกิดผลดีทางจิตใจ และทำให้พฤติกรรมนั้นยั่งยืนมั่นคงด้วย

- การเสพบริโภคสิ่งต่างๆ มี ๒ ประเภท คือ เสพบริโภคด้วยตัณหา กับเสพบริโภคด้วยปัญญา ถ้าเสพบริโภคด้วยตัณหา เช่น กินอาหารเพื่ออร่อยลิ้น หรือแก้แค้นอดกัน (+มานะ) ก็จะไม่มีความสุข

เขตโดยปริมาณ และไม่ได้ผลเชิงคุณภาพ แต่ตรงข้าม จะเกิดผลร้ายทำลายคุณภาพชีวิต ด้วยปริมาณที่มากไปหรือน้อยไป (ออร์อยก็กินมากจนลุกไม่ไหว อาหารไม่ย่อย เจาะหน้า และอ้วนเกินไป ในระยะยาว; ไม่ออร์อยก็กินน้อยเกินไป ไม่พอแก่ความต้องการของร่างกาย สุขภาพทรุด) และในเชิงคุณภาพ (ออร์อยล้น แต่อาหารไม่มีคุณค่าหรือเป็นพิษ กินมากแต่เป็นโรคขาดอาหาร หรือนำโรคภัยไข้เจ็บ เช่น ไขมันในเส้นเลือดสูง โรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง, อาหารไม่สู้ออร์อยแต่มีคุณค่า ก็เลยไม่ได้กิน) นอกจากนั้นยังเป็นเหตุให้สิ้นเปลืองโดยไม่สมควร (อาหารที่ร้านหรูหรรราคาแพง จ่ายไปพันบาทได้คุณค่าเท่าอาหาร ๒๐ บาท) เป็นเหตุให้เบียดเบียนกันในสังคมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม (คนพอกน้อยฟุ่มเฟือย คนพอกมากยิ่งยากจน) อีกทั้งเป็นการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติและทำลายสิ่งแวดล้อม (เอาจากธรรมชาติมากและทิ้งขยะมาก)

การใช้โยนิโสมนสิการ ในกรณีนี้ เรียกว่าการบริโภคโดยพิจารณา หรือบริโภคด้วยปัญญา เมื่อถูกคิดพิจารณาว่าเรากินอาหารเพื่ออะไรและรู้ว่าความหมายคุณค่าประโยชน์ที่แท้ของอาหารคือเพื่อซ่อมแซมเสริมสร้างร่างกายให้มีสุขภาพดี นี้เรียกว่า คุณค่าแท้ ส่วนการได้เสพรสออร์อยล้น เป็นเพียงคุณค่าเสริมเติม หรือคุณค่าเทียมเพื่อชกแจงใจ คนที่ฉลาดจะต้องรู้จักเลือกเอาให้เข้าถึงคุณค่าแท้ พอรู้อย่างนี้ ปัญญาจะมาปรับพฤติกรรมในการกิน ให้เกิดความพอดี อย่างน้อยเมื่อกินต้องได้คุณค่าแท้ให้เหนือหรือไม่น้อยกว่าคุณค่าเทียม ก็เกิดดุลยภาพดีขึ้น การกินด้วยปัญญาจะช่วยปรับทั้งปริมาณให้พอดี (กินพอแก่ความต้องการก็หยุด รู้ว่าถ้ากิน

มากไปจะเสียสุขภาพก็หยุด) และได้ผลเชิงคุณภาพ (อาหารอร่อย ไม่มีคุณค่าแต่เป็นพิษเป็นภัย ก็ไม่กิน อาหารไม่ค่อยอร่อย แต่มีคุณค่าสูง เป็นประโยชน์มาก ก็กิน)

ปัญญามากก็กำราบความอยากแบบตัณหา(ทั้งที่อาหารอร่อย แต่รู้ว่าเป็นพิษหรือเป็นโทษ ก็ไม่กิน) และทำให้จิตใจเกิดความอยากแบบใหม่ที่เป็นกุศล เรียกว่าฉันทะ (ของไม่ค่อยอร่อยแต่รู้ว่ามีคุณค่าสูงเป็นประโยชน์มาก ก็อยากกิน) พอฉันทะเกิดคนก็เข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เป็นคุณค่าแก่ตนเอง โดยเสริมคุณภาพชีวิตทางกาย และเกิดความสุขความพอใจทางจิตใจที่ได้สนองความต้องการในการเสริมคุณภาพชีวิต ทั้งเกื้อกูลผู้อื่นโดยไม่แย่งชิงเอาเปรียบมาก และทั้งช่วยเหลือสภาพแวดล้อมโดยไม่ล้างผลาญทรัพยากรและก่อมลภาวะมาก

การกินด้วยปัญญา โดยใช้โยนิโสมนสิการนี้ ทำให้เกิดการกินพอดี การบริโภคพอดี เรียกว่า โภชนะมัตตัญญูตา ที่เน้นย้ำมากในการพัฒนาคนตามหลักพระพุทธศาสนา โดยตั้งอยู่บนฐานของการพิจารณาถึงคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

หลักการนี้พึงใช้กับการกินใช้เสพทุกอย่างโดยเฉพาะเทคโนโลยีต่างๆ เช่นจะซื้อรถยนต์ ไทเทคส์ วิทย์ มาใช้ ก็พึงถามตัวเองว่า คุณค่าประโยชน์ที่แท้ของสิ่งเหล่านี้คืออะไร เราจะมีจะใช้เพื่อประโยชน์อะไร ใช้อย่างไรจะส่งเสริมคุณภาพชีวิต (เช่นได้ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร) อย่าให้ลุ่มหลงติดอยู่แค่คุณค่าเทียม (เอาแต่บันเทิงเริงรมย์มัวเมาเสียเวลาเสียสุขภาพหรืออวดโก้แข่งกัน)

- ปัญญาถือว่า เวลาดีกว่าเงินทอง ไม่ใช่แค่เวลาเป็นเงิน

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๕๓

เป็นทอง เพราะทุกขณะของเวลาคือชีวิตและคุณค่าของชีวิต ฉะนั้น จึงต้องใช้ปัญญาพิจารณาตรวจตราและตรวจสอบอยู่เสมอโดยไม่ประมาทว่า พฤติกรรมของเรา การงานและกิจการของเรา ยังเป็นไปในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต ส่งเสริมการพัฒนาจิตใจและปัญญาดีอยู่หรือไม่ มีส่วนใดที่จะทำลายคุณภาพชีวิต ทำชีวิตจิตใจให้ตกต่ำลง เป็นไปเพื่อเบียดเบียนก่อความเสียหายแก่ผู้อื่น แก่สังคม แก่โลกอันรวมทั้งธรรมชาติที่แวดล้อม เมื่อรู้ก็เร่งแก้ไขปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลยิ่งขึ้นไป

ปัญญาที่ใช้เวลาคำนึงด้วยความไม่ประมาทนี้ มองด้านตนเองแล้ว ก็มองออกไปข้างนอกด้วยโดยตามทันรู้ทันข่าวสารความเป็นไปต่างๆ ไม่ละเลยปล่อยผ่าน รู้จักพิจารณากลับกรองเลือกสรรนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่หลงตามเสียงชักจูงและค่านิยมที่เป็นโทษ อะไรเกิดขึ้นเป็นไปจะส่งผลกระทบทางร้ายเสียหาย ก็เร่งแก้ไข อันใดจะเกิดคุณค่าประโยชน์ก็ชวนช่วยจัดทำดำเนินการให้สำเร็จ โดยมุ่งทั้งคุณภาพชีวิตของตนและคนใกล้ชิด ประโยชน์สุขของสังคมและความดำรงอยู่ด้วยดีของโลก

- ช่วยกันปิดเป้าความเชื่อถือและค่านิยม ตลอดจนแนวความคิดที่ผิดๆ ที่เป็นไปในทางส่งเสริมโลภะ โทสะ และโมหะ เช่นที่มุ่งหาผลประโยชน์ เป็นไปในทางเบียดเบียนทำลาย หรือมงายหลอกหลวง และศึกษาหาความรู้เพื่อส่งเสริมค่านิยม หลักการและแนวความคิดที่ดีงาม ซึ่งเป็นสัมมาทิฐิ ทำให้เกิดการช่วยเหลือร่วมมือ และส่งเสริมปัญญา ที่จะเป็นปัจจัยผลักดันและเป็นฐานของการพัฒนาที่ถูกต้อง เป็นผลดีแก่ชีวิตสังคมและธรรมชาติ เช่น แนวความคิดที่

มองตามเหตุปัจจัย มองมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติทั้งหมดที่จะต้องอยู่ร่วมกันอย่างประสานเกื้อกูล ไม่ใช่มองคนแยกต่างหากจากธรรมชาติ และมุ่งแต่จะพิชิตจัดการกับธรรมชาติ ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับอิสรภาพและสันติสุขของมนุษย์ ที่เอื้อต่อสังคมและธรรมชาติไปพร้อมกันด้วย

- พัฒนาปัญญาที่รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ จนผ่านพ้นความยึดติดในคุณค่าที่ไม่เป็นจริงซึ่งเนื่องอยู่กับสิ่งปรุงแต่งอันไร้แก่นสารที่แท้ทั้งหลาย ทำจิตใจให้เป็นอิสระ มีความสุขเต็มอิมในตัว โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอก เป็นผู้ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตัวเองอีกต่อไป จึงใช้พลังงานของชีวิตทั้งหมดที่เหลืออยู่เพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก เป็นผู้บรรลุจุดหมายของการพัฒนามนุษย์ และเป็นผู้มีชีวิตที่เอื้อที่สุดต่อการที่โลกทั้งหมด ทั้งโลกคือสังคมมนุษย์ และโลกแห่งธรรมชาติ จะบรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

๒) ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อมีการพัฒนาคน และคนได้รับการพัฒนา ในฐานะที่คนนั้นเป็นปัจจัยตัวกระทำ ก็นำเอาการพัฒนาคนและคนที่มีการพัฒนานั้นมาเป็นแกนกลางของระบบการพัฒนา ให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง ๔ ดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัยส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กัน ทำให้ดำรงอยู่ด้วยดีด้วยกัน และในระบบนี้

มนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยตัวกระทำ มีความสำคัญที่สุดที่จะให้ภาวะที่พึงประสงค์นี้เกิดขึ้นได้หรือไม่ ในที่นี้จะกล่าวถึงข้อคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการปฏิบัติต่อองค์ประกอบทั้ง ๔ เฉพาะที่เป็นแนวทางพื้นฐานบางประการ

๑. มนุษย์

- มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ เป็นหลักการที่ควรให้ความสำคัญสูงสุด โดยมุ่งให้การศึกษาและจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนอื่นเพื่อช่วยให้มนุษย์แต่ละชีวิตเจริญงอกงามเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์ มนุษย์ที่ได้มีการพัฒนาในฐานะนี้ จะเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ดีที่สุด ที่จะช่วยให้ระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่บรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

- มนุษย์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์ คือเป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ก็พึงมีการพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ โดยมีสุขภาพดี ชยันอดทนรับผิดชอบ มีฝีมือ มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญ ฯลฯ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังในระบบเศรษฐกิจและสังคมที่จัดสรรให้เกื้อหนุนและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๒. สังคม

- ระบบการต่างๆ ทางสังคมนั้น ว่าโดยพื้นฐาน เป็นการจัดตั้งวางรูปแบบขึ้น เพื่อให้เป็นเครื่องมือและเป็นสื่อที่ช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติทำงานหรือดำเนินไปในทางที่จะอำนวยผลดีแก่หมู่มนุษย์ การจำแนกเป็นระบบย่อยต่างๆ เช่นระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการบริหาร ตลอดจน

กิจการต่างๆ ก็เพื่อให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้นเกิดมีกำลังและประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในการที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จ เพราะฉะนั้นระบบเหล่านั้นทั้งหมด จะต้องประสานกลมกลืนสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวบนฐานแห่งความรู้ในความเป็นจริงแห่งกฎธรรมดอันเดียวกัน การที่ระบบเหล่านั้นตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ไม่เข้าถึงความจริงแท้ และอยู่บนฐานของทฤษฎีที่แบ่งแยกแตกต่างกัน ก็คือเครื่องบ่งบอกให้ทราบว่าระบบการเหล่านั้นจะไม่นำไปสู่ผลที่มุ่งหมายและจะไม่เป็นระบบที่ยั่งยืน และอาจจะเป็นตัวการที่ทำให้สังคมวิปริตเรรวนระส่ำระสายด้วยซ้ำ

- ผลสำเร็จที่เกิดจากระบบการต่างๆ ทางสังคม เช่น เศรษฐกิจเจริญเติบโต จากการพัฒนาเศรษฐกิจสำเร็จผล สภาพบ้านเมืองสงบเรียบร้อย จากการเมืองการปกครองที่ได้ผล เป็นต้น ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นสภาพแวดล้อม เป็นบรรยากาศ และเป็นปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อเอื้อโอกาสให้มนุษย์สามารถพัฒนาตน เข้าถึงชีวิตที่ดีงาม ความมีอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง

- จุดเน้นสำคัญของมาตรการต่างๆ ทางสังคม ก็คือการสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียน ตลอดจนบรรยากาศแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล สังคมจึงจะต้องให้มีมาตรการพิทักษ์และป้องกันคนที่อยู่ในสถานะต่างๆ ซึ่งมีโอกาส มีกำลังความสามารถมากน้อยต่างกัน ไม่ให้เบียดเบียน ช่มเหง เอารัดเอาเปรียบกัน และเอื้อโอกาสที่แต่ละบุคคลจะพัฒนาขึ้นไปทั้งในฐานะมนุษย์และในฐานะทรัพยากรมนุษย์

ในระดับสังคมชั้นใด ในระดับต่างสังคมก็ชั้นนั้น ประชาชาติ

ที่เปิดถึงทั่วกันแล้ว จะต้องวางมาตรการร่วมกันปกป้อง มิให้มีการ กดขี่บีบบังคับเอาวัดเอาเปรียบกันระหว่างประเทศ ไม่ว่าจะน้อยใหญ่

พร้อมกันนั้น สังคมก็พึงมีมาตรการพิทักษ์ป้องกันไม่ให้คน เบียดเบียนทำลายธรรมชาติแวดล้อม แต่มีมาตรการส่งเสริม สนับสนุนการกระทำและกิจการที่เกื้อกูลแก่ธรรมชาติ

๓. ธรรมชาติ

- ทศนคติที่ดีของมนุษย์ต่อธรรมชาตินั้น ไม่ควรจะหยุดเพียง แค่เล็กมองตนเองแยกต่างหากจากธรรมชาติ และเล็กคิดจะพิชิต จัดการกับธรรมชาติตามชอบใจ แล้วมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของ ธรรมชาติ และจะต้องมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติเท่า นั้น เพราะนั่นยังเป็นทศนคติที่งมงายและเขี้ยวซา แต่ควรจะก้าว ต่อไปถึงขั้นแสดงศักยภาพของมนุษย์ในทางที่ตรงข้ามจากเดิม กล่าวคือ

ก่อนหน้านี้นี้ มนุษย์วัดความสามารถของตนด้วยการที่เอา ชนะธรรมชาติและจัดการกับธรรมชาติได้ตามปรารถนา ต่อไปนี้ มนุษย์มองเห็นแล้วว่าการทำได้ออย่างนั้นไม่ใช่เป็นความสามารถ ที่แท้จริงอันน่าภูมิใจแต่อย่างใดเลย ความสามารถที่แท้จริงของ มนุษย์ก็คือการทำให้โลก ซึ่งเคยมีการเบียดเบียนกันมาก เบียดเบียนกันน้อยลง ทำให้โลกที่มนุษย์และสรรพพืชเคยพอกอยู่ กันได้ สามารถอยู่กันได้ดียิ่งขึ้น อย่างเกื้อกูลกันมากขึ้น

- ในสังคมมนุษย์มีการจัดตั้งวางสมมติต่างๆ ขึ้น เพื่อเป็น หลักประกันความสัมพันธ์ที่จะช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี และ ค้ำครองสังคมให้อยู่ในสันติสุขและความชอบธรรม สมมติทั้ง

หลายเช่นสิทธิต่างๆ เหล่านั้น มนุษย์พึงใช้อ้างต่อกันกับมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น จะใช้อ้างในการปฏิบัติต่อธรรมชาติไม่ได้ ในการปฏิบัติต่อธรรมชาติพึงดูที่ผลกระทบอันจะเกิดขึ้นตามความเป็นจริงที่มันจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติเท่านั้นว่าจะเป็นการก่อความเสียหาย หรือสร้างสรรค์ก็ก่อผล และผลดีผลร้ายตามกฎธรรมชาติที่แท้นี้ก็จะส่งต่อมาถึงตัวมนุษย์และสังคมของตนในที่สุดด้วย การใช้สมมติเช่นสิทธิเป็นต้นนั้น จะไม่มีผลใดๆ ในธรรมชาติเลย นอกจากผลระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน

- มนุษย์ในยุคพัฒนาที่ผ่านมา ยิ่งเจริญก็ยิ่งแปลกแยกจากโลกที่แท้ของตนเองคือโลกธรรมชาติไกลออกไปมากขึ้น แท้จริงธรรมชาตินอกจากเป็นพื้นฐานและเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงแห่งชีวิตด้านกายของมนุษย์แล้ว ถ้ามนุษย์วางท่าทีให้ถูกต้อง ธรรมชาติก็จะเป็นแหล่งอำนวยคุณค่าแห่งความงามความรื่นรมย์และให้ความสุขหล่อเลี้ยงแม้แต่ชีวิตด้านนามธรรมของมนุษย์ด้วย ยิ่งกว่านั้นมนุษย์ที่เข้าสู่วิถีแห่งการพัฒนาจะได้รับประโยชน์จากธรรมชาติโดยใช้เป็นที่พัฒนาชีวิตของตนทุกด้านจนบรรลุความสมบูรณ์แห่งจิตใจและปัญญา ถ้ามนุษย์ไม่ลืมนี่จะรับเอาคุณค่าเหล่านี้ของธรรมชาติ มนุษย์ก็จะไม่แปลกแยกจากโลกและชีวิตของตน และความประสานเกื้อกูลกันก็จะเกิดตามมา

- ในขณะที่มนุษย์ประกาศขึ้นมาว่า ต่อไปนี้เราจะอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสันติ โดยไม่เบียดเบียนทำร้ายเอาเปรียบกันนั้น แท้ที่จริงธรรมชาติได้ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบแล้วเป็นอย่างยิ่ง เพราะก่อนที่มนุษย์จะประกาศเช่นนั้น มนุษย์ได้รุกรานเอาจาก

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๕๙

ธรรมชาติไปเกือบจะหมดอยู่แล้ว เป็นเหมือนคนที่จะเอาแต่ได้
 อย่างเดียว ถ้ามองให้ถูกต้องอย่างนี้ มนุษย์ไม่ควรจะอยู่เพียงแค
 ภาวะสงบศึกกับธรรมชาติเท่านั้น แต่มนุษย์ควรจะให้แก่ธรรมชาติ
 ให้มาก ด้วยการเสริมสร้างเป็นการใหญ่ โดยยอมเสียสละให้มาก
 อาจจะเป็นการที่มนุษย์สำนึกผิด แล้วทำความดีชดใช้ หรือ
 จะถือว่าเป็นการที่มนุษย์สำนึกผิด แล้วทำความดีชดใช้ หรือ
 จะถือว่าเป็นการที่มนุษย์สำนึกผิด แล้วทำความดีชดใช้ หรือ
 จะถือว่าเป็นการที่มนุษย์สำนึกผิด แล้วทำความดีชดใช้ หรือ

๔. เทคโนโลยี

- การประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหา
 และอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง มีมากมายหลายอย่าง เพิ่มขึ้นๆ เช่น
 การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยี
 ที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยี
 ที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อ
 กำจัดของเสียเช่นเครื่องกำจัดน้ำเสีย เครื่องกำจัดขยะ เทคโนโลยี
 ที่เอาของเสียมาผลิตเวียไนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการ
 วางมาตรการบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น ข้อนี้
 เป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้รู้เฉพาะจะต้องบรรยายเป็นพิเศษต่างหาก ปฏิบัติ
 การในเรื่องนี้มีความซับซ้อน ในบางสังคมก็ได้ผลน้อย ซึ่งนอกจาก
 เป็นเพราะปัญหาด้านเทคโนโลยีเองแล้ว ยังโยงไปถึงความ
 บกพร่องในการพัฒนาคน และความย่อหย่อนความรู้ประสิทธิ
 ภาพหรือความเสื่อมโทรมในระบบการต่างๆ ของสังคม พูดสั้นๆ ว่า
 เรื่องนี้ยังจะต้องเร่งรัดแก้ไขปรับปรุงอีกมาก

- สังคมบางสังคม เช่นสังคมไทยเราเอง ขาดภูมิหลังในการ
 สร้างสรรค์ผลิตเทคโนโลยี และแม้จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่ก้าวสู่

ความเป็นผู้ผลิต การที่เริ่มต้นโดยพบกับเทคโนโลยีสำเร็จรูป และเป็นเทคโนโลยีประเภทบริโภค กับทั้งตนเองสัมพันธ์กับเทคโนโลยี ในฐานะผู้บริโภค เทคโนโลยีจึงมีความหมายหนักไปด้านเดียวในแง่เป็นเครื่องเสริมความสะดวกสบายบำรุงบำเรอ ความสัมพันธ์แบบนี้ไม่เอื้อต่อการพัฒนาคน แต่จะสร้างความโน้มเอียงที่เป็นปัญหาอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ส่งเสริมค่านิยมบริโภค ขอบฟุ้งเพื่อฟุ่มเฟือย และเสริมซ้ำนัยเห็นแก่ความสะดวกสบาย ขอบแต่การที่ง่าย อ่อนแอ ไม่สู้สิ่งยาก แม้แต่สังคมที่มีภูมิหลังในการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีเองก็ยังประสบปัญหานี้ จึงเป็นเรื่องที่ควรจะไม่ประมาท และเร่งรัดพัฒนาคนให้ทวนกระแสนี้ได้

- เนื่องจากเทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ ทำงานแทนมนุษย์ได้มากมาย และอีกประการหนึ่งเป็นเครื่องบำรุงบำเรออำนวยความสะดวกสบาย ถ้ามนุษย์ใช้มันด้วยสติและมีโยนิโสมนสิการ โดยปฏิบัติต่อมันถูกต้อง มันก็จะ เป็นปัจจัยที่เกื้อกูลยิ่งทั้งในการพัฒนาตัวมนุษย์เองและในการนำ การพัฒนาที่ยั่งยืนไปสู่จุดหมาย แต่ถ้ามนุษย์ลืมหืมตมัวเพเลิดเพเลินไป โดยใช้แต่เทคโนโลยีทำงานให้ และเสพสุขโดยใช้เทคโนโลยีบำรุง บำเรอ มนุษย์จะโน้มเอียงไปในทางที่จะพึงพาและตกเป็นทาสของ เทคโนโลยี ทั้งในแง่อินทรีย์ที่ทำงานการและในด้านความสุข คือ ขาดเทคโนโลยีแล้วทำงานไม่ได้ ดำเนินชีวิตให้ได้ผลดีไม่ได้ และมีความสุขไม่ได้ ผลก็จะกลายเป็นว่าเทคโนโลยีนำมาซึ่งความเสื่อม แก่มนุษย์ มนุษย์จึงจะต้องไม่ประมาท และให้ความเจริญของ เทคโนโลยี เคียงคู่กันไปกับการพัฒนาตนเอง ไม่ใช่เทคโนโลยีเจริญ

แต่มนุษย์เสื่อมลง และมนุษย์เป็นทาสของเทคโนโลยี แทนที่จะเป็นเจ้านายใช้เทคโนโลยี

- เทคโนโลยีเป็นส่วนประดิษฐ์เสกสรรค์ของมนุษย์แท้ๆ ที่มนุษย์ดึงหลุดออกมาจากธรรมชาติ ให้ปรากฏตัวในรูปลักษณะใหม่ ลึนเขิง จึงเป็นสิ่งแปลกใหม่หรือสิ่งแปลกปลอมเทียม และเกิดเป็นโลกมนุษย์ที่ต่างหากและซ้อนบังโลกแท้ของธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ไม่ระวังตัวให้ดี เทคโนโลยีจะเป็นตัวการทำให้มนุษย์แปลกแยกจากโลกแท้ของธรรมชาติ แล้วปัญหามากมายก็จะเกิดแก่มนุษย์และโลกทั้งหมด อันนี้ก็เป็นข้อเตือนมนุษย์อีกเช่นเดียวกันที่จะให้ต้องไม่ประมาท โดยไม่ละเลยหลังสิ่งที่จะให้องค์ประกอบทุกอย่างของระบบการพัฒนาดำเนินไปด้วยกันในทางที่ส่งผลเกื้อกูลต่อกันและต่อระบบทั้งหมด

- การใช้การเสพการบริโภคเทคโนโลยีมี ๒ แบบ คือ เสพด้วยตัณหา โดยหลงติดในคุณค่าเทียมหรือคุณค่าฉาบทา กับการใช้ด้วยปัญญาเพื่อคุณค่าแท้ของมัน เมื่อใดมนุษย์หลงจมอยู่ในวิถีของตัณหา การพัฒนามนุษย์และกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งหมดก็จะล้มเหลว

เนื่องจากทางเลือกแห่งท่าที่ต่อเทคโนโลยีในข้อนี้ ประกอบกับอิทธิพลของเทคโนโลยีที่ล่อใจให้มนุษย์ปฏิบัติติดต่อมันในข้อก่อนๆ มนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงถูกทำทายเป็นอย่างยิ่งว่าจะสามารถใช้สิ่งที่ตนสร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นเครื่องมือเกื้อหนุนในการพัฒนาตนไปสู่จุดหมายแห่งชีวิตดีงามสมบูรณ์ที่มีอิสรภาพและสันติสุขได้หรือไม่ หรือจะถูกสิ่งที่ตนเองสร้างขึ้นมานั้นแหละชักจูง

ออกไปจากโลกและชีวิตแห่งความเป็นจริง และถูกมันชักนำไปสู่ความพินาศในที่สุด เรื่องนี้การพัฒนามนุษย์จะเป็นเครื่องตัดสิน

เมื่อพูดถึงข้อปฏิบัติต่อองค์ประกอบแต่ละอย่างพอเป็นแนวทางแล้ว ต่อจากนั้นก็ถึงขั้นที่จะบูรณาการองค์ทั้ง ๔ เข้าด้วยกันเป็นระบบสัมพันธ์อันเดียว โดยเอาระบบการพัฒนาตัวคนมาเป็นองค์แกนกลางที่จะทำหน้าที่เป็นปัจจัยตัวกระทำดังกล่าวนั้นมาแล้ว ให้สำเร็จเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่บัดนี้ถึงวาระที่จะต้องจบเรื่องจึงต้องค้างไว้แค่นี้ก่อน

อย่างไรก็ตาม ขอย้ำไว้ก่อนจบว่า เกณฑ์มาตรฐานขั้นพื้นฐานที่พระพุทธศาสนาใช้วัดการพัฒนา คือการไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น คนที่มีการพัฒนาไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ระบบทั้งหมดที่พัฒนาถูกทางก็ไม่ก่อความเบียดเบียน เกณฑ์มาตรฐานนี้ มิใช่เป็นเพียงเครื่องวัดความถูกต้องชอบธรรมเท่านั้น แต่เป็นเครื่องวัดความสามารถด้วย คนที่ได้รับการพัฒนาย่อมมีความสามารถมากยิ่งขึ้นๆ ในการที่จะสร้างผลดีหรือทำประโยชน์ให้แก่ตน โดยไม่ต้องเบียดเบียนก่อโทษแก่ผู้อื่น คือคนยิ่งพัฒนา ยิ่งมีความสามารถ ยิ่งเก่ง ก็ยิ่งทำให้โลกเบียดเบียนกันน้อยลง การบรรลุผลสำเร็จของตน โดยที่ให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหาย เป็นเรื่องสามัญ ไม่ใช่ความสามารถพิเศษอะไร และไม่แสดงถึงความเป็นผู้ที่ได้พัฒนาแล้ว

มนุษย์พยายามเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ การเข้าถึงความจริงนี้ทุกระดับเป็นความสำเร็จที่สำคัญ คือเป็นการได้ปัญญา เมื่อได้ปัญญาคือความรู้ ก็เอาปัญญาความรู้นั้นไปทำความสำเร็จ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๖๓

ขั้นต่อไป คือใช้ปัญญาความรู้นั้นแก้ปัญหาเข้าถึงประโยชน์ที่มุ่งหมาย แต่ในขั้นนี้ มนุษย์จะใช้ความรู้อย่างไร ย่อมขึ้นต่อเจตน์จำนงของเขาที่จะสนองแนวความคิดความต้องการอย่างไร

มนุษย์ในกระแสอารยธรรมปัจจุบัน ได้นำความรู้ไปใช้ในการที่จะเอาชนะและจัดการกับธรรมชาติตามปรารถนาของตน และถือว่อย่างนี้คือความสำเร็จ แต่ตามเกณฑ์มาตรฐานข้างต้นนี้ ก็คือการสร้างโลกแห่งการเบียดเบียน ซึ่งปรากฏผลออกมาแล้วว่า จะนำมาซึ่งความวิบัติและพินาศแก่โลกทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่มนุษย์เอง เรียกได้ว่าเป็นการใช้ความรู้ไม่เป็น ทำให้เป็นการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นในที่สุด

ฉะนั้น มนุษย์จึงควรเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ พร้อมทั้งพัฒนาความสามารถที่จะใช้ความรู้นั้นด้วย แล้วนำปัญญาความรู้ นั้นไปใช้ ด้วยเจตน์จำนงที่จะสนองความคิดหมายที่จะทำโลกให้ดีขึ้น แทนที่จะใช้ความรู้นั้นเอาชนะธรรมชาติ ก็คิดสูงไปกว่านั้นว่า จะใช้ความรู้นั้นจัดปรับปรุงระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ให้ธรรมชาติอำนวยประโยชน์หรือผลดีแก่ตน โดยไม่เกิดผลเสียหาย ทั้งแก่ธรรมชาติและตนเอง แทนที่จะเกิดผลในทางเบียดเบียนกัน ก็จะเกิดผลในทางเกื้อกูลกัน อันถือได้ว่าเป็นความสำเร็จที่แท้จริง และนี่จึงจะเป็นชัยชนะที่แท้ของมนุษย์ ไม่ใช่เป็นเพียงชัยชนะในการเอาชนะธรรมชาติได้ แต่เป็นชัยชนะถึงขั้นสามารถทำให้ธรรมชาติเกื้อกูลแก่มนุษย์ได้ยั่งยืนเรื่อยไป

มนุษย์ที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติอย่างแท้จริง จะเกิดปัญญาที่มองเห็นครอบคลุมทั่วตลอดระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด

ซึ่งจะทำให้เขารู้ผลกระทบต่อกันที่จะมาถึงทุกส่วนทุกฝ่ายจากการเบียดเบียนที่เรียกว่าเอาชนะนั้น และรู้เข้าใจว่าจะไร้อย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์ที่แท้จริง แม้แก่ตนเอง ในระบบสัมพันธที่ความเป็นไปของทุกอย่างทุกด้านส่งผลถึงกัน จึงทำให้เขาใช้ความรู้อย่างถูกต้อง ทำให้ข้ามพ้นการเบียดเบียนไปสู่ความเกื้อกูล การพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้องจะนำผลนี้มาให้ ดังพุทธพจน์ว่า

“คนที่เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ย่อมคิดการ มิใช่เพื่อเบียดเบียนตน มิใช่เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น มิใช่เพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย เมื่อจะคิด ย่อมคิดการที่เกื้อกูลแก่ตน ที่เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ที่เกื้อกูลแก่ทั้งสองฝ่าย ที่เกื้อกูลแก่ทั้งโลกเลยทีเดียว”

(๒๑/๑๘๖)

ย้อนกลับมาที่ต้นเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืนอาจจะสำเร็จได้ง่ายๆ เพียงแค่ปฏิบัติตามหลักการสั้นๆ แห่งพุทธพจน์ที่ว่า

“บัณฑิตชนพัฒนาธรรมเหล่านี้ คือ การให้ การปฏิบัติต่อกันโดยชอบธรรม และจิตใจที่เมตตาแล้ว . . . ก็จะทำให้ถึงโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน” (๒๕/๒๐๐)

ขอนุโมทนาทุกท่านในที่ประชุมนี้ ที่ฟังปาฐกถานี้มาจนตลอด ขอถือว่าทุกท่านฟังด้วยความเต็มใจเพราะได้ให้โอกาสไว้แล้วว่าขอให้ท่านผู้ฟังฟังตามใจ เมื่อท่านอยู่ก็ถือว่าท่านทำตามใจของท่าน เมื่อเรามีความคิดจิตใจอย่างนี้ก็ถือว่ามีสมานฉันท์ คือความพอใจเสมอกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ความพอใจเป็นอันหนึ่งอันเดียว ก็เพราะเห็นคุณค่าในสิ่งเดียวกัน ในแนวความคิดเดียวกัน หรือจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน แล้วก็จะนำไปสู่การปฏิบัติ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๖๕

ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ถ้าสิ่งที่เราเกิดความพอใจ หรือมีฉันทะมองเห็นคุณค่านั้นเป็นประโยชน์แท้จริง ก็จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า ที่เรียกว่าการพัฒนาอย่างถูกต้องที่ยั่งยืน ก็หวังว่าปาฐกถาครั้งนี้ จะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยฝากข้อคิดความเห็นแก่ท่านผู้ฟัง ถ้ามีอะไรบกพร่องก็ขอประทานอภัยด้วย

หนึ่งในฐานะที่มาแสดงปาฐกถาครั้งนี้ ในโอกาสคล้ายวันเกิดของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ครบ ๕ รอบ ๖๐ ปี จึงขอยกบุญกุศลนี้ให้อาจารย์สุลักษณ์ด้วย และอย่างที่กล่าวแล้วว่าพระมาในวันนี้ก็เพื่ออวยพร จึงขออวยพรทั้งท่านเจ้าของวันเกิดและท่านที่มาร่วมในที่ประชุมทุกท่าน

ขออำนาจคุณพระรัตนตรัยอวยชัยให้พรให้ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ พร้อมด้วยญาติมิตรทุกท่านในที่ประชุมนี้ ตลอดจนหมู่มนุษย์กว้างขวางออกไปด้วยทั่วโลก จงประสบจตุรพิชพรโดยทั่วกัน และเนื่องด้วยพรที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาคือความเจริญในไตรสิกขา เพราะฉะนั้น ก็ขอให้อาจารย์สุลักษณ์ พร้อมทั้งทุกท่านเจริญใน ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นการสืบต่อออกจากพรที่เป็นความปรารถนาดีนี้ไปแล้วกลายเป็นพรที่เกิดจากการสร้างสรรค์ที่กระทำด้วยตนเอง อันเป็นพรแท้จริงที่สำเร็จตามหลักแห่งความเป็นเหตุปัจจัย ที่เรียกว่าหลักกรรม คือเป็นกุศลกรรมที่จะอำนวยผลดีเป็นประโยชน์สุข ตลอดกาลนาน

ในโอกาสนี้ พระสงฆ์หลายท่านก็ได้มาร่วมฟังในที่ประชุมนี้ด้วย และท่านก็มาในโอกาสวันเกิดของอาจารย์สุลักษณ์ แต่ท่านไม่มีโอกาสมานั่งอวยพรอย่างอาตมานี้ ก็เลยจะขอถวายโอกาสให้ท่านอวยชัยให้พร อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ด้วย โดยอวยพรเป็นคาถาภาษาบาลี พร้อมกันสืบต่อไป ดังที่อาตมาจะกล่าวนำไปบัดนี้ เมื่อจบการอวยชัยให้พรเป็นภาษาบาลีของพระสงฆ์นี้แล้ว ก็ถือว่าจบการปาฐกถาพิเศษครั้งนี้

บรรณานุกรม

- Adler, Mortimer J. *Reforming Education*. New York: Collier Books, 1988.
- Aronowitz, Stanley, and Giroux, Henry A. *Postmodern Education*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1991.
- Bennett, William J. *The De-valuing of America*. New York: Summit Books, 1992.
- Bernstein, Carl. "The Leisure Empire." *Time*, December 24, 1990.
- Brimelow, Peter. *Alien Nation*. New York: Random House, Inc., 1995.
- Brown, Lester, et al. *State of the World*. New York: W.W. Norton & Co., Inc., 1984-1992.
- Chiras, Daniel D. *Environmental Science*. Redwood City, CA: The Benjamin/Cummings Publishing Co., Inc., 1991.
- Colson, Chuck, and Eckerd, Jack. *Why America Doesn't Work*. Dallas: Word Publishing, 1991.
- Corson, Walter H., ed. *The Global Ecology Handbook*. Boston: Beacon Press, 1990.
- Durning, Alan. "Enough Is Enough." *Dollars & Sense*, June, 1991.
- Earthworks Group, The. *50 Simple Things You Can Do to Save the Earth*. Berkeley, CA: Earthworks Press, 1989.
- Encyclopaedia Britannica, The New*. 15th ed. 32 vols. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1988.
- Garten, Jeffrey E. *A Cold Peace*. New York: Times Books, 1992.
- Gore, Senator Al. *Earth in the Balance*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1992.

- Gutfeld, Rose. "Shades of Green." *The Wall Street Journal*, August 2, 1991.
- Hacker, Andrew. *Two Nations*. New York: Charles Scribner's Sons, 1992.
- Haga, Michael William. *Taking Back America*. USA: Acclaim Publishing Co., Inc., 1995.
- Hayward, Jeremy W. *Shifting Worlds, Changing Minds*. Boston: New Science Library, 1987.
- Howe, Neil, and Strauss, Bill. *13th Gen*. New York: Vintage Books, 1993.
- Hughes, William, ed. *Western Civilization*. 2 vols. Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group, Inc., 1987.
- Inglehart, Ronald. *Culture Shift*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.
- Lean, Geoffrey, and Hinrichsen, Don. *Atlas of the Environment*. Oxford, Great Britain: Helicon Publishing Ltd., 1992.
- Luttwak, Edward N. "Is America on the Way Down?" *Commentary*, March, 1992.
- McRae, Hamish. *The World in 2020*. Boston: Harvard Business School Press, 1994.
- May, William W., ed. *Ethics and Higher Education*. New York: American Council on Education and Macmillan Publishing Co., 1990.
- Naisbitt, John. *Megatrends*. New York: Warner Books, Inc., 1984.
- , and Aburdene, Patricia. *Megatrends 2000*. New York: William Morrow and Company, 1990.
- . *Global Paradox*. New York: Avon Books, 1994.
- Ponting, Clive. *A Green History of the World*. New York: St. Martin's Press, 1991.
- Reader's Digest Great Illustrated Dictionary*. 1st ed. 2 vols. London: The Reader's Digest Association Limited, 1984.

- Richardson, John E., ed. *Business Ethics 92/93*. Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group, Inc., 1992.
- Rolston, Holmes. *Environmental Ethics*. Philadelphia: Temple University Press, 1988.
- Schlesinger, Jr., Arthur M. *The Disuniting of America*. New York: W.W. Norton & Company, 1992.
- Schlossstein, Steven. *The End of the American Century*. New York: Congdon & Weed, Inc., 1989.
- Skolnick, Jerome H., and Currie, Elliott. *Crisis in American Institutions*. New York: HarperCollins Publishers Inc., 1991.
- Tarnas, Richard. *The Passion of the Western Mind*. New York: Harmony Books, 1991.
- Terkel, Studs. *Race*. New York: The New Press, 1992.
- Toffler, Alvin. *Power Shift*. New York: Bantam Books, 1991.
- Wolfe, Alan, ed. *America at Century's End*. Berkeley, CA: University of California Press, Ltd., 1991.
- World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. Oxford, Great Britain: Oxford University Press, 1987.

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. *แถลงการณ์คณะสงฆ์* เล่มที่ ๔๘ ภาค ๗, ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๐๓. กรุงเทพฯ: จ.พ.การศาสนา, ๒๕๐๓

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
 “สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
 แห่งชาติ: ความเป็นมา.” *วารสารเศรษฐกิจและสังคม* ปีที่ ๒๙
 ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการข้าราชการประวัตินิติศาสตร์ไทย.

ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์. ๓ เล่มชุด. กรุงเทพฯ: กอง
จดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕

สุวิทย์ ยิงวรพันธุ์. **พัฒนาชนบทในประเทศไทย.** ธนบุรี: สหประชา-
พาณิชย์, ๒๕๐๙.

เสนาะ อุณาภูล, “การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทย” ใน **ทฤษฎี
และแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ** (อมร รักษาสัตย์
และชัตติยา กรรณสูต, บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๕.

หมายเหตุ: ยังมีเอกสารอื่นๆ ของหน่วยราชการและองค์กรต่างๆ เช่น
สำนักงานธนาคารโลก สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่มาของข้อมูลปลีกย่อย ไม่ได้อ้าง
แหล่งไว้ จึงไม่นำมารวมไว้ในที่นี้

ภาคผนวก

พุทธทาสสอน ส.ศ.๒.

เอละ อยากจะพูดเรื่องที่พูดเมื่อสักครู่นี้ เรื่องที่สูงที่สุด สำคัญที่สุด เหมาะสมที่สุด ที่จะพูดกับคุณสุลักษณ์โดยเฉพาะ มันก็เหมือนกับอวดดี หรือว่าอวดอะไรมากไป แต่มันต้องพูดว่าเป็นเรื่องที่สูงที่สุดและดีที่สุด มีประโยชน์ที่สุด เหมาะสมที่สุด แม้ที่จะพูดกับคุณสุลักษณ์เดี๋ยวนี้ เวลาหรือครั้งนี้ นั่นก็คือพูดเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านให้ชื่อว่าสิ้นสุดแห่งปัญหา หรือว่าสิ้นสุดแห่งความทุกข์นั้นแหละ ถ้าจะใช้คำอย่างทั่ว ๆ ไป ก็ได้ว่าสิ้นสุดแห่งความทุกข์ และสิ่งนั้นก็มียู่ มันเป็นที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก แต่ก็ใช้ว่าจะไม่เห็นได้ มันเห็นได้ เพียงแต่ว่าไม่ใช่การเห็นด้วยตา ไม่ใช่เห็นอย่างที่เราเห็นกันอยู่ แต่เป็นเห็นอย่างเห็นธรรมะ มันสูงสุดในข้อที่ว่ามันเป็นที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ และสิ่งนั้นมียู่ ๆ อย่างที่เรียกว่าสูงสุดกว่าอะไร และก็ไม่มีเหมือนกับอะไร และคำพูดก็เป็นคำพูดที่คนฟังแล้วไม่สนใจ ไม่คิดว่าจะเข้าใจและไม่สนใจ เป็นคำพูดที่ฟังดูประหลาด มันประหลาด “ไม่มีอารมณ์” อนารัมมณัง ๆ ไม่มีอารมณ์ เมื่อท่านพูดเต็มประโยคก็มีอยู่สามคำ พูดว่า อັปปติฏฐัง สิ่งนั้นหรืออายตนะนั่นคือสิ่งนั้นนิพพานนั้น อັปปติฏฐัง มิได้ตั้งอยู่ อັปปวัตตัง มิได้เป็นไป อนารัมมณัง มิใช่อารมณ์ อันที่สามนี้ “มิใช่อารมณ์” ถ้าคำ

๒๗๒

ที่สามนี้เข้าใจได้ ก็เป็นอันว่าเข้าใจได้ มิใช่อารมณ์ ๆ ไม่เป็นอารมณ์ มันยิ่งกว่า “ว่าง” เสียอีก อย่างที่เราเคยพูดกันบ่อย ๆ ว่า ว่าง ๆ ความหมายของคำนี้ก็ยังไม่สูงสุดเหมือนกับว่ามีใช้อารมณ์ หรือไม่มีอารมณ์ อัปปฏิฐัจจ มิได้ตั้งอยู่ จำไว้ให้ดี อัปวิภูฏัง มิได้เป็นไป คือเป็นไป และอนารัมมณัง มิใช่ใช้อารมณ์ คำว่า มิใช่ใช้อารมณ์นี้ ภาษาไวยากรณ์ใช้คำว่า “ไม่มีอารมณ์” ก็ได้ ไม่เป็นอารมณ์ก็ได้ มิใช่ใช้อารมณ์ก็ได้ กิริยาคำพูดว่ามี ว่าเป็น ว่าใช่ นี่แทนกันได้ มิใช่ใช้อารมณ์ก็ได้ ไม่เป็นอารมณ์ก็ได้ ไม่มีอารมณ์ก็ได้ ขอยืนยันว่าเหมาะสมกับคุณลักษณะที่สุดที่จะเข้าใจคำนี้ เพราะถ้าเข้าใจคำนี้ว่ามีใช้อารมณ์แล้ว มันหมดเรื่องจริง ๆ ฟังดูสิ อวดมาพูดว่ามันหมดเรื่องจริง ๆ ไม่มีเรื่องอะไรอีกต่อไป เพราะว่าเซนนั้นมันก็คือสิ่งที่เรียกว่า “นิพพาน” นะ คำว่าไม่มีอารมณ์มันคำเดียวกับนิพพาน นิพพานไม่ใช่อารมณ์ ถ้าพูดกันตรง ๆ ก็ว่านิพพานไม่ใช่อารมณ์ ไม่ใช่การตั้งอยู่ และก็ไม่ใช่การเป็นไป และก็มิใช่ใช้อารมณ์ ทีนี้คำว่ามิใช่ใช้อารมณ์นี้ มันเหมือนที่จะเรียกว่าลึกลับ หรือว่าประหลาดมหัศจรรย์ มันมิใช่ใช้อารมณ์ คำว่าอารมณ์ตามธรรมดาที่เรา ก็หมายถึง สิ่งที่จะรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ หรือได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รัชมารมณ์ ๖ ทางนี้แหละคืออารมณ์ แต่คำพูดของท่านมันลึกลับเกินไปกว่านั้น ขอรวบรัดสักหน่อยก็ต้องพูดว่า ขอให้รู้จักสิ่งที่มีใช้ทั้ง objective และ subjective คำนี้ลึกลับที่สุด ไม่ใช่ทั้ง objective และ subjective พูดเป็นบัญญัติเป็นคำบัญญัติเทคนิคันหน่อย ก็ว่าต้องใช้คำว่า neither objectivity nor subjectivity สิ่งที่เป็น subjectivity ใครรู้จักบ้างละ มันรู้จักกันได้เมื่อไร มันมีเวลาไหนที่จะรู้จัก subjectivity มันมีภาษาไวยากรณ์ที่ว่า กัดดูจาก กัมมจาก ในที่นี้ก็มี subjectivity ใครมันมีความรู้สึกอันนี้ได้ละ objective มันก็พอจะพูดกันได้ว่ามันเป็นอารมณ์ชนิดที่ว่าเป็นอารมณ์ที่ปรารถนา อารมณ์ที่ต้องการ ถ้ามันตรงกันข้ามกับสิ่งนี้ละ มันเป็น subjectivity มันเลยมหัดปัญหาโดยประการ

ทั้งปวง มันเท่ากับว่าอะไร ๆ หรือเราหรือใครก็ได้มีอยู่ มิได้มีอยู่ทั้ง objective และไม่ได้มีอยู่ทั้ง subjective แล้วมันจะมีอะไรเหลือละ และสิ่งนั้นแหละคือนิพพาน สิ่งนั้นแหละคือนิพพานเป็นคำพูดที่ยืดยาวหน่อยที่ท่านต้องใช้คำปฏิเสธปฏิเสธว่า น- หรือถ้าเป็นภาษาฝรั่งว่า not not ไปเสียทั้งหมด มันขึ้นบทมาว่าสิ่งนั้นมีอยู่ สิ่งนั้น สิ่งอะไรก็ยังไม่มีการรู้พูดเฉย ๆ ว่าสิ่งนั้นมีอยู่ คอยฟังให้ติดตามลำดับว่า สิ่งนั้นมีใช้ชาติดิน มิใช่ชาตุน้ำ มิใช่ธาตุไฟ มิใช่ธาตุลม นี่คำว่าธาตุ ท่านหมายถึงคุณสมบัติที่จะรู้สึกหรือจับได้ ธาตุดินก็คือสิ่งที่มีคุณสมบัติกินเนื้อที่ คือของแข็ง solid ชาตุน้ำก็มีคุณสมบัติเกาะกุมสิ่งต่างๆ ให้ติดกัน cohesion ที่เรียกกันภาษาเด็ก ๆ ว่า cohesion ถ้ามันเปียก มันมีน้ำ มันเกาะกัน ถ้าไม่เปียก ไม่มีน้ำ มันก็กระจายออกหมด เช่น แป้ง ปูน ถ้ามันมีน้ำอยู่มันเกาะกัน น้ำเป็นสื่อให้เกาะกัน cohesion คุณสมบัติของชาตุน้ำคือการทำให้เกาะกุมกัน และก็มิใช่ธาตุไฟ คือที่เผาไหม้ให้หมดไป และธาตุลม คือสิ่งที่มีคุณสมบัติเคลื่อนไหวหรือลอยได้ นี่ท่านปฏิเสธคำนี้ว่า มิใช่ชาติดิน มิใช่ชาตุน้ำ มิใช่ธาตุไฟ มิใช่ธาตุลม ฟังดูเท่านี้ก่อนเถอะ แต่มันก็เข้าใจยากที่สุดนั่นแหละ แม้มันจะเรื่องเล็กน้อย เรื่องเบื้องต้น สิ่งนั้นขอให้จำคำว่า สิ่งนั้น ท่านใช้คำพูดแต่เพียงว่าสิ่งนั้นหรืออายตนะนั้นมีอยู่และมันมิใช่ชาติดิน มิใช่ชาตุน้ำ มิใช่ธาตุไฟ มิใช่ธาตุลม ก็เป็นอันว่าสื่ออย่างนี้ไม่ใช่ และท่านก็ปฏิเสธต่อไปในชุดที่สองว่า น อากาสาณัญจายตนะ น วิญญานัญจายตนะ น อากิญจัญญายตนะ น เวนสัญญานาสนัญญายตนะ ว่าสิ่งนั้นอีกนั่นแหละมิใช่อากาศซึ่งไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งนั้นมิใช่วิญญาณซึ่งไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งนั้นมิใช่ความไม่มีอะไรซึ่งไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งนั้นมิใช่ความรู้สึกตัวและมีใจที่ไม่รู้สึก ที่เรียกว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่ใช่ความรู้สึกตัว และไม่ใช่ความไม่รู้สึกตัว ตัวชุดที่สองมีอยู่สี่อย่าง ชุดแรกว่าไม่ใช่ดิน ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม ชุดสองนี้ก็ว่าสิ่งนั้นมีใช้อากาสาณัญจายตนะ คือมิใช่อากาศอันไม่มีที่สิ้นสุด มิใช่วิญญาณัญจาย-

๒๗๔

ณะ มีไข่วิญญาณหรือวิญาณธาตุอันไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งนั้นมีไข่อากิญจัญ-
 ายตนะ สิ่งนั้นมีไข่วามไม่มีอะไรที่ไม่มีที่สิ้นสุด เนวสัณญานาสัณญาย-
 ตนะ สิ่งนั้นมีไข่วามมีสัญญาหรือความไม่มีสัญญา ซึ่งแปลง่าย ๆ ว่า
 รู้สึกตัวก็ไม่ใช่ไม่รู้สึกรู้ตัวก็ไม่ใช่ สืออย่างนี้มันทำให้กินความได้หมด อากา-
 อันไม่มีที่สิ้นสุดมันจะมีความว่างอันไม่มีที่สิ้นสุดต่อท้ายเสมอเนะ อากา-
 อันไม่มีที่สิ้นสุดก็ไม่ใช่สิ่งนั้น วิญญาณธาตุอันไม่มีที่สิ้นสุดก็มีไข่วิ่งนั้น
 อากิญจัญญาตนะ ความไม่มีอะไรธาตุแห่งความไม่มีอะไรก็ไม่ใช่สิ่งนั้น
 สิ่งนั้นจะเป็นความรู้สึกตัวก็ไม่ใช่ เป็นความไม่รู้สึกรู้ตัวก็ไม่ใช่ มันเลยได้
 อีกสืออย่าง อากาธานัญญาตนะ วิญญาธานัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ
 เนวสัณญานาสัณญายตนะ ขอให้กำหนดไว้ให้ดี สืออย่างแรกนั้น ดิน น้ำ
 ลม ไฟ สืออย่างหลัง อากาธ วิญญาณ อากิญจัญญา เนวสัณญานาสัณญา
 ที่นี้ท่านก็ตรัสต่อไปว่า สิ่งนั้น น อยัง โลก สิ่งนั้นมีไข่วโลกนี้ สิ่งนั้นมีไข่ว
 โลกอื่น สิ่งนั้นมีไข่วระหว่างแห่งโลกเลย ได้อีกสาม มีไข่วโลกนี้ มีไข่วโลกอื่น
 มีไข่วระหว่างแห่งโลก นั้นแหละคือสิ่งนั้น คือสิ่งที่ท่านประสงค์จะกล่าว
 ประสงค์จะให้รู้ ที่นี้ก็สรุปเป็นคำเรียกว่ารวมหมด สิ่งนั้นมีไข่วการมา คือ
 มาถึง มีไข่วการไป และมีไข่วการถึง มีไข่วการจตุติ มีไข่วการอุปติมาเป็น
 ธรรมดา และไปก็ตรงกันข้าม และก็ถึงแล้วก็จตุติคือเคลื่อน และอุปติคือ
 เกิดใหม่ นี่มีไข่วการมา มีไข่วการไป มีไข่วการถึง มีไข่วการจตุติ มีไข่วการเกิด
 ใหม่มีมันห้า ชุดนี้ห้า พอถึงตอนนี้ท่านก็ตรัสสรุปความปิดท้าย เหลืออยู่
 เพียงสามอย่างว่า สิ่งนั้น อับปติฏฐัง มิได้ตั้งอยู่ อับปวัตตัง มิได้เป็นไป
 อนารัมมณัง มิใช่อารมณ แต่เมื่อพูดว่ามีไข่วอารมณ มันเหลือกว่าที่ใคร
 จะตรัสได้ มันก็มาหนังก้อยู่ที่ความหมายของคำว่าอารมณ ๗ นี่จึงต้อง
 ใช้คำอย่างที่ว่านี้ ว่าสิ่งนั้นมีไข่วทั้ง objective และ subjective คุณ
 สุกษมณต้องเข้าใจคำนี้ เพราะมันเป็นคำแทนชื่อของสิ่งสูงสุดกว่าสิ่งใด ๆ
 คือพระนิพพาน ที่พูดว่า “ไม่มีอารมณ” มิใช่อารมณ นี่ท่านพูดธรรมดา
 แต่ถ้าท่านพูดอย่างมีศักดิ์ศรีก็ว่า นิพพาน อนารัมมณะ อนารัมมณังคือ

นิพพานนั่นเอง นิพพานนั่นคืออะไรท่านก็ใช้คำรวบหมดอีกทีหนึ่งว่า เอโสวันโต ทุกข์สละ นั่นแหละที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ก็จะมีอะไรเหลือ เพราะคำว่าที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์นี้มันรวบหมด นั่นคือที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ มีคำพูดเพียงคำเดียวว่า อนารัมมณัง มิใช่อารมณฺ์ ๑ ๑ และว่านั่นแหละคือที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ จึงขอให้เข้าใจคำนี้ เข้าใจคำว่า ไม่มีอารมณฺ์ หรือมิใช่อารมณฺ์ ไม่เป็นอารมณฺ์ คือไม่มีอารมณฺ์ก็ได้ มิใช่อารมณฺ์ก็ได้ มิใช่อารมณฺ์ก็ได้ เป็นคำเดียว แต่บาลีว่า อนารัมมณัง ไม่มีอารมณฺ์ ก็ลองคิดดูสิว่าถ้าไม่มีอารมณฺ์แล้วมันจะมีอะไรเหลือ มันไม่มีอะไรเหลือ มันก็คือพระนิพพาน พระนิพพานเต็มที พระนิพพานสูงสุด ถ้าจะไปพูดให้พวกฝรั่งฟัง สำหรับคำว่าไม่มีอารมณฺ์ มิใช่อารมณฺ์นี้ ต้องใช้ประโยคนี้นี้ว่า neither subjectivity nor objectivity มิใช่ subjective มันจะเป็นอะไรคุณลักษณะก็พอจะเดาออก เดาความหมายของมันก็คือมันเป็นตรงกันข้ามกับอะไร มิใช่ทั้ง objective มิใช่ทั้ง subjective เดียวนี้เรายังมีปัญหาอะไร อาตมาขอพูดให้มันสั้นๆว่า ความไม่มีปัญหาอะไร เดียวนี้เรายังมีปัญหา ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องมีความรู้สึกไปต่างๆ นานา ถ้าพวกเด็กฟังทนายทนายกาชาวบ้านฟัง คนปุถุชนธรรมดาฟัง อาตมาก็ยกตัวอย่างของสิ่งที่เรียกว่าอารมณฺ์ ๑ เช่น อารมณฺ์รัก อารมณฺ์โกรธ อารมณฺ์เกลียด อารมณฺ์กลัว อารมณฺ์วิตกตื่นตื่น อารมณฺ์อาลัยอาวรณ์ อารมณฺ์อิจฉาริษยา อารมณฺ์หึง อารมณฺ์หวง ขอตัวอย่างเพียงสิบคำ แล้วมันก็ได้เป็นร้อยคำ พันคำ หมื่นคำ แสนคำ มันเป็นอารมณฺ์ทั้งนั้นนี่ เราเอาอารมณฺ์รัก อารมณฺ์โกรธ อารมณฺ์เกลียด อารมณฺ์กลัว อารมณฺ์วิตกตื่นตื่น อารมณฺ์อาลัยอาวรณ์ อารมณฺ์อิจฉาริษยา อารมณฺ์หึง อารมณฺ์หวง นี่มันพอสวมกับที่ปุถุชนชาวบ้านดิบๆพอจะเข้าใจได้ เช่น ไม่มีอารมณฺ์มิใช่อารมณฺ์ นี้ไปสนใจว่าเราจะรู้จักสิ่งที่มีมิใช่อารมณฺ์ให้ได้ อ้าว พอดีนเข้าขึ้นมา หรือคำแล้วไปอยู่ที่นั่นมาที่นี้มา ที่เมื่อนั้น ที่เมืองนี้ ไปอยู่กับใครมันก็มีอารมณฺ์ไปเสียทั้งนั้น นั่นแหละ

๒๗๖

ความไม่มีอารมณ์ ถ้ามันไม่มีอารมณ์จริง มันก็เรียกว่านิพพาน ไม่มีทาง
 เป็นอย่างอื่น เป็นเพียงแค่นิพพาน ถ้านิพพานแล้วก็หมดปัญหา นิพพาน
 ไม่เป็น objective ไม่เป็น subjective คำนี้คุณสุลักษณ์ต้องเข้าใจ อาตมา
 เชื่อว่าเข้าใจ หรือแม้จะไม่เข้าใจก็เดาความหมายถูกกว่า subjective นี้
 หมายความว่าอย่างไร เพราะมันเป็นนามธรรมยิ่งกว่านามธรรมอีก จะ
 เป็นรูปธรรมก็ objective แต่ subjective มันเป็นนามธรรมยิ่งกว่า
 นามธรรม เพราะฉะนั้นมันจึงไม่เป็นอะไร แล้วมันจะมีปัญหาอะไร เมื่อ
 ใครไม่มีอารมณ์ คนนั้นก็นิพพาน บรรลุนิพพาน ถึงนิพพาน อาตมาจึง
 ขอให้ทุกคนๆ ไม่ว่าเด็กไม่ว่าผู้ใหญ่ ขอให้สนใจว่าตรงไหนที่เราเรียกว่า
 ไม่มีอารมณ์ ๆ จะเป็นพระอรหันต์ได้ก็ต้องไม่มีอารมณ์ จะบรรลุนิพพาน
 ได้ก็ต้องไม่ใช่อารมณ์ มีคำพูดเพียงคำเดียวๆ “ไม่มีอารมณ์” พระนิพ-
 พานไม่มีอารมณ์ “อารมณ์” ก็ไม่รู้จะเรียกว่าอะไร ภาษาฝรั่งก็แยๆ เหมือน
 กัน เราจะใช้คำเทียบกันง่ายๆ ว่าขอคำเด็กๆ มาใช้ว่า moodless of
 moodless พอจะเทียบกันได้ว่าไม่มีอารมณ์รัก โกรธ เกลียด กลัว
 เป็นต้น ไม่มีอารมณ์ใดๆ หมด moodless มันก็ไม่ค่อยถูกนัก ไม่ค่อย
 ตรงนัก แต่พอจะเดาความเอาได้ ว่าหมายถึงอะไร เรามุ่งหมายจะให้
 หมายถึงอะไร moodless of moodless ไม่มีอารมณ์ มันยิ่งกว่าไม่เป็น
 บวก ไม่เป็นลบ บวกหรือลบมันยังเป็นอารมณ์ แต่ถ้ามันให้เป็น
 subjective เสีย ไม่มี objective มันก็ไม่บวกไม่ลบ ดังนั้นขอให้เข้าใจ
 สิ่งนี้ อาตมาขอพูดว่าจะไม่มีปัญหาใดๆ เหลืออยู่ เมื่อมันเป็น อนารัมม-
 ณ์ ไม่มีอารมณ์ เป็นความหมายทั้งหมดของพระนิพพาน คำว่านิพพาน
 พูดภาษา่าง่าย ๆ ภาษาเด็ก ๆ มันก็ว่าไม่มีความทุกข์ ไม่มี ความทุกข์เหลือ
 ที่พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่าไม่มี ความทุกข์เหลือ แต่ถ้าจะใช้ภาษาเด็ก ๆ
 ที่สุด มันก็พูดกันว่าไม่มีอะไร ๆ ๆ ๆ นี้มันมีความหมายพิเศษยากที่จะ
 รู้จักมัน ใช้คำเรียกว่าคำเทคนิคของพระพุทธเจ้าเรียกว่า อนารัมม ณ์
 มิใช่อารมณ์ ช่วยจำคำนี้ไว้เถอะ ต้องขอพูดอย่างนี้ว่า มันเหมาะแล้ว

เหมาะสมแล้วกับคุณสุลักษณ์กับเหตุการณ์ของคุณสุลักษณ์ กับเหตุการณ์ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นชีวิต เป็นอัตภาพร่างกายของคุณสุลักษณ์ จึงค้นให้พบสิ่งที่มีใช้อารมณ์ และก็ไม่มีทางที่จะแปลเป็นภาษาฝรั่ง เพราะมันจะไปแปลว่ามันไม่ใช่ subjective มันก็มากกว่านั้น กว้างกว่านั้นไปเสียอีก ขอให้ท่านสันติกรช่วยคิดคำว่าไม่มีอารมณ์ก็จนปัญญาเหมือนกัน เขายังบอกว่าต้องสอบถามคนที่รู้เรื่องภาษาสูงสุด เป็นปรัชญาสูงสุด จึงจะรู้จักคำว่าไม่มีอารมณ์ เต็มๆ เราใช้ว่า subjective objective มันก็ยังน้อยไป neither subjectivity nor objectivity นั้นแหละจึงจะสมกับคำพูดสั้นๆ ของพระพุทธเจ้าว่า อนารัมมณัง ๑ ๑ ๑ ไม่มีอารมณ์ เอาละขอพูดอีกหน่อยว่า แล้วพระพุทธเจ้าเอาความรู้นี้มาจากไหน เอาความรู้ข้อนี้มาจากไหน ลองคิดถึงสติคุณจะประหลาดใจ จะมีหัตถ์ธรรมที่สุดว่า พระพุทธเจ้าเอาความรู้นี้มาจากไหน ก็ขอทบทวนอีกทีว่าเราจะต้องรู้ว่าสิ่งนั้นๆ สิ่งสูงสุดนั้นมีอยู่ สิ่งนั้นมีใช้ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คือคุณสมบัติของสิ่งที่เรียกว่าธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คือไม่ใช่ของแข็งกินเนื้อ ที่ไม่ใช่ธาตุน้ำที่เกาะกุม ไม่ใช่ธาตุไฟที่เผาผลาญ มีใช้ธาตุลมที่เคลื่อนไหวเลื่อนลอย ภาษาบาลีก็ว่า เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย มีใช้ธาตุดิน มีใช้ธาตุน้ำ มีใช้ธาตุลม ถ้ามีความหมายอย่างนี้นะ ที่ท่านว่ามีใช้ธาตุดินนะ หมายความว่ามิใช่ธาตุที่ทำให้เกิดคุณสมบัติเป็นของแข็งกินเนื้อที่ เป็นของเกาะกุมคือธาตุน้ำ เป็นของเผาไหม้คือธาตุไฟ เลื่อนเคลื่อนไหวได้คือธาตุลม และท่านบอกเป็นชุดที่สองว่า น อากาसानัญญาตนะ น วิญญานัญญาตนะ น อากัญจัญญาตนะ น เนวสัณญานาสัณญายตนะ ธาตุนั้น อายตนะนั้น สิ่งนั้นมีใช้อากาอันไม่มีที่สิ้นสุด มิใช่วิญญาณธาตุอันไม่มีที่สิ้นสุด...วิญญาณธาตุในที่นี้เป็นธาตุรู้ หรือธาตุอะไร วิญญาณธาตุก็ธาตุรู้ อย่างที่คนทั้งหลายคนธรรมดาพูดวิญญาณๆ ที่เขาพูดกันอย่างธรรมดา อากาसानัญญาตนะ มิใช่ธาตุ อากาอันไม่มีที่สิ้นสุด มิใช่ธาตุนั้นไม่รู้สีกตัวก็ไม่ใช้ รู้สึกตัวก็ไม่ใช้ อัน

๒๗๘

ไม่มีที่สิ้นสุด คือไม่มีสัญญาที่มีไซ้ มีสัญญาก็มีไซ้ ท่านพูดบาลีเป็นอย่างนี้
 น อากาสาณัญญาตตัง น วิญญาณัญญาตตัง น อากิญจัญญาตตัง น
 เนาสัญญาณาสัญญาตตัง ทีนี้ท่านก็สรุปอีกทีหนึ่งที่ใช้คำว่าธาตุนั้น น
 อยัง โลโก น ปรโลโก มีไซ้โลกอื่น น อุโก จันทิมสุรียา มีไซ้ระหว่างโลก
 นี้ก็ต้องทำความเข้าใจให้ดี คือท่านคล้าย ๆ จะถือเพียงว่าระหว่างแห่ง
 โลก นี้ก็ต้องทำความเข้าใจให้ดี คือท่านคล้าย ๆ จะถือเพียงว่า ระหว่าง
 โลกนี้กับโลกอื่นเท่านั้น ใช้คำว่าดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ คล้าย ๆ กับว่ามี
 แต่ดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์และระหว่างดวงอาทิตย์กับดวงจันทร์เรียกว่า
 ระหว่างแห่งโลก จึงได้บพระบาลีว่า น อยัง โลโก น ปรโลโก น อุโก
 จันทิมสุรียา มีไซ้โลกนี้ มีไซ้โลกอื่น และมีไซ้ระหว่างแห่งโลกทั้งสอง
 ทีนี้ก็จะมาถึง จะเรียกว่ามิติก็ได้ คติก็ได้ ท่านก็ตรัสว่า ตมหัง ภิกขเว
 เนา อากาติง วทามิ ตุก่อน ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกโลกนี้ว่าเป็นการมา
 มิติที่หนึ่งก็การมา และ น คติง มีไซ้เป็นการไป มีไซ้ น จุตติง มีไซ้การตั้ง
 อยู่ มีไซ้การจุติง มีไซ้การจุติ น อุปัตติง มีไซ้การอุปติบังเกิดใหม่ ตมหัง
 ภิกขเว เนา อากาติง วทามิ น คติง น จุตติง น อุปัตติง อันนี้ฟัง
 ดูให้ดีมันเป็นวิทยาศาสตร์ คืออภิปรายอย่างสูงสุด ถ้าจะรวบให้หมดก็
 พูดได้ว่า มีไซ้การมา มีไซ้การไป มีไซ้การอุปติ มีไซ้การเกิดใหม่ จำให้ดี
 เกาะเป็นมิติเป็น dimension อะไรอันหนึ่ง ใช้แสดงบพนี้ภิกษุทั้งหลาย
 อายตนะนั้นมีไซ้การมา มีไซ้การไป มีไซ้การถึง มีไซ้การจุติ มีไซ้การอุปติ
 ทีนี้ก็สรุปความตอนท้ายตอนสูงสุดด้วยคำพูดเพียงสามคำว่า สิ่งนั้น
 อัปตติฏฐัง มิได้ตั้งอยู่ อัปวัตตัง มิได้เป็นไป อนารัมมณัง มีไซ้อารมณ
 ก็หมายถึงคำสุดท้ายว่า มีไซ้อารมณ มันมีไซ้การตั้งอยู่ คำว่าตั้งอยู่นี้
 คือว่าทั้งหมดตั้งอยู่ มันมิได้เป็นไปคือเปลี่ยนไป ๆ มันก็ไม่ไซ้และมีไซ้
 อารมณ มันไม่มีอารมณ นี้คำสุดท้าย อุปัตติง อัปตติฏฐัง ก็ใช้ได้ อปวัต-
 ตัง อนารัมมณัง มีไซ้การตั้งอยู่อย่างนี้ มีไซ้การเป็นไปอย่างนั้น และก็
 มีไซ้อารมณ เป็นสูงสุด ประเสริฐที่สุด เข้าใจยากที่สุด เร้นลับที่สุด

อยู่ที่คำว่า มิใช่อารมณ์ ไม่มีอารมณ์ ถ้ามันไม่มีอารมณ์แล้วมันจะมีปัญหาอะไร (หัวเราะ) จะเป็นบวกลบก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ positive negative และมันจะมีใช่แม้แต่ว่านามรูปนะ คือ ไม่ใช่ energy และ material ไม่ใช่ทั้งสสารและพลังงาน ไม่ใช่ทั้ง objective subjective คือไม่ใช่ทั้งหมด ไม่สักสิ่ง ไม่ใช่ทุกสิ่ง มันรวมทั้งที่พูดมาแล้วทุกสิ่ง คือไม่ใช่สิ่งนั้นนั้นแหละ คือไม่มีอารมณ์ ไม่ใช่อารมณ์ ถ้ามันรู้จักความไม่มีอารมณ์ คือรู้จักพระนิพพานเท่านั้นแหละ รู้จักที่สุดแห่งความทุกข์ รู้จักที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ แล้วก็รู้จักสิ่งนั้น ท่านใช้คำว่า อตถิ ภิกขเว ตทายตัง สิ่งนั้นมีอยู่ ๆ ๆ พระพุทธเจ้ายืนยันอย่างนี้ก็ร้อยครั้ง พันครั้ง แสนครั้งตามสิ่งนั้นมีอยู่ ที่ไม่รู้จักนะ สิ่งนั้นมีอยู่ สิ่งนั้นมีใช้ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม สิ่งนั้นมีใช้อากาศ มีใช้วิญญาณ มีใช้อากิญจัญญายตนะ มีใช้เนวสัญญานาสัญญายตนะ สิ่งนั้นมีใช้โลกนี้ มีใช้โลกอื่น มีใช้ระหว่างแห่งโลก สิ่งนั้นมีใช้การมา มีใช้การไป มีใช้การจุติ มีใช้การอุบัติ สิ่งนั้นมีใช้ตั้งอยู่ มีใช้เป็นไป มีใช้อารมณ์

พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ) เทศน์สอนอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๕ ณ ลานม้าหิน บริเวณหน้ากุฏิท่านเจ้าคุณอาจารย์พุทธทาสสวนโมกขพลาราม อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

อดีต ภิกษุเว ตหายตนัน, ยตถ เหนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย, น อากาसानัญจายตนัน น วิญญาณัญจายตนัน น อากิญจัญญายตนัน เหนวสญญานาสัญญายตนัน, น อัย โลโก น พรโลโก น อุโก จนุทิมสุริยา, ตมห์ ภิกษุเว เหนว อาคตี วทามิ น ตรี น จิตี น จุตี น อุปปตตี, อุปปติฏฐัน อุปปวตตี, อนารมมณเมว ตี, เอเสวนโต ทุกขสุสาติ.

นิพพาน มีชื่อตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง

ภิกษุ ท. ! “สิ่ง” สิ่งนั้นมีอยู่, เป็นสิ่งซึ่งในนั้นไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม, ไม่ใช่อากาसानัญจายตนนะ ไม่ใช่วิญญาณัญจายตนนะ ไม่ใช่อากิญจัญญายตนนะ ไม่ใช่เนวสญญานาสัญญายตนนะ, ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในกรณีอันเดียวกับ “สิ่ง” สิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามี การมา, ไม่กล่าวว่ามี การไป, ไม่กล่าวว่ามี การหยุด, ไม่กล่าวว่ามี การจุติ, ไม่กล่าวว่ามี การเกิดขึ้น, สิ่งนั้นมีได้ตั้งอยู่, สิ่งนั้นมีได้เป็นไป และสิ่งนั้น มีใช้ อารมณฺ์ ; นั้นแหละคือที่สุดแห่งทุกขัลละ.